Golul ca instrument conceptual de investigare a organicității orașului postindustrial

Ediția a doua

Cătălina Ioniță

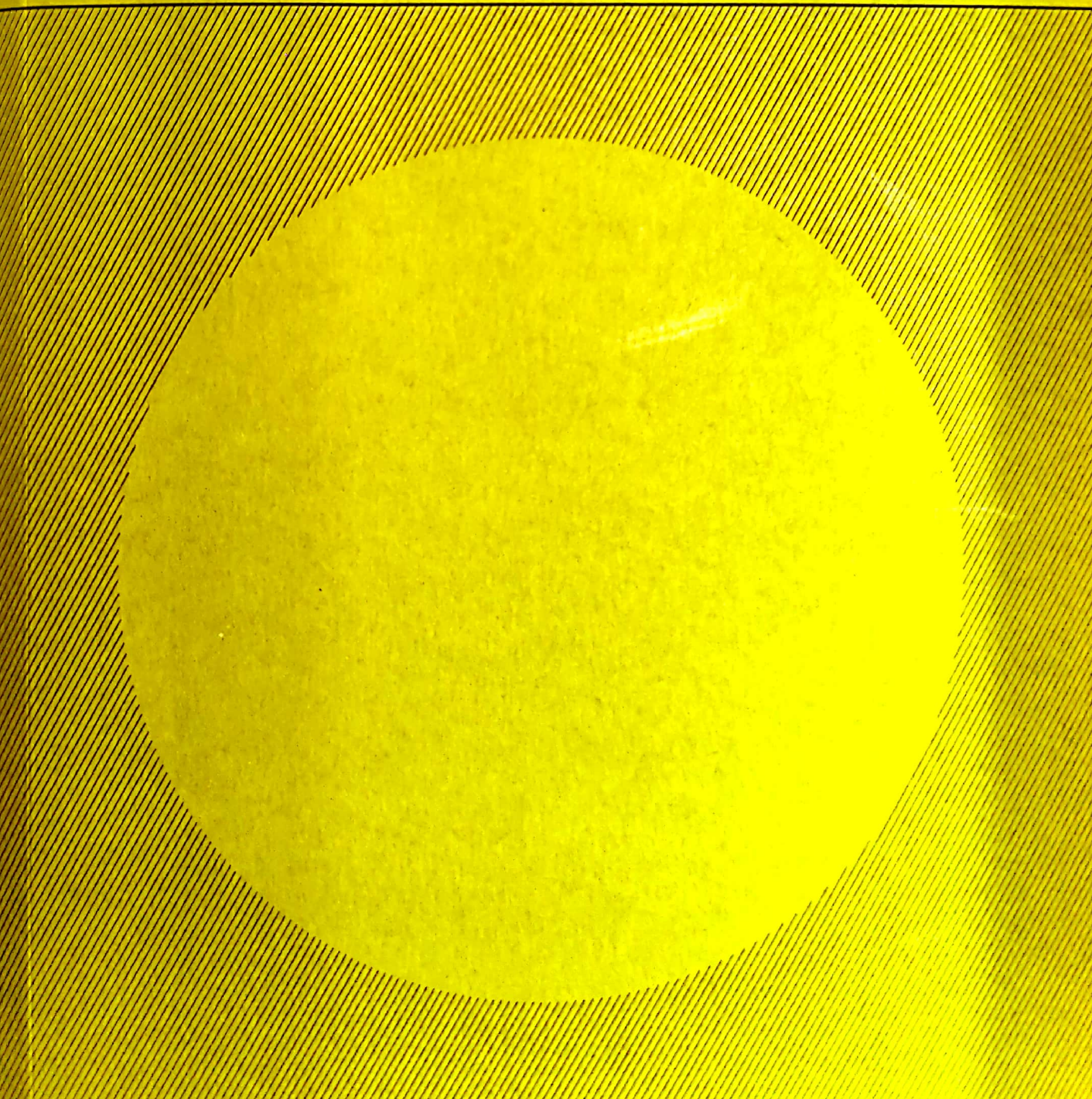

Cătălina Ioniță (1981 – 2015) a fost arhitect-urbanist și manager cultural. A studiat arhitectura și urbanismul în București și și-a consolidat cunoștințele în cadrul programelor de mobilitate în Paris și Barcelona. Activitatea de cercetare și profesională s-a concretizat prin publicarea de cărți și articole și prin prelegeri la conferințe internaționale. Începând cu 2010 a fost asistent al Facultății de Urbanism (UAUIM), iar în 2015 a fost asistent universitar invitat al Facultății de Arhitectură din Bergen (BAS). În 2014 a fost co-fondator al organizației hibrid MKBT:Make Better ce activează în domeniul dezvoltării și regenerării urbane, si co-fondator al Festivalului de Film UrbanEye. Cătălina a fost membru al Ordinului Arhitecților din România (2009), Asociației Profesionale a Urbaniștilor din România (APUR) (2013) și al Federației Internaționale pentru Locuire și Planificare Urbană (IFHP) (2013).

Scanned with OKEN Scanner

Cătălina Ioniță

Golul ca instrument conceptual de investigare a organicității orașului postindustrial

Ediția a doua

București, 2025

Scanned with OKEN Scanner

Autor: Cătălina Ioniță
Coordonator teză de doctorat: prof. dr. arh. Alexandru M. Sandu
Editori: Irina Florea, Monica Sebestyen, Mihai Șercăianu
Redactori: Mihai Alexandru, Liviu Ianăși
Corectură: Anca Popescu, Eugenia Petre
Design: Alice Voinea
Data publicării: 2014
Data tipăririi: 2020, 2025

Inițiator proiect: Asociația ARTA în dialog

Asociația ARTA in dialog

Proiect susținut de Ordinul Arhitecților din România din Timbrul de arhitectură

ORDINUL ARHITECȚILOR DIN ROMÂNIA

Timbrul de arhitectură

Mulțumiri familiei pentru susținerea acordată publicării cărții.
Mulțumiri pentru implicare: Laurian Ghinițoiu, Irina Pața, Vlad Moraru, Ștefan Tuchilă, Asociația Make Better.
Mulțumiri Administrației Fondului Cultural National pentru co-finanțarea publicării primei ediții.

© 2020, 2025 Toate drepturile rezervate. Nicio parte a acestei publicații nu poate fi reprodusă, stocată sau transmisă în nicio formă și prin niciun mijloc electronic, mecanic, fotografic etc. fără permisiunea scrisă a deținătorilor de copyright, Asociația Arta in dialog.

ISBN 978-973-0-42862-9

Scanned with OKEN Scanner

Cuprins

6 **Prof. dr. arh. Alexandru M. Sandu:** Spre o înțelegere a funcției golului în structuralitatea spațiului organizat

9 **Prof. dr. arh. Angelica Stan:** Golul urban sau cum putem privi în miezul timpului

18 **Introducere**

20 **1. Argument. Lucrurile care se văd și lucrurile care nu se văd**

24 **1.1** Scop

24 **1.2** Abordare

26 **1.3** Probleme de metodă și părțile lucrării

30 **Capitolul 1—Relaționări contextuale. Organicitate și orașul postindustrial**

32 **2. Transformarea cadrului perceptiv**

32 **2.1** Percepția relației spațiu–timp în *altermodernitate*

37 **2.2** Dezindustrializare și transformări socio-economice

54 **3. Orașul ca fenomen organic**

54 **3.1** Despre organicitate

56 **3.2** Corpul urban postindustrial

57 **3.3** Noi interpretări ale organicității

66 **Concluziile capitolului 1**

68 **Capitolul 2—Definirea stării de gol**

70 **4. Înțelegere generală a golului. Între vidul fizicienilor, plin de potențial și neantul filozofilor**

74 **5. Câteva dimensiuni ale stării de gol**

76 **5.1** Dimensiunea funcțională a golului

86 **5.2** Dimensiunea circumstanțială a golului

97 **5.3** Dimensiunea perceptivă a golului

104 **6. Câteva ipostaze spațiale exemplificative pentru starea de gol**

104 **6.1** Zona moartă—caz particular de gol în legătură cu funcționalitatea

107 **6.2** Interstițiul—caz particular de gol în legătură cu porozitatea

108 **6.3** Terenul vag—caz particular de gol în legătură cu (a)topia

109 **Concluziile capitolului 2**

Scanned with OKEN Scanner

112 **Capitolul 3—Golul evidențiat în procese de transformare**

114 **7. Specificul formei urbane postindustriale**

118 **7.1** Dispersia spațială

121 **7.2** Fragmentarea spațială

128 **8. Starea de gol evidențiată în procesele de creștere și declin**

128 **8.1** Golul și procesul de creștere

136 **8.2** Golul și procesele de declin

142 **8.3** Rolul golului în organizarea spațiului urban

155 **8.4** Factori particulari care favorizează instalarea stării de gol

158 **Concluziile capitolului 3**

160 **Capitolul 4—De la concept la proiect. Golul, o șansă pentru dezvoltarea organică**

162 **9. Porozitatea ca revelator al acțiunii timpului**

163 **9.1** Funcția de por a golului. Porozitatea urbană

167 **9.2** Porozitatea totală și orașul viu

172 **9.3** Microporozitatea

194 **Concluziile capitolului 4**

196 **10. Exemplificare de caz: Centura feroviară minoră, Paris / Petite Ceinture, Paris: recuperarea căii ferate industriale a Parisului**

198 **10.1** *Petite Ceinture:* de la construcție la crearea stării de gol

199 **10.2** Dimensiunea perceptivă, funcțională și circumstanțială

201 **10.3** De la utilizări informale, la utilizări temporare structurate

209 **Concluzii**

219 **Bibliografie**

237 **Anexe**

Scanned with OKEN Scanner

Nota la a doua ediție

Prima ediție a fost primită cu interes, în prezent tirajul fiind epuizat. Astfel, la 10 ani după incendiul din Clubul Colectiv în care autoarea Cătălina Ioniță și-a pierdut viața, considerăm oportună republicarea cărții.

A doua ediție păstrează conținutul celei anterioare, având corecturi minore.

Nota la prima ediție

Cătălina Ioniță a început cu pasiune cercetarea și lucrul la teza de doctorat în 2010, pe care a susținut-o în anul 2014. Însă toate planurile și numeroasele ei proiecte au rămas suspendate pe 30 octombrie 2015, când și-a pierdut viața în incidentul din Colectiv.

Ca prieteni și colegi ai ei, ne-am asumat editarea și publicarea tezei. Am făcut acest lucru din respect pentru amintirea ei, dar și pentru valoarea profesională pe care o vedem în această cercetare.

Ne-am dorit ca lucrarea de față să fie cât mai aproape de forma în care a lăsat-o autoarea. Astfel, am păstrat întreaga structură a lucrării incluzând toate anexele și imaginile, iar pe text am intervenit cât mai puțin posibil.

Această lucrare a fost publicată împreună cu „Policentralitate și coerență metropolitană" de Mihai Alexandru care a avut, și el, același destin tragic.

Cătălina Ioniță și Mihai Alexandru au fost parteneri de viață, dar și colegi de facultate și de muncă, colaborând la mai multe proiecte și susținându-se reciproc în elaborarea acestor lucrări.

Scanned with OKEN Scanner

Spre o înțelegere a funcției golului în structuralitatea spațiului organizat

Prof. dr. arh. Alexandru M. Sandu
Facultatea de Urbanism
Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu", București

Golul a existat întotdeauna în alcătuirea urbană, într-o formă sau alta, mai discret sau mai evident marcat; și dacă din vechimea istoriei construcției urbane, golul a fost comentat exclusiv în reperele raportului plin-gol (spațiul construit, clădit—spațiul liber) comentariul în care golul putea fi o necesitate funcțională de natură existențial-strategică sau compozițional-estetică (să ne gândim la Leonardo da Vinci sau la Camillo Sitte), odată cu modernitatea gândirii urbanistice, golul a scăpat de sub un astfel de control, el devenind treptat un rest întâmplător, un reziduu colector de deșeuri în realitatea alcătuirii urbane. Structuralismul va repune în discuție „golul" ca un ceva necesar, chiar dacă el va fi acceptat, ca o componentă a sistemului, mult mai târziu, după ce poststructuralismul va veni cu o interpretare a „restului" (nu ca ceva ce rămâne cumva, ci ca ceva care este în rezervă). În urbanism, o înțelegere nouă a „golului" (venind, într-un fel, ca o subminare a modelului urbanistic fundamental—funcționalist) este adusă, prin cercetarea asupra spațiului interstițial, cercetare desfășurată în proaspătul atunci înființat-ul Centru de Cercetări în Urbanism de la Paris (anii '65 – '67). Deși amprenta mecanicistă se păstra, în studiul respectiv se reintegrau elemente de organicitate în abordarea alcătuirii urbane, însuși termenul de „interstițial" fiind evident, ca origine. La urma urmelor este demonstrat astăzi că ceea ce înseamnă alcătuire urbană nu este un strict produs mecanic și nici un efectiv organism viu, ci o stare simbiotică specifică, un sistem sensibil, simțitor, considerat în modernitatea contemporană prin conceptul evoluat de dispozitiv.

În această perspectivă un comentariu cuprinzător, cu referire la rolul „golului" ca obiectiv al planificării spațiale, este o problemă de mare interes și Cătălina Ioniță și-a propus să se apropie de o cunoaștere cât mai completă a problemei îndreptându-și atenția spre definirea, evidențierea și lectura golului, în dezvoltarea actuală a orașului; o întreprindere nu lipsită de dificultăți, pe care autoarea și le-a asumat inteligent ca limite de etapă în cercetare sau dimpotrivă ca deschideri spre o diversitate de abordare. Acest fapt, de înțelegere profesionistă a obiectului cercetării, este evident în

Scanned with OKEN Scanner

modul în care se observă și se interpretează transformarea cadrului perceptiv în orașul postindustrial, caracterizat de o organicitate specializată; condiție în care individul trece, încetul cu încetul, de la o izolare impusă la o coizolare creativă, cu o multitudine de consecințe asupra corporalității urbane (sau urbanului, sau orașului?) și implicit asupra sustenabilității dezvoltării, în sensul unei dezvoltări organice. Este deosebit de interesant comentariul autoarei, pornind de la conceptul lui Da Cunha privind starea de coeziune socio-ecologică, comentariu în baza căruia este explicată conturarea unei tendințe care circumscrie un nou model urbanistic: „neo-urbanismul organicist" (neo-urbanismul, deja fiind ceva vechi); nou mai puțin prin invenție și mai degrabă prin reasocieri teoretice și practic-experimentale, preluate prin înțelegerea locuitorului/vizitatorului sau prin efortul mintal al unor autori. Este greu de spus în ce măsură toate aceste noi „urbanisme" („urbanism temporal", „urbanism de fiecare zi", „urbanism emergent" etc., spuse chiar în românește, pentru a ne feri de capcana atracției lingvistice) sunt descoperiri de situații sau numai adjective comune prin care se subliniază eventual o fațetă, o localizare, o punctualizare într-un urbanism comun pur și simplu; pentru că orice fel de urbanism în contemporaneitate (indiferent de felurile supuse atenției noastre de către diferiți autori, precum felurile de mâncare care ni se arată la Iadul bucătarilor) există o singură referință dimensională spațio-temporală, abordabilă simplificat în trei ipostaze (subliniez, ipostaze ale unei aceleași componente): în planul stabilității statice, în planul fluxurilor și în planul virtualității. Indiferent dacă luăm în considerație sau nu, eventualul atașament al autoarei pentru multitudinea „urbanismelor" (acesta fiind un termen de sorginte modernă, urbanologică) esențial pentru calitatea lucrării, în sensul substanței acesteia, este definirea conceptului de „stare de gol", cum ne spune autoarea: „o chestiune de (1) funcționalitate, (2) circumstanță și (3) percepție" în contextul unei abordări temporale și implicit dinamice. Astfel golul, în alcătuirea urbană se definește funcțional-istoric în sens constatativ sau prezumtiv-circumstanțial, în sens rezolutiv sau programat, aparent sau ascuns și perceptiv în sens configurativ semantic. Se implică astfel, în înțelegerea golului, cu importante consecințe la nivelul strategic și tactic-creativ, diversitatea de expunere, în alcătuirea urbană a unei categorii de spații negată, neglijată sau desconsiderată.

De la studiul privind spațiul interstițial, studiul la care m-am referit anterior, la abordările ulterioare ale lui Perault, Virilio sau Snozzi, „golul" a adunat o teorie și o experiență practică pe care Cătălina Ioniță o fructifică în mod imaginativ, inventiv, expresiv și concluziv pentru a construi un concept folositor și spre a contura o înțelegere, o metodă și o posibilă practică în sensul de a considera „golul" (fie el structurat, fie doar rezidual) drept resursă în dezvoltarea urbană durabilă. Cu o referire subtilă la profesionistul implicat, atenția autoarei lucrării se îndreaptă asupra unui aspect care, contrar unei prime impresii, evidențiază forța „golului" ca rezervă; este o afirmație curajoasă susținerea în lucrare a ideii că „descărcată de conotațiile negative", nedeterminarea golului ca spațiu, deschide mobilizarea acestuia în sensul unei transformări într-un context de liminalitate, situându-l

Scanned with OKEN Scanner

între două stări stabile. Pe o astfel de înțelegere se așază explicarea și conformarea spațiului intermediar, esențial în alcătuirea urbană, considerată în continuum.

O ipostaziere a „golului", spre o abordare complexă a definirii sale ca stare, sub forma înțelegerii dimensiunilor sale, este susținută corect în ansamblul comentariului, deși ar fi fost de dorit evitarea unor suprapuneri de sensuri noționale între funcții, determinări și efecte/rezultante, ceea ce ar fi servit unei clarități sporite a expunerii acestui aspect al problemei; mă îndoiesc astfel că „golul" are o funcție normativă, el însuși fiind determinat, cel puțin parțial, normativ; normativă este nevoia de „gol", iar atunci când vorbim de intensitate în planul relațiilor (mărginimea și stabilirea forței reglementate a sistemului) sau în planul procesualității (dinamica forțelor de coeziune) golul și plinul fac întregul, sunt compensabile și vorbim deci de o stare de plin-gol. Acest aspect este relevat într-o expunere mult mai coerentă, cu referire la rolul golului în organizarea spațiului urban: atât în organizarea planificată, când golul se implică în conectivitate și ierarhie compozițională cât și în organizarea spontană când golul se supune unei realități informale, proprii alcătuirilor naturale. Este de semnalat, ca o calitate deosebită a studiului, conducerea comentariului nu numai în zona mișcării ideilor ci și într-o zonă a interdependențelor interpretative de experimentare. De asemenea, trebuie subliniată și preocuparea pentru a înțelege starea de gol ca produs istoric/cu istorie, deci într-o devenire multiprocesuală în care uzura (calitate a stării de gol) este rezultanta creșterii și descreșterii în planul evidenței acesteia. Golul se înscrie în această evidență ca semn de stare distructivă sau constructivă, după cum este preluată nevoia de gol. Includerea, spre întregirea acestuia, a faptului că evidența golului (în sens pozitiv sau în sens negativ) este, dincolo de aprecierea în sine, un rezultat de relativitate al aprecierii comparative obiect—context; ceea ce ar explica situații speciale sau limită, extrem de interesante pentru alcătuirea urbană contemporană, de gol în gol, plin în gol sau chiar de gol în plin, venind întrucâtva în completarea observației lui Snozzi: „arhitectura este golul, ție nu-ți rămâne decât să-l definești".

Umplerea golului în afara unei situații speciale legată de fenomenologia naturală (spre exemplu de existența biotopurilor) este o problemă a existenței umane, deci dependentă de inteligența gestionării sustenabilității și a valorii ambiental-spirituale a spațiului în existența urbană; un spațiu poate fi umplut, realmente cu gunoi sau cu o amenajare peisagistică, fie el, sau nu, un spațiu public. Așa cum ni se prezintă în lucrare, „golul" se erodează prin experiență: el se erodează, însă, trebuie precizat, spre șlefuire sau spre perimare. Ce se întâmplă cu o piață publică urbană de maximă importanță pentru un oraș (care are o umplere compozițional estetică și semnificativă în consecință) și care este transformată, prin aportul specialiștilor într-un maidan de bâlci (se știe, cred, că mă refer la Piața Universității) spațiul este în continuare umplut! Unde este însă valoarea (re)umplerii prin modernizare? A existat, pentru profesioniștii, autori sau membrii ai juriului, conștiința erodării distructive prin gestul lor de experiment urbanistic?

Scanned with OKEN Scanner

Golul urban sau cum putem privi în miezul timpului

Prof. dr. arh. Angelica Stan
Facultatea de Urbanism
Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu", București

Când am cunoscut-o pe Cătălina lucrând întâia dată împreună în 2011, am avut foarte repede sentimentul că vom avea o colaborare lungă, părea că ne cunoaștem de mult mai mult timp și simțeam cum ideile, opiniile, gusturile, deciziile și multe alte mărunțișuri din care este alcătuită de cele mai multe ori o relație umană, erau constelate pozitiv și coerent, în așa fel încât mă convingeau că e o persoană de nădejde. Nu doar de nădejde: ci și plină de o creativitate de cel mai înalt rang, instruită și în permanentă căutare a noutății, a inovației, cu un curaj intelectual cum rar mi-a fost dat să întâlnesc. Toată colaborarea noastră a fost definită de o suită de evenimente neașteptate care până la momentul Colectiv promiteau doar lucruri bune. Privind acum înapoi, văd cum acea atmosferă creată în baza ideii de *mai bine* era deja conturată și se prelungea dincolo de cotidian, în chiar teza de doctorat a Cătălinei. Acest țel a reunit de altfel acțiuni pe mai multe planuri, toate sub o deviză: *a face mai bine*[2]—exprimând simultan angajare, dar și modestie, credință în schimbare, dar în schimbarea adevărată care pornește din oameni, din mintea lor și se verifică prin faptele lor. A face orașul să fie mai bun, a face locuri/ habitate mai bune înseamnă de fapt *a face urbanism sau arhitectură cu măsura binelui*, care este totodată măsura adevărului: o țintă ambițioasă, un deziderat greu de împlinit, dar Cătălina și întreaga echipă în care lucra, îl priveau cu toată seriozitatea. Ultimii ani au fost plini de succese importante, precum punerea pe roate a *UrbanEye Film Festival*, singurul festival profesional din Romania dedicat orașului, sau participarea cu rol reprezentativ din partea RUR și APUR la Forumul Urban Mondial (Medellín, 2014), sau editarea cărții „Planning Capital Cities: Belgrade, Bucharest, Sofia"— editura Verlag a Universității din Graz, sau organizarea și participarea la workshopul „This place is pretty good", Brăila, august 2015, în colaborare cu o echipă internațională, coordonata de Bergen School of Architecture, Norvegia, în cadrul unui proiect finanțat prin fonduri SEE.

2 Make Better dă de fapt și denumirea organizației de regenerare urbană din care făcea parte (MKBT: Make Better, înființată în 2014, în București)

Scanned with OKEN Scanner

Într-un fel, ceea ce ne-a legat cel mai tare a fost această idee de la care a pornit și teza ei—a organicității orașului, a rolului și funcției golului urban în morfologia dinamică a acestuia. În viziunea Cătălinei, atenția merita să se reorienteze către procesele organice de evoluție urbană care oglindesc capacitatea lucrurilor mărunte, neimportante, de a rodi, de a se dezvolta: *„Cine oare poate privi în miezul timpului/ Să vadă care bob dă rod și care-i sterp?" (William Sheakespeare, Macbeth, Act 1, Scena III)*—acest motto al tezei este unul uimitor, punând acest demers, dintr-un început, într-o fereastră mult mai largă și mai profundă. El amintește cumva și despre bijuteriile create de Cătălina, aparent doar un hobby, dar consonând, în același fel subtil și totuși eficace, la o formă de expresie sofisticată, materializare a unor *idei—semințe*, condensate în obiecte minimaliste, extrem—expresive, a căror geometrie era doar un pretext pentru rejudecarea apropierii dintre idee și timp, dintre materie și gând.

În obiectivul principal al tezei este însuși orașul zilelor noastre, orașului post-industrial privit cu sinceritate și inteligență, dincolo de stereotipurile profesionale și convențiile comode. Cătălina Ioniță caută și interpretează în teza sa, un posibil răspuns la starea de declin și abandon a orașelor care și-au clădit o parte din existență pe principiile societății industriale și care acum sunt în căutarea unei noi paradigme. Anumite trăsături și condiții ale fenomenului urban precum fragmentarea, ambiguitatea, fluiditatea spațio-temporală, camuflarea, așteptarea, instabilitatea, uzura și chiar moartea, sunt reluate transversal, într-o redutabilă sinteză documentară și interpretativă. Recitind în această cheie cele mai importante teorii urbanistice, teza reafirmă cu tărie *organicitatea orașului* ca putere de adaptare prin resurse proprii și cu ajutorul unor elemente latente, prea puțin vizibile, ascunse în cotidian, ignorate sau considerate simple „consumabile".

Întrebarea centrală a tezei—*în ce măsură golul urban contribuie la evidențierea organicității orașului?*—aduce nu doar o structură complexă de posibile răspunsuri și rechestionări, ci și o metodă personalizată de cercetare, un demers de tip *faire-voire* care, prin înaintare treptată, prin focalizare milimetrică, *face să se vadă* ceea ce este obturat prin neglijență, rutină sau indiferență. Metoda nu exclude însă un studiu riguros al orașului actual prin prisma a ceea ce nu este ocupat de clădiri, edificat, adică privind forma urbană prin filtrul „negativului" imaginii cu care ne-am obișnuit, a „golului", a lucrurilor „dintre", a intermediarului: „discontinuități surprinzătoare, ruine, lipsuri, resturi, întâmplări", locuri stranii, vacante, neîntreținute, fără funcție instituită, aflate ambiguu între stadii de dezvoltare, înafara circuitului și structurilor productive. Orașul este lecturat în oglinda unei priviri necruțătoare și limpede, punând în lumină un proces de dislocare și de contextualizare a elementelor trecutului, „pentru a le fi eliberată (...) povestea, evenimentul, întâmplarea, experiența fiind, în acest caz, neobișnuită, alta, alter, un gol, o prezență absentă". Cătălina Ioniță afirmă un lucru zguduitor și din nou, cumva premonitoriu: „în societatea postindustrială, experiența unei absențe este asimilată sub formă de cotidian". Condiția orașului în stadiul actual de dezvoltare este văzută în strânsă dependență de condiția clasei creative, dar și prin „impactul indirect al economiei

Scanned with OKEN Scanner

postindustriale" manifest în prim stadiu, prin abandon, sărăcie, informalitate, iar în stadiu secund, prin gentrificare, reciclare, restructurare. Metafora potrivită pentru descrierea acestui fenomen este cea propusă de Sloterdijk, metafora spumei, caracterizată de „clustere episodice și simbioze permanente", descriind orașul ca fiind compus din „micro-evenimente împrăștiate—insule—dezorientate intern, dar pe care coexistența le face posibile". Fundalul societal actual este cel care generează „noi forme de asociativitate comutativă", noi rețele, micro și macro, care se bazează pe „multiplicarea relațiilor interumane, creând noi tipuri de activități, în principal în sfera industriilor creative, a evenimențialului". Dezvoltarea orașului, sustenabilitatea creșterii sale este privită tocmai prin prisma acestor *resturi* ale dezvoltării, a acestor resurse morfologice ignorate, invizibile, sau vizibile doar prin anumite filtre, aflate în așteptarea unei utilizări, destinate mai degrabă dispariției, absorbției. În siajul unor gânditori ca Bernardo Secchi, care vorbește încă din 1984 despre *il vuoto* (golul), ca Boeri care le numește „spații noi fără de normă" (1993), de Solà-Morales (1995) și Luc Lévesque (2002) care subliniază oportunitățile deschise de *terenului vag* („terrain vague") sau urmându-l îndeaproape pe Gregotti (1996) care le identifică sub forma de tipologii atopice ("atopical typology"), teza argumentează nevoia de reconsiderare conceptuală a *golului* în contextul actual, dar merge mai departe, privind în integralitatea lui chiar procesul care îl generează, la scara amplă a fenomenului urban actual, căutând cu maturitate la rădăcina unor condiții spațio-funcționale de tipul dispersiei, al difuziei și periferizării orașelor. Este explicat raportul dinamic „între schimbările programate și schimbările organice în procesul de transformare a spațiului urban", iar paradigma sub care se discută existența și persistența golului în mediul urbanizat este cea a unei organicități marcate de capacitatea de metabolizare, de creștere, dar și de experimentare și de reinventare creativă a locurilor, inclusiv pe seama și cu ajutorul golurilor sale. Declinul urban, ca fenomen care afectează multe din orașele Europei răsăritene și nu numai, este înțeles transversal și discutat în relație cu capacitatea orașului de a raporta eventuala reconstrucție atât la experiența anterioară, cât și la noul context, al *„unei reziliențe combinate—a parcelarului preeminent, a infrastructurii și accesibilității și în fine, a nostalgiei, traduse și ea ca reziliență în planul percepției afective (...)".*

Considerând că această dezvoltare organică a orașelor este „calea către adaptare prin utilizarea resurselor proprii", se definesc calitățile potențiale ale golului în procesul de planificare, acesta fiind înțeles nu ca obiect, ci ca „stare (...) a devenirii orașului, fie ca rezultat al intenției (prin programare), fie ca rezultat al întâmplării". Astfel, este adus „în scenă" conceptul de *informal*, cu referire la acele procese pe care planificarea urbană clasică nu le poate absorbi, dar care există și nu pot fi ignorate. În perspectiva Cătălinei Ioniță, informalul este intrinsec legat de creșterea sustenabilă, adică organică a orașului, verificabilă la scara timpului istoric care acceptă, metabolizează, chiar încurajează și strategii efemere, micro-strategii individuale, soluții de adaptare temporală, acestea dovedindu-se uneori a fi mai

Scanned with OKEN Scanner

aproape de dezideratul creșterii calității vieții urbane decât cele oficiale, pe baza de normă și regulament. O deschidere și o conexiune importantă pe care teza o avansează este evidențierea *potențialului latent* de regenerare a orașului prin diverse tactici socio-spațiale și culturale, nu atât prin program și politici, ci prin însăși forța oamenilor de a transforma locurile, mai mult decât o pot face autoritățile și planificatorii.

Acest lucru însă nu este introdus în mod gratuit, ci doar după ce este expusă în mod sistematic o scurtă istorie morfologică a golului evidențiind, în fiecare din etapele istorice determinante în evoluția urbanității, *rolul* golului în organizarea spațiului urban. Este analizat procesul complex de aglomerare și difuzie ce face ca materia urbană să cunoască o mișcare perpetuă și o așezare în moduri diferite, punând astfel în evidență anumite particularități ale orașului, creând *„înțelesuri specifice, localizate, prin diferitele ponderi ale raportului plin–gol, masă construită raportată la unitate spațială"*. Măsura acestei porozități la diverse scări exprimă nu doar o diversitate în plan spațial și morfologic ci, prin raportare la întreaga structură urbană, relevă măsura capacității activității umane de a produce spațiu specific. *„Istoria spațiului neconstruit este intim legată de gândirea urbanistică care îi atribuie golului un rol în compoziția urbanului, evolutiv de-a lungul timpului. Istoria orașului european se suprapune cu evoluția și transformarea lentă a relațiilor dintre corp și spațiul neconstruit sau construit, colectiv sau privat"*.

Organicitatea orașului actual este și ea supusă unei actualizări în corelație cu ideile prezentate anterior și susținându-se reciproc. Orașul organic nu mai este privit ca în modelul modernist, „un organism compus din organe specializate, ci dintr-o sumă foarte mare de micro-elemente ale căror relații, în formule imprevizibile, îi conferă sens, în anumite momente de timp". Forma lui de manifestare este o „formă metabolică", în sensul că ea explică „procesele, mișcările și acțiunile care o animă și o solicită, favorizând astfel expresia conexiunilor și interacțiunilor multiple".

Cătălina zăbovește în teza sa asupra definirii *stării de gol* ca nou concept reflectând tocmai asocierea „cu stări și procese specifice orașului post-industrial", problematizând și insistând pe „natura ambiguă a *golului* care nu se confundă *nici cu vidul, nici cu vagul și nici cu spațiul liber etc.*, acestea din urmă fiind doar situații particulare ale *golului*, uneori suprapuse ca înțeles, alteori complementare". Ca formă, *golul* este un „numitor comun al formelor spațiale liminale, nedeterminate, vagi", dar ca instrument conceptual, el vizează investigarea multiplă a fenomenului urban, având o funcție de *descriptor* al proceselor inerente organicității urbanului. În acest sens, procesele de declin, manifeste în spațiile moarte sau în ruine sunt procese care introduc sau favorizează *starea de gol*—stare de așteptare și indeterminare—implicit legată de *acțiunea timpului* care face ca formele să devină *poroase*. Departe însă de pesimism această aserțiune a Cătălinei, ci mai degrabă eroică, acum, peste timp privind-o, din unghiul absurd al momentului Colectiv: porozitatea este una *vitală*, care asigură respirația țesutului și prin asta, însăși devenirea orașului, expresie a organicității sale.

Remarcabil explicate și comentate sunt cele trei dimensiuni ale stării de gol—cea *funcțională* (prin funcția structurantă/ reziduală), cea

Scanned with OKEN Scanner

circumstanțială (prin funcția de tranziție/ normativă) și cea *perceptivă* (prin funcția de oglindire, punând în evidență relația identitate—alteritate și raportul dintre gol și imaginea „plinului"). Este astfel conturat conceptul unei *derivări spațiale* care acceptă atât valențele negative (lipsa de materie, de ocupare/ funcțiune, discontinuitatea), cât și pe cele pozitive (potențialitatea de a deveni un element structurant, semnificativ).

Teza avansează de la contextual, semantic și conceptual la instrumental, tehnic și metodologic. Golul este evidențiat în cadrul proceselor de transformare a formei urbane în cadrul „orașului de dincolo de oraș", adică în cadrul dispersiei urbane și fragmentării, corelat, în consecință, formelor urbane derivate din aceste fenomene. Totodată, sunt rediscutate și interpretate creativ cele mai importante modele teoretice de creștere urbană—atât cele trei modele de creștere prin expansiune, cât și modelul satelitar și modelul concentrării deconcentrate, căutând, în cadrul lor, identificarea regulilor generale de apariție a golurilor în raport etapele de creștere urbană. O astfel de regulă cu impact asupra prezenței și a morfologiei golurilor la nivelul orașului este identificată în prezența *centurilor limitrofe*—ca instrument conceptual și de planificare utilizat și explicat de M.R.G.Conzen *„punând în evidență simultan un aspect ciclic în creșterea morfologică a orașelor, format din accelerări și frânări (chiar încetări), dar și praguri de dezvoltare extensivă-intensivă"*. Astfel, se demonstrează un paralelism între dinamica organismului urban și crearea de goluri, confirmat în plus și de un anumit specific al golului, sensibil la amplitudinea dinamicii. Pe această cale, cercetarea este condusă către morfogeneza și dinamica formei urbane, proces în cadrul căruia devine esențială „durata de transformare" a spațiilor și a orașului în întregul său.

Evidențiind multiplele ipostaze ale golului în organizarea spațiului urban, atât în procese planificate, cât și în cele spontane, se ajunge la o macro taxonomie a golului urban, acesta regăsindu-se fie într-o *categorie topologică* (golul dintre, central/ periferic, în loc de etc.), fie într-una temporală (în legătură cu practicarea sa: zilnică, periodică, cu intermitențe etc.). Din acest din urmă punct de vedere, natura golului apare ca rezultat al *perforării* „materiei urbane postindustriale", rezultând nu doar morfologii dezarticulate care denota o absență istorică, ci și o porozitate ca o dovadă a menținerii organicității orașului, o condiție a procesualității și vitalității fenomenului urban.

Aici se atinge în teză un punct-cheie în care autoarea afirmă simetria între modul în care un geolog înțelege acțiunea în timp a factorilor asupra rocilor prin analizarea porozității lor și „arhitectul-urbanist care poate înțelege acțiunea timpului asupra structurii urbane privind la scara macro orașului-natură, dar și prin microscop, la experimentarea nemediată a spațiului urban. Porozitatea devine din acest moment un vehicul esențial al conceptului de gol și totodată o contribuție remarcabilă a tezei Cătălinei Ioniță. Ca revelator al acțiunii timpului asupra structurii orașului, porozitatea este înțeleasă atât ca însușire globală, pe un palier general, ca măsură a permeabilității limitelor fizice și a relațiilor spațiale osmotice, dar și ca „însușire complexă, sub formă de porozitate diferențiată, în raport cu

Scanned with OKEN Scanner

caracteristicile porilor". Funcția de por a golului se verifică prin extinderea, din rezistența materialelor, a sensului porozității, judecat în contextul realității urbane, se deduce că există un anumit nivel de admisibilitate dincolo de care intervine separația între porozitatea normală, intrinsecă materialului (formei) orașului și o porozitate de fractură, care introduce discontinuități inacceptabile sau valorizate negativ. Impecabil demonstrată, în deplină concordanță cu sensul de „deschidere de o clipă" al porozității, funcția de por a golului în cadrul orașului este „de a interveni pentru a prelua o parte din transformările organismului urban, fie în momente de criză, fie în momente de dezvoltare intensivă". Mai mult, porozitatea poate fi privită simultan: fie ca „absență topologică a calităților unui material", fie ca „agent al proceselor de transformare in timp", fie ca trăsătură a organicității orașului, „importantă pentru procesele de asimilație-dezasimilație, sinteză-descompunere, înmagazinare și eliberare de energie". Dar mai mult decât atât, porozitatea este „capacitatea unui oraș de a face posibilă existența simultană a unor realități eterogene incongruente".

Un alt moment de tensiune al tezei este atins odată cu deschiderea unei conexiuni aparent simple, dar extrem de fertile, pe urmele afirmației lui Walter Benjamin care spunea că „porozitatea este o lege inepuizabilă a vieții, care reapare perpetuu și peste tot (...) amprenta definitivului, a finitului este refuzată". Conexiunea este aceea dintre „orașul poros" și „orașul viu", care pune în evidența „promisiunea unei mai bune relaționări a urbanizării cu factorii naturali, o mai bună relație antropologică cu spațiul (...), refacerea unei legături între natural, material și bunuri culturale, (...) printr-o triplă relaționare: socială, mentală și environmentală". Orașul poros este viu în măsura în care, chiar în cazul dispersiei/difuziei periferice, golul capătă o valoare pozitivă, făcând posibilă „o infiltrare reciprocă" între construit și neconstruit.

Teza iese din tiparul clasic al unei cercetări obișnuite, limitate din rațiuni metodologice și pedagogice la un singur subiect tratat în profunzime, dar izolat, ci se desface în nenumărate canale multi-disciplinare, inter-conectate, cu posibilități latente sau explicite de conectare, care ajung la rechestionarea întregului domeniu al urbanismului și planificării urbane și al direcțiilor pe care acesta le poate urma în viitor. Teza devine curajoasă când afirmă, spre exemplu că „este necesară negarea unui anumit formalism, prin inserarea unui agent viral, abilități de organizare a proceselor și de catalizare a transformării, diferite de optica compozițională a designului bazat pe imaginarea unei realități posibile și transpunerea ei într-un plan rigid". Se conturează astfel, profilul unui nou urbanism, relativ eliberat de plan și de regulă, mai ascultător la ceea ce simt oamenii în relație cu spațiile pe care le trăiesc, mai fidel la mișcările impredictibile ale evoluției orașului, consonant cu experimentalismul care se poate practica la scări micro-urbane, verificând astfel legități similare la scări macro-urbane, căutând în cotidian, în reziliența unor calități, indiciile pentru următoarea tendință de dezvoltare.

Scanned with OKEN Scanner

Citind-o de două ori—odată înainte și o dată după decesul Cătălinei Ioniță în tragedia din Colectiv—teza îmi confirmă impresia unui complex scenariu care aduce în scenă un personaj destul de puțin cunoscut și o face pentru a-l lăsa să vorbească despre rolul său în evoluția orașului actual. Personajul este *Golul*, aparent un ins ne-esențial, un marginal, stând și așteptând între lucrurile pline, sclipitoare, epatante ale societății noastre post-industriale, intens-consumiste și superficiale. Povestea ne mai spune că *Golul* nu este doar o prezență fizică, materială, ci este un mesager al timpului, sau chiar al unui spațiu-timp în care orașul se mișcă dintotdeauna. Transformându-se lent sau rapid, uneori chiar sub ochii noștri care nu sunt învățați să capteze aceste fenomene, Golul urban este parte intimă din metabolismul orașului, din organicitatea lui înțeleasă nu anatomic, ci mai degrabă funcțional, relațional. El se umple uneori și devine tangibil, alteori se golește total și devine peisaj, oază, pauză de respirație. El se relaționează, se articulează, face să curgă prin el întreg fluxul urbanității în câmpul complex tensionat din care provine, menținând astfel întregul oraș viu, capabil de re-înnoire și re-inventare. Alteori devine oglindă, sau mai bine zis, ciob de oglindă, micro-fragment care răsfrânge marea și mereu dinamica morfologie a orașului, făcând-o din nou vizibilă și puternică. În teza Cătălinei, *Golul urban*, un personaj aparent secundar, face să se vadă sensul major al unei sustenabilități a orașului care nu mai trebuie căutată în marile politici costisitoare, demagogice și utopice, ci tocmai în acest *infra-spațiu*, la nivelul acestei așteptări fertile, care poate fi doar lăsată să se manifeste, să existe.

Am convingerea că, în ciuda ironiei cutremurătoare a sorții care a intervenit brutal, prin accidentul de la clubul Colectiv, în drumul normal al ideilor acestei teze, povestea ei și a personajului-cheie—Golul urban—este una care abia acum își începe călătoria.

Scanned with OKEN Scanner

"for who can look into
the seeds of time
And say which grain will grow
and which will not..."

„cine poate oare privi
în miezul timpului
să vadă care bob dă rod
și care-i sterp..."

Macbeth, Act 1, *Scena III, William Shakespeare*[1]

1 În această scenă, Banquo compară actualii și viitorii regi cu semințe („bob"), despre care doar natura știe dacă vor fi roditoare. Acesta folosește metaforele naturale: „miez" și „bob" pentru a pune la îndoială clarviziunea vrăjitoarelor care tocmai „văzuseră" că Macbeth va fi rege.

Scanned with OKEN Scanner

1 Argument. Lucrurile care se văd și lucrurile care nu se văd

Introducere
Ce? De ce? Cum?

Obiectul studiului este *golul*, iar subiectul ar putea fi un parcurs de înțelegere a sa din punct de vedere conceptual, o punere a problemei în limitele relaționării *procesului organic de evoluție și constituire a orașului cu starea de gol.*

Nevoia de (re)considerare

În arhitectură și urbanism, procesul organic de constituire și evoluție a orașului este considerat firesc și implicit înțelegerii profesionistului. La fel și existența golului în organizarea spațiului. Ambele, deoarece fac parte din sfera firescului, a obișnuinței, a cotidianului, a implicitului, par a fi intrat în rutina profesională. Așa cum se întâmplă în general cu lucrurile intrate în rutină, acestora nu li se mai acordă considerație sau, dimpotrivă, folosindu-le prea mult se îndepărtează de sensul și rolul lor. În ambele cazuri rezultatul este același: pierderea înțelesului util. Ca depășire a impasului căderii în rutină[3] a acestor lucruri considerate de noi esențiale pentru profesie, în această lucrare propunem o abordare a subiectului cu o privire nouă în ideea (re)descoperirii tocmai a acelor caracteristici care, aruncându-l în cotidian, îl fac *să nu se (mai) vadă.*

Prea puțin însă avem obișnuința de a chestiona lucrurile obișnuite, iar privirea excesivă prin prisma științifică a *lucrurilor care se văd* face ca raportarea la oraș să fie liniară, în sensul programat al progresului (legiferat, reglementat, stabilit științific, analizat și obiectivat) și mai puțin un exercițiu al profesionistului (un exercițiu al experienței și al creației, deopotrivă,

3 Rutina, acea capacitate câștigată printr-o practică îndelungată, obișnuință de a acționa sau de a gândi întotdeauna în același fel, are două aspecte: unul pozitiv, totalitatea obișnuințelor ce țin de reguli precise, acesta fiind un aspect de civilizație, dar și unul negativ: totalitatea obișnuințelor sub formă de prejudecăți, considerate, adesea, obstacol în calea noului, a creației sau a progresului. Rutina are un rol important care nu poate fi și nici nu trebuie eliminat total, însă căderea în rutină trebuie evitată prin reducerea sa la strictul necesar pentru ca existența obiectului rutinei să nu devină sclavul ei.

Scanned with OKEN Scanner

un exercițiu episodic, autodiferențiat). O asemenea considerare dă seama de unilateralitatea cu care este abordat uneori spațiul urban.

Nevoia de experimentare

Dinamica economică (relocarea activităților economice și dezvoltarea consumului de nișă), ritmul cu care tehnologia se uzează moral, migrația populației, aspirațiile grupurilor sociale și alți asemenea factori se manifestă la sfârșitul secolului al XX-lea prin noi moduri de organizare spațială și deopotrivă noi moduri de organizare socială. În acest context se evidențiază un raport dinamic între schimbări programate și schimbări organice în procesul de transformare a spațiului urban atât din punct de vedere fizic, spațial, cât și social. Faptul că orașul și teritoriul său sunt din ce în ce mai mult guvernate de alte legi[4] în afară de cele care se deduc din necesitățile reale (imediate ale comunității) și din cooperarea cu mediul suport, cel natural, se evidențiază prin fenomene precum dispersie și fragmentare teritorială[5].

Descris ca fenomen dinamic, caracterizat printr-o stare permanentă de flux, *orașul, acea structură care face posibilă relația societății cu locul său contextual* (Rossi, 1982), este poate prea puțin descris ca *experiență* asociată intrinsec dinamicii; predeterminarea formală și funcțională ține, poate, prea puțin cont de dinamica orașului care, ca și experiența, nu privește doar *lucrurile care se văd* (construcțiile, relațiile, traficul, informația, oamenii etc.) ci, în egală măsură, *lucrurile care nu se văd* (discontinuitățile surprinzătoare, ruinele, lipsurile, resturile, întâmplările etc.).

Locurile *stranii, vacante, deosebite, neîntreținute, fără funcție instituită*, aflate între stadii de dezvoltare, în afara „circuitului și structurilor productive" (Solà-Morales I, 1995, p. 110), apar cu recurență în abordările profesionale care expun aceste *tranziții*, în special, în perioade de repoziționare intimă: post-criză sau post-dezvoltare de tipul dezindustrializare, periferializare, suburbanizare sau post-socialism (Oswalt, 2005). Stranietatea lor, deconcertantă și tulburătoare, datorată naturii lor *evidente*, nu ține de

4 Dezindustrializarea, consumerismul și schimbarea stilului de viață încurajează expansionismul teritorial și aruncă domeniul urbanismului într-o criză a planificării. „Moda" specializării socio-spațiale: orașe private, gated communities, *periferii cookie cutters*, și schimbarea modului de locuire din mediul rural odată cu schimbarea aspirațiilor locuitorilor (în România: fenomenul caselor *făloase* documentat în studiul „Gospodării și gospodari în România sec. XXI. Un inventar de bunuri și valori" în perioada 2008 - 2012 de antropologul Vintilă Mihăilescu) corespunde unor legi socio-economice puțin abordate în urbanism.

5 Cu fenomenele asociate mai puțin abstracte: periferializarea (în Europa) și sprawl (în SUA) precum și expansionismul teritorial din economiile emergente (în China, de exemplu). Două filme documentare sunt relevante în acest sens: *Houses for all* (2013, Germania, Gereon Wetzel)—după declanșarea crizei economice în Spania au rămas 3,6 milioane de locuințe neterminate sau nelocuite și *Double Happiness* (2014, Austria, Ella Raidel)—satul Hallstatt, patrimoniu UNESCO din Austria, este copiat în China. Filmul pune în discuție urbanizarea rapidă a Chinei din ultimul deceniu prin exemplificarea unui caz care ridică întrebări și asupra protecției patrimoniului istoric și a copyrightului cultural.
Se întâlnesc două lumi paralele: original și copie, realitate și ficțiune.

Scanned with OKEN Scanner

inaccesibilitate sau de mister, ci mai degrabă de afectivitate, fiind greu de explicat, *invizibile*, tocmai pentru că sunt într-o relație tensionată cu *viața*, bine cunoscute de către noi toți, manifeste și prezente într-un mod *organic*.

O privire asupra *tranziției spațiale* și a *metisării sociale* este cu atât mai justificată în contextul actual. Într-o vreme în care umanitatea pare a-și schimba și cantitativ modul de viață de la unul rural la unul urban, o nouă paradigmă se conturează: creativitatea umană este percepută ca fiind integrată ecosistemelor în care trăim într-un mod organic, iar orașele sunt considerate prin intermediul locuitorilor lor, producători de „inovație", ca fiind „creative", „deștepte", „evolutive".

La nivel internațional, în procesul de proiectare și planificare urbană, interesul pentru această zonă de ambiguitate este redeschis de discursul public și de practica emergentă care folosește *temporaritatea (efemeritatea) ca strategie*. Câteva inițiative în Londra (Bishop, 2012) și în Berlin (Oswalt, 2013) fac pionierat în această direcție ca reacție la criza economică din 2007, pe de-o parte, iar pe de altă parte, ca efect al discursului politic care promovează durabilitatea, criticând totodată limitările instrumentelor de proiectare și planificare. Reacția planificatorilor la strădania grupurilor sociale de a-și îmbunătăți calitatea vieții în oraș, după legi „organice", după mecanismele de dezvoltare ale societății și după valorile culturale locale la care aderă, este adesea inexistentă. Lucru paradoxal deoarece, privind în istorie, acest tip de reacție nu este nicidecum o noutate. Formarea și creșterea orașelor sunt, de regulă, marcate de schimbări organice, dezvoltarea organică fiind calea către adaptare prin utilizarea resurselor proprii. Fie directă, fie prin ajustarea dezvoltării programate în timp în funcție de realitate, creșterea organică este, probabil, ceea ce face ca orașele să nu „moară" precum alte tipuri de organisme, ca de exemplu organizațiile și companiile. Indiferent dacă adaptarea se face sub formă discretă, de micro-adaptare[6], sau extremă, de macro-adaptare[7], impactul său are efecte importante asupra organismului urban.

Nevoia de sustenabilitate

Resursele spațiale intraurbane, acele spații în așteptarea unei (re) utilizări, sunt de cele mai multe ori abordate în planificare spre valorificare într-un sens fie preponderent economic, fie preponderent social, fie preponderent ecologic[8]. Cum o dezvoltare sustenabilă, caracterizată de autoorganizare și emergență (caracteristici organice), nu poate fi obținută decât în intersecția celor trei tipuri de dezvoltare (Radoslav et al., 2010 p. 21), în această lucrare ne propunem să investigăm acea caracteristică a *spațiilor*

6 De exemplu, în București folosirea terenurilor virane drept locuri de joacă de către copiii din cartierele—șantier ale anilor '80, apariția „buticurilor" la parterul blocurilor între 1990 - 2000 sau fenomenul închiderii balcoanelor.

7 Fenomenul orașelor informale de la marginea metropolelor din țările în curs de dezvoltare: *barrios, favelas* etc., dar și periferializarea Europei.

8 Trei direcții după care s-a ghidat dezvoltarea urbană în ultimele două secole cf. (Radoslav *et al.*, 2010).

Scanned with OKEN Scanner

în așteptarea unei utilizări care le califică pentru o astfel de dezvoltare. *Ce face ca un spațiu aflat în așteptarea unei utilizări să se relaționeze în câmpul complex de actori și factori*[9] *integrându-se astfel în întreg? Care este starea care se constituie în bază a devenirii sale fie ca rezultat al intenției (prin programare), fie ca rezultat al întâmplării?*

Resursele spațiale aflate în așteptarea unei utilizări sunt abordate în acest fel destul de discret și punctual de câțiva arhitecți-urbaniști: Bernardo Secchi vorbește încă din 1984 despre „il vuoto", Boeri din 1993 despre „nuovi spazi senza nome", iar Ignasi de Solà-Morales (1995) și Luc Lévesque (2002) subliniază oportunitățile deschise de „terrain vague", în timp ce Gregotti (1996) vorbește despre "atopical typology"[10]. În spațiul românesc investigarea lor este aproape absentă, fiind luate în considerare doar parțial în studii despre frișele industriale și shrinking cities, iar din planificare lipsind cu totul[11]. România vine însă cu un decalaj motivat și de faptul că în momentul în care problematica locurilor în *așteptarea unei utilizări* era pusă în discuție, la nivel teoretic, în Europa, în spațiul românesc, ca și în cel german, de exemplu, în procesul de tranziție post-socialistă, aceste spații deosebite făceau obiectul unor proiecte ambițioase de programare[12]. Ele erau determinate de intenția de a valorifica rapid aceste locuri într-un sens economic pe fondul lipsei unei distanțări temporale suficiente care să permită înțelegerea lor prin prisma preocupării pentru sustenabilitate.

Nevoia de a înțelege

În plan personal, decizia abordării acestui subiect este motivată de fascinația pentru capacitatea orașului de a „nu asculta" și pentru sistemul de forțe organice care, „producând" lumea materială și socială, conferă orașului această capacitate. În plus, considerăm urbanismul ca știință a orașelor, dar mai ales ca formă de cunoaștere, cercetare și acțiune care *face să se vadă*[13] mecanisme și sisteme specifice ale orașului: acea manifestare

9 Proprietatea și proprietarul, tipul de dezvoltare și dezvoltatorul, tipul de dezvoltare și urbanistul, politica și politicianul, tipul de dezvoltare și funcționarul, sectorul construcțiilor și constructorul (drumar, constructor, regii etc.), ONG-ul, moda, modelul, aspirația etc.

10 Bernardo Secchi vorbește încă din 1984 despre „gol", Boeri numește în 1993 „spații noi fără de normă...", Ignasi de Solà-Morales (1995) și Luc Lévesque (2002) despre „teren vag" și Gregotti (1996) despre „tipologie atopică".

11 Un studiu care abordează adiacent această problematică este în curs de elaborare: Planwerk, IHS România și Western Outdoor / MDRAP „Regenerarea urbană integrată a zonelor construite protejate în vederea constituirii unui program național".

12 Frankfurt 21 (1996 – 2001), reconstrucția Berlinului, concursul București 2000, Esplanada, Casa Radio sunt câteva exemple în acest sens. Poate că și abordarea lor înainte de evidențierea unei direcții de dezvoltare instituite organic a cauzat eșecul proiectelor de dezvoltare alături, bineînțeles, de incapacitatea administrativă de a valorifica oportunitățile.

13 Prin analogie cu funcția camerei de fotografiat sau a camerei de filmat, *faire-voire* este o modalitate politico-estetică și plastică prin care artistul confruntă realitatea pentru a revela diverse aspecte. Gordon Matta-Clark este cunoscut pentru aplicarea acestui mod de expresie în spațiul urban. Prin decuparea unor porțiuni de clădiri abandonate, acesta pune în evidență relațiile de proximitate dintre clădiri, precum și dintre clădiri și cartier. Vezi Stephen Walker Gordon, 2009, *Matta-Clark: Art, Architecture and the Attack on Modernism*, Londra: I.B. Tauris.

Scanned with OKEN Scanner

colectivă a aspectelor culturii, loc al comunității[14], revelator al culturii umane aflate în continuă schimbare. În această accepțiune, credem că cercetarea de arhitectură și urbanism nu înseamnă numai transfer de cunoștințe și explorarea de metode din poziția de specialist, ci și identificarea și punerea în discuție a unor aspecte relaționale ale orașului, a unor forme instabile ale acestuia, demers în care se înscrie și tema prezentă, facilitând *înțelegerea evidenței printr-o interpretare nouă și dintr-o perspectivă teoretică.*

1.1
Scop

Scopul prim al acestui studiu este înțelegerea, definirea și studierea *spațiilor* în *așteptare*, în raport cu potențialul lor de dezvoltare dincolo de recuperarea lor prin proiect. Sensul pe termen lung al cercetării, poate mai important, este de a deschide direcții de acțiune ale arhitectului-urbanist spre medierea și „repararea" structurii urbane prin mobilizarea *golurilor.*

1.2
Abordare

Din argumentele expuse mai sus, sub forma a patru nevoi, se structurează preocuparea pentru problematica *golului*, în legătură cu organicitatea orașului, condusă de întrebarea principală de cercetare a lucrării: **În ce măsură golul contribuie la evidențierea organicității orașului?**

Pentru a răspunde, parțial, acestei întrebări abordăm problematica golului ca problemă procesual-funcțională: experiență, dar și formă spațială prin concepte precum **porozitatea, temporalitatea** și **(a)topia** spațială printr-o serie de întrebări secundare:

- Ce este organicitatea și care sunt principalele transformări ale orașului postindustrial relevante pentru organicitate?
- Cum se definește starea de gol și în ce forme este ea prezentă la nivelul orașului?
- Cum se evidențiază golul în procesele de transformare urbană? – Care sunt procesele care conduc în mod direct sau indirect la formarea de goluri la nivelul orașului?
- Cum contribuie starea de gol la catalizarea unor procese organice?

În același timp urmărim și un scop practic: identificarea relației transformatoare a golului în legătură cu capacitatea cadrului fizic de a reacționa în timp real la nevoile imediate, actuale, ale societății pentru o mai bună articulare a omului în spațiu.

14 În ideea că o comunitate se constituie în jurul unei nevoi și apare dintr-o nevoie de celălalt. În condițiile în care societatea este tot mai atomizată, mai individualizată, iar spațiul intim relațional devine din ce în ce mai important, raportul omului cu regula, cu norma, cu ordinea, cu puterea, cu instituțiile devine din ce în ce mai tensionat și instabil ca structura spumei (Sloterdjik, 2005).

Scanned with OKEN Scanner

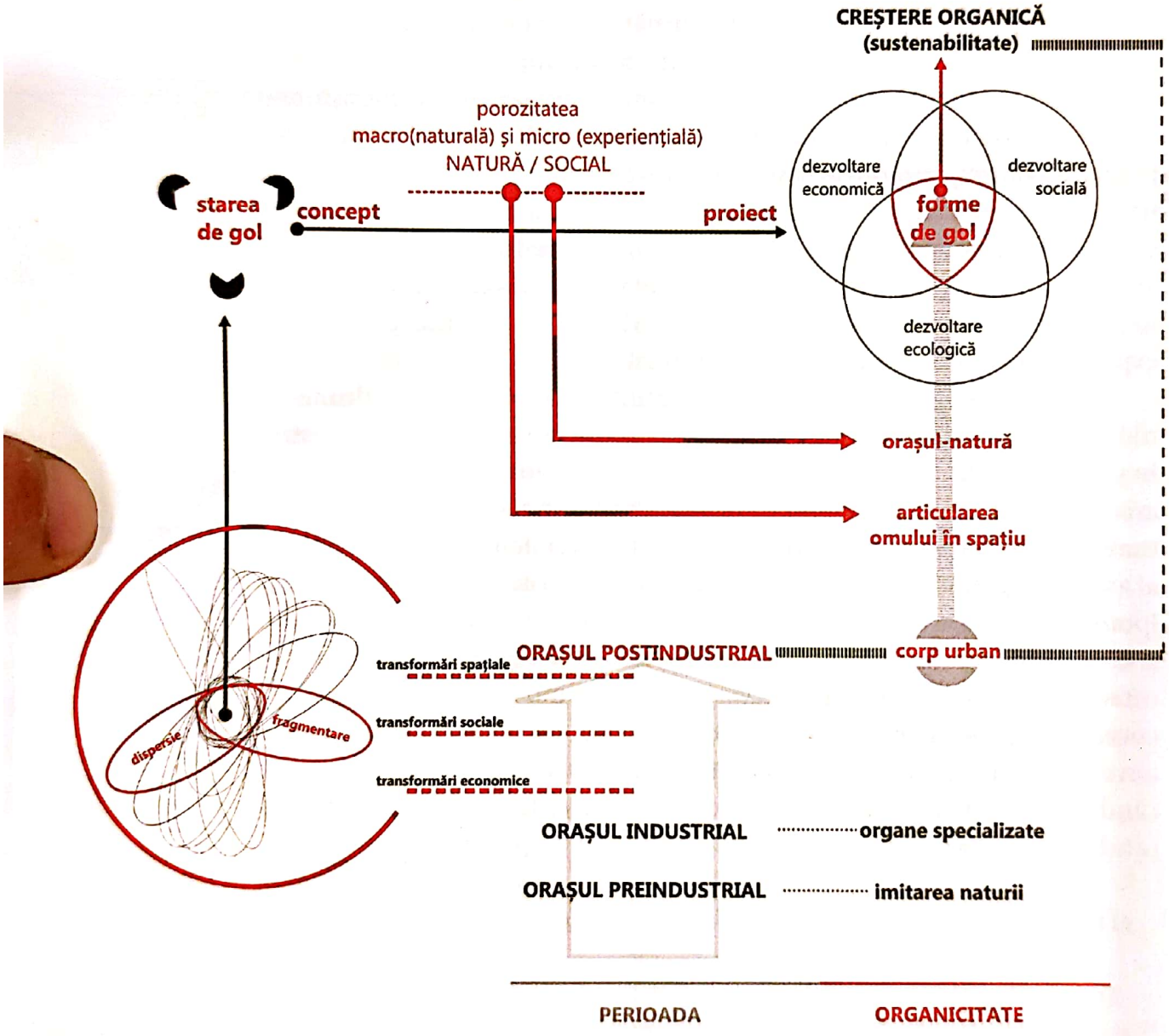

F 1 Schema abordării subiectului | sursa: C.I.

Scanned with OKEN Scanner

1.3
Probleme de metodă[15] și părțile lucrării

Studiul se situează la intersecția unei explorări morfologice cu o explorare psihogeografică a golului ca instrument conceptual de investigare a spațiilor aflate în așteptarea unui utilizări (văzute prin conceptul de gol).

Metode

Studiul de față poziționează și urmărește, în principal, problema spațiilor în așteptarea unei utilizări, la intersecția dimensiunii materiale (urmărește transformările din țesutul urban) cu cea socială (urmărește aspecte ale vieții urbane), sprijinindu-se, uneori, și pe dimensiunea narativă (urmărește discursuri din artă și literatură) a orașului. În al doilea rând, urmărește identificarea relației prin care locuitorii sunt înțeleși nu doar ca simpli utilizatori ai spațiului, dar și (sau mai ales) ca descriptori de conexiuni care creează dezvoltare organică. Așadar, justificarea și susținerea ideilor expuse țin de o înțelegere obiectiv-subiectivă a spațiului prin prisma experienței personale și a experienței locurilor.

Metodologia de cercetare este alcătuită dintr-o diversitate de metode și modalități de abordare: de la observație directă și prezumții firești în planul percepției, la cercetarea riguroasă și corelativă a bibliografiei, la asocieri, interpretări și coroborări în baza similitudinilor sau analize punctuale. Deoarece natura subiectului se apropie de domeniul sociologiei sau al antropologiei, explorarea sa se bazează pe *metoda chestionării teoretice* cu ipoteză deschisă: *o punere a problemei în limitele unei relaționări*[16]. Realitatea și actualitatea subiectului au făcut ca urmărirea unei „rețete clasice" de cercetare să fie dificilă și chiar inadecvată, procesul fiind mai degrabă unul de continuă ajustare și feedback într-o secvențialitate neliniară. În consecință, am optat pentru prezentarea rezultatelor în acord cu procesul real, încercând astfel chiar să evidențiem „buclele" cercetării, dar mai ales experiența adusă de un proces creativ, un parcurs neliniar și episodic de sondare a

15 „Totalitatea procedeelor care conduc rațiunea către aflarea sau demonstrarea adevărului" Vintilă Mihăilescu. 1968. *Geografie teoretică*, Editura Academiei, p 101.

16 Lucrarea de față este o lucrare științifică ea implicând metode sistematice de investigație empirică, analiza datelor și evaluarea teoriilor în baza dovezilor și a argumentului logic. Studiul fenomenelor spațiale contemporane în legătură cu activitatea umană este greu de analizat și evaluat factual deoarece nu putem descrie cu acuratețe viața socială, viața culturală; relația de cauzalitate dintre acțiunea umană și efectele acțiunii la nivelul vieții și al cadrului de viață depinzând foarte mult de conștiința de sine a oamenilor care le conferă sens și scop în tot ceea ce fac sau intenționează să facă. Ne referim la definiția: „Știința reprezintă folosirea sistematică a metodelor de investigație empirică, analizei datelor, gândirii teoretice și evaluării logice a argumentelor în intenția de a dezvolta un corp de cunoștințe despre un anumit subiect" (Giddens, 2010 p. 75).

Scanned with OKEN Scanner

înțelegerii, redat aici prin explicitări de tip excurs care constituie dovada raportării la *precedent*[17].

Tipul de studiu de la care am plecat este studiul de sinteză (înțeles ca definirea și plasarea problemei, identificarea relațiilor și deschiderea către studii viitoare). Am pornit, așadar, de la abordarea subiectului din punct de vedere conceptual—definindu-l în raport cu starea de *suspendare în gol* ca etapă a ciclului de viață a formei spațiale. Apoi, prin investigarea morfogenezei, direcționăm sintetizarea unei reguli a existentului care descrie fenomenul urban. *Cum este ocupat spațiul și ce relații au loc?* În plus, considerând morfologia urbană ca un *mediu de comentare a urbanității*, în sensul dat de Françoise Choay, de „ajustare reciprocă a unei forme de țesut urban și a unei forme de convivialitate" (Choay, 2011) și urmărind ideea că un anumit mediu urban nu poate fi potrivit decât unui anumit comportament social și invers, ori de câte ori este nevoie, raportăm înțelegerea spațiului urban la capitalul socio-cultural: schimbările de mod de viață și de utilizare a spațiului urban din ce în ce mai documentate în ultimii ani sub formă de *utilizări temporare sau informale* (Oswalt et al., 2013).

Prin introducerea unui nivel superior de definire a organizării golului—*porozitatea*—instrumentalizăm conceptul în legătură cu existența urbană ca întreg—fenomenul urban contemporan—într-o *paradigmă a dezvoltării organice*. Corelările făcute se referă la o formă organicistă și nu la una mecanicistă deoarece atitudinile, nevoile și motivele subiective pentru care oamenii acționează în felul în care o fac sunt factori cauzali în relațiile dintre variabilele vieții urbane. În același timp se apreciază că un model organic de dezvoltare este asociat dezideratului de sustenabilitate.

Părțile lucrării

Prima parte a lucrării este destinată înțelegerii paradigmei actuale în care se înscrie dezvoltarea orașelor explorată, pe de-o parte, prin intermediul unor transformări de ordin cultural, social și parțial economic, apelând la interpretări actuale ale orașului și la prezentarea unor practici recente în urbanism, iar pe de altă parte, prin interogarea organicității ca atribut posibil de reactualizat în gândirea urbanistică drept răspuns la aceste transformări.

În partea a doua a lucrării definim golul și starea de gol, trecând printr-o interpretare multiplă: filosofică, științifică, inclusiv cu referiri terminologice; astfel, aplicând conceptul de gol—un concept încărcat de ambiguitate—la nivelul orașului și prin relaționarea lui cu alte concepte conexe sunt puse în evidență unele dimensiuni și aspecte definitorii ale golului,

17 În numeroase ghiduri de orientare a tânărului cercetător, aventura cercetării este descrisă ca aventura exploratorului unui tărâm necunoscut care, în drumul său prin junglă, marchează pe harta pe care o produce experimentând un mediu nou, puncte de intersecție cu lucruri familiare din experiența personală sau întâlnite în alte studii. Tot așa și excursurile presărate în această lucrare ancorează parcursul în cunoașterea anterioară.

Scanned with OKEN Scanner

precum și unele potențiale interpretări ale orașului prin *gol* ca instrument de lectură.

În **partea a treia** evidențiem golul pornind de la modul său de formare, explorând procese morfo-genetice, caracteristice unor perioade îndelungate de timp, precum și transformări de ordin socio-economic sau spațiale, ori diverse alte cauze și factori care intervin în instalarea stării de gol.

Partea a patra a lucrării pune în discuție un mod de lectură a golului, așa cum este evidențiat de una din condițiile sale esențiale—temporaritatea și temporalitatea (timpul scurt și timpul lung). Sunt astfel expuse, prin intermediul *porozității*, noi posibilități de asociere oraș-natură, precum și noi tipuri de *experiență* urbană, posibile prin *utilizări temporare* și prin procese de dezvoltare endogenă.

Dificultăți

O dificultate și poate și un dezavantaj al abordării acestui subiect este faptul că relațiile de cauzalitate nu pot fi inferate în mod direct din corelări, asocieri și similitudini. Chiar dacă am identificat relații între o situație și un set de variabile care contribuie semnificativ la producerea sa, variabilele, fiind de multe ori de natură socio-economică sau socio-culturală, sunt la rândul lor dependente de grupuri sociale și culturale cu comportament variabil, schimbător etc. Constatând această dificultate ne-am rezumat la identificarea de corelații, lăsând cercetarea cauzalității pentru un moment viitor. Natura subiectului a făcut ca parcurgerea bibliografiei să meargă simultan în două direcții:

- *polisemantismul și multiplele declinări* ale subiectului, determinate de direcția din care este abordată problema, precum și de nuanțarea dată de unii autori manifestării sale spațiale, au impus cercetarea bibliografiei care tratează diferite forme ale subiectului și relaționarea acestora. (Dincolo de dificultatea de a categorisi spațiile în cauză, constatăm și o plăcere creativă cu care autorii nuanțează denumirea acestora, în pofida tentei negative, în asociere cu o varietate de domenii care deopotrivă îngreunează și înfrumusețează explorarea noastră: terenuri vagi, puncte moarte, decoruri abstracte, terenuri colonizate de natură, locuri noi, locuri nenumite, tărâmul nimănui, spații reziduale, spații abandonate, peisaj superflu, spații ale incertitudinii, al treilea peisaj, zone albe, avene, ponoare, pori, viduri, *drosscape*, SLOP etc.)
- *urmărirea aspectelor care apar indirect sau tangențial* în lucrările de istorie și teorie a orașului care explică mecanisme de creștere și declin din punct de vedere morfologic.

O etapă importantă a studiului a fost alegerea descriptorului potrivit pentru spațiile în așteptarea unei utilizări, suficient de general, mai puțin contaminat de aspectul negativ care domină percepția acestor spații și mai aproape de o înțelegere operațională a sa, un termen care situează înțelegerea subiectului la granița dintre teorie și practică. Urmărind aceste criterii și totodată explorând înțelesurile termenilor folosiți pentru a desemna conceptual sau obiectual aceste spații, decantați din marea de cuvinte

Scanned with OKEN Scanner

care denumesc spațiile în chestiune (interstițiul urban, terenul vag, spațiul vrac și spațiul liber), am optat pentru o sintagmă nouă: spații în așteptare[18].

Cum încadrarea în timpul alocat acestui studiu—limitat de condițiile impuse de tranziția către un nou sistem de învățământ—și abordarea prin cercetare a unui subiect de amploare s-au dovedit a fi sarcini dificile pentru un profesionist aflat la începutul carierei, am apelat frecvent la citatul de autoritate, nu neapărat pentru argumentare, dar adesea pentru a scurtcircuita parcursul logic și mai ales pentru a întări sau a ilustra o idee.

18 În legea 350/2001 privind amenajarea teritoriului și urbanismul, urbanismul este definit din punct de vedere operațional și normativ cu referire la *amenajarea terenurilor*; „delimitare și detaliere în teren a prevederilor planurilor de amenajarea teritoriului", „precizarea modalităților de utilizare a terenurilor". Pentru nuanțare asociem termenului înțelesul său agricol: pârloagă (DEX 98; PÂRLOÁGĂ, pârloage, s. f. Teren arabil lăsat necultivat unul sau mai mulți ani, pentru refacerea fertilității lui. (Colectiv) Ierburi crescute pe un teren arabil necultivat), nuanțarea referindu-se la situarea sa într-o meta-stare în procesul de re-culturalizare.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 1

Relaționări contextuale. Organicitate și orașul postindustrial

Scanned with OKEN Scanner

2 Transformarea cadrului perceptiv

Orașul, ca manifestare colectivă a aspectelor culturii, este un loc (locus/loci) al comunității, revelator al culturii umane aflate în continuă schimbare, revelator al memoriei culturale etc. Elementele de cadru urban și de viață urbană au stat și stau la baza fenomenelor asociate, în general, cu ideea de cultură, atât în ceea ce privește forma, cât și conținutul (ex. polisul grecesc[19]) așadar, în orice explorare a aspectelor sale apare firesc nevoia de contextualizare pe mai multe planuri.

Prima dimensiune are un caracter general și se referă la situarea problematicii din punct de vedere cultural, urmărind încadrarea abordării în raport cu gândirea modernă și repoziționările de după anii '60 față de modernitate, care au evidențiat două teme aflate în preocupările culturale actuale: tema timpului și tema spațiului, introducând totodată și ideea de urbanitate. Următoarele planuri, particularizări ale contextului cultural, se conturează în plan socio-economic ca societate postindustrială și în plan profesional ca neo-urbanism.

2.1
Percepția relației spațiu-timp în *altermodernitate*

> *Să învățăm să locuim lumea într-un fel mai bun, fără a încadra viața într-o preconceptă idee de evoluție istorică*[20] *(Bourriaud, 2002).*

Spațiul urban nu ar trebui considerat într-o paradigmă modernă a liniarității și totalității care implică o formă statică drept finalitate, și o predictibilitate liniară a evoluției sale spațiale în raport cu timpul, orașul

19 Polisul grecesc conținea ca forme arhitecturale (manifestări morfologice ale civitasului): agora, templul, bouleuterionul, stadionul—locuri create (construcții) și utilizate (prin diferite practici) ca locuri de manifestare a identității colective. Aceste locuri s-au dezvoltat în tipologii arhitecturale care se întâlnesc astăzi chiar și în orașul global.

20 Trad. ns. din (Bourriaud, 2002, p. 13): "the task [...] Jean-François Lyotard allocated to post-modern architecture, which is condemned to create a series of minor modifications in a space whose modernity it inherits, and abandon an overall reconstruction of the space inhabited by humankind. [...] if this ‹condemnation› represented the historical chance [it] can be summed up in just a few words: learning to inhabit the world in a better way, instead of trying to construct it based on a preconceived idea of historical evolution."

Scanned with OKEN Scanner

fiind o formă de existență dinamică. Abandonând ideea de finalitate, se deschid posibilități multiple *(alter)* care nu sunt subordonate ideii moderne de progres, ci reprezintă o formă de înțelegere a relației spațiu-timp, deschisă și în mișcare, reactivă la schimbarea indusă de o informație nouă în sensul de *experiență*. Contextul studiului este astfel definit de percepția relației spațiu-timp în sensul spațializării timpului în raport cu informația, noua temporalitate ținând de *urbanitate*.

> *Dacă timpul a fost într-adevăr redus la moartea abstractă și irevocabilă a schimbării, atunci putem, poate, afirma că în post-modernitate timpul a devenit oricum spațiu* [21] *(Jameson, 1994, p. 21).*

Această poziționare presupune o accepțiune a cunoașterii nu ca totalitate unică, ci ca o experiență care, deconstruind, construiește o realitate autentică în jurul unui subiect. Este vorba, deci, de păstrarea cadrului *altermodernității* sau modernității târzii, a cărei caracteristică este multiplicarea „teritoriilor" pe care nu se exercită autoritatea instituită[22] ce determină reluarea unor subiecte de studiu în sprijinul considerării dezvoltării orașului „deștept" ca strategie de dezvoltare durabilă prin înțelegerea sa de creștere organică.

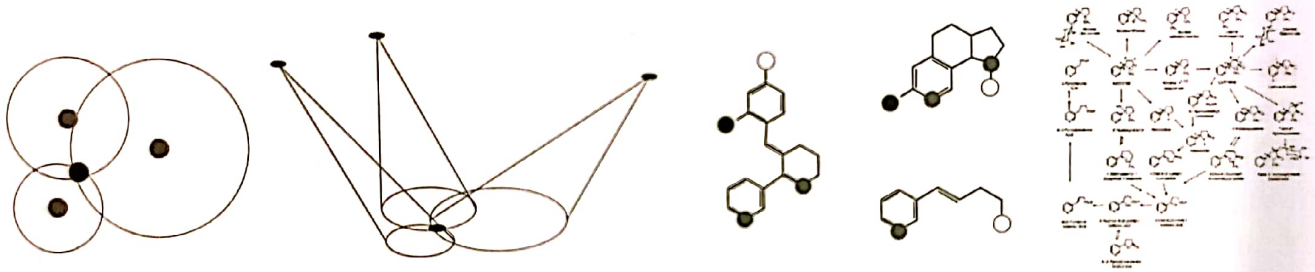

F 2 Poziționare mecanică și dispunere organică: (a) Schema poziționării unei dotări la cumpăna de interese a trei arii de deservire (b) Schema localizării prin GPS (Sistem Global de Localizare) (c) Dispunere în lanț molecular | sursa: C.I.

Situarea paradigmei post-moderne în raport cu modernitatea[23], înțeleasă nu atât ca ruptură caracterizată de un sentiment al pierderii sau de deziluzia rezultatului proiectului modern, ci ca *altermodernitate* sau modernitate *lichidă*, explică și creează cadrul întâlnirii cu subiectul: schimbarea felului de percepere a organizării spațiale, de la *poziționarea* (prin raportare la un spațiu-timp referențial) ce caracterizează modernitatea, la *dispunerea* (prin identificarea unor combinații de poziții prin raportare la spațiu, timp

21 Trad. ns. din (Jameson, 1994, p. 21): „If time has in effect been reduced to the most punctual violence and minimal irrevocable change of an abstract death, then we can perhaps affirm that in the postmodern time has become space anyhow".

22 Aspect evidențiat la nivel global în ultimii 30 de ani sub forma retragerii statului din sfera politică și socială în beneficiul pieței și al dezindustrializării—principiul neoliberal/ordoliberal.

23 Înțelegem aici modernitatea în sensul general de societate industrială cu referire la instituțiile și comportamentul instituit în Europa post-feudală cu impact generalizat în secolul al XX-lea și caracterizată de organizare rațională (Ascher, 2010), (Giddens, 2010).

Scanned with OKEN Scanner

și informație) într-o raportare spațială eterogenă care ține de acțiunea informată într-un cadru spațial: *urbanitate*. (v. și Figura 44)

Fredric Jameson[24] (1991) explică modificarea percepției relației spațiu-timp care a generat sentimentul *pierderii* legăturii spațiale cu evoluția istorică, sentiment care, în opinia autorului, caracterizează post-modernitatea. După Nancy (2005), experiența modernă a comunității ar consta tocmai în faptul că ea nu este „nici operă de produs, nici comuniune pierdută, ci spațiul însuși și spațierea experienței exteriorității (a faptului de a fi) afară de sine".

Compagnon (1998, p. 33) pune pe seama refuzului unității și a totalității organice întâlnirea a două dintre caracteristicile modernității formulate de Baudelaire: fragmentarul[25] și non-finitul—când lucrurile ajung să se suprapună și să-și amestece marginile apar similaritățile între ele sub forma unor trăsături ale unei agregări la un nivel superior. Similaritățile astfel identificate conferă întregului o fizionomie identificabilă tocmai ca diferență: o prezență fizică a lucrurilor care se arată și care se compun într-o infinită oglindire reciprocă (Tofan, 2014). De la Benjamin aflăm, de exemplu, că pentru flâneur obiectele sau persoanele se recompun, de fiecare dată, nu plecând de la ele însele, ci de la „altul" lor, de la urma lor. *Revenim, așadar, la ideea că experiența orașului presupune, în primul rând, deconstrucția sa, precum și lectura în oglinda propriei priviri.*

Această paradigmă este confirmată totodată și de numeroase exemple din literatură și artă[26] (v. Figura 3 și Figura 4) care arată cum, de-a lungul timpului, experiența spațială era percepută în raport cu timpul; într-un fel absolut pentru pictorul clasic, relativ pentru pictorul modern, și discontinuu, interactiv și combinatoric în timp pentru cel postmodern. Numeroase studii urmăresc reprezentarea fragmentată a experienței urbane în arta anilor '20, atât la nivelul percepției spațiului urban, cât și la transformarea vieții sociale construite în jurul comunității într-una construită în jurul asocierii, în trecerea modernă spre o societate mai individualistă[27].

24 Fredric Jameson (n. 1934), critic literar și teoretician al tendințelor culturale contemporane, a descris postmodernismul ca „spațializarea culturii sub presiunea capitalismului organizat".

25 Discursurile despre opera definitivă sau fragmentară, cea din urmă fiind unul din elementele constante ale criticii la adresa modernilor, se înscriu în contextul mai mare politic și social al vremii, „lumea modernă fiind caracterizată prin ceea ce se sustrage culturii de elită: aspectul trivial, popular, urban" (Compagnon, 1998, p. 32).

26 În articolul „De la izolare la Co-izolare—Asamblaj de gânduri și imagini despre urban" publicat în Letiția Bărbuică (coord), *Descifrând modernitatea*, București, Editura Universitară „Ion Mincu", p. 34 - 50, am exemplificat, analizând câteva opere, cum urbanizarea și urbanitatea au fost și rămân un subiect central în discuția despre societate, adus în prim-plan de perioada modernă, dar amplificat în prezent de procentul mare din populație aflată în diverse forme de organizare urbană. Datorită revoluțiilor tehnologice succesive, catalizatoare ale urbanizării, posibil a fi descrise în trei etape cronologice caracterizate de logica proprie: logica geometrică, a capitalului și a comunicării instantanee, se poate evidenția un proces intens de individualizare a societății și de dislocare a individului. Pornind de la textul lui Georg Simmel *The Metropolis and Mental Life*, articolul identifică câteva elemente recurente ale relației perceptuale dintre locuitorul urban și metropola în continuă schimbare, așa cum reies din mărturiile timpului.

27 Ferdinand Tönnies (1855 -1936), sociolog și filozof german, face distincția între două tipuri de grupare socială: o grupare constituită pe sentimente de apartenență și legături

Scanned with OKEN Scanner

Din exemplele de mai sus se decelează o imagine dialectică în care *acum*-ul percepției este saturat de elementele trecutului și în care lucrurile sunt dislocate, decontextualizate pentru a le fi eliberate, ca univers posibil, povestea, evenimentul, întâmplarea, experiența fiind, în acest caz, neobișnuită, alta (alter-), un gol, o *prezență absentă*[28].

Experiența unei absențe, un șoc pentru modernitate, este asimilată sub formă de cotidian în societatea postindustrială. În continuare vom vedea contextul și implicațiile transformărilor socio-economice în plan societal și implicit în plan urban.

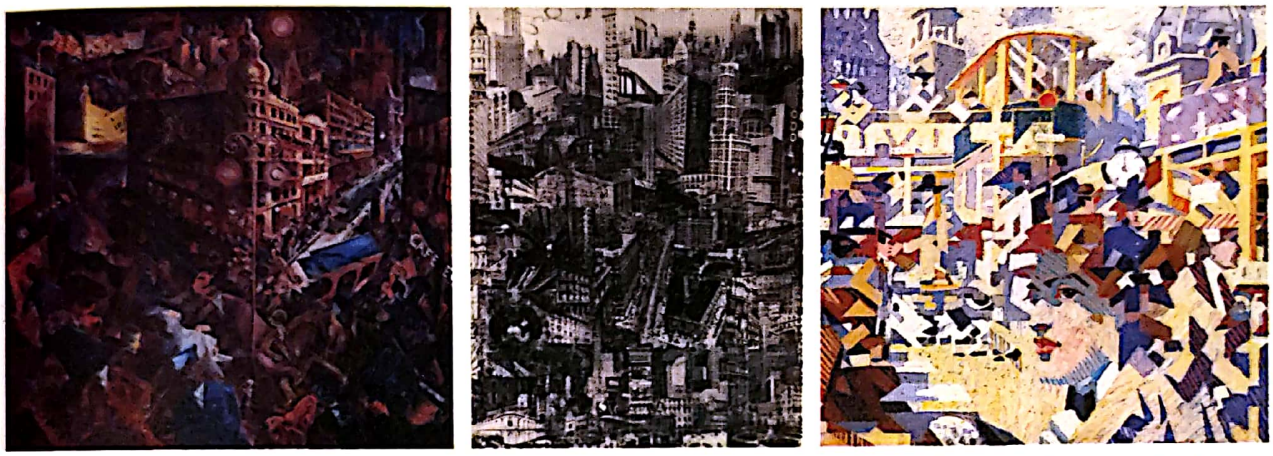

F 3 Reprezentarea fragmentată a experienței urbane. Percepția spațiu-timp—exemple din pictură:
(a) George Grosz, Metropolis, 1916 - 1917
(b) Paul Citroen, Metropolis, 1923
(c) Stanley Cursiter, sursa: www.moma.org și www.apollo-magazine.com

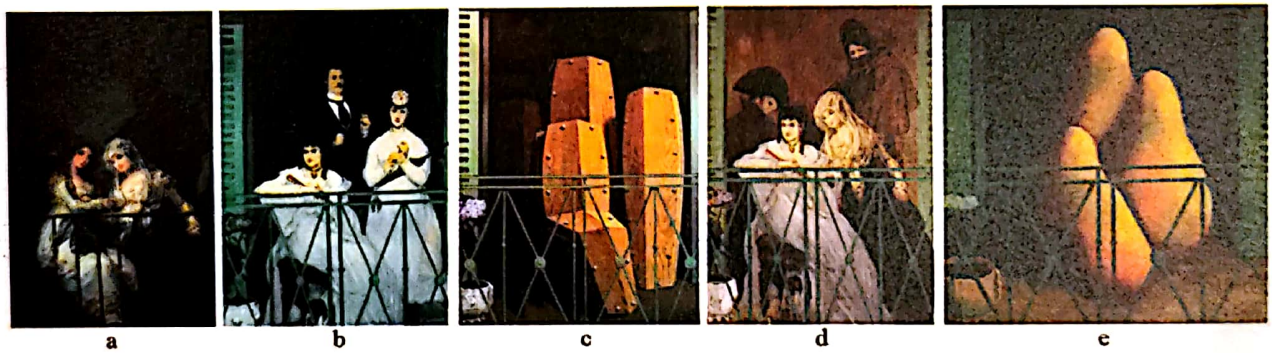

a b c d e

F 4 Ilustrare a felului în care este perceput timpul în diferite perioade istorice. Reluarea în timp a picturii lui Goya reflectă felul în care este perceput timpul în diferite perioade istorice: (a) Francisco Goya (1748 - 1828), Majas en el Balcón, cca. 1800 | sursa: http://www.metmuseum.org;
(b) Édouard Manet (1832 - 1883), Le Balcon, 1868;
(c) René Magritte (1898 - 1967) Le Balcon de Manet, 1950 | sursa: http://www.mskgent.be/;
(d) Russell Connor, The Spanish Visitors, 1986 | sursa: http://russellconnor.com;
(e) Ev (Everett) Niewoehner, Perspective Of Manet's Balcony | sursa: http://www.ev-niewoehner.com

reciproce și ai cărei membri au ca scop păstrarea acestor legături—*Gemeinschaft*—tradus adesea prin comunitate și o grupare construită în jurul unei asocieri care răspunde scopurilor individuale ale membrilor—*Gesellschaft*—tradus adesea prin societate.

28 Parafrazăm aici titlul *La communauté désœuvrée* (Jean-Luc Nancy) tradus în românește de Emilian Cioc prin *Comunitatea absentă*. Preluăm și utilizăm sensul dat de autor termenului absent = o negativitate fără aparentă întrebuințare: imposibil de pus în practică, improductibilă, inoperabilă, deși orice practică și orice operă aparține acestei negativități sau provine din ea. [...] este afirmația paradoxală a unui neant—la limită, prezență liberă de prezent (Nancy, 2005, p. 153).

Scanned with OKEN Scanner

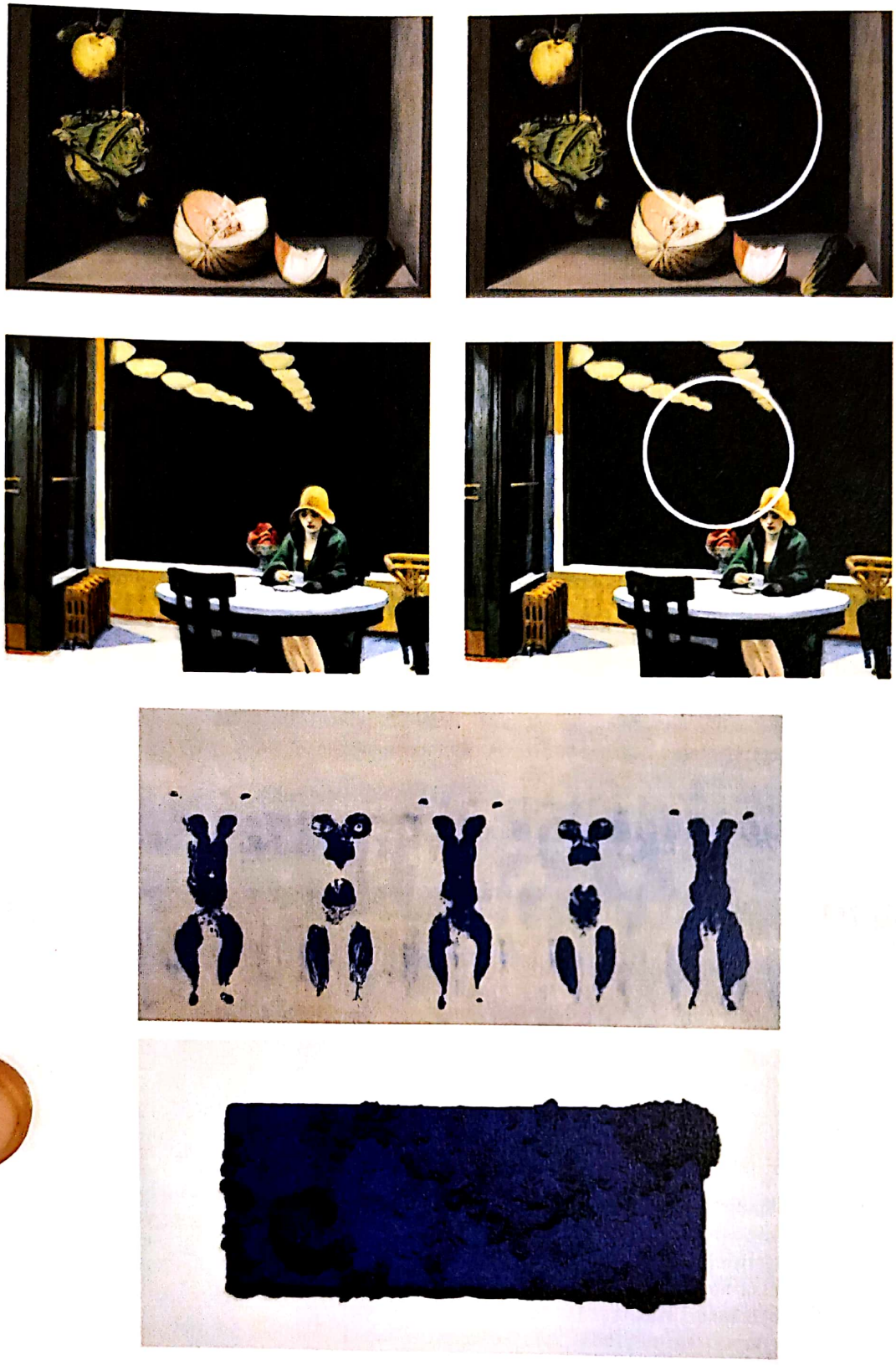

F 5 Compoziții centrate pe gol:
(a) Natură moartă, Juan Sánchez Cotán, | sursa: https://arthive.com/artists/58~Juan_Sanchez_de_Cotn/works/
(b) Automat 1, Edward Hopper. Prezența și poziționarea golului, a absenței valorizează prezența lucrurilor | sursa: https://www.edwardhopper.net/automat.jsp
(c) Antroponometrie 1960 și relief spongios din expoziția *Yves Klein: With the Void, Full Powers*, septembrie 2010 | sursa: https://uk.phaidon.com/agenda/art/articles/2017/april/28/what-was-it-with-yves-klein-and-blue/ și https://kultura.onet.pl/wiadomosci/brooklyn-museum-sprzedaje-yvesa-kleina/19w2etc

Scanned with OKEN Scanner

2.2
Dezindustrializare și transformări socio-economice

Cum transformările orașelor depind în mare măsură de schimbările sociale și de procesele economice locale sau globale, conștientizarea transformărilor din economia globală a ultimilor 30 - 40 de ani ne va ajuta să contextualizăm mai bine problematica studiului.

În sociologie, societatea postindustrială[29] reprezintă stadiul de dezvoltare al societății în cazul în care: sectorul de servicii generează mai multă bogăție decât sectorul de producție al economiei[30], cunoașterea devine o formă superioară de capital, producerea de idei este principalul determinant al creșterii economice, științe și tehnologii comportamentale și de informare sunt elaborate și puse în aplicare, mobilitatea bunurilor și a persoanelor crește etc.

Deși neadoptată pe scară largă și aspru combătută[31] pentru axarea pe o categorie mică a populației—elitele instruite[32]—ideea de societate postindustrială este relevantă în discuția despre oraș, nu atât prin impactul direct al „clasei creative"[33], cât prin impactul indirect[34] al economiei postindustrale în oraș: sărăcie, informalitate, dar și gentrificare, reciclare, restructurare etc.

Autori importanți din sociologie—(Harvey, 1992) (Ascher, 2010) (Giddens, 2010)—remarcă intrarea într-o societate postindustrială situată oarecum în opoziție cu perioada industrializării și a consumului de masă. Dacă industrializarea a însemnat mai întâi producție de masă—concretizată și la nivelul orașului prin organizarea funcțională în zone—ne punem întrebarea: Cum se manifestă societatea postindustrială în forma urbană în legătură cu cele două aspecte caracteristice dezindustrializării:

a. delocalizarea producției;
b. consumul de nișă.

29 Concept teoretic general folosit în cercetarea prin proiect în strânsă legătură cu: post-fordism, societate informațională, economia cunoașterii, economia postindustrială, modernitate lichidă și societatea în rețea.

30 Modelul Clark pentru SUA înfățișează evoluția sectoarelor de activități din 1850 până în 2010 cu indicarea punctelor de intersecție dintre sectorul primar, sectorul secundar și sectorul terțiar: dezindustrializarea sectorului primar, 1939—număr maxim de angajați în sectorul secundar, iar din 1960 se poate constata o creștere constantă a procentului de angajați în sectorul terțiar, de la 40% la 70% în prezent.

31 O opinie răspândită este aceea că nimic nu s-a schimbat fundamental în tranziția de la societățile industriale la societățile postindustriale, iar problemele constatate persistă din perioadele anterioare de dezvoltare.

32 Categorie considerată puțin relevantă în legătură cu schimbarea reală, fundamentală pentru situația globală.

33 Sintagma „clasă creativă" nu a generat un consens din partea teoreticienilor în privința înțelesului exact: părerile variază între o clasă cu venituri ridicate a cărei activitate este în special în domeniul filmului, publicității etc. (R. Florida) și o clasă mai puțin avută, de artiști sau oameni creativi care, tocmai datorită creativității, reușesc să își definească un stil propriu de existență.

34 Este de domeniul evidenței (Occupy Wall Street, Barcelona 2012, Taksim fiind doar câteva exemple), dar și numeroși autori subliniază revolta ca tendință a societății actuale. „Mult prea des, liniile de fisură, invizibile, din cadrul orașelor, create de regulă de șomaj și tensiunea rasială, devin echivalentul cutremurelor sociale" (Giddens, 2010, p. 861).

Scanned with OKEN Scanner

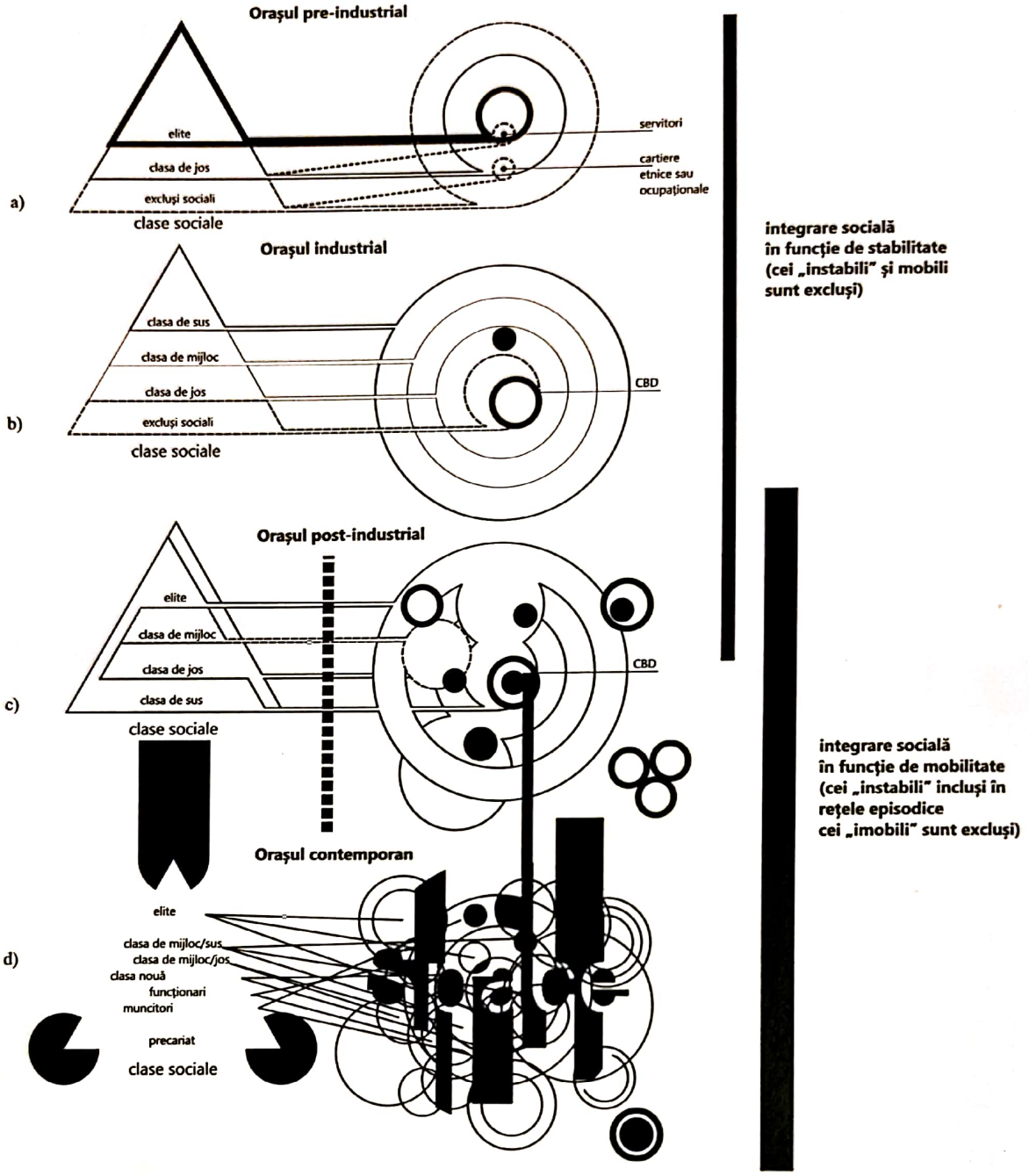

F 6 Modele simplificate ale orașului în trei mari perioade: pre-industrială, industrială și post-industrială (ilustrare grafică și comentarii—C.I.).
(a) Modelul generic, simplificat al orașului pre-industrial (1500-1800) evidențiază transformări în distribuția socio-spațială a claselor sociale.
(b) Modelul generic, simplificat al orașului industrial (1800-1956) evidențiază segregare socio-spațială generată de trei factori: clasa socio-economică, etnia (forța de muncă atrasă), stilul de viață (rural sau urban).
(c) Modelul generic, simplificat al orașului post-industrial (post 1956 în SUA, post-1970 în Europa de Vest și post 1989 în Europa de Est), evidențiază o restructurare a formei urbane și mix socio-spațial generate de restructurarea economică și integrarea orașelor într-un sistem global.
(d) Modelul generic, simplificat al orașului contemporan, cu șapte clase sociale.
Piramida claselor sociale precum și tiparul de ocupare a teritoriului sunt redate ca „iluzie optică", figura este vizibilă, dar nu clar desenată, identificarea ei necesitând focusarea succesivă figură-fond pentru a sugera dificultatea de a înțelege forma fenomenului urban fără a corela succesiv dimensiunea fizică cu dimensiunea socială și cea narativă.
Sursa clasificării în șapte clase sociale: Mike Savage & al. A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment / Published online before print April 2, 2013, April 2013 vol. 47, no. 2219-250.

Scanned with OKEN Scanner

2.2.1
Grupuri și comunități creative. Orașul creativ

În plan social, „mărturia disoluției, a dislocării sau a conflagrației comunității este cea mai importantă și mai apăsătoare mărturie a lumii moderne" (Nancy, 200,5 p. 25). Distinctă de societate[35] și opusă stăpânirii, comunitatea[36]—aflăm de la Nancy—este comuniunea organică a membrilor săi între ei și a sa cu propria sa esență, prin împărțirea și difuzarea unei identități într-o pluralitate în care fiecare membru este distinct.

Orașul, extins în plan spațial, este caracterizat de fragmentare spațială, fragmentare care, la rândul ei, întreține starea de dispersie (v. punctul 7), iar la intersecția planurilor social-politic cu planul individual-intim orașul este caracterizat de o formă absentă de *comunitate* (Nancy, 2005), o comunitate dezactivată, „suspendată" de experiența modernă a ființei în comun.

> *Stranietatea a ceea ce nu ar putea fi comun este ceea ce întemeiază această comunitate, pe veci provizorie și întotdeauna părăsită. (Maurice Blanchot citat de Nancy, 2005, p. 17).*

Generalizarea conștiinței ecologice reprezintă la rândul său un factor conjunctural (Chelcea, 2008, p. 17) care a accelerat trecerea către o societate postindustrială prin presiunea publică. Trecerea[37] de la o societate industrială la una postindustrială a avut și încă mai are efecte semnificative asupra orașelor. În Capitolul 3 vom surprinde câteva transformări în organizarea socială și comportamentul uman în spațiul urban, ca efecte ale acestei treceri.

Simultan cu aceasta și în contrast cu definirea orașului ca entitate fizică compactă, termenul *urban*, ca o calitate legată mai mult de semnificația locului urban și de efectul mediului urban asupra stilurilor de viață ale locuitorilor (și invers), a început să domine discursul de arhitectură și urbanism.

35 Simplă asociere și repartizare a forțelor și a nevoilor.

36 După cum aflăm din prefața volumului lui Jean-Luc Nancy (2005), „cuvântul și motivul comunității" circulau ca marcă a gândirii în Europa anilor '80, într-un discurs care trece de la aceea ce e de nemărturisit (Blanchot) la de neînfăptuit (Nancy)—în ideea că „sub suspendarea operei există încă operă, o operă de nemărturisit [...] un tip de operă intimă mai profundă decât orice suspendare a operei, care o face posibilă și necesară, dar care nu se lasă destrămată de ea"—comunitatea (faptul de a fi comun mai multor lucruri sau ființe; posesiune în comun), chiar și redusă la tipul comuniunii (legătură puternică, uniune—de ex. Uniunea Europeană), fiind înțeleasă într-un sens absent, de fapt, de a fi împreună fără asamblare (Nancy, 2005, p. 11).

37 Pe diferitele sale componente, această trecere s-a întâmplat gradual, dar mulți sociologi indică perioada anilor '60 ca prag de trecere, marcat de începerea unui nou ciclu de inovare, cu precădere în domeniul tehnologiilor comunicațiilor și informațiilor.

Scanned with OKEN Scanner

Urbanitate—prima definiție—Choay

> *Vechile orașe, în declin și chemate la dispersie, sunt înlocuite de o nouă formă de urbanitate definită prin scara societală, virtualmente mondială, și prin creșterea exponențială a interacțiunilor pe care le favorizează (Choay în Webber, 1996, p. 11).*

Urbanitate—a doua definiție—Mongin preluând Choay

> *Pentru că experiența urbană, la intersecția poeticii cu scenografia și politica, la imbricarea publicului cu privatul, asociind «natural» civitasul, urbei, este un loc și o manieră de a fi, o formă urbană și un tip de om, pe scurt o urbanitate, tocmai această disociere, divorțul progresiv al urbei de civitas, ne îngrijorează*[38] *(Mongin, 2005, p. 133).*

Urbanitate—a treia definiție—Harvey[39] și Castells[40] înțeleg urbanul (mod de viață asociat orașului) ca existență în cadrul mai larg al capitalismului și, pentru că prezintă structură și caracter distincte, urbanul se poate întâlni și în afara cadrului urban.

Această formă de urbanitate definită prin „scara societală" se traduce în noi feluri de organizare (grupuri, comunități, inclusiv virtuale) și noi tipuri de spații urbane, restructurate prin utilizare. Gândirea postmodernă specifică ultimelor decenii ale secolului al XX-lea evidențiază continua ambiguizare a relației dintre mediul social și spațiul urban.

Citirea orașului ca „text", specifică gândirii postmoderne, se poate face doar cu ajutorul metaforelor: orașul *colaj, babilon, organism*, modelele complexității (fractalul—Mandelbrot, rizomul—Deleuze, ecologia—Guattari, holonul—Koestler, spuma efervescentă—Sloterdijk etc.), înlocuind modelele clasice/idealiste. Se conturează, astfel, o multitudine de reprezentări ale orașului din *diferite, simultane și întrucâtva subiective* perspective, pentru grupuri diferite, orașul fiind mereu altul.

Pentru a aproxima un înțeles al orașului în alter-modernitate trebuie să examinăm, așadar, interdependența dintre orașul „zidit" (real) și orașul „povestit" (imaginat, perceput—ideea de oraș, reprezentarea sa abstractă).

Cel de-al doilea aspect caracteristic al dezindustrializării—consumul de nișă—reprezintă un sistem organizat în jurul unor grupuri cu nevoi specifice și înseamnă pentru oraș, pe de o parte, transformarea moștenirii industriale din fabrici părăsite în „fabrici de fabrici" sau „fabrici creative" și,

38 Trad. ns. din (Mongin, 2005, p. 133): „Puisque l'expérience urbaine, celle qui entrecroise une poétique, une scénique, une politique, celle qui imbrique privé et public, associait «naturellement» l'urbs et la civitas, un lieu et une manière d'être, une forme urbaine et un type d'homme, bref une urbanité, c'est bien cette dissociation, ce divorce progressif de l'urbs et de la civitas qui inquiète".

39 În 1973 în *Social Justice and the City*, Londra: Edward Arnold, apoi în 1985 în *The Urbanization of Capital*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

40 În 1977 în *The Urban Question*. A Marxist Approach, Cambridge: The MIT Press.

Scanned with OKEN Scanner

pe de altă parte, trecerea la un model antreprenorial de gestionare a orașelor, centrat pe marketing și cercetare-inovare (Landry, 2000).

În contextul orașelor postindustriale, crearea de imagine nouă, brand, este în concordanță cu ideile de marketing potrivit cărora o marcă nu este un mesaj, ci un context în care mesajele sunt comunicate într-o logică dublă, după dimensiunile local și global. În acest sens, un spațiu ieșit din structurile funcționale ale orașului[41] poate fi definitoriu pentru contextul în care se transmit mesajele într-o campanie de branding, în ideea că strategiile de marketing urban:

> *Merg adesea mână în mână cu crearea unui nou peisaj urban. Construirea și promovarea unor peisaje urbane noi, spectaculoase, de obicei în zone destructurate sau în zone din preajma apei, a fost un răspuns universal la dezindustrializarea orașelor britanice și americane (Hubbard, 1995 citat de Chelcea, 2008, p. 36).*

Corespondentul arhitectural-urbanistic al acestui proces de marketing este *placesness-ul* (Carmona *et al.*, 2003) sau *atopia* (Gregotti, 1996), concepte despre care vom discuta ulterior (v. 5.3.1).

2.2.2
Excurs 1. Individul în societatea postindustrială. De la izolare la co-izolare creativă—trei psihogeografii—prezentat în anexă

Excursul redă, într-un traseu care include scrieri ale lui Georg Simmel, Alvin Toffler și Peter Sloterdijk, trecerea individului de la o experiență urbană, aflată sub influența șocului metropolei de la începutul secolului XX, la una în care propria experiență a individului devine definitorie pentru înțelegerea orașului, un oraș reprezentat de către Sloterdijk sub forma spumei, caracterizat de „clustere episodice" și „simbioze permanente". Astfel, putem descrie orașul și ca fiind compus din micro-evenimente împrăștiate—insule—care sunt dezorientate intern, neconectate și separate de distanțe mari de parcurs, independente de cuprinderea fizică a corpului urban, micro-evenimente a căror supraviețuire depinde de capacitatea de interacțiune mediată de către om prin mijloace psihogeografice, depinzând, așadar, de situarea individului în coexistență: „coexistența fiind ceea ce face spațiul posibil" [42].

2.3
Câteva reprezentări ale orașului postindustrial: un oraș al orașelor

Făcând o distincție clară între oraș ca realitate prezentă și imediată, fapt arhitectural și practico-material și *urban* ca realitate socială construită din relații care sunt concepute, construite sau reconstruite prin gândire,

41 Precum „delta urbană Văcărești".
42 Orig. „la coexistence est ce qui rend l'espace possible" (Sloterdijk, 2005).

Scanned with OKEN Scanner

Henri Lefebvre (1991) identifică trei ipostaze ale orașului: *perceput*, *conceput* și *trăit*, care conlucrează, sintetizând orașul real.

În încercarea de a aproxima „orașul real" contemporan, constatăm o criză de reprezentare (de unde până unde se întinde orașul, ce este orașul?, cum vedem orașul?, cine e orașul? etc.) legată de o criză de lizibilitate unitară (chiar dacă o multitudine de medii contribuie la conturarea unei imagini parțial imaginate și parțial reale a orașului contemporan). În plus, nici în cadrul profesiei nu întâlnim termeni sau practici care să explice clar și cuprinzător felul în care este privit orașul contemporan, lucru firesc dacă ne gândim la complexitatea fenomenului care nu mai poate fi abordat prin modele simple[43] și, pe de altă parte, despre situarea în simultaneitate cu subiectul. După o perioadă „de așezare" care, prin distanțare, permite asocierea dintre cauze și efecte, vom avea și confirmarea sau infirmarea a ceea ce astăzi aproximăm ca realitate, ghidându-ne după o exprimare metaforică.

Utopia concretă a orașului ca metaforă a incompletitudinii permanente.[44]

Considerând orașul ca fiind într-un proces continuu de producere și interpretare (v. Figura 7), într-o relație de interdependență între „obiect" și „ochiul privitorului"[45]—în ipostaza de oraș perceput – distingem două aspecte care cooperează către aproximarea unei realități, la un moment dat: (1) orașul ca proiecție a imaginarului și (2) orașul ca proiect colectiv—când societatea se transformă și orașul, ca produs al societății, o urmează. În acest sens, putem depăși impasul crizei de reprezentare prin urmărirea metaforei ca simptom[46], ca index sau ca radiografie sintetică a stării în schimbare ce caracterizează contemporaneitatea.

43 „Simultan cu generalizarea utilizării metodologiilor de planificare strategică de către orașe de toate mărimile—dar cu precădere cele de mari dimensiuni și/sau cele afectate mai puternic de globalizare și restructurare urbană—în ultimul deceniu al secolului trecut devine din ce în ce mai cunoscută o abordare strategică a dezvoltării/ restructurării/ revitalizării urbane și anume utilizarea «marilor proiecte» ca «declanșatoare» ale proceselor de schimbare" Liviu Ianăși, 2014, Planificarea strategică—un model, București: Ed. Universitară „Ion Mincu", p.12.

44 Trad. ns. din (Grumbach, 1998): „l'utopie concrète de la ville comme métaphore de l'inachèvement perpétuel".

45 Utilizăm aici sensul conotativ (sensul secundar, „ideea de", interpretarea, punerea problemei dintr-un alt unghi de vedere: percepția orașului contemporan, de exemplu) și nu sensul denotativ (sensul prim, dat de funcția sa sau de asamblajul care face posibilă o funcție).

46 „Metafora este creativă, așadar, aduce (produce) noutate, este sensibilă la mediul cultural și social și permite depășirea limitelor mundanului, păstrând în același timp o legătură strânsă, structurală cu tiparele experienței umane; abordarea metaforică persistă ca modalitate de reprezentare, descriere și explicare a fenomenului și chiar a spațiului urban în sens aristotelic de (de)plasare de la un context către altul—*epiphora*"; „metafora nu este altceva decât un sinonim pentru deplasarea simbolică evidențiată ca simptom" (Lacan, 1953, trad. din. „Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse" publicat în *La psychanalyse*, n° 1, 1956).

Scanned with OKEN Scanner

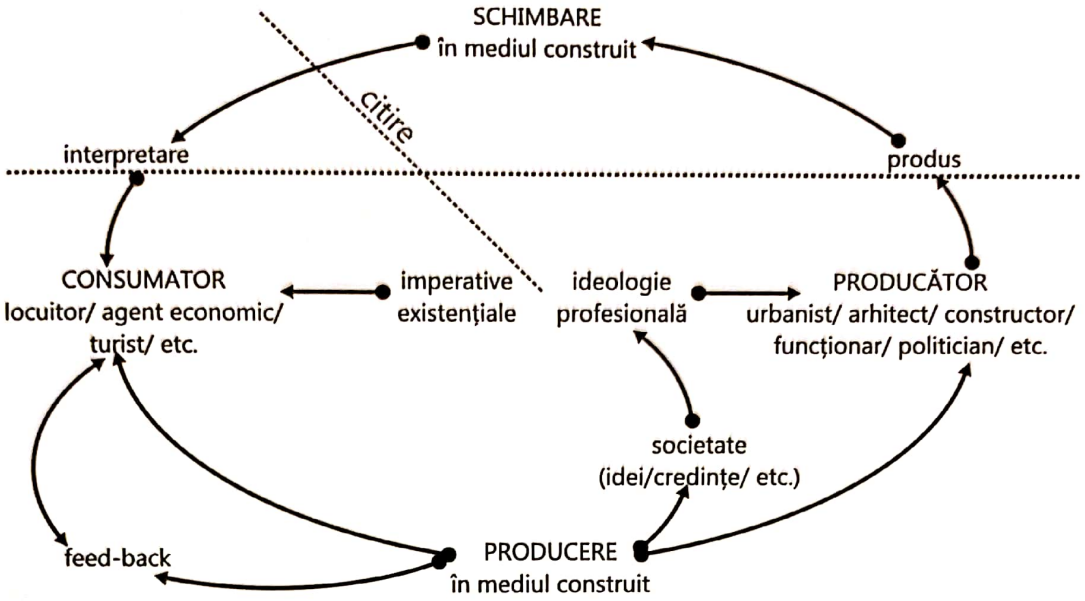

F 7 Procesul continuu de producere și interpretare a spațiului urban. Chiar dacă anumite elemente ale spațiului sunt percepute relativ la fel de către toți utilizatorii săi, indiferent de situarea istorică sau culturală a lor, diferența dintre intenția producătorului de spațiu și înțelegerea pe care o are consumatorul de spațiu depinde de felul în care este „citită" schimbarea spațiului, citirea fiind informată de o serie de factori societali specifici momentului | sursa: C.I.

Orașului contemporan, în care viteza de creștere și complexitatea indusă de fluxurile specifice sunt mult superioare vitezei de recuperare a spațiilor neutilizate intraurbane, i se atribuie multe denumiri: *Metapolis* (Ascher, 2010), *Generic City* (Koolhaas, 2005), *Postmetropolis* (Soja, 2000), *Zwischenstadt*[47] / the in-between city (Sievers, 2005), *Polyopolys* (Hall, Pain 2006), *Naked City* (Zukin, 2010) etc. Cum însă o pluralitate de feluri de a privi nu se traduce într-o singură (meta)abordare, ci într-o multitudine de relații distincte care pot fi unite tranzitoriu în diferite feluri pentru a aproxima realitatea urbană la un moment dat, căutăm acele forme tranzitorii utilizate de urbaniști și urbanologi.

Și din acest sens, orașul poate fi abordat într-o pluralitate de feluri de a privi. Dintre acestea, patru forme: cea culturalistă, cea sociologică, cea organicistă și cea tehnologică, descrise de Carlos—Garcia Vázquez[48] (2008), evidențiază această multitudine de relații care pot fi unite tranzitoriu. Fiecare formă, dintre cele patru enunțate de profesorul Vázquez, este ghidată de o disciplină care îi definește domeniul: cea culturalistă se bazează pe istorie, cea sociologică pe sociologie și economie, cea organicistă pe știință și filozofie, iar cea tehnologică pe tehnică și științe tehnice. Întâlnirea dintre aceste domenii și urbanism dă seama de impactul multiplelor realități contemporane—cultura, politica, societatea, economia, filozofia etc.— asupra spațiului urban și ajută poziționarea problematicii golului.

47 Sievers, T., Koch, M., Stein, U. and Steinbusch, M. 2005. Zwischenstadt—*Inzwichen Stadt? Entdecken, begreifen, verändern* [City in between, in between city? Discovering, Understanding, Changing]. Wuppertal: Müller+Busmann.

48 Carlos—Garcia Vázquez, architect, și profesor de Compoziție Urbană la Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Sevilla (ETSAS), cu dizertație de masterat condusă de Ignasi de Solà- Morales; domeniu de interes: orașul, arhitectura și patrimoniul contemporan.

Scanned with OKEN Scanner

F 8 Patru forme de oraș după Carlos–Garcia Vázquez (2004/2008).

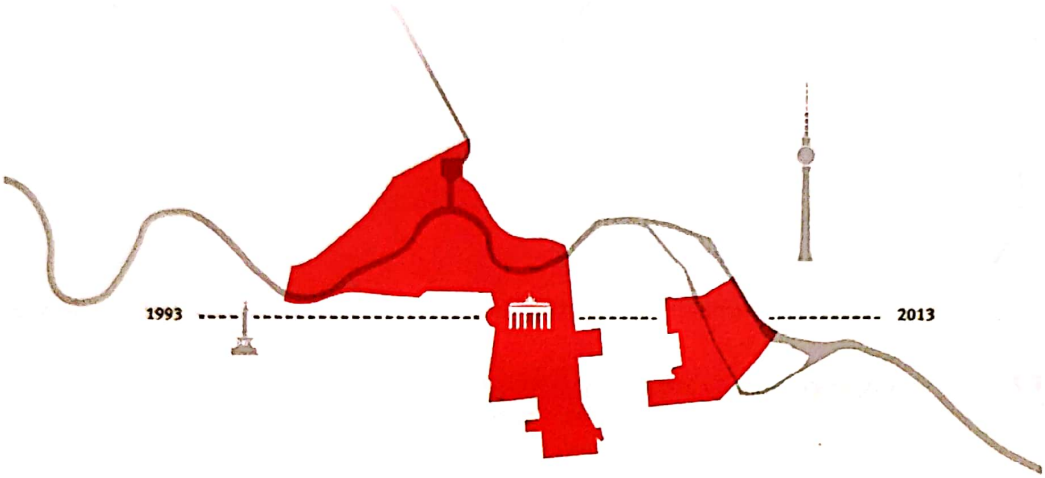

forma culturalistă a orașului un oraș al disciplinei, planificat ex. Berlin, Barcelona, Paris etc.

forma sociologică a orașului un oraș global, dual, al spectacolului, sustenabil ex. Los Angeles, Amsterdam etc.

Scanned with OKEN Scanner

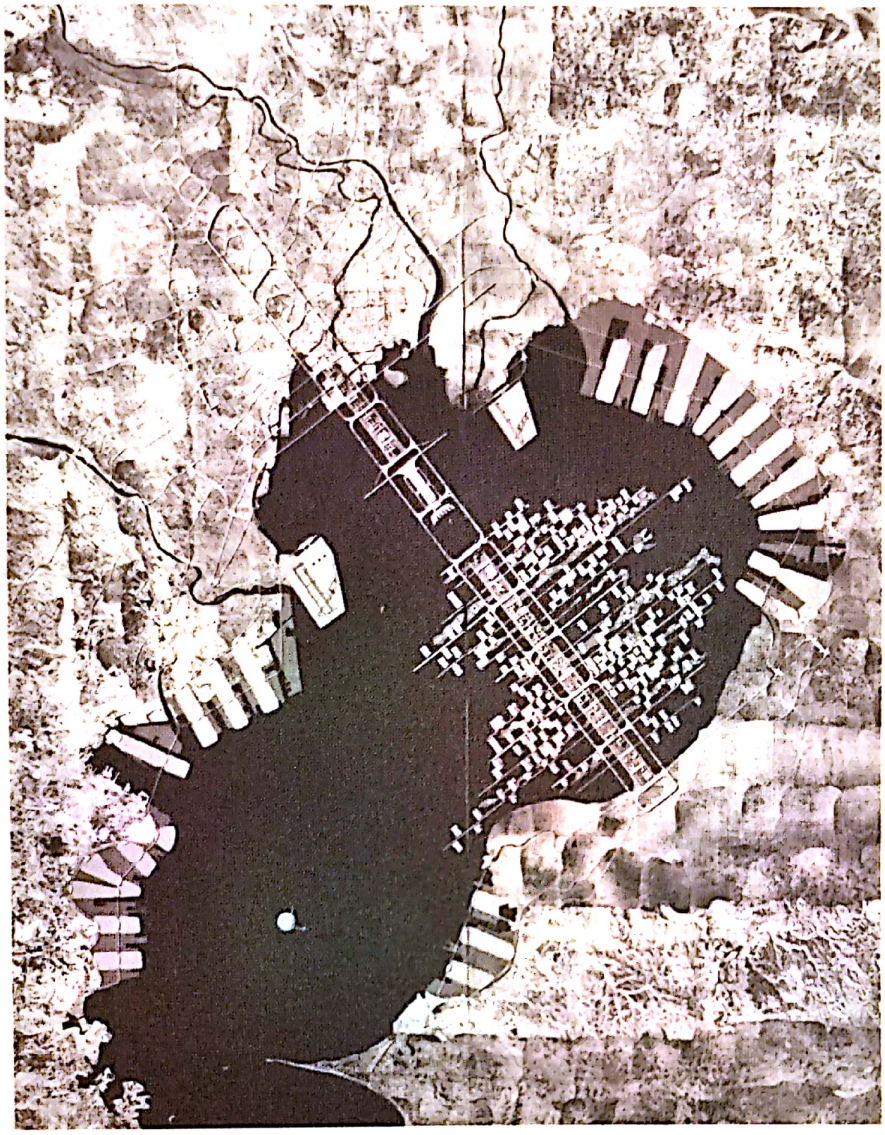

forma organicistă a orașului un fenomen natural, un oraș al corpurilor, un oraș viu ex. Tokyo, București etc.

forma tehnologică a orașului un cyber-oraș, un oraș chip ex. Houston, Malmo etc.

Scanned with OKEN Scanner

Yves Chalas[49] (2001) enumeră la rândul său o serie de șapte „orașe de mâine" utilizate în mod curent în limbajul cercetătorilor și care, împreună, dau seama de realitatea urbană contemporană în comparație cu „orașul de ieri": (1) orașul mobil, (2) orașul teritoriu, (3) orașul natură, (4) orașul policentric, (5) orașul „la alegere", (6) orașul gol și (7) orașul timpului continuu (v. Figura 12).

Este interesant de remarcat faptul că cele șapte ipostaze ale orașului contemporan identificate de Chalas reunesc perspectivele antagoniste prin care, în mod obișnuit, judecăm orașul modern: (1) sedentaritate/nomadism, (2) urban/rural, (3) oraș/natură, (4) centru/periferie, (5) continuitate/discontinuitate, ordine/haos, proximitate/depărtare, (6) plin/gol, (7) spațiu/timp, în registre care fac referire la o nouă urbanitate în care termenii contrari desemnează realități simultane din spațiul urban, în sensul explicat mai sus (v. punctul 2.1), reprezentând „registrul fondator al unei noi urbanități" (Chalas, 2001).

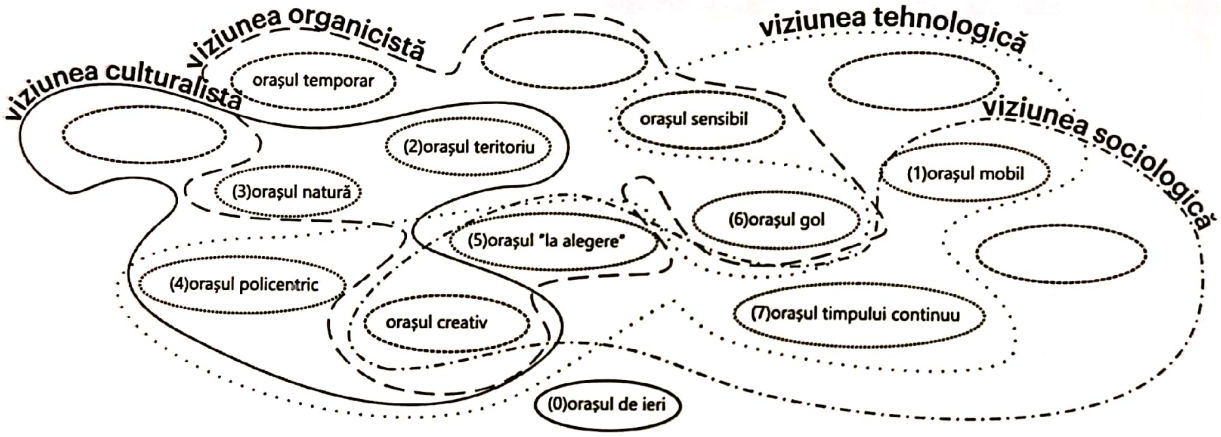

F 9 Orașul orașelor | sursa: C.I.

Dintre cele enumerate, o concepție organicistă[50] pare proprie orașelor de început de secol XXI. În istoria gândirii fenomenului urban, această concepție se înrădăcinează în modelele urbanistice fundamentale prin care

49 Yves Chalas este profesor la l'Institut d'Urbanisme de Grenoble de l'Université-Pierre-Mendès France și cercetător la 'UMR PACTE CNRS (politici publice, acțiune politică și teritorii); domeniul de interes: predare și cercetare privind mutațiile urbane contemporane.

50 Studierea orașelor prin comparație cu proprietățile sistemelor adaptative complexe, precum auto-organizarea, emergența și entropia a generat interpretări care variază de la blobi fără viitor la forme elegante, vălurite, de la fractali zimțați la peisaje de date impersonale. Vechiul limbaj arhitectural-urbanistic este astfel adaptat la ideea unei noi ordini urbane, una care e mai apropiată de modelul variabil al naturii. În acest sens, principiul ordinii apărute din zgomot—H. Von Forester și entropia structurilor disipative - Ilya Prigogine, nu mai sunt de mult noutăți în descrierea fenomenului urban. În paralel, în teorie, neo-urbanismul—diferit de New Urbanism (v. François Ascher —*Les nouveaux principles de l'urbanisme*, 2004)—reprezintă o a treia modernitate și o revoluție urbană declanșată de stiluri de viață, atitudini pentru viitor, moduri de gândire și de acționare diferite într-o societate postindustrială. Prima modernitate și revoluția sa urbană au suscitat noi concepții, pe care noi le calificăm drept paleo-urbanism, și primele utopii.

Scanned with OKEN Scanner

comentăm urbanismul[51] și reprezintă o cooperare a lor, o combinație de modele în jurul contextualizării dihotomiei dintre supralicitarea factorului tehnologic (virtualul, digitalul: orașul mobil, orașul policentric, orașul „la alegere", orașul timpului continuu) și supralicitarea factorului uman (situarea omului în context spațial—orașul teritoriu, orașul gol, orașul natură etc.). Această combinație reiese ca fiind evidentă la un nivel mai mare, care nu se exprimă ca model și nu se realizează ca proiect, pe care îl numim aici formă de oraș. Dacă produsul din Figura 7 se referă la „cum este orașul", putem spune că interpretarea este „felul în care vedem orașul", așadar o formă de oraș.

Câteva aspecte care țin de o formă organicistă a orașului: orașul natură, orașul sensibil, orașul temporar, orașul gol, orașul creativ, orașul difuz, orașul „dintre", vor fi detaliate în continuare.

2.3.1
Un oraș natură

Considerată succesiv alteritate, exterior, înveliș, sălbăticie etc., *natura* este văzută în mod progresiv ca parte a unui întreg împreună cu urbanul: **orașul natură** (Chalas, 2001). Acest lucru constituie totodată o schimbare de scară, în sensul că nu mai privim orașul ca pe ceva limitat, ci ca pe ceva extins în teritoriu, profund imbricat cu natura, precum și o schimbare de perspectivă, asupra acestui nou potențial spațiu (cum poate el funcționa ca ansamblu). Dintr-o asemenea perspectivă, urbanitatea se exprimă printr-o recuperare a naturii prin apel la formele clasice, dar și la cele teritoriale: tranziție de la verdele-parc, la verdele-igienic, la verdele-ecologist, la verdele-viu; noi ipostaze teritoriale în forma orașului-natură (naturartificial).

	Secolul al XVIII-lea	Secolul al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea	A doua jumătate a secolului al XX-lea	Secolul al XXI-lea
Abordare peisageră	Grădină, spațiu public Peisaj, panoramă, viziune picturală	Parc urban, spațiu public, peisaj Sistem de parcuri, spațiu public, rețea Frânare a urbanizării: centură verde, centură, traseu verde	Identic cu perioada anterioară + macro-peisaj	Structura verde
Abordare funcționalistă		Peisaj, panoramă, întindere verde, vid Echipament, spațiu public, rețea	Identic cu perioada anterioară + infrastructură	
Abordare ecologistă			Rețea ecologică, natură, agricultură, suprafețe împădurite, coridoare ecologice	

F 10 Relația dintre natură și oraș văzută prin prisma abordărilor peisageră, funcționalistă și ecologică | sintetizare: C.I.

51 În lucrarea *Urbanisme, utopies et realites*, 1965, Francoise Choay evidențiază trei paradigme utilizate atât în teorie, cât și în practică: modelul culturalist, progresist (funcționalist, după prof. A. Sandu—curs) și naturalist.

Scanned with OKEN Scanner

Între manifestările la scară teritorială trebuie menționată integrarea unor mari suprafețe de teren agricol, naturale, utilizate sau nu în corpul teritorial al orașului; limite vagi, contur incert, conținut variabil și eterogen (ex: Randstad, Olanda); conceptul de oraș-arhipelag conturează o formă a **orașului teritoriu** (Chalas, 2001) în care urbanitatea se difuzează la nivel teritorial.

În mod particular, în ultimul timp, problemele urbane stimulează o varietate de asocieri comunitare și mișcări sociale, legate de îmbunătățirea condițiilor de locuit, de diminuarea poluării, de amenajarea spațiului public, de păstrarea caracterului unei zone inclusiv prin oprirea construirii unor edificii noi distonante etc. Mobilitatea frecventă a stilului de viață, manifestată prin schimbarea rezidenței, a locului de muncă, autonomia în raport cu distanța și timpul fac accesibile locurile îndepărtate[52]. Astfel, orice tip de activitate sau orice tip de teren din oraș devin interesante, evenimențialitatea acordându-se cu un stil de viață ordonat de impredictibilitate și de neașteptat. Așadar, în această formă de **oraș „la alegere"** (Chalas, 2001) urbanitatea este cea a asocierilor întâmplătoare, schimbătoare, care permit formarea „simbiozelor permanente și a clusterelor episodice"[53]: evenimente, asocieri, coprezențe etc.

F 11 Orașul „la alegere" (a) rețelele de consumatori de bacon după branduri și tipuri | sursa: https://www0.maths.ox.ac.uk/groups/ociam/research/industry
(b) distribuția capitalului uman în câteva orașe și suburbiile lor, după Kevin Stolarick, Charlotta Mellander și Richard Florida. 2012. *Human Capital in Cities and Suburbs*, CESIS)
(c) alegerea unui mod de locuire în periferie, zona Iancu Nicolae, București
(d) prezența și/sau absența deopotrivă a spațiului public și a privatului virtual, libertatea alegerii, (d1) imagini din filmul Playtime, 1967, Jacques Tati.

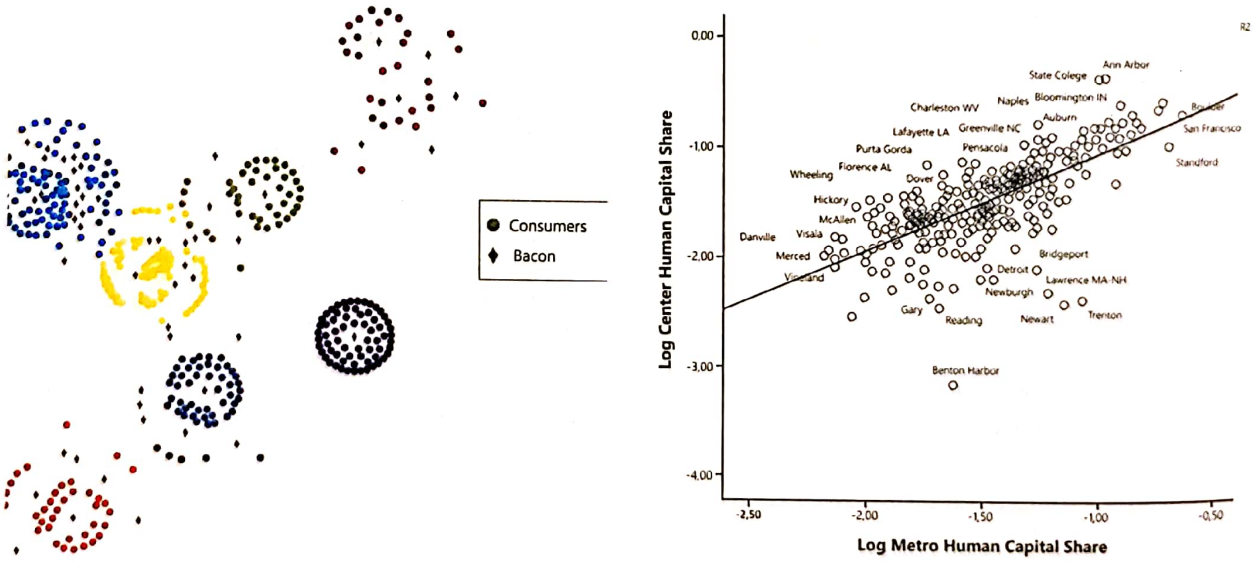

a. b.

52 Manuel Castells. 1978/1983. *City, Class and Power*. London, New York, MacMillan, St. Martins Press; Manuel Castells. 1996. *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society, and Culture*. Volume I (Information Age Series).

53 Sintagma filozofului german Peter Sloterdijk ce descrie tipul de cooperare a indivizilor în societatea contemporană.

Scanned with OKEN Scanner

c.

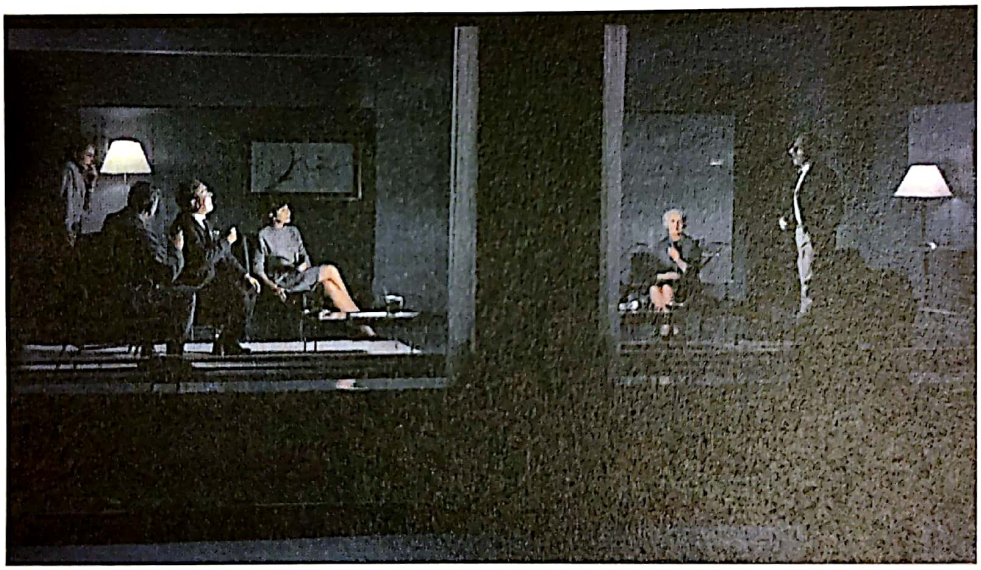

d1.

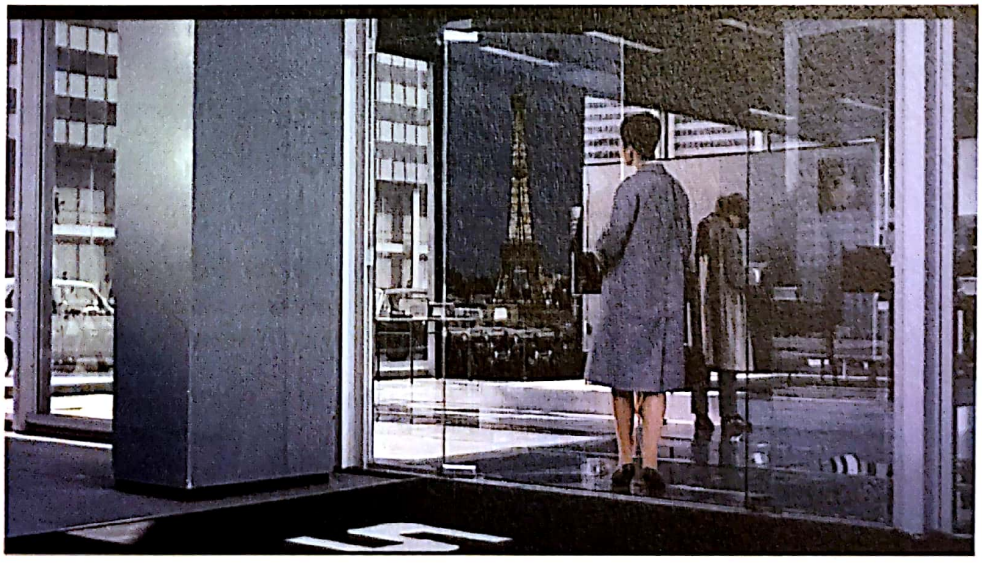

d2.

Scanned with OKEN Scanner

2.3.2
Un oraș al simțurilor. Un oraș interior

Orașul natură, gol, „la alegere" este un oraș cu cel puțin două laturi: una soft, fragilă și sensibilă (raportul între om și oraș), acea *generozitate creatoare a orașului ce ajunge la noi prin felul în care el ni se înfățișează zi de zi, prin aparența sa, prin impresia pe care o produce și prin sentimentele pe care ni le trezește (Sansot, 2009)* și una factuală. Cea din urmă depășește însă imaginea orașului *hard*, a orașului *fortăreață* și deschide noi perspective către o abordare mai flexibilă: plinul creează și gol, regulile creează și contra-reguli într-o înțelegere a **orașului—„responsiv"**[54] (care răspunde repede și pozitiv—informațional, în timp real, sensibil). Această capacitate de răspuns presupune un oraș mai conștient de sine, reacționând în timp real, care face, de exemplu, ca trama stradală să nu se mai comporte ca un element rigid, ci ca un spațiu-suport, deschis la utilizări neașteptate, la fenomene temporare.

Senzația fizică și narațiunea psihanalitică sunt moduri prin care individul trăiește, filtrează mediul urban, revelând natura vie a orașului. Astfel, depășind concepția de natură culturalistă bazată pe văz, în prezent, fenomenologia pune accent pe percepția senzorială prin toate simțurile. De exemplu, Arata Isozaki[55] arată importanța experienței urbane complete, cu atât mai intensă și direct transmisă cu cât este experimentată prin prisma propriului corp care *filtrează orașul*. În acest sens, putem identifica percepții senzoriale indisociabile de identitatea unor orașe sau locuri din oraș, de exemplu: percepții sonore (ploaia din Dublin, vântul din Chicago); olfactive (floarea de portocal din Sevilla) sau tactile (căldura în Bagdad).

Pe caracteristicile „vii" ale orașului se bazează și narațiunile de tip psihanalitic, care redau trăirile unui „oraș interior". Acestea se întâlnesc încă din ultima decadă a secolului al XIX-lea[56], forma urbană fiind în continuare înțeleasă ca proiecție subiectivă și nu ca spațiu neutru (Brooker, 2002) (Benjamin, 2005) (Tofan, 2014).

Spre deosebire de construcțiile metaforice care evidențiau concepția anatomică a spațiului urban ca asamblaj de organe individuale, noul limbaj introduce o citire neurologică a spațiului considerat *difuz*, precum și a domeniilor interconectate ale interacțiunii umane; el vizează *informalul,*

54 Demonstrațiile teoriilor complexității cu studii de caz pe oraș descriu un oraș sensibil ca un mediu guvernat de logici auto-organizatoare, de diferențiere și feedback, un mediu hibrid cu caracter natural care evoluează prin subsisteme care apar (emerg) și dispar (își pierd funcția). Forme de inteligență „artificială" manifestată spațial (comportamentul uman în era informației și software-ul care „animă" componente; de ex. infrastructura „informată") sunt din ce în ce mai relaționate cu mediul urban în ceea ce se numește deja—*the sentient city* (orașul însuflețit—Shepard, Mark, 2011) *Sentient City. Ubiquitous Computing, Architecture, and the Future of Urban Space*, Cambridge, MA: MIT Press).

55 Arata Isozaki. 2000. „Corporal-real and hyper 1999" în GA Architect (Arata Isozaki, 1991–1999), 15. Vol. Tokyo, ADA Edita.

56 Odată cu creșterea orașelor datorată industrializării s-a conturat și preocuparea pentru descrierea și studierea spațiului urban ca proiecție a fobiilor și nevrozelor locuitorilor, povestirile lui Edgar Allan Poe și reconstrucția psihologică a Parisului, lăsată neterminată de Walter Benjamin, numărându-se printre cele mai cunoscute.

Scanned with OKEN Scanner

diformul, mutația, granițele nedefinite, existența unor spații *nedeterminate*. Acestea din urmă sunt mai predispuse la conectare, schimbare, adaptare etc. și implică, astfel, existența unor elemente *catalitice* care fac posibilă funcționarea împreună a unor spații eterogene – *elemente inter-scalare de legătură* (DeLanda, 2000). *Elementele inter-scalare de legătură prezintă potențialul activării rețelelor de tipul „web-ului de interacțiune socială" care poate induce adaptare endogenă. Ne întrebăm, aici, care sunt elementele care, sărind între scări, fac legătura între diferitele forme ale orașului?*

Profesorul Bernardo Secchi a reunit, oarecum integrator, aceste forme sub termenul umbrelă: *orașul difuz*, care indică o stare determinată de un proces de transformare socio-economică, cu efecte spațiale evidente, în trecerea de la o societate industrială la una informațională. Termenul „difuz" indică o reconsiderare a proceselor de transformare spațială în termeni de procese de răspândire, propagare, împrăștiere în mai multe părți, dar și de întrepătrundere, juxtapunere, simultaneitate de forme, spații, activități, timpuri etc. Orașul difuz se suprapune, așadar: prin caracterul global[57] orașului teritoriu, prin porozitate orașului gol, prin caracterul natural orașului natură și prin caracterul temporar orașului „la alegere".

Thomas Sieverts propune termenul de *Zwischenstadt*[58] pentru a desemna zone recente cu un statut incert între urban și rural, caracterizate de starea de marginalitate, înțelese de autor ca o *nouă formă de așezare descentralizată*, apropiindu-se de conceptul lui Rowe și Koetter (Rowe *et al.*, 2013) de *oraș-intermediar (Middle Landscape)*. *Zwischenstadt*-ul rezultă dintr-o combinație de caracteristici ale mediului construit și ale dimensiunii culturale și se prezintă sub forma unei mase amorfe în care se disting insule izolate urbanizate care se opun multora dintre normele vieții la oraș, fiind într-un stadiu de trecere către un viitor incert. Lansat ca o critică la caracterul difuz, ce impune probleme de ordinul calității vieții, termenul pune în discuție trei tipuri de estetică: estetica „frumosului", tipică orașului tradițional; estetica „tiparelor vieții", sub forma „aproprierilor spontane"; estetica fluxurilor, a rețelelor de transport.

Fiind caracterizat de spații golite de activități și fiind astfel deschis „alegerii" (etnice, sociale, economice, politice etc.), orașul postindustrial poate fi asimilat unui ecosistem complex—o „existență paralelă" care determină o transformare din interior a mediului urban, *o transformare endogenă, organică.*

57 Are un caracter global deoarece nu este caracteristic unor fragmente, unor spații limitate de frontiere fizice sau administrative, ci având detereminanți de ordin societal.

58 Zwischenstadt—oraș între orașe.

Scanned with OKEN Scanner

orașul	Planul manifestării / manifestarea	Antinomii evidențiate	Factori
1. orașul mobil	planul social (mod de viață) Schimbarea de la un mod de viață caracterizat de fixitate la un mod de viață caracterizat de mobilitate.	sedentaritate/ nomadism	Creșterea nivelului de mobilitate individuală. Creșterea vitezei de deplasare. Creșterea ariei de deplasare. Creșterea nivelului de confort în deplasare.
2. orașul teritoriu	planul formei	urban/ rural	Expansiunea urbană. Schimbarea în masă a stilului de viață. Autonomie în raport cu distanța.
3. orașul natură	planul cultural	oraș/ natură	Mutații ale stilului de viață care conduc la urbanizarea ruralului și ruralizarea urbanului.
4. orașul policentric	planul centralității	centru/ periferie	Centralitatea sporită a anumitor locuri; valorificarea atentă a unor situri cu valoare patrimonială; menținerea unei logici a rentabilității terenurilor; nevoia de urbanitate chiar și în periferie (copiere a stilului de viață prin reproducerea ideii de centru).
5. orașul „la alegere"	planul individual	continuitate/ discontinuitate ordine/haos, proximitate/ depărtare	Mobilitate frecventă a stilului de viață, manifestată prin schimbarea rezidenței, a locului de muncă etc. Autonomia în raport cu distanța și timpul care fac locuri îndepărtate foarte accesibile. Interconectivitatea sporită face accesul facil – spațiu isotropic.
6. orașul gol	planul morfologic eterogenitatea spațială, funcțională și fenomenologică	plin/ gol	Tendința de a valorifica siturile rămase într-un anumit decalaj – spațial, locațional, funcțional, social. Posibila imaginare a golului ca element de unificare într-un peisaj eterogen.
7. orașul timpului continuu	planul temporal evidențiază schimbarea în ritmul și timpul de lucru al individului în oraș: de la un sistem tehnico-economic bazat pe program comun de lucru (în trei schimburi) la unul bazat pe programul permanent de lucru (flexibil, dar continuu)	spațiu/ timp continuitate/ discontinuitate	Transformări în ritmul cotidian al indivizilor, o valorificare multiplă a timpului propriu; Flexibilitatea orarului propriu, dar și raportarea din ce în ce mai frecventă a unor activități locale la fluxuri internaționale. Simultaneitatea activităților câștigă teren în fața succesiunii ordonate.

F 12 Șapte forme ale orașului contemporan
Plecând de la Chalas, Yves. 2005. Quelle ville pour demain? [autorul cărții] Jean-Yves Chapuis. Villes en evolution. Paris: La Documentation Francaise, 2005, p. 11 – 31 | Chalas, Yves. 2001. Villes contemporaines Paris: Éditions du Cercle d'Art. cu interpretări și completări C.I.

Scanned with OKEN Scanner

Manifestări spațiale	Direcții de abordare a noii urbanități
Deformarea raportului spațiu-timp în care orașul se extinde spațial, iar locuri interioare se desprind de țesutul urban. La nivel local se amplifică intensitatea folosirii locurilor, spațiile libere fiind din ce în ce mai utilizate; orașul-arhipelag.	O nouă cultură a urbanității bazată pe mobilitate, opusă fixității spațiale; spațiul urban este considerat și el din ce în ce mai mobil, accentul este pus pe temporaritate.
Integrarea unor mari suprafețe de teren agricol, naturale sau neutilizate în corpul teritorial al orașului; limite vagi, contur incert, conținut variabil și eterogen (ex: Randstad, Olanda); orașul-arhipelag.	Urbanitatea se difuzează și ea la nivel teritorial; efect de izolare resimțit în periferie; urbanitatea se exprimă prin branșare.
Tranziție de la verdele-parc, la verdele-igienic, la verdele-ecologist, la verdele-viu; noi ipostaze teritoriale în forma orașului-natură (naturartificial).	Urbanitatea se exprimă printr-o recuperare a naturii prin apel la formele clasice, dar și la cele noi, teritoriale.
Polarizarea extremă produce arii lipsite de interes în alte părți ale orașului, producând situații de declin sau abandon; intensitatea mare din jurul centrelor lasă și locul unei valorificări alternative, temporare, atrase de factori similari celor ai pieței imobiliare.	Urbanitatea este exprimată sub forma regăsirii centralității, mizând pe densitate, intensitate, valorificarea optimă a terenului, dar și pe amenajări asociate.
Orice tip de activitate sau orice tip de teren din oraș devin interesante, o posibilă potențialitate în raport cu puterea de alegere; evenimențialitatea se acordă cu un stil de viață guvernat de impredictibilitate și de neașteptat.	Urbanitatea este cea a asocierilor intermitente, întâmplătoare, schimbătoare și permite simbioze permanente și clustere episodice, evenimențialul și temporalul.
Reziduuri, interstiții, goluri mari periurbane, goluri agricole sau naturale; peisajul este eterogen, marcat de discontinuități puternice.	Golul devine element ordonator (urbanismul care are ca obiect golul ca element ordonator); proiecte de regenerare transformă golul în element declanșator al unei recuperări mai largi; la nivel teritorial golul este văzut ca posibilitate a imersiei naturii în oraș.
Oraș capsularizat, format din insule ermetice, izolate care comunică global, deci extra-local; Intensificare a utilizărilor unor spații și prin flexibilizarea programului de activitate.	Folosirea temporalității ca tactică de cucerire a unor spații aflate în declin; Crono-urbanismul (urbanismul care are ca obiect timpul).

Scanned with OKEN Scanner

3 Orașul ca fenomen organic

Viața cu livrarea ei multifocală, multiperspectivă și heterarhică [...] se exprimă simultan pe scene diferite și imbricate unele în celelalte, ea se produce și se consumă în ateliere în rețea; se întâlnește în spațiul în care se găsește și care se regăsește în ea într-o manieră întotdeauna specifică. [...] Trebuie regândită relația dintre știință și viață în termeni încă și mai globali, pe care spiritul reformiștilor secolului al XX-lea nu i-a cuprins. Filozofia, ca formă de gândire și de existență a vechii Europe, este incontestabil epuizată; biozofia îi ia locul [59] *(Sloterdjik, 2005, p. 18–20).*

3.1
Despre organicitate

Numeroși autori documentează faptic sau teoretic gradul ridicat de dispersie al orașului contemporan. Am văzut mai sus tendința de a asocia împrăștierea orașului în teritoriu cu o nouă formă, diluată, de oraș, care, privită ca o formă mecanică, nu ar avea sens. Manifestarea existenței sale, în condiții de dispersie, așadar supraviețuirea, ba mai mult, proliferarea orașelor în secolul al XXI-lea este o dovadă în plus a capacității de adaptare a acestui organism viu, ceea ce ne îndreptățește să considerăm orașul contemporan prin prisma organicității.

Organicitatea, după cum aflăm din dicționare, ține de structura, de esența, de funcțiile (caracterul organic) unui organ sau organism (al unui sistem). Așadar, este acea proprietate care face ca lucrurile să fie considerate vii. În acest sens modern al organicității, forma este intrinsecă atât naturalului, cât și antropicului, atât științificului, cât și poeticului—sub aspectul

59 Trad ns. din (Sloterdjik, 2005, p. 18 – 20): „Une théorie de l'époque contemporaine, sous le point de vue que la «vie» a un déploiement multifocal, multiperspectiviste et hétérarchique. [...] La vie s'exprime sur des scènes simultanées et imbriquées les unes dans les autres, elle se produit et se consomme dans des ateliers en réseaux; elle se met dans l'espace où elle se trouve et qui se trouve en elle d'une manière toujours spécifique. [...] Il faudrait repenser la relation entre le savoir et la vie en des termes encore plus globaux que les réformistes du XXe siècle ne l'ont eu a l'esprit. La philosophie, en tant que forme de pensée et de vie de l'ancienne Europe, est indéniablement épuisée ; la biosophie vient tout juste d'entamer son travail".

Scanned with OKEN Scanner

de formă totală[60] care dezvăluie complexitatea ciclului de viață și al dezvoltării incrementale, fără a pierde din identitatea întregului (Wilkinson, 1984, p. 121).

Excurs 2: Organic și organicitate. Folosirea termenului organic în arhitectură și urbanism—prezentat în anexă

Tocmai în ideea legăturii cu termenii de organ și organism, dar și cu organic, în Anexa 2 este prezentată sub forma unui excurs, într-o perspectivă istorică, abordarea organicității, demonstrând, pe de-o parte, multiplicitatea înțelesului său de-a lungul istoriei (arhitecturii și urbanismului), iar pe de altă parte, o anumită stare de anticipație și de finalitate care este asociată ideii de organic. Rezumând excursul menționat, se constată cel puțin două direcții majore pe care le considerăm limitative: prima—în care organicul este privit ca o formă idealizată și metaforică a orașului ce relevă o capacitate superioară de organizare ca formă finită, necesar a fi atinsă—conceperea orașului prin apel în special la imagini metaforice, și impunerea unui anumit comportament orașului, un simulacru al unor procese naturale; a doua—în care orașul este conceput ca o sumă de organe specializate menite să preia funcții clare subordonate unei funcționalități a întregului. Limitarea impusă de o astfel de dublă idealizare în raport cu o imagine dorită, cu un deziderat, reprezintă, de fapt, o gândire mecanică, iar aceasta, luând în considerare totalitatea, întregul, finalitatea (văzută uneori ca perfecțiune), rămâne blocată într-o imagine statică asupra organicului, ignorând astfel procesul și procesualitatea.

Rezultă în general o abordare care situează orașul între ideea de totalitate și abordarea părților de oraș ca elemente finite—două abordări nu neapărat disjuncte. În timp ce prima a considerat forma orașului în ansamblu, ca o materializare a unui cumul de fenomene și a încercat mai departe să lucreze cu ea pentru a o înțelege, dar mai ales pentru a o corecta acolo unde, spre exemplu, dezvoltarea tentaculară punea probleme ecologice, cea de-a doua, caracteristică perioadei funcționaliste, pare a asuma forma ca ceva finit, care nu mai poate fi alterat. În realitate, rezultatul acestor două abordări eșuează atât în convingerea de a trata orașul ca ansamblu, poate ignorând uneori interiorul, cât și în încercarea de a conferi o armonie a părților între ele. Interpretările mai noi ale organicității trimit însă către o altă perspectivă.

60 *Gestalt*-ul organismului, *Gestalt*, germ., definește toată complexitatea existenței unei ființe.

Scanned with OKEN Scanner

3.2
Corpul urban postindustrial

În forma sa recunoscută, abordarea organicistă a orașului a fost generată de analogia funcțională ca diferențiere spațială a organelor specializate în corpul urban[61]. În ultimul timp însă, abordarea organică a *orașului ca întreg organic—corp cu organe identificabile*, apărută ca răspuns la orașul industrial, a fost treptat înlocuită de ideea de „corp fără organe", *spațiu urban ca extensie protetică a corpului uman*. Problematica corp uman/urban este reconceptualizată într-o gândire post-carteziană, non-lineară. În acest fel s-a făcut și trecerea de la gândirea orașului ca întreg organic (organism)—corp auto-conținut—sau mașină, la o privire a spațiului ca hibrid, sistem de dispozitive tehnologice[62] care asistă și potențează capacitatea productivă și imaginativă umană.

Această reutilizare a metaforei nu numai că reia preocupările metabolice ale orașului industrial și ale metaboliștilor japonezi, dar se extinde la preocupările contemporane prin complexitatea culturală, socială și spațială, prin crearea unui limbaj metaforic nou ce aparține domeniului biofizicii și, din punct de vedere cultural, se înscrie în trena postumanismului.

De natură vitruviană, credința că un sistem de relații geometrice inspirate din proporțiile ființei umane, aplicat orașului, reprezintă garanția ordinii, echilibrului și armoniei a fost baza convenției moderniste: *oraș universal-corp ideal-geometrie exactă*. Îndepărtându-ne astfel de conceptele universale pentru a evita capcana ideologiei estetice (sănătate corporală = igienă socială) și orientându-ne după o înțelegere mai largă, culturală a corpului (estetica urâtului, postumanism—corpul post-uman[63]), valorizăm atributele corpului bolnav ca instrumente operative.

Primul înțeles: Din cauza condiției sale imprecise, nedeterminate, între descompunere, nefuncționare și funcționare adaptată (mutată, protezată), *corpul bolnav* este o oglindă a precarității și vulnerabilității urbane, iar disfuncționalitatea dă seama de corpul urban așa cum durerea îl face pe om să-și conștientizeze corpul. Putrefacția, decăderea, declinul pot fi oare patologii ale orașului? Ce maladie are *shrinking city* (Germania)? Dar *orașul informal, favela, bidonville*-ul? Ca entitate morfo-spațială, socială și ambientală, manifestată prin maladii urbane înțelese ca „disfuncționalități, tulburări și simptome de dereglare apărute la nivelul structurii și al vieții urbane

61 Organizarea și funcționarea materiei vii, conform cu noile cunoștințe despre sistemul vascular uman, au devenit model pentru orașul modern: centrul = inima orașului, bulevardele = arterele de circulație etc.

62 De exemplu, rețelele sociale care îmbină atât caracteristici cibernetice, cât și biotehnologice sunt studiate ca sisteme complexe de auto-organizare a materiei, oamenilor și informației cu grad de distribuție a unei legi de putere (proprietate emergentă)—*scale-free network*.

63 Corpul postuman este considerat a fi simultan și cauza și efectul relațiilor postmoderne de putere și plăcere, realitate și virtualitate. Este tehnologie, poate fi un ecran, o imagine proiectată, un corp contaminat, un corp muribund, un tehno-corp, asexuat sau exagerat sexuat. În acest context, corpul uman nu mai face parte din „familia oamenilor", ci dintr-o grădină zoologică a postumanității (după Judith M. Halberstam, Ira Livingston, 1995, *Posthuman Bodies*, Indiana University Press).

Scanned with OKEN Scanner

în orașul contemporan" (Stan, 2011, p. 17), corpul urban devine subiect de studiu pertinent, mai ales, pentru perioade de criză politică, economică, schimbări sociale sau culturale majore, atunci când viața urbană, valorile estetice și morale, mentalitățile și sistemele social, economic și juridic sunt în transformare.

Al doilea înțeles al orașului corpurilor se referă la corpuri și organizarea lor în grupări nedeterminate și provizorii de organisme în forme fără claritate în ceea ce privește limitele și structura internă (ciuperci, bureți, licheni, corali, colonii de bacterii etc.). Aparține *favela* regnului fungi?

Al treilea înțeles: Orașul contemporan poate fi descris ca un *Corp fără Organe* care își îndeplinește funcțiile, nu prin coordonarea elementelor specializate, așa cum propunea Carta de la Atena, ci datorită proceselor de *inspirație, evaporare* și *transmitere de fluxuri*, procese aflate permanent în transformare. Tendința funcțională a orașului de astăzi pare a fi în acord cu acest comportament deoarece amestecă forme și funcțiuni într-un amalgam urban nediferențiat în totalități—*suborganisme imbricate într-o rețea biologică* având ordine flexibilă, nedefinită; mobilitate permanentă; afectări cauzate de interacțiunile cu forțe externe etc.

În acest sens, proprietățile asociate orașului sunt proprietăți asociate *organicității*, cum ar fi: *ciclul de creștere, adaptabilitatea (învățare și evoluție), comportamentul emergent, schimbarea incrementală și echilibrată, feedbackul regulator, compoziția eterogenă cu diversitate și complexitate mare.* Așadar, orașul corpurilor este un *co-produs al acțiunilor individuale în atingerea unui scop* (Hayek, 1973) și anume: *shrinking city* (Germania), *orașul informal (favela, bidonville), gated communities* de la marginea orașului Istanbul fiind doar câteva exemple.

3.3
Noi interpretări ale organicității

După William Taylor Coleridge citat de (Abrams, *et al.*, 2009), forma organică respectă următoarele principii:

(p1) Principiul seminței: esența stă în întreg, iar părțile sunt derivate[64].

(p2) Principiul creșterii: devenirea sa este perceptibilă ca o creștere genetică.

(p3) Principiul asimilării: în procesul de devenire, organismul asimilează elemente noi.

(p4) Principiul transformării interne: forma perceptibilă la un moment dat se datorează unei transformări interne și nu poate fi atribuită unui creator extern.

(p5) Principiul interdependenței: părțile sunt interdependente.

Este ușor de observat că toate aceste cinci principii se referă la relația parte—întreg chiar dacă urmărind aspecte diferite ale acestei relații: de

64 După Coleridge, diferența dintre un corp organic și unul anorganic este: în cel din urmă, întregul nu este nimic mai mult decât o colecție de părți sau fenomene individuale în timp ce în cel dintâi întregul este totul, iar părțile nu sunt nimic.

Scanned with OKEN Scanner

la întregul ca sursă și generator de părți (p1 și p4) la părțile legate existențial de întreg (p3 și p4) etc.

Cu aceste principii în minte și urmărind relația parte-întreg vom lista felurile în care a fost folosită ideea de *organicitate* în legătură cu orașul.

Când vorbim despre oraș, punem pe seama organicității, în special, două lucruri:

— alcătuirea orașului din *puzzle*-uri de fragmente de organizări premeditate și spontane, juxtapuse și inter-condiționate în moduri variate—fiecare fiind o combinație unică de forme și subsisteme (corpuri) întrucâtva organice și întrucâtva anorganice, într-o relație de contiguitate, care se metamorfozează făcând aproape imposibilă înțelegerea lor în afara întregului sistem.

— aparenta *creștere la întâmplare*, generarea instinctuală în timp (și nu impunerea, programarea), sub acțiunea locuitorilor, a unei forme neregulate, non-geometrice[65] (Kostof, 1999, p. 47) dă naștere unui oraș în care cultura nu este uzurpată de inovația tehnologică, ci mai degrabă înflorește utilizând aceste inovații (Mumford, 1989).

Așadar, putem spune, fără a demonstra riguros, că organicitatea este o caracteristică a orașelor contemporane în legătură cu: *creșterea urbană*[66], *complexitatea spațială și funcțională* și *caracterul său sistemic*—la o anumită scară un oraș poate apărea ordonat în termeni geometrici, iar la o altă scară aparenta planificare poate să lase locul unui produs al unei multitudini de decizii[67].

În știință, cele două fenomene puse pe seama organicității sunt (a) *autoorganizarea* și (b) *emergența* unor noi structuri[68].

Prin *autoorganizare*[69] se creează spontan, fără intervenții exterioare, ceva nou, distinct față de ceea ce a fost în sistem; este exclusă astfel viziunea mecanicistă prin care elementele componente pot fi aranjate, de fiecare dată, în aceeași ordine particulară, fără existența căreia sistemul însuși nu poate funcționa. În legătură cu această proprietate, începând cu anii '60, preocuparea pentru cercetarea sistemelor adaptative complexe a migrat dinspre cibernetică spre biologie și genetică și o serie de principii, precum

65 Această utilizare a termenului introduce și o ambiguitate; acesta este folosit uneori pentru a desemna orașe care s-au adaptat prost, alteori e folosit pentru modele pozitive de dezvoltare; de foarte multe ori se pune în balanță simpla distincție (vizuală) între geometric și non-geometric.

66 Creștere urbană inițial lentă-incrementală, similară cu o acumulare graduală de celule, iar acum asociată cu conexiunile spontane și mutațiile formelor rigide în scopul adaptării.

67 Un exemplu în acest sens îl constituie New York-ul: zona Manhattan s-a dezvoltat organic până în secolul al XIX-lea când municipalitatea a trasat grila regulată care a ordonat dezvoltarea viitoare, în timp ce la nivelul regiunii urbane creșterea pare complet neplanificată și explozivă; la o altă scară, Barcelona.

68 Poate cel mai utilizat exemplu îl reprezintă efectul de cristalizare a apei în fulgii de zăpadă, fulgi care au, fiecare, forme simetrice distincte, deși numărul lor este, poate, incalculabil.

69 Apariția spontană a unei noi structuri coerente globale, plecând de la interacțiunile locale dintre agenți.

Scanned with OKEN Scanner

principiul ordinii apărute în zgomot[70], teoria haosului[71] și teoria algoritmilor genetici[72] au conturat câteva caracteristici fundamentale care definesc autoorganizarea: (1) Ordinea globală rezultă din interacțiunile locale; (2) Controlul distribuit; (3) Reziliența; (4) Neliniaritatea; (5) Închiderea organizațională; (6) Dinamica departe-de-echilibru; (7) Variația și haosul.

Emergența[73], însă, pare a avea un sens echivoc, fiind folosită fie ca explicație a apariției unor proprietăți coerente, globale în orice sistem care se compune din părți sau elemente având comportamente observabile la nivel local, fie pentru a categorisi un fenomen inexplicabil.

Cele două proprietăți, autoorganizarea și emergența, se relaționează direct, cea din urmă manifestându-se în timpul sau în consecința procesului de autoorganizare. Din acest motiv, proprietățile emergente sunt cele care determină autoreglarea și menținerea coeziunii unui sistem autoorganizator în fața entropiei induse de acțiunea mediului înconjurător[74].

3.3.1
Creșterea organică și sustenabilitatea

Introdusă mai sus, abordarea organicistă pare o extrapolare a modelului naturalist însă se diferențiază net de acesta prin discursul de factură urbană (nu axat pe rural ca în cazul orientării naturaliste) și prin lipsa componentei ideologice, forța dinamizatoare a sa fiind faptul că *orașul este un fenomen organic.*

În termeni economici, *creșterea organică* înseamnă o creștere din interior fără înglobarea unor unități noi. Extinzând sensul în termeni urbanistici, creșterea organică este similară „reciclării" produselor proprii fără a cuceri alte unități spațiale și fără a o întreține prin „împrumuturi". Deoarece în acest sens este opusă filozofiei „real-estate"-ului care, prin prăbușirea schemelor piramidale de susținere, a condus la criza economică din 2007, creșterea organică este considerată o cale de ieșire din criză în ceea ce privește dezvoltarea teritorială (Radoslav et al., 2010). Profesorul Radoslav și echipa sa demonstrează în lucrarea *Creșterea organică. Studii de amenajare a teritoriului, urbanism și design urban* (2010) felul în care, prin creștere organică, se pot obține: armonie (în sensul de conciliere) între parte și întreg,

70 Heinz von Foerster, cibernetician preocupat de studiul sistemelor adaptative complexe, observând că, în mod paradoxal, cu cât perturbațiile aleatoare (zgomotele) din mediul înconjurător sunt mai mari, cu atât mai repede sistemul se auto-organizează (produce „ordine") formulează în 1961 principiul ordinii apărute din zgomot.

71 Interesantă pentru oraș este entropia sistemului—gradul său de dezorganizare și atractorul straniu—acea parte a unui sistem haotic caracterizat de stabilitate. La fel ca forma sa, și funcționarea unui fenomen natural aparent haotic se poate reduce la tipare abstracte, matematice și universale, care denotă faptul că și în haos există ordine, o ordine relativă.

72 John Holland, încercând să înțeleagă mai bine mecanismele prin care organismele biologice se adaptează la condițiile variabile de mediu, a fondat teoria algoritmilor genetici.

73 Noutatea și coerența noilor proprietăți sunt condiții esențiale pentru a recunoaște emergența acestora într-un sistem adaptativ complex.

74 Este și cazul menținerii coeziunii orașului în starea de dispersie.

Scanned with OKEN Scanner

o mai bună utilizare a resurselor proprii și valoare adăugată (în sensul de calitate) la nivel global (UE), euroregional, regional, metropolitan, urban și până la nivelul unui grup de locuințe sau al unei unități de locuit. Această valoare se obține dacă orice act nou de construire (înțelegem aici și utilizare, atribuire de funcție) creează o structură continuă care, într-un context mai mare, ține de un întreg.

Literatura referitoare la sustenabilitate este vastă. Chiar dacă nu există un consens în privința înțelegerii termenului în sine, în toate înțelesurile sale, sustenabilitatea este asociată naturii și socialului deopotrivă[75]. Mai recent, asocierea între social și ecologic este mult mai strânsă, ajungând la ideea de coeziune socio-ecologică în discuția căreia intră tehnologia, managementul, negocierea participativă, precum și schimbările în deprinderile individuale și în cele de consum ale populației.

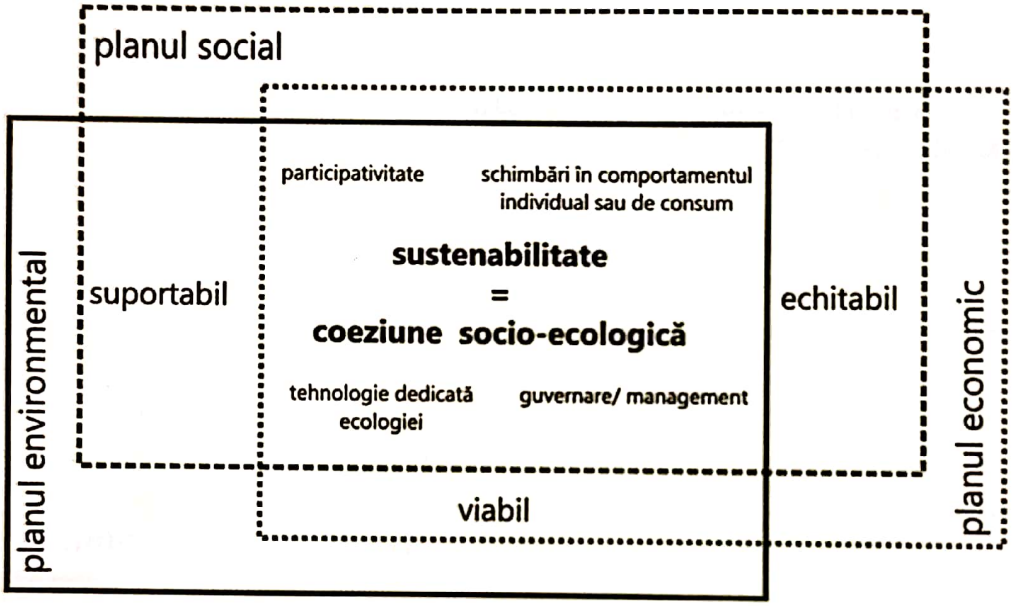

F 13 Sustenabilitatea ca formă de coeziune socio-ecologică (acțiunea combinată a planurilor social, environmental și economic) | interpretare C.I. pornind de la (Da Cunha et al., 2005).

Sustenabilitatea, aflată la intersecția a trei domenii, este înțeleasă ca o formă de coeziune socio-ecologică și poate fi atinsă prin *acțiunea combinată* la mai multe niveluri. Primul este provocat de transformări de ordin social, în care individualizarea sau schimbările în practicile de consum ale populației contribuie la o dezvoltare nesustenabilă; cel de-al doilea privește participarea pentru care lipsa de informare, consultare sau implicare a

75 O serie de alte teorii privilegiază asocierea cu natura, interpretând-o în moduri diverse și uneori opuse: de la F. Olmsted care vedea natura ca element central cu rol în purificarea aerului sau F. L. Wright, ca miza pe integrarea organică între natură și clădire, la Le Corbusier care vedea natura ca decor pentru amplasarea clădirilor, deceniile '60 și '70 fiind marcate de înțelegerea naturii ca un fapt superior omului și activității sale și, deci, tendința este de a imita procesele naturale în urmărirea sustenabilității orașelor. Alte teorii se bazează pe asocierea cu o economie morală fie în forma re-armonizării dintre comunitățile umane și natură, cu accent pe diversitate, creativitate și libertate, fie asociind sustenabilitatea exclusiv planului social precum teoria „Ecologiei Sociale" (Murray Bookchin. 1980. *Towards an Ecological Society*).

Scanned with OKEN Scanner

populației cu privire la anumite decizii face ca acestea să fie dezarticulate de nevoile populației; cel de-al treilea este legat de management și presupune prioritizarea unor acțiuni, fără de care factorii economici sau politici sunt încurajați în detrimentul celor sociali sau de mediu; cel de-al patrulea se referă la folosirea tehnologiei performante și dedicate problemelor ecologice, permițând o cât mai bună acuratețe în înțelegerea factorilor sau efectelor acestora. În cazul fericit al acțiunii combinate în cele patru domenii menționate mai sus, Da Cunha (2005) anticipează atingerea unei stări de coeziune socio-ecologică în care analizarea cât mai fidelă a realității, inputul cât mai bun al locuitorilor în privința nevoilor și o bună articulare între management și răspunsul acordat transformărilor sociale și de mediu sunt esențiale.

Nici această interpretare nu pare însă satisfăcătoare pentru că, în realitate, segregarea și excluziunea socială sunt problematice în majoritatea orașelor, în timp ce politicile și discursul despre sustenabilitate, deși asociate cu probleme de ordin social, mizează mai mult pe latura economică și environmentală, accentuând, de multe ori, chiar inegalitatea socială (v. Figura 13).

Așadar o anumită formă de sustenabilitate nu poate fi atinsă decât printr-un anumit grad de organicitate atât socială, cât și environmentală[76]. La rândul ei, aceasta implică multi-scalaritatea ca deziderat pentru obținerea durabilității, în care printr-un principiu asemănător auto-similarității fiecare parte trebuie să constituie un întreg și, totodată, necesitatea ca în fiecare parte constituentă să existe o sinteză între social, economic și ecologic, determinantă pentru dezvoltarea durabilă.

3.3.2
Arhitectul-urbanist față în față cu experiența

La începuturile orașului modern, Walter Benjamin ne propunea *flâneurul* ca instrument prin care scriitorul experimentează orașul, acel locuitor însingurat care citește „masa urbană" rescriindu-i fizionomia în intersecția *orașului povestit* cu *orașul zidit* (Tofan, 2014). Mai târziu, Georges Perec[77] (1974) prezenta incursiunea sa în lumea spațiilor sub forma unui jurnal al experimentării spațiului cotidian în felul următor:

76 Almere este un „oraș nou" în Olanda, creat începând cu 30 de ani în urmă. În momentul de față se întrevede deja dublarea sa în următorii 20 de ani. O mare parte din această extensie va fi planificată prin folosirea metodelor experimentale în scopul de a crea un oraș care este conceput în aceeași măsură de locuitori, cât și de planificatori. Acest fapt a suscitat atenția mediului universitar și, în august 2010, International New Town Institute a organizat o școală de vară pentru arhitecți și urbaniști cu tema: *Almere—Oraș organic*. Printre temele abordate s-au regăsit: conceptul multistratificat de arhitectură „organică"; noi „meșteșuguri" și orașul organic; rolul și poziția locuitorilor; orașul organic și peisajul și altele. Pagina web a școlii de vară: http://www.summerschoolalmere.nl/almere

77 Georges Perec (1936 -1982), scriitor francez, membru al grupului Oulipo (*Ouvroir de littérature potentielle*, în traducere grosieră: atelier de literatură potențială), care lucrând cu constrângeri formale, literare sau matematice portretizează societatea urbană a anilor '60 -'70.

Scanned with OKEN Scanner

Spațiul vieții noastre nu este nici continuu, nici infinit, nici omogen, nici izotropic, dar știm oare cu precizie unde se sparge, unde se curbează, unde se deconectează și unde se regrupează? Rareori încercăm să aflăm mai multe și, cel mai adesea, trecem de la un spațiu la altul fără a imagina, fără a măsura, fără a ține cont de intervalul acestei treceri [78].

Spre deosebire de scriitor, arhitectul-urbanist descoperă tipuri de locuri pe care le experimentează ca profesionist, cu care lucrează, pe care le studiază și pe care le abstractizează în încercarea de a înțelege aparenta lor evidență, disimulată de o formă de opacitate impusă de cotidian sau de norma profesională. Prin procesul de *experimentare* a spațiului urban explorăm capacitatea orașului de *a se reinventa*, redescoperită zi de zi ca *schimbare organică*[79]; în intervalul trecerii ritualice dintr-o formă spațială în alta, așteptarea joacă un rol important.

Puterea unui proiect bun stă în noi și în abilitatea noastră de a percepe lumea cu emoție și rațiune deopotrivă. [...] Experiența noastră arhitecturală începe cu mult înainte de a învăța cuvântul (nn. arhitectură), iar rădăcinile înțelegerii arhitecturale stau tocmai în această experiență: camera proprie, casa, strada, satul, orașul, peisajul propriu perceput—pe toate le experimentăm inconștient, de timpuriu (Trad. ns. din Zumthor, 2006, p. 57).

Într-un proiect se citește, relativ ușor, *distanța față de subiect*; în general acest subiect fiind spațiul și, în particular, așa cum este discutat aici, spațiul urban. Această distanță nu poate fi măsurată, în orice caz nu exact, dar se citește ca *autenticitate* în plan intuitiv și perceptiv în legătură cu locul, istoria, memoria—genius loci. Observăm ușor când obiectul de arhitectură sau intervenția de design urban nu se articulează locului pe care-l alterează; rămâne o distanță care trădează autenticitatea. Pentru a micșora această distanță, un arhitect-urbanist dedicat reușește să intre în contact cu spațiul prin experiența proprie, intrând în relație directă, intimă cu subiectul său, devenind de-al spațiului, un *om spațial (Lussault, 2007)*. Acest lucru implică, la rândul său, generarea altor probleme în planul obiectivității și care țin, pe cale de consecință, de adecvare, prioritizare și decizie. Devine, așadar, mai complicat de decis obiectiv, totuși, care afectare a spațiului este mai potrivită într-o situație sau alta. Însăși împăcarea celor două aspecte, al experienței și al obiectivității, ține și ea de experiență, dar într-un alt sens.

78 Trad. ns. din (Perec, 1974): „l'espace de notre vie n'est ni continu, ni infini, ni homogene, ni isotrope. Mais sait-on precisement ou il se brise, ou il se courbe, ou il se deconnecte et ou il se rassemble? Nous cherchons rarement a en savoir davantage et le plus souvent nous passons d'un espace a l'autre sans songer a mesurer, a prendre en charge, a prendre en compte ces laps d'espace".

79 Ne referim la schimbări organice, în sensul de bază de schimbări cotidiene în cadrul fizic al orașului, care nu sunt cuprinse de planificarea formală (sistemul de planificare al orașului), dar care sunt influențate de planificare, evidențiindu-se ca adaptare în timp la condițiile planificate.

Scanned with OKEN Scanner

Experiența are, așadar, mai multe valențe, înțelesurile sale gravitând între mai multe părți: *rezultat al muncii, cunoaștere* și *articulație*; spre deosebire de trăirea imediată, experiența implică un raport imediat, activ, între subiect și obiect, un joc al experiențelor subiectului cu obiectul și invers, așadar, o tensiune care *transformă* reciproc și subiectul, și obiectul. Dacă în sensul primelor două valențe tensiunea transformatoare este mai clară, în cazul experienței văzute ca articulație, înțelesul se ramifică între *relația* care transformă și expresia care se transformă.

În procesul de transformare, de adaptare a lucrurilor din natură pentru satisfacerea nevoilor (rezultat al muncii), de interpretare în conformitate cu realitatea (cunoaștere) și de agregare într-o nouă formă (articulare) se ascunde un gest deconstructiv în care spațiul (ca obiect) este scos, prin experimentare, în afara sistemului fizic și a sistemului ideologic din care face parte, doar pentru a fi reconstruit într-un sistem în care se manifestă ca atare, autentic. Așadar, experiența construiește spațiul și este construită de spațiu, iar instrumentul cu care se construiește este similar *flâneur*-ului lui Walter Benjamin, în timp ce tensiunea transformatoare se declină în *caracter organic* (ca relație) și *structură constructivă* (ca expresie).

3.3.3
Practici tactice emergente

Prima modernitate și revoluția sa urbană au suscitat noi concepții, pe care noi le calificăm drept paleo-urbanism, și primele utopii. A doua modernitate și revoluția sa urbană au produs modele și i-au dat numele său urbanismului. A treia modernitate și revoluția sa urbană au început să scoată la suprafață noile atitudini de viață pentru viitor, proiecte noi, moduri de gândire și de acționare diferite: ceea ce trebuie să calificăm ca fiind neo-urbanism [80] *(François Ascher, 2004).*

Experiența, așa cum a fost explicată mai sus, reprezintă o tendință, puțin materializată însă la nivelul practicii. Forma prin care experiența arhitectului-urbanist se conturează este numită *Neo-urbanism* (Ascher, 2004) sau *Urbanism insular (*Oswalt, *2005)*. Aceasta se manifestă prin alegerea anumitor zone, centrale sau difuze, a unor locuri identificabile în oraș de către profesionistul arhitect-urbanist ca fiind locuri de „acupunctură" capabile de a determina efecte sistemice, cu instrumente specifice, în locul proiectării zonale. Se pot identifica mai multe tipuri teoretice[81] și câteva practici emergente:

80 Neo-urbanism—diferit de New Urbanism; François Ascher—Les nouveaux principles de l'urbanisme, 2004.

81 Bio-filosofie: studiul comportamentelor complexe a pus bazele unor teorii generative care încep să-și găsească utilitatea în arhitectură și urbanism / Swarm urbanism (collective intelligence) Neil Leach și Deleuze—cum pot fi folosite conceptele de „rizom" și „machinic phylum" pentru a înțelege și transpune în spațiul urban relația dintre oameni și mediul fizic / Urbanismul parametric—Patrik Schumacher; Zaha Hadid Architects—uneltele designului parametric sunt aplicate la scara urbană—se bazează pe abilitatea de generare de componente spațiale variate pentru a crea o geometrie complexă / Urbanismul Homeostatic—Theodore Spyropoulos—dezvoltare urbană prin folosirea unui model de ecologie adaptativă.

Scanned with OKEN Scanner

(1) Prezentat de unii autori ca o stare embrionară a unei noi discipline, *Urbanismul Temporar* (Bishop *et al.*, 2012) este înrădăcinat ca practică în constatarea că o serie de factori, actori și condiționări specifice *utilizărilor temporare spontane* ale spațiilor urbane, poate fi preluată în procesele de planificare urbană. Accentul se pune pe anumite practici care sunt punctuale, dar care pot fi incluse în procesele de proiectare, în baza unei similitudini între orașe, procese, contexte.

(2) Plecând de la ideea orașului ca produs social, *Urbanism al cotidianului* [82] este o practică concentrată pe considerarea simultană a aspectelor temporale cu cele spațiale, pe spațiul și activitățile cotidiene. Critica actuală, descendentă din această gândire, se situează către repoziționarea rolului designerilor, solicitând un transfer de *putere* de la profesioniști către utilizatori, justificând imersia în viața cotidiană ca factor determinant al practicii. Planificarea de tip *Urbanism al cotidianului* se bazează pe scenarii în care rolul arhitectului-urbanist este de a media alegerea alternativelor de dezvoltare în funcție de argumentele identificate de orice tip de actor implicat.

(3) În practica de tip *Urbanism Emergent*, poziționarea centrală a factorului uman și a acțiunii lui asupra spațiului implică o oarecare impredictibilitate în planificare și în designul urban. Cu o conotație în general negativă, o formă de urbanism emergent este și „urbanismul imobiliar" (determinat exclusiv de piață) și „urbanismul propagativ sau comportamental"[83]. Toate acestea au rezultate alimentate din tactici *bottom-up*.

Rezumând, deși cele trei tipuri de practici prezentate nu sunt exclusive, ele au în comun profilarea pe tactici și strategii constatate în realitate care constituie baza fundamentării unei teorii; deși asocierea cu termenul „urbanism" nu este în sensul corectării disciplinei în sine, și uneori nici măcar în sensul unei asocieri cu un tip de practică, fiecare din ele folosește această bază practică pentru a sublinia rolul social al orașului, manifestat prin utilizări temporare, care pune în evidență spații atipice, spații care nu se pretează la utilizări convenționale decât prin construire, ca alternativă. Utilizările temporare și tipurile de spații cu care sunt relaționate încep să se contureze ca parte a teoriei contemporane cu rădăcini în teorii mai vechi, apărute la începutul procesului de dezindustrializare.

Recunoscând că în cazul urbanismului temporar nu este vorba despre o disciplină în sine, ci poate cel mult de o practică embrionară, dar subliniind că, în istorie, urbanismul a fost întotdeauna un răspuns la diverse tipuri de schimbare, Bishop identifică o serie de factori posibili care marchează o nouă paradigmă și care poate antrena schimbări în felul în care este practicat urbanismul. Printre ele se numără:

- *incertitudinea*, cauzată mai ales de criza economică, solicitând astfel o abordare orientată către inovație și experiment al urbanismului;
- *restrângerea sau contracția urbană*, considerată chiar o componentă structurală actuală a orașelor, marcată prin exodul populației ce conduce la apariția multor terenuri și spații nefolosite în oraș;

82 *Urbanism al cotidianului.*
83 *Market Urbanism, Propagative Urbanism, Behavioural Urbanism.*

Scanned with OKEN Scanner

- *munca de la distanță*, marcând o schimbare la nivelul factorilor de localizare ai unor actori economici și chiar în folosirea mai flexibilă a spațiilor orașului;
- *intensitatea în creștere a utilizării spațiului urban* susținută de o flexibilitate mai mare în timpul propriu al indivizilor, și ca urmare a primilor doi factori enumerați, având ca impact o utilizare multiplă, intensă a spațiilor urbane cu rol în reafirmarea plenară a spațiului public ca spațiu de socializare;
- *contra-cultura* și *activismul* care, profitând de hiatusul economic, reușesc să aibă rezultate în special la nivelul comunităților mici, valorificând foste terenuri militare, industriale etc.;
- *noile tehnologii* care facilitează comunicarea instantanee a unor grupuri specifice, creând în unele situații infrastructura necesară unei valorificări rapide a unor spații ale orașului;
- *mediile creative*, în special sub forma industriilor creative care contribuie, în plus, și la vizibilitatea orașelor ca în cazul Barcelonei, al Berlinului, al orașului Nantes etc.

Situația specifică politico-economică a orașelor europene îndeamnă la căutarea unor soluții alternative de planificare: procesul greoi (costisitor în timp și resurse) de planificare și gestionare a transformărilor urbane (operațiuni urbane de regenerare, ca de exemplu *Elephant and Castle*, Londra, Euralille, Lille, intervenții de amenajare a spațiului public ca *Place docteurs Charles* et *Christophe Mérieux*, Lyon) se dovedește a fi nerealist în situații instabile din punct de vedere politic și financiar.

Intensificarea și diversificarea în modurile de utilizare a spațiilor urbane sunt studiate în numeroase publicații[84] ca practică emergentă care se constituie în alternativă la masterplan, iar diversificarea modurilor de a privi orașul dincolo de paradigma scării relaționate (oraș—regiune—glob) a introdus în studii multi-dimensiunile tempo-spațiale[85] (Boelens: arche-città, cine-città, tele-città, sau Tschumi: trans-, dis-) de cel puțin trei feluri:
- *dimensiunea tempo-spațială arhetipală*: cea mai fixă, stabilă, fasonată de „longue durée";
- *dimensiunea temporal-spațială fluidă*—rețeaua: spațiul societății-rețea, a fluxurilor fizice, instabilă, a cotidianului (durată scurtă);
- *dimensiunea temporal-spațială digitală*—virtuală: cyberspațiul, spațiul comunicațiilor electronice, deteritorializat, instantaneizat, fără durată în timp.

84 Karen Franck & Quentin Stevens. 2007. *Loose Space*, Londra, Routledge; John Chase, Margaret Crawford & John Kalinski. 2008. *Everyday Urbanism*, New York, The Monticelli Press; Giovanni la Varra. 2003. *Post-It City: the other european public spaces*, Geffrey Hou, Insurgent Public Space.

85 Manuel Castells introduce sintagma „spațiul fluxurilor" *(the space of flows)* ca un nou tip de spațiu definit de interacțiunea dinamică a spațiului cu timpul în societatea erei informaționale, în *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban Regional Process* (1989). Spațiul fluxurilor este caracterizat de interacțiuni în timp real la distanță. ARCHE-, CINE-, TELE-, în Boelens, Luuk. 2000. *Time and Space in a Diffused Society—The Randstad a diffuse vitesse*, www.urbanunlimited.nl.

Scanned with OKEN Scanner

În acest sens, studierea utilizărilor temporare poate genera soluții alternative întrucât *utilizările temporare spontane pot genera efecte pozitive pe termen lung și fenomenele neplanificate ale utilizărilor temporare pot fi introduse în planificarea orașelor.*

Se întrevede în prezent o posibilă sincronizare între un discurs început în anii '60 de urbanologi precum Jane Jacobs, Henri Lefebvre și alți autori și o serie de practici sociale, culturale, economice la care contribuie și evidența unor spații de manifestare a acestora, înțelegând aici, în special, acele spații în așteptare; această sincronizare începe să fie resimțită și în practica de urbanism și design urban, ea fiind dezamorsată în tot acest răstimp de manifestarea unui urbanism prea preocupat de finalitate, de impunerea unei direcții *top-down*.

Concluziile capitolului 1

O transformare a relației spațiu-timp care marchează în perioada contemporană o nouă raportare la spațiu și o nouă experiență urbană unde flexibilitatea, opusă predeterminării și fixității, și discontinuitatea, opusă liniarității, sunt caracteristici esențiale.

În paralel, trecând prin *flâneur*-ul lui Benjamin, *blase*-ul lui Simmel sau *individul hypertext* al lui Ascher, și preluând totodată ideea co-izolării, este pus în evidență un rol din ce în ce mai mare al individualizării, al acțiunii marcate de libertate în raport cu timpul și cu spațiul, dar care, tocmai datorită unei instantaneități și exprimări nepredeterminate, solicită noi locuri de manifestare care, la rândul lor, să susțină și să încurajeze o utilizare non-permanentă, non-repetitivă.

Redarea succintă a transformărilor tipice perioadei postindustriale, atât socio-economice cât, mai ales, de ordin cultural, permite evidențierea, în plus față de individualizare, a unei manifestări creative care solicită la rândul ei spațiul urban. Apar noi forme de asociere, detașate de ideea clasică de comunitate; vorbim de o comunitate absentă—o formă comutativă de asociativitate care multiplică relațiile inter-umane, creând noi tipuri de activități, în principal, din sfera industriilor creative, a evenimențialului etc.

O a doua paradigmă, cea a raportului cu natura, marchează gândirea contemporană cu privire la oraș, trecând către o viziune din ce în ce mai amplă asupra urbanului ca parte a naturalului sau concepând cele două elemente ca intim imbricate.

La nivel spațial, teritoriul urban este marcat de momente de discontinuitate, vizibilă prin ceea ce lucrarea încearcă să instrumenteze prin conceptul de *gol*, considerându-le totodată o formă de manifestare a dinamicii urbane.

Extrapolând aceste transformări, diverși autori, dintre care Yves Chalas este notabil pentru sinteza pe care o face, identifică diverse forme de oraș care redau imaginea transformată a societății contemporane: de la orașul mobil la orașul gol etc. Unor astfel de transformări le corespund și noi tipuri de practică care preiau tocmai ideea de flexibilitate și de concepere organică a spațiilor orașului, de la scară mică la scara întregului oraș:

Scanned with OKEN Scanner

o mai mare deschidere a disciplinei urbanismului și arhitecturii către flexibilitate, către abordarea holistică, reînvie interesul pentru organicitate, pentru capacitatea orașului de a se autogenera, pornind de la forme și forțe endogene.

Corpul urban, expus aici într-o înțelegere flexibilă ce depășește aspectul pur formal, ține de sfera inter-relațiilor dintre părți și a înțelegerii întregului ca sinergie a părților (forma organică—metabolică—difuză). Se conturează astfel o interpretare mai „instabilă" sau incompletă a ideii de corp: o formă care se poate numi extrovertită din cauza caracterului său deschis, nervos (în sensul de energic) și vehicular—o formă metabolică. O formă care dincolo de ea însăși ar explica și explicita procesele, mișcările și acțiunile care o animă și o solicită, favorizând astfel expresia conexiunilor și interacțiunilor multiple „cu" și „dincolo de" acele împrejurimi în care ea se înscrie și „cu" și „între" diversele fapte particulare care o determină, asigură un suport identitar formei globale; forma, înțeleasă ca dispoziție dinamică, deschisă ca o combinație specifică (între altele posibile) de mișcări neterminate și evolutive. Această interpretare—*formă metabolică*—importantă pentru „urbanul difuz", invită la acceptarea unor situații mai nedeterminate, mai puțin prefigurate, cât și mai singulare și impure care, fără îndoială, vor necesita configurări spațiale deschise, plurale. Din această perspectivă, întregul poate reapărea nu ca un organism compus din organe specializate, ci dintr-o sumă foarte mare de micro-elemente ale căror relații, în formule imprevizibile, îi conferă sens, în anumite momente de timp.

Privit astfel, orașul își dispută expresia și discursul în jurul ideii de „viață", de oraș organic concrescut din/prin acțiunea locuitorilor, naturii, sub influența momentului, termen care suportă, la rândul lui, multiple interpretări. Dintre acestea, pentru utilitatea acestui studiu, am optat pentru o anumită direcție teoretică/ filozofică prin care privim spațiile în așteptare ca elemente active ale orașului, privit ca manifestare organică.

În acest sens, interpretarea propusă are un parcurs discontinuu, deschis, ramificat, presărat cu întrebări deschise și salturi cronologice; această alegere fiind motivată de caracterul liminal al ideii de spațiu „în așteptare" (de când, până când, de unde, a ce?) care implică un sens, către un scop nedefinit sau mai bine zis indefinit, un scop dinamic, dinspre o situație relativă spre o altă situație relativă.

Conceptul de gol, precum și transformarea golului ca act de construire (programată sau spontană) care contribuie la creșterea organică se detașează, astfel, ca subiect important în legătură cu sustenabilitatea. Prezența reziduurilor, a interstițiilor, a marilor goluri periurbane, a enclavelor agricole sau naturale, într-un cuvânt a peisajului eterogen marcat de discontinuitate indică o formă a ***orașului poros (gol)*** *(Chalas, 2001).*

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 2

Definirea stării de gol

Producția neocapitalistă, deteritorializată, produce din ce în ce mai multe *non-locuri, spații abandonate, viduri, spații neconstruite, terenuri vacante, frișe industriale* etc., iar acestea, la rândul lor, deoarece creează și întrețin rupturi, discontinuități, produc resturi sub forma fragmentelor, prefigurând un joc de tip figură-fond la nivel metropolitan. Există în momentul de față o oarecare confuzie privind modalitatea de înțelegere a acestor termeni. Chiar dacă fiecare dintre acești termeni conține, de fapt, o referință la o caracteristică sau un rol specific al său, este necesară clarificarea și optarea pentru utilizarea unuia, pentru o mai clară delimitare a categoriei la care ne referim. Regruparea acestor categorii *eterogene* sub un numitor comun este dificilă, dar încercăm să o facem testând un descriptor comun: *golul*, privindu-le astfel ca spații *suspendate în gol* între un proces finit și începerea unui alt proces, într-un fel de prag temporal.

Clarificarea este totuși relativă deoarece și golul comportă multiple valențe, însă toate referindu-se la o stare primordială. Putând fi abordat în numeroase feluri, de la o abordare filozofică la una pur spațială și în mai multe contexte cultural-geografice (o primă diferențiere fiind între cultura occidentală și cea orientală în care, la nivel conceptual, golul este poziționat total opus), o discuție mai amplă despre gol în toate declinările sale depășește cadrul acestei explorări. Ne vom referi însă la conceptul de gol în legătură cu transformările organismului urban, mai întâi, căutându-i semantica esențială, iar apoi, prin asociere cu stări și procese specifice identificăm aspectele și categoriile care fac din conceptul de gol un instrument de integrare a urbanului.

Scanned with OKEN Scanner

4 Înțelegere generală a golului. Între vidul fizicienilor, plin de potențial și neantul filozofilor[86]

În Antichitate, golului îi era atribuită o funcție structurantă, deși însăși existența golului era contestată de Aristotel[87] care-l definea ca „loc și nimic". Pentru acesta, existența golului ca *bucată de spațiu lipsit de substanță era un non-sens* deoarece contrazicea principiul continuității umplerii universului cu substanță. Ca materializare a absenței unei prezențe *golul* este o condiție existențială pentru perceperea lumii vizibile, așadar, este un spațiu *complementar materiei* care permite mișcarea particulelor elementare pentru a forma materie.

Din punct de vedere teologic, existența sa dovedește omniprezența divină, dar nu este validată și în natură; din Facerea: 1.2. aflăm că „pământul era netocmit și gol". Din Evul Mediu ideea de gol este asociată cu teama de necunoscut și cu dualitatea bine-rău. Dacă prezența este lumina divină, atunci absența unei prezențe nu poate fi altceva decât întunericul malefic pe care doar divinitatea îl poate transforma în substanță prin puterea creației. Această percepție negativă a golului se regăsește sub formă de nihilism în secolul al XIX-lea.

În secolele al XIX-lea și al XX-lea, întâlnim golul între conceptele filozofice cheie; Heidegger[88], de exemplu, pune în opoziție gândirea științifică ce operează cu obiecte, cu gândirea filozofică ce operează cu concepte, exemplificând cu cazul golului. În acord cu Heidegger, Alain Badiou consideră golul nu ca o absență, golită, a ființei, ci ființa însăși pentru că:

> *nu se poate vorbi de obiecte la nivelul ființei, dar, în schimb, putem doar pretinde că ființarea ca ființă este pură multiplicitate, o multiplicitate a multiplicităților, această structură fragmentată infinită de multiplicități—golul (Badiou, 2011).*

Din perspectiva științifică, fizica cuantică demonstrează faptul că vacuum-ul nu poate fi cu adevărat gol, conținând cel puțin fluctuații și energie *(zeropoint energy)*. Prin principiul incertitudinii cuantice, pe de-o

86 Preluăm aici o formulă folosită în Jacqueline Russ. 1994. *La marche des idées contemporaines. Un panorama de la modernité* (Russ, 1994).
87 În Fizica 213b30 și apoi, de către urmașii săi.
88 În eseul „Das Ding".

Scanned with OKEN Scanner

parte, și prin echivalența relativistă a masei și energiei, pe de altă parte, *vacuum*[89]-ul fizic nu mai este văzut ca un *gol pasiv, ci ca un mediu infinit de complex și dinamic*. Similar, în Teoria relativității, Einstein atribuie și celor mai goale spații o structură intrinsecă ce mediază felul în care percepem gravitația.

În timp ce teoriile clasice susțin absența materiei, în fizica cuantică întâlnim ideea potrivit căreia există o energie reziduală datorită căreia golul are un caracter fluctuant[90].

Atunci, dacă totul este gol? O concepție plecată de la transformarea majoră de perspectivă asupra universului, indusă de teoria relativității prin schimbarea înțelegerii noastre asupra unei componente fundamentale a realității fizice—*vidul*—pune o problemă paradoxală: dacă golul nu este un nimic, el trebuie asociat cu ceva, un loc nu poate fi pur și simplu golit, în propria vacuitate fiind generator a ceva. Întâlnim, așadar, două poziții contrastante: statutul de *vid* [91] și statutul de mediu polarizant sau *strat subiacent* [92](umplut cu posibilități, un dispozitiv de polarizare).

Este golul un obiect? Ambiguitatea situării *golului* în rândul obiectelor este similară cu problema *relicvei* sau a obiectului vechi, abordată de Baudrillard în *Sistemul obiectelor* (1996). Confortul (casa fiind suma nevoilor de confort) apare ca insuficient pentru locuire, iar relicva, obiectul vechi, nefuncțional și subiectiv, apare ca necesar pentru a satisface nevoia de ceva viu, fiind o trimitere la mitul originii ca izvor al valorii care marchează starea de ființă, transcendența interioară. Dacă organizării funcționale îi corespunde spațialitatea (organizarea pe orizontală), organizării nefuncționale îi corespunde transcendența sau temporalitatea (organizarea pe verticală). Obiectul funcțional e un semn al absenței ființei, fiind epuizat în cotidian, pe când cel nefuncțional este semnul vieții, fiind înrădăcinat ancestral, dar utilizabil în prezent. Similaritatea problemei se oprește însă aici, chiar dacă, la fel ca obiectele vechi, golurile nasc pasiuni și dorințe de luare în posesie, singurul colecționar de goluri spațiale rămânând, poate, orașul.

Baudrillard (1996) face distincția între două sisteme de obiecte: un sistem funcțional—obiectiv și un sistem nefuncțional—subiectiv. Ideea de gol pare a-și găsi locul în cel de-al doilea, pentru sistemul funcțional fiind practic nefolositor. De exemplu, spațiul plantat în care „plutește" „arhitectura pură" funcționalistă din care este compus Ville Radieuse, aparține sistemului nefuncțional de obiecte, utilitatea sa fiind cel mult „sanitară", de a asigura spațiul de respirație al obiectelor. Interesant de remarcat este faptul că deși golul—spațiul verde în acest exemplu—este, în accepțiunea lui Baudrillard, un obiect nefolositor, acesta este un semn distinctiv al orașului funcționalist, fiind, de fapt, plin de semnificație.

89 Existența golului sub formă de vid este dovedită științific la mijlocul secolului al XVII-lea, odată cu demonstrarea presiunii atmosferice și inventarea barometrului cu mercur.

90 Fluctuația este explicată prin alternanța unor particule de materie și anti-materie care apar și dispar.

91 Un statut ontologic în baza teoriei particulelor elementare.

92 Un statut în baza teoriei câmpurilor cuantice.

Scanned with OKEN Scanner

Fără a avea pretenția de a epuiza aspectele ce merită subliniate în legătură cu golul, am putea adăuga acestui parcurs al descoperirilor și:

- *golul în limbaj:* separație între cuvinte—cratima; absența joacă un rol important în înțelegere[93]);
- *golul în artă:* figură-fond, adâncime, încadrare, nimic (v. Figura 3, Figura 4, Figura 5);
- *golul între mundan și sacru—golul ca memorie,* de exemplu: *Ground Zero*, New York;
- *golul ca locul în care dispare fosta „ordine"*—ideea golului în legătură cu ordinea socio-politică, de exemplu: Agora, Place de la Concorde, Victoria Socialismului etc.

Aproape nimic și totuși nu nimic! Îl putem parafraza pe filozoful german Peter Sloterdijk, apropiindu-ne de o primă concluzie.

În contextul globalizării, George Ritzer (2010) în lucrarea sa *Globalizarea nimicului. Cultura consumului și paradoxurile abundenței* aduce în discuție nimicul ca „o formă socială concepută și controlată de obicei la nivel central și lipsită de conținut esențial semnificativ: non-locuri, non-lucruri, non-oameni, non-servicii" și ceva-ul ca „o formă socială de obicei concepută și controlată la nivel local și relativ bogată în conținut, esențial semnificativ"; în acest sens, contraintuitiv, poate, golurile orașului sunt ceva-uri. Prin această afirmație punem în evidență dimensiunea paradoxală a problematicii golului. Pozitivarea (Lévy, 2013) unui element—golul, în acest caz—a cărui existență era considerată în gândirea igienist-funcționalistă, în general, a fi doar rezultat, se afiliază reevaluării modernității propuse de Fredric Jameson (1991, 1994), Nicholas Bourrioaud (2002) și Jean-Luc Nancy (2005) sub formă de *prezență liberă de prezent*[94] și expusă în Capitolul 1.

93 Un exemplu bun este romanul lipogramatic *La Disparition*, Georges Perec (1969) apărut în românește în 2010. București, Editura Art în traducerea lui Șerban Foarță.

94 Referindu-se la natura problemelor cu care se confruntă contemporaneitatea, Fredric Jameson subliniază diferența dintre contradicție și antinomie. Contradicția presupune situarea în antiteză și existența unei finalități, așadar, este proprie gândirii moderne. În gândirea contemporană însă, adesea, termeni antitetici ajung să se suprapună ca înțeles; de exemplu, însemnătatea timpului cu însemnătatea spațiului în raport cu conceptul de schimbare. Vorbind despre schimbare, distincția dintre spațiu și timp este imposibil de făcut, așadar, cei doi termeni se află în antinomie, lucru subliniat și de Robert Venturi în legătură cu evidența gândirii postmoderne în arhitectură și urbanism, în *Complexity and Contradiction in Architecture* (1966).

Scanned with OKEN Scanner

5 Câteva dimensiuni ale stării de gol

O explorare de ordin terminologic[95] pleacă de la faptul că golul este o chestiune de: (1) funcționalitate, (2) circumstanță și (3) percepție. Căutarea unei aplicabilități în sfera urbanului a acestei clasificări a semnificațiilor terminologice ale stării de gol are, în primul rând, un rol în orientarea subiectului în înțelegerea sa instrumentală.

Prima dimensiune—*funcționalitatea—se referă la o funcție îndeplinită sau de îndeplinit: gol = fără folos, zadarnic; a umple un gol = a completa o lipsă, a satisface o nevoie reală; gol = lipsă a unor elemente necesare (pentru integritatea unui lucru); lacună. Acest prim sens conferă golului înțelesul unei absențe, a ceva ce trebuia să fie într-un anumit loc, punând în evidență, pe de-o parte, faptul că poate era de la început și nu mai este, iar pe de altă parte, un posibil gest de recuperare, de suplinire a absenței.*

A doua dimensiune—*circumstanța (rezultată sau potențială)—se referă la o împrejurare (particulară) care însoțește o întâmplare, un fapt, o acțiune sau un fenomen: a goli; a (se) da de gol = a (se) trăda, a (se) demasca; gol de aer = zonă din atmosferă care conține curenți de aer descendenți ce influențează zborul avioanelor. Cel de-al treilea înțeles subliniază posibilitatea unui conținut ascuns, nerevelat, trecut sau prezent și, totodată, posibilitatea unei revelări prin acțiune (asupra a ceva ce trece prin gol sau este afectat de gol), depășind astfel conotația în general negativă care îi este atribuită.*

A treia dimensiune—*percepția*—ține de cunoașterea senzorială, prin care obiectele și fenomenele sunt reflectate ca întregi într-o imagine mentală (uneori diferită de imaginea reală) ca rezultat al unui proces de reflexie bazat pe diferențiere[96] și recunoaștere, ca aparținând unei categorii[97] (Arnheim, 2011); notăm în acest sens: gol = *(despre oameni) care nu are pe corp (sau pe o parte a corpului) niciun fel de îmbrăcăminte, gol = care nu conține nimic în interior, și a (se) da de gol = a (se) trăda, a (se) demasca, a privi (sau a se uita) în gol = a avea privirea absentă; a privi fără de țintă (DEX 2009). Intuim deci o chestiune de aparență a golului, a expunerii sale către un perceptor.*

95 Bazată pe definițiile din DEX 2009.

96 Diferențierea spațială este o modalitate care explică existența în cadrul oricărei situații urbane a unor spații diferite între ele ca, de exemplu, plin și gol (Sandu, 2004 - 2005).

97 Categorie topică spațială în arhitectură și urbanism (Sandu, 2004 - 2005).

Scanned with OKEN Scanner

Câmp semantic: *absență; cavitate; scobitură; spațiu; fisură; dispoziție; plictis; frivol, futil, nelocuit, inutil, omisiune, steril, zero.*

Verbe asociate termenului: *a vida, a abandona, a demobila, a depopula, a evacua, a exclude, a expulza etc.*

Din scurtul parcurs prin înțelesul general al conceptului de gol deducem o caracteristică esențială a sa: golul este un *câmp de posibilități, un lucru ieșit dintr-o structură și care se află în așteptarea unei relaționări într-o altă structură*. Pentru a ajunge însă la un nivel instrumental pentru domeniul nostru vom rafina, în continuare, înțelegerea golului urmărind cele trei dimensiuni identificate terminologic în legătură cu organismul urban:

Dimensiunea funcțională a golului:

- în legătură cu organizarea spațiului în arhitectură și urbanism (rolul structural și structurant al golului)
- în legătură cu starea de funcționalitate

Dimensiunea circumstanțială a golului:

- în legătură cu limita (prin înțelegerea stării de liminalitate)

Dimensiunea perceptivă a golului:

- în legătură cu atopia (prin poziționarea în/între categoriile topice spațiale).

Revenind la ideea că orașul contemporan este din ce în ce mai mult văzut într-o optică teritorială, ca un cumul de plinuri și goluri—înțelese de data aceasta nu sub forma de construcție și parcelă sau insulă, ci ca petice de urbanizare și goluri ample agricole sau naturale—golul, anterior poziționat exterior orașului, cu rol chiar în limitarea creșterii acestuia, este din ce în ce mai mult un element asimilat prin creștere, metabolizat; orașului compact, în care golul este minimalizat pentru creșterea eficienței ocupării[98], i se opune în prezent o formă de oraș teritorial în care golul, eliberat de o concepție raportată la plin, apare ca un obiect diferit, izolat, uneori în poziții-cheie ale orașului. Ceea ce devine aparent la nivelul structurii urbane în orașul contemporan este atât o *multiplicare, cât și o diversificare a golului*, adăugând la spațiul neconstruit *tradițional* noi spații abandonate, părăsite, intrate în declin, cât și o schimbare importantă de scară; efectul acestei duble transformări se citește și ca o schimbare a porozității—atât a tipului, cât și a caracteristicilor sale—la nivel urban[99].

În legătură cu spațiul urban, la o primă vedere, întâlnim ideea de gol în mai multe ipostaze paradoxale: ca loc ordonator, dar și ca dezordine și marcă a fragmentării spațiale cauzate de dispersia urbană, marcă a declinului industriei și ca spațiu „deosebit", liber de standardizare și ordine planificată, sursă de emancipare. Așadar, odată cu trecerea de la un oraș compact, în care drămuirea spațiului determină organizarea sa, la un urban difuz, marcat de spații în așteptare este evidențiată nevoia unei definiri

98 Principiu menținut, de altfel, în țări cu disponibil redus de teren precum Olanda.

99 Considerate resursă de teren urbanizabil, aceste noi prezențe ale golului constituie sursa unora dintre cele mai mari operațiuni urbanistice precum Ile-de-Nantes, Lyon Confluence, Hamburg Hafen City, Lodon – Docklands, Emscher Park—Duisburg, Traseul râului Besos—Barcelona, Tempelhof—Berlin etc., considerate totodată un pretext pentru regenerarea urbană a unor cartiere sau zone din orașele respective.

Scanned with OKEN Scanner

metabolice a *golului* și după cupluri de tipul activ—pasiv, funcțional—nefuncțional, normat—nenormat ș.a. și nu numai după cele de tipul plin - gol, construit—neconstruit, caracteristice organizării compacte. Atribuirea oricărui adjectiv de stare unui spațiu incert înseamnă deja formularea unei comparații; a fi gol înseamnă a fi gol în comparație cu ceva ce e plin. De exemplu, o piață publică este un gol în comparație cu masa construită care îl limitează, decupându-l, definindu-l. Referindu-ne însă la intensitatea și diversitatea activităților care au loc, o piață publică este un plin în comparație cu activitatea de fond (de locuire, de exemplu) de care se diferențiază.

Spațiile stranii, *terrain vague*, spații moarte, spații reziduale, spații interstițiale, terenuri virane, spații liminale, *SLOAP*[100], viduri urbane, *no man's land*, spații laxe, spații pustii, fisuri, spații inerte, spații marginale, brownfield, arii în declin, locuri goale, zone post-arhitecturale, *TAZ*[101], deșerturi urbane, loturi vacante etc. sunt cazuri particulare de gol în legătură cu relații sau stări evidențiate de acestea în organismul urban. Acestea sunt goluri sau plinuri numai în comparații de tipul activ—pasiv, funcțional - nefuncțional sau normat—nenormat.

Și în acest sens golurile spun povestea unei deveniri, a unui lucru care se transformă pentru a se relaționa în câmpul complex din care provine și în care devine pentru a menține un întreg, evidențiind o creștere organică sustenabilă.

Uneori cu același înțeles, alteori cu înțeles doar parțial suprapus, cazurile particulare de forme spațiale care au golul ca numitor comun sunt puse în discuție în continuare prin filtrul dimensiunilor identificate terminologic.

5.1
Dimensiunea funcțională a golului

5.1.1
Golul structurant și golul rezidual în legătură cu organizarea spațiului urban

Din discursul filozofic și științific prezentat pe scurt până în acest punct se întrevede dificultatea definirii golului. Intuim și alți factori sau manifestări care vor face dificilă această definire precum complexitatea și dinamica proceselor care au loc, continuu sau în salturi, la nivelul orașului, cât și suprapunerile istorice multiple, spațiale sau de concepție. Diferențierile între *gol, vid, vag, liber, disponibil, deschis* etc., deși sesizabile, dar dificil de utilizat, par a fi necesare înțelegerii conceptuale și, mai apoi, utile în definirea golului ca instrument conceptual de investigare morfologică a urbanului. La nivel urban, cel puțin intuitiv, putem remarca cel puțin patru înțelesuri ale golului: *lipsit de materie, neocupat / neumplut, inutil / fără efect, spațiu neconstruit / breșă / spargerea continuității.*

Ne putem ghida însă după discuții mai apropiate de domeniul nostru, precum cele suscitate de una dintre temele abordate la cea de-a XII-a

100 *Space Left Over After Planning* /Spațiu rămas după planificare (Doron, 2007, p. 10 – 23).
101 Temporary autonomous zones.

Scanned with OKEN Scanner

Bienală de la Veneția de către arhitectul Dominique Perrault: metropola nu este un oraș, ci un teritoriu constituit în mod esențial din spații libere, deschise sau disponibile (Rambert, 2011). În cadrul pavilionului francez[102], o nouă perspectivă asupra golului evidențiază rolul și importanța acestuia în transformarea spațială.

Pornind de la o serie de exemple din artă în care golul are un rol compozițional foarte important, Dominique Perrault deschide discuția despre gol ca un „tot" care revelează viitorul și spațiul urban. În acest sens „golul nu este nimicul"[103].

De altfel, din perspectivă istorică, arhitectura face din gol un *material central*, în care organizarea în jurul său, sculptarea sa, cernerea sa, deschiderea sa către peisaj sau redarea sa orașului au provocat arhitectul dintotdeauna; Luigi Snozzi afirmă chiar: „arhitectura este golul, ție nu îți rămâne decât să îl definești" în (Rambert, 2011).

F 14 Trei ipostaze ale golului în arhitectură: golul-legătură, ex. Muzeul Artei Islamice, Doha, arh. I. M. Pei | sursa foto: Laurian Ghinițoiu; golul structurant, ex. Muzeul Guggenheim, NY, arh. F. L. Wright | sursa foto: Ștefan Tuchilă; golul-memorie, ex. Muzeul Holocaustului, Berlin, arh. D. Libeskind | sursa foto: Laurian Ghinițoiu.

Golul este suportul urbanizării, al construirii, al antropizării văzut ca un teritoriu care trebuie adaptat pentru activitatea umană prin organizare. Solà-Morales (1995) punctează percepția negativă asupra golului, asociat nimicului, care duce la colonizare, la impunerea de limite, la ordine și formă, pentru a face golul recognoscibil, identificabil ca o formă de civilizare. Rezultatul este *transformarea violentă* care anihilează condiția golului de spațiu al promisiunii, al așteptărilor, al posibilelor transgresiuni împotriva

102 „La perception des vides comme lieu de tous les possibles" (Percepția golului ca loc al tuturor posibilităților), Dominique Perrault, comisarul pavilionului francez la cea de-a XII-a Bienală de la Veneția (2010).

103 Trad. ns. din (Le vide en perspective, 2011): „Le vide n'est pas rien".

Scanned with OKEN Scanner

unei culturi normative, una din consecințe fiind creșterea omogenității spațiale.

În istoria orașului, golul, cu înțelesul său de absență, este prezent atât sub forme *structurante*, uneori centrale—cum este cazul Palatului Regal din Tokyo (Barthes, 2000), un gol structurant în jurul căruia gravitează tot orașul, asemenea cazurilor Berlinului sau New York-ului—dar și sub forme *reziduale*. Chiar dacă, în esență, golurile sunt „ceva", la nivelul structurii ele se manifestă evident în acord și determinat de „materia" orașului sau de procesele de proiectare care le atribuie rol.

Apropiindu-ne și de cultura asiatică în care *golul* este locul în care au loc transformările, suntem tentați către o considerare a golului, nu ca *rest* în urma golirii sau a umplerii adiacente, nu ca o valoare negativă, nu ca un loc fără timp, fără mișcare, neutru, ci ca *spațiu structurant al acțiunii*. Din acest punct de vedere, spațiul public de tip piață, înțeles în funcție de circumstanță ca un *gol* sau ca un *plin*, a marcat istoria orașului ca un element structurant.

> *Golul nu se mulțumește cu statutul de absență a construitului, el este ceea ce permite, autorizează, acceptă construirea, gestionează orașul. Golul include în același timp și plinul și non-plinul* [104] *(Renaudie, 2011, p. 37).*

Văzut ca plin, golul este spațiul relaționărilor, diferențiindu-se în acest sens de ideea de *vacant sau vid*, fiind plin de existență, de forțe și fluxuri care, interferând, produc transformare. Această transformare nu este întotdeauna fizică, vizibilă, fiind supusă unei perpetuări a mișcării în sine, deci, în oarecare măsură, unei continuități; ea nu este nici spațială, nici temporală, ci creată din discontinuități eterogene (v. exemplele din Figura 15 și Figura 16). Această vocație, de a permite schimbări programate sau spontane, evocă o relație strânsă cu *timpul, cu temporalitatea*.

Paul Virilio (2011) afirmă că a vorbi despre gol înseamnă a vorbi despre mișcare, despre circulație, deci despre profunzimea câmpului, despre perspectivă, dar și despre viteza de deplasare, profunzimea putând fi astfel înțeleasă și spațial, și temporal. Considerând golul important pentru „respirația orașului" și pentru calitatea vieții urbane, Virilio pune problema importanței sale și în legătură cu *experiența* urbană:

> *claustrofobia colectivă a locuitorului, sedentar, într-o lume prea mică în care căutarea de spațiu, reducerea lumii la un sentiment de instantaneitate, este percepută ca o asfixiere; apare astfel o conștiență clară generată de energia cinematică și de progresul care o impulsionează (Virilio, 2011).*

104 Trad. ns. din (Renaudie, 2011): „Le vide ne se contente pas d'être une absence de constructions, il est ce qui permet, autorise, accepte les constructions, il est ce qui gère la ville. Le vide inclut les pleins tout autant que le non-plein".

Scanned with OKEN Scanner

Așadar, după urbanistul-filozof francez, a vorbi despre gol în mod teoretic înseamnă a vorbi și de *calitate și de cantitate*; golul nu este un nimic, este o durată și, totodată, o cantitate, o întindere și un decalaj, un interval al așteptării; golul nu este doar spațiu, este un spațiu-timp; *gol* (vide) și *rapid* (vite) și care asigură *vitalitate* (vif)[105], care ține deopotrivă de organizarea spațială și de acțiunea timpului asupra organizării. Viteza animă o nouă viziune asupra lumii, deci mișcarea implică cinematismul, schimbarea percepției.

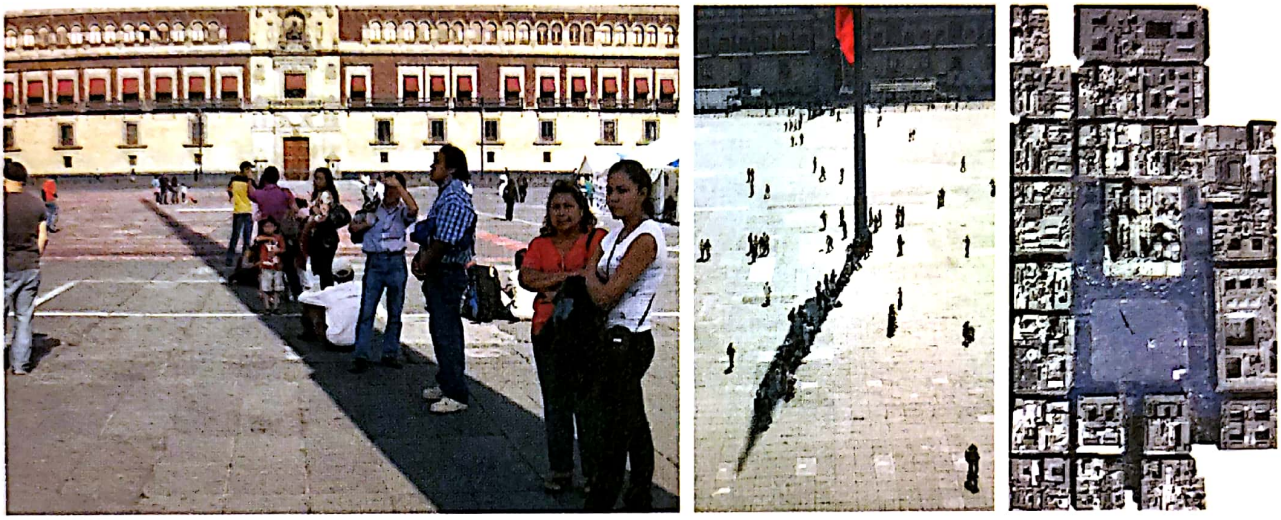

F 15 Exemplu de gol structurant transformat spontan. La Plaça de la Constitución, Mexico City, în care un element ordonator cu funcție simbolică și aparent fără funcție practică, dar cu comportament deschis, nedefinit creează o deschidere nouă, o oportunitate de folosire, activează un spațiu mort: umbra steagului amplasat central în piață activează spre folosire centrul pieței neutilizat de vizitatori datorită condițiilor climatice | sursa imaginilor: Contra la Indiferencia. Catalizadors de la urbanitat, teză de doctorat, arh. Manuel Bailo Esteve sub îndrumarea dr. arch. Enric Serra Riera, susținută în 2012 și nepublicată.

F 16 Exemplu de gol structurant transformat prin proiect. Trafalgar Square, în urma studierii utilizării sale de către vizitatori, a fost amenajată pentru a fi transformată dintr-un loc de trecere într-un loc de stat, loc al socializării, al întâlnirii. Cu această ocazie au fost identificate elementele construite care acționează ca atractori pentru socializare. Proiect 1998 – 2003 Foster and Partners, Halcrow Fox, Civic Design Partnership, Davis Langdon and Everest—Space Syntax (a) | sursa:
(a) http://www.fosterandpartners.com/ projects/trafalgar-square-redevelopment/,
(b) Alex Segre / Shutterstock.com,
(c) https://spacesyntax.com/project/trafalgar-square/

105 Trad. ns. din (Virilio, 2011) – „Si le vide et le vite sont liees, le vif c'est le plein".

Scanned with OKEN Scanner

Văzută în general ca discontinuitate, stării de gol îi este deseori asociată neterminarea și imaginea negativă în legătură cu lipsa de viață urbană, de socializare, de funcțiune etc. Golul este în acest sens ceea ce creează fragmentul, lipsa care detașează, enclavează, desparte teritoriile. Golul este ceea ce face ca partea să fie detașată de *tot*, este semnul izolării și al inutilității în raport cu întregul cunoscut. Este identificabil ca manifestare sub forme precum: enclave agricole în periferie, noduri de autostradă, parcări de transfer, terenuri virane, terenuri sau clădiri abandonate, zone industriale în declin, dar și sub forma cotloanelor sau a buzunarelor stradale reziduale. Așadar, starea de gol are două valențe care se evidențiază în funcție de momentul din care este privit procesul. De exemplu, în procesul de fragmentare teritorială, instalarea stării de gol poate determina formarea de spații *pierdute*, de *resturi* între structuri, produse secundare de tip *reziduu* dacă ne uităm la organismul în care s-a instalat. Însă instalarea stării de gol poate determina simultan formarea de *rezerve* necesare adaptării organismului în viitor.

> *În starea sa fragmentată este o amintire a unui trecut cândva întreg, care acum este dezmembrat, incomplet (Steven Jacobs în GUST 2002).*

Chiar și sub formă de *rest*, golul este totuși un *strat subiacent*, așadar, un plin (umplut cu posibilități, un dispozitiv de polarizare), declanșatorul unor inițiative ample de reconfigurare, de reflecție de anvergură asupra spațiului metropolitan, de schimbare a opticii asupra orașului. În acest sens golul este, în primul rând, structural, dar poate deveni și structurant, în sensul explicat mai sus.

În perioada postindustrială, *golul* instituit în procesul de defrișare a funcțiunilor industriale se observă ca ruptură în țesutul urban. Rupturile, discontinuitățile, pauzele, golurile, lipsurile conturează o imagine de ruină urbană, de eșec, de lipsă, de incompletitudine. Deoarece este adesea asociat cu nimicul, cu restul și cu risipa de spațiu, golul, ca rezultat, mai este pus și pe seama incoerenței în planificare. În raport cu această asociere se naște totodată o formă de nostalgie cu privire la o condiție urbană posibilă, idealizată în trecut, un oraș coeziv, fără resturi. (vom reveni asupra acestui subiect în legătură cu funcția de oglindire a golului la pag. 93). *Dincolo de limbaj, dincolo de gândire, are golul o înfățișare fizică revelatoare a constructului social pe care-l numim oraș și pe care arhitecții și urbaniștii îl înțeleg, în primul rând, prin caracteristicile sale spațiale? Ce este însă golul atunci când avem în minte orașul?*

Câmpul semantic complex care îi este asociat—fiind și unul din motivele pentru care este greu de ajuns la o esență a definirii sale—, comportând în majoritate o conotație negativă (gol, vacant, *blank*, în declin etc.), relevă totodată o oarecare narativitate a discursului asociat golului și un oarecare grad de permutare între termenii[106] folosiți pentru numirea sa.

106 Urban Void, Vacant Land, Terrain Vague, Dead Space, Liminal Space etc.

Scanned with OKEN Scanner

Parcursul de definire prezent în această lucrare nu urmărește o definiție strictă a *golului* cât, mai degrabă, într-o primă fază, o poziționare prin interpretări diverse, iar în partea a doua, apelând la diverse considerații de ordin teoretic și practic și pe baza poziționării adoptate, se lărgește sfera de înțelegere, urmând identificarea unor trăsături proprii, a unor stări și manifestări caracteristice ale golului în societatea postindustrială. Pentru a înțelege rolul golului în organismul urban, trebuie să îl căutăm în diverse elemente ale orașului, disociindu-l în același timp de acestea; spațiul public nu este un gol deși golul—ca suport, ca spațiu cadru de manifestare—face parte din el; curtea privată nu este un gol, deși fără gol—ca opus al plinului—nu ar putea exista; ne-construitul cvartalului funcționalist nu este în totalitate un gol, deși golul—ca vid—are o materialitate proprie; o frișă industrială nu este un gol, deși golul—în sensul extragerii activității—o caracterizează. *Unde este și la ce nivel poate fi lecturat și înțeles golul?*

Acceptând atât valențele negative (lipsa de materie, lipsa de ocupare, lipsa de funcțiune, discontinuitatea etc.), cât și pe cele pozitive (o anumită potențialitate, dar și posibilitatea pe care o deschide de a fi sau a deveni un element structurant, semnificativ) care pun în evidență atât o anumită conformare a materiei orașului, cât și dinamica acestuia, întrevedem complexitatea termenului și nevoia unei definiri prin explorarea unei forme-cheie din perspectiva funcționalității: spațiul liber și vegetal, absența funcției și derivarea spațială.

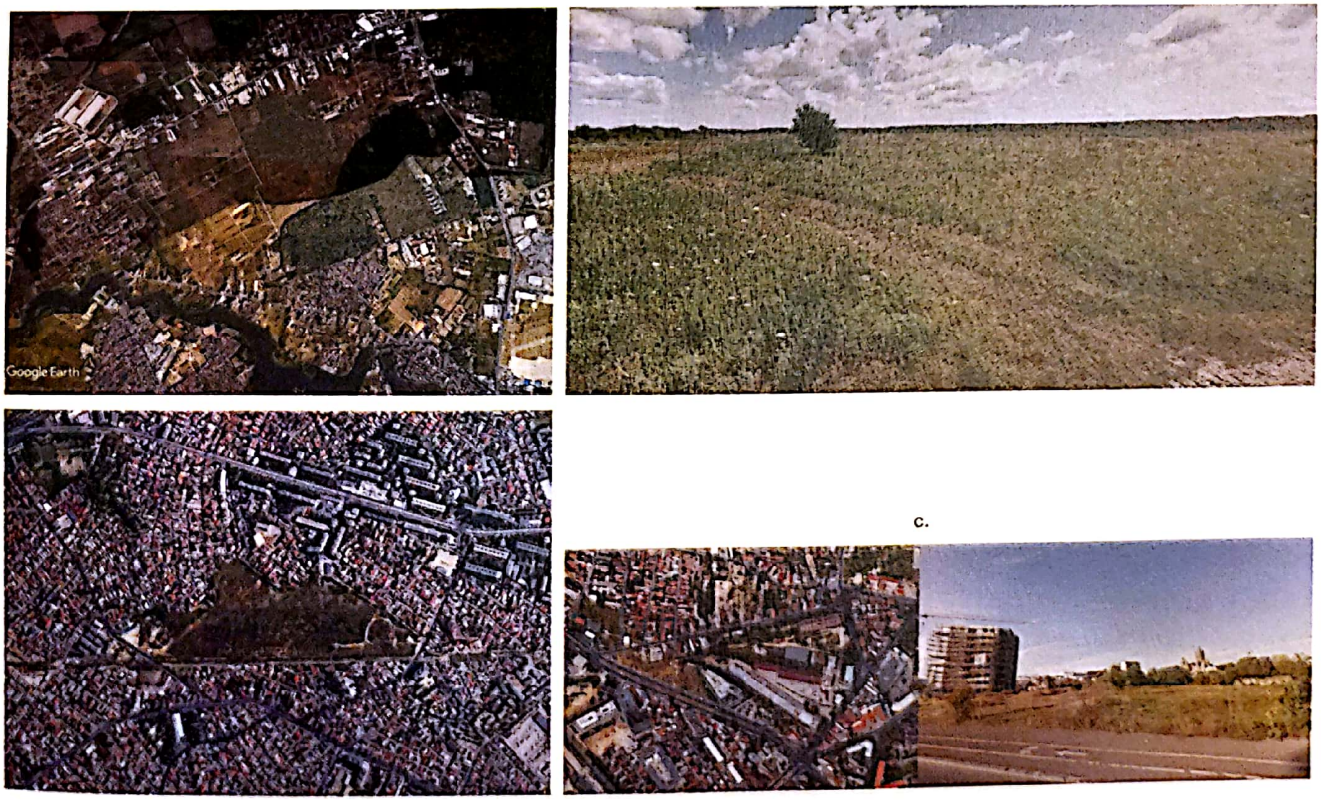

F 17 Golul sub formă de rest. (a) enclavă agricolă de la periferia orașului București (b) frișă industrială: Rocar, București. (c) reziduu spațial str. Tudor Vladimirescu | sursa: Google Earth

Scanned with OKEN Scanner

5.1.2
Unele considerente asupra spațiului liber și plantat

Începând cu industrializarea și scăderea calitativă a nivelului de viață în orașe, este introdusă progresiv în planificare ideea naturii controlate, a spațiului liber gestionat, urmând ca în perioada funcționalistă, odată cu căutarea dezideratului de igienă—înțeleasă ca acces la soare, verdeață, aer—spațiul liber să capete rolul de suport al de-densificării, al optimizării *orașului-mașină*, devenind astfel un fond vizual și material pentru percepția și organizarea orașului. Urbanismul funcționalist, având ca principiu de bază atât separarea funcțiunilor—locuire, muncă, circulație și recreere—ca instrument pentru obținerea unei eficacități a organismului urban, cât și igiena, exprimată prin epurarea formală, prin recursul la geometria clară, dar și prin excluderea unor caracteristici ale trecutului considerate depășite și anti-progresiste, impune o gândire a orașului ca materializare a spațiului tehnic, a rețelelor.

Spațiul liber capătă în consecință o dimensiune abstractă, generică—spațiu verde, pierzând neașteptatul, impredictibilul, asperitățile; unul din efectele—am spune paradoxal—cele mai accentuate fiind, așa cum susține Claude Thiberge (2002), o pierdere a reperelor dimensionale care desființează relația dintre edificiu și multiplicitatea folosințelor; spațiul liber modernist este un spațiu care își pierde substanța, dispărând practic din punct de vedere structural, transformându-se într-o masă *verde*.

În urbanismul funcționalist relația dintre suprafețele construite și neconstruite este literalmente inversată. Străzile și piețele erau „constituite odinioară ca o totalitate închisă în care forma era determinată în funcție de efectul pe care trebuia să îl producă [...]. În prezent, în compunerea planurilor de amenajare, toate reziduurile și resturile neregulate devin piețe [...] provenite din decupajul ortogonal al insulelor construite" (Sitte, 1992). Unei viziuni preindustriale, în care spațiului liber îi era atribuit un rol fondator de identitate și de element de compunere a spațiului care media și cataliza contactul social, i se substituie o viziune funcționalistă mecanică ce îl transformă într-o *grandoare reziduală* (Secchi, 1993). Rolul său este diminuat la cel de plan al corectei inserări a edificiilor, la instrument de degajare vizuală, îi este extras rolul social și cel estetic-compozițional, primând vederea unilaterală orientată către edificiu: „raporturile între edificii sunt definite de o geometrie simplă care privilegiază ortogonalitatea" (Choay, 2011, p. 22). Spațiul liber este supus astfel unei operații de extragere în care devine primordială *vacuitatea, golirea de sens (Thiberge, 2002)*, pentru care singura soluție găsită este înverzirea.

În consecință, *golit* de complexitatea uzurilor, cât și de consistență, spațiul liber se conturează ca vid, ca non-existent.

Scanned with OKEN Scanner

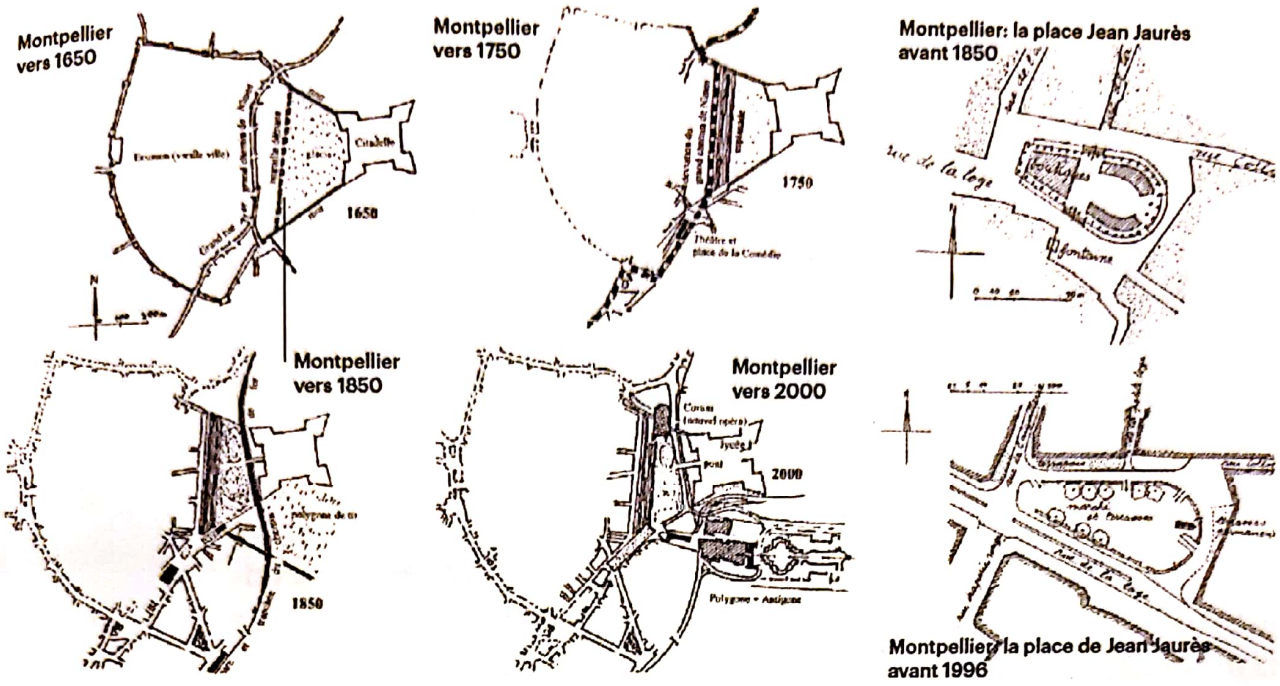

F 18 Evoluția spațiului liber, câteva ilustrații din Claude Thiberge. 2002. *La ville en creux.*

Abordarea mecanică a spațiului liber pune bazele unei forme noi de discontinuitate spațială și funcțională la nivelul orașului și a separației între articularea intimă între activitate și spațiu:

F 19 Imagini cu noi tipuri de spații ale locuirii decupate din spațiul liber și plantat. Cartierul Hipodrom, Brăila | foto C.I.

> *Vechea totalitate urbană este înlocuită cu structuri discontinue înecate într-un continuum care ia numele de spațiu verde. Acesta devine panaceul pe care-l cunoaștem astăzi cu toții (Choay, 2011, p. 12).*

Însă, după cum am văzut la început, vidul pune o problemă paradoxală în propria vacuitate fiind și generator *a ceva*, deschizător de posibilități. În acest sens ne apropiem mai mult de dimensiunea circumstanțială a golului pe care o vom discuta separat. Însă menționăm aici o constatare importantă: vidul funcționalist este *stratul subiacent* al adaptării locale în cazul

Scanned with OKEN Scanner

cartierelor de locuit construite în România în perioada '60 – '90. În acest caz, dezarticularea dintre locuirea ca activitate și spațiul locuirii este de multe ori țesută în acest gol prin utilizări oportuniste, mai mult sau mai puțin temporare. Acest caz este o bună exemplificare a felului în care, în timp, golul se transformă pentru a se relaționa cu câmpul complex din jurul său, pentru a vindeca o ruptură, pentru a reînnoda o legătură într-un întreg.

5.1.3
Funcția de derivare de la funcțiunile anterioare. Golul în legătură cu absența funcțiunii

În aparență, prezența golului perturbă țesutul urban, lăsându-l, cel puțin la nivel perceptiv, incomplet, punând astfel în discuție problema utilității golului. Funcționalitatea golului la nivelul urbanului poate fi abordată din două puncte distincte de vedere: în raport cu o stare de funcționare trecută, deci într-un raport temporal, și în raport cu lipsa de funcționalitate prezentă.

Din primul punct de vedere, care se referă la încetarea unei funcționalități, din diverse cauze (pe care le vom explica în capitolul următor), golul este sinonimul unei stări de declin, de abandon. Pentru că funcționalitatea lui anterioară îi asigura conectarea la oraș – o zonă industrială asigura atât prosperitatea economică a unui oraș, cât și locuri de muncă, prezența sa în oraș impunând transformări la nivelul infrastructurii, al construirii de locuințe etc.; o zonă rezidențială impunea crearea unor relații de vecinătate și a unor relații funcționale cu diverse activități create ca urmare a locuirii locului respectiv ș.a.m.d.—intrarea în starea de *ruină urbană* atrage după sine o încetare parțială, sau totală, a acestor relații, făcând ca spațiul respectiv să nu se mai conecteze la oraș.

Contrar vidului planificat care tinde să reintegreze substanța urbană ca o variație a continuității, „terenul vag" punctează aleatoriu trama construită a orașului, începoșând claritatea formei urbane; „el încarnează fără compromis discontinuitatea, introducând deregularea, opunând, astfel, ca un loc al nedeterminării, rezistență la primirea pasivă a totalității" (Trancik, 1986). Dar, nu este oare tocmai această întrerupere benefică într-un mediu în care totul pare să fie din ce în ce mai tributar medierii prin planificare și prin imagini „de-a gata"? Descărcată de conotațiile negative, *nedeterminarea* deschide spațiul către imaginar: între ruină și șantier, terenul vag încarnează eliberarea potențială a gândirii.

Starea de declin sau de abandon implică și intrarea într-o stare de incertitudine, în care spațiul respectiv poate figura din punct de vedere al programării cu o anumită destinație. Ne situăm, de fapt, într-o interpretare temporală în care *golul suspendă un spațiu între un proces finit și începerea unui alt proces, într-un fel de prag temporal.* Întărim aici ideea că golirea—pierderea funcțiunii sau a funcției îndeplinite—se poate înțelege atât printr-o absență fizică—drept urmare a trecerii din starea de ruină la cea de absență totală, de defrișare —, cât și ca o absență a funcționării; ori între două momente de funcționare, starea de suspendare scoate în evidență nu atât

Scanned with OKEN Scanner

absența fizică sau a utilității, cât prezența unei *forțe* care se opune funcționării respective. Disfuncțiile sau defectele constatate sunt cauzate de o forță, o *forță blocantă*. O asemenea interpretare implică simultan existența unei forțe-cuplu de apropriere, de transformare, o forță care activează, o *forță deblocantă* (v. Figura 20).

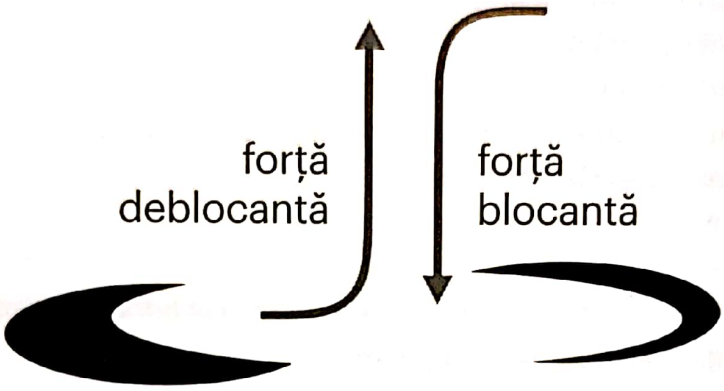

F 20 Cuplul de forțe transformatoare | sursa: C.I.

Peisagistul francez Michel Desvignes folosește acest cuplu de forțe în practica sa făcând din lucrul cu terenurile vagi o muncă de autogenerare, pornind de la calitățile prezente ale unui sit, prin simpla lor eliberare—posibilă prin înlăturarea unor forțe care le bochează manifestarea. În proiectul de la *Plaine du Var*, Nisa (v. Figura 21), unde valea râului este *poluată și obturată* de activitatea umană prin diverse activități, alegerea lui, departe de o abordare formală sau compozițională, este de a înlătura o parte a activităților poluante, permițând râului să își croiască astfel cursul natural și să recreeze peisajul natural.

În cazul „lacului" Văcărești din București, forța care blochează dezvoltarea sa în proiecte imobiliare sau în Hipodrom este regimul juridic complicat al proprietăților din zonă aflate sub restricții juridice, forță care menține și întărește starea de gol[107]. Astfel, suspendat în gol, în timp, locul a fost colonizat cu activități și elemente care nu depind de forța blocantă precum locuirea informală și natura. În timp, instalarea naturalului (re-naturarea locului) a devenit la rândul său o forță blocantă care acum acționează sinergic cu restricția juridică.

În cea de-a doua interpretare enunțată la început, cea de absență efectivă a unei funcționalități, ne întoarcem la un cuplu de bază al fondării orașului: cuplul *plin-gol*—fondator al materiei urbane—care a constituit duetul marcant al istoriei urbanismului și arhitecturii, în care golul deține un rol evident. Starea de gol ne trimite la o interpretare în care spațiul respectiv, desprins de ideea de plin, își pierde într-un fel dependența de plin pentru a deveni un obiect în sine. Nu vorbim deci de o pierdere, ci de o schimbare de funcționalitate care poate varia în raport de scara spațiului respectiv. Înțeles ca obiect, trecem de interpretarea golului ca discontinuitate, ca separație, pentru a îi contura capacitatea relațională la alt nivel—social,

107 Cf. Memoriu Local de Urbanism aferent Plan Urbanistic Zonal Hipodrom Văcărești, șef proiect arh. Constantin Enache.

Scanned with OKEN Scanner

ecologic—, fiind aici în acord cu Renaudie: „golul reprezintă exact această interdependență care transcende toate închiderile" (Renaudie, 2011, p. 48).

În acest caz, *umplerea spațiului* și, deci, redarea unei funcționalități clare nu ar însemna atât o finalitate construită, cât permiterea unui proces de transformare care ar conduce la o repunere a sa în circuitul orașului, înțeles ca o rețea de relații, ca un punct de convergență și interacțiune, devenit semnificant ca urmare a acțiunii umane.

Privind din nou către interior, golul este atunci manifest al unei prezențe ascunse, al unei potențialități latente care, adânc conectată la trecutul sitului respectiv, poate sugera o deschidere mare către utilizări și transformări noi.

> *Semnul care indică cel mai mare potențial eliberator al golului este absența unei recunoașteri și indiferența subsecventă ei* [108] *(Doron, 2007, p. 10).*

F 21 Proiect pentru Plaine du Var, Nice, peisagist Michel Desvignes | sursa: Basdevant, 2009.

5.2
Dimensiunea circumstanțială a golului

Ca referință la o împrejurare (particulară) care însoțește un fenomen, dimensiunea circumstanțială a golului se referă la aspectele ascunse ale „materiei" orașului. Aceasta se referă însă și la o posibilitate extraordinară, ascunsă, care poate fi revelată prin acțiunea asupra *a ceva ce trece prin gol sau este afectat de gol.* Pentru înțelegerea acestei dimensiuni există deja un termen- cheie: *starea de liminalitate*—pe care îl vom explora în continuare.

108 Trad. ns. din (Doron, 2007): "and what is potentially more socially liberating about the void is precisely the absence of recognition and the subsequent indifference toward it."

Scanned with OKEN Scanner

5.2.1
Funcția de tranziție a golului. Starea de liminalitate

Originea termenului de liminalitate este atribuită etnografului francez Van Gennep care, în *Rites des Passages* (1909)[109], prezintă societățile primitive în care schimbarea de statut social este denumită ritual de trecere. *Pasajul* evocă *a priori* o traiectorie liniară, trecerea între stadii, între momente, o traversare; el sugerează totodată transformarea individului, în timp ce ritualurile marchează pragurile principale.

În lucrarea *The ritual process. Structure and anti-structure*, Turner (1969) explică aspectul cel mai important al stării de liminalitate: profunzimea temporală. În starea de liminalitate intervine *lipsa de statut*, într-un spațiu al transparenței și omogenității care definește comunitatea unor indivizi egali. Perioada de liminalitate este o situare inter-structurală, precedată de starea preliminară—scoaterea dintr-o structură—și succedată de cea postliminară—asocierea într-o altă structură, dar care elimină ierarhiile, privilegiile, obligațiile anterior instituite.

Subiectul pasajului ritualic este, în perioada liminală, invizibil din punct de vedere structural, nu neapărat și din punct de vedere fizic. Turner pune acest lucru pe seama unei percepții culturale orientate de faptul că *vedem ceea ce ne așteptăm să vedem și ce ne așteptăm să vedem este ceea ce suntem condiționați să vedem (Turner, 1969)*. Invizibilitatea structurală a unei persoane în grupul social sau a unui spațiu în structura urbană poate însemna două lucruri: că se află în afara oricărei clasificări sau că nu este clasificabil încă.

În biologie, situarea în afara oricărei clasificări este asociată cu procese negative de *descompunere, catabolism etc.*, în schimb, situarea în așteptarea unei clasificări ține de procese pozitive *de transformare, de gestație*. Ținând de amândouă, dar de niciuna în mod special, golul se situează în mod paradoxal în ambele. Starea de invizibilitate structurală se datorează și lipsei de posesie a unor atribute, simultan cu posesia promisiunii tuturor atributelor. Tocmai această ambiguitate paradoxală îi conferă însă capacitatea transformativă prin care elemente vechi trec în tipare noi. Așadar, în spațiul liminal este gestată relația și se fixează statutul elementelor din vechea structură într-o structură nouă, spațiul liminal fiind în acest sens spațiu al transformării.

109 Antropologul-cineast belgian Luc de Heusch (1995) descrie trei categorii posibile de ritual: ritualul ciclic, marcat de un timp circular în care întoarcerea perpetuă a anotimpurilor și a evenimentelor cosmice este fundamentală pentru înscrierea unei comunități într-un ritm al permanenței; ritualul ocazional care ar reprezenta riposta la amenințări excepționale, la șocuri, cataclism, dar care ar impune o diferențiere calitativă între un înainte și un după, și ritualul tranzitiv care postulează o imagine cu derulare ireversibilă a timpului, punctată doar de etapele vieții umane: nașterea și moartea. Van Gennep îl discută în special pe al treilea, ce presupune un traseu care, în ciuda transformării, se supune unei idei de continuitate.

Scanned with OKEN Scanner

Etapele situării în liminalitate	Stadiile situării în liminalitate
Etapa de separare—golul este inclus (admis) spațiul este scos dintr-o structură;	
	Pre-liminal în care se formează premisele și golul începe să apară, să se contureze, de exemplu: începe declinul industrial sau orașul crește tentacular și înconjoară o zonă liberă;
Etapa de liminare—golul este instalat și „lucrează" spațiul este gol, părăsit, fără interese directe de construire, este un spațiu în așteptare;	Liminal în care golul este în stare de așteptare, fiind lecturabil ca gol; post-liminal (sau liminar) în care premisele de valorificare și contextul s-au schimbat, transformând deja terenul respectiv. În cazul lacului Văcărești din București, oprirea șantierului creează deja condițiile de intrare în stare liminală, în afara normei; golul este astfel creat; manifestarea naturalului care colonizează golul, corespunzând perioadei post-liminale, va conduce la un proces de reasimilare (în adevăratul sens—natural) când va deveni total naturalizat.
Etapa de reasimilare – golul este exclus (respins), spațiul este relaționat într-o structură nouă.	

F 22 Etapele și stadiile situării în liminalitate | sursa: sintetizare C.I. după van Gennep (1909).

Procesele nu sunt active decât între două limite determinante, numite praguri; un prag de manifestare și un prag de extincție (Brunet, 2011) ce marchează limita de la care un factor nu mai produce un efect determinat, și nivelul de la care apare o variație bruscă. Permițând surprinderea dinamicii dintre forma spațială și funcția de limită, de frontieră, a spațiului, liminalitatea prin suspendarea identității plasează subiectul *între două stări stabile, normate, integrate*. Din acest motiv îi este asociată o conotație negativă, prin lipsă, prin absență, este o alteritate fundamentală, însă este singura cale pe care se poate conduce și controla incertitudinea inerentă către căpătarea unei noi identități, pentru a se putea face trecerea către o nouă structură (van Gennep, 1909). Din acest punct de vedere, liminalitatea poate fi interpretată ca un mod de transformare, dar și, mai ales, de trecere într-o stare de conformitate cu normele sociale, etice, urbanistice etc. Așadar, situarea în liminalitate pare a atribui spațiilor o poziție strategică prin raportul incert cu norma, putând avea chiar o capacitate subversivă.

Acest raport dinamic cu norma confirmă acea profunzime a ritului de trecere în care starea liminală, extinsă într-un timp nedeterminat, devine în sine un proces, dezvăluind astfel o formă heterotopică. În acest sens, ea este mai puțin limita unui spațiu mobil, ci mai degrabă un loc esențial al mișcării comune a semnificațiilor care definesc locul. În același timp, liminalitatea transformă frontiera, limita, într-un spațiu în care se realizează legătura părților și unde prin această construcție se redefinesc părțile în prezență.

Van Gennep subliniază manifestarea unei puteri transformative a pragului: apariția diferențierii între două spații antagoniste care se confruntă. Pragul este deci, în același timp, o margine, *o limită*, o frontieră, un pliu fără grosime, o valoare minimă de la care se manifestă o proprietate

Scanned with OKEN Scanner

sau un fenomen, în care se impune o stare de imponderabilitate între două lumi diferite (van Gennep, 1909, p. 24).

Multe spații urbane pot fi considerate ca fiind în stare liminală—de la suprafețe neconstruite, la terenuri sau funcțiuni în declin, la spații mai ample, precum periferia care este într-o stare tranzitorie de lungă durată—toate revelând o dialectică între categorii normative de identificare și recunoaștere a unui anumit statut care nu aparține niciuneia, fiind astfel intermediar, incert, ambiguu.

Liminalității îi revine, așadar, capacitatea *metisării*, a unui proces complex de diferențiere și de geneză de noi categorii, refuzând astfel normele și fixitatea unei valori prestabilite; se poate spune că liminalitatea întreține *un raport dinamic cu norma*. Putem deci intui, în funcție de stadiul liminalității, gradul de apartenență sistemică a golului respectiv: el devine *urbanitate* sau *natură*.

Condiția de intermediaritate se exprimă, atât ca sens, cât și ca expresie, drept o condiție de interpunere, dar și de mediere, de relaționare. Descoperim în această înțelegere un sens diferit de cel *al rămășiței, al restului, al rezultantei*; spațiul intermediar devine, într-un fel, un loc potențial activ căruia îi revine o putere de acțiune, de relaționare, de conectare, dar mai ales de transformare. Intermediarul, în care golul este una din ipostazele posibile, capătă în același timp și semnificația trecerii, a pasajului, punând astfel în evidență timpul și, deci, temporalitatea; desfășurarea, transformarea, adaptarea, organicitatea nu pot deveni evidente decât atunci când sunt raportate la devenire, la timpul scurs și parcurs de spațiu în anticiparea unui moment viitor. Condiția de *între*, privilegiată tocmai de această situare, deține, deci, nu numai raportul relațional a ceea ce separă/ leagă, dar și oportunitatea unei conexiuni temporale între momente evidențiate prin așezarea materiei urbane în timp. Iată o posibilă interpretare a intermediarității văzute ca element de continuitate în structura urbană.

> *Permanența relativă a unui loc ajută la stabilirea calităților sale ca loc cu semnificație, în timp ce materialitatea sa asigură o dovadă tangibilă a trecerii timpului și incorporează memoria socială* [110]
> *(Carmona et al., 2003 p. 199).*

Intermediaritatea intervine însă și la nivelul discontinuității, atât temporale, cât și spațiale; temporale pentru că pune în lumină o lipsă de funcționare la un anumit nivel al orașului, marchează momentul unei pauze—neînțeleasă, abstractă și abstractizantă —, subliniază aparenta failibilitate a unui mecanism de producere a urbanului, a unei continuități înțelese ca unitate și uniformitate[111]; spațială pentru că eludează logica clară și idealizantă *a proiectului*, finalitatea lui, solicitând noi și noi proiectări—în timp

110 Trad. ns. din (Carmona *et al.*, 2003): "The relative permanence of a place helps establish its qualities of a meaningful place, while its physicality provides a tangible record of the passage of time and embodies «social memory»."

111 Roland Barthes citat de François Barre în „L'œuvre et le lieu" consideră orașul ca o continuitate de elemente discontinue, iar aceasta nu apare ca un efect al hazardului.

Scanned with OKEN Scanner

și spațiu —, noi jocuri de actori imaginați, căutați, atrași de reașezarea gândirii urbanistice. Notăm situl proiectului București 2000[112], în zona afectată de intervenția radicală pe circa 450 ha, care, în totalitate sau pe bucăți, a făcut obiectul a numeroase documentații de urbanism care, în continuitate sau nu între ele, sunt lipsite de o anumită logică proprie a golului, dar și a rămânerii în intermediaritate.

În consecință, spațiul intermediar deține un raport puternic cu binomul continuitate/ discontinuitate, reperabil și la nivel temporal, dar și spațial, lucru identificat și de Mongin (2005, p. 48) atunci când consideră că un oraș locuit este un oraș al ritmurilor diferențiate, al dezechilibrelor, nu al unei forme statice imuabile, dar și atunci când afirmă că:

> *orașul, odată supus scurgerii timpului, se hrănește atât din continuitate, cât și din discontinuitate*[113] *(Mongin, 2005, p. 50).*

Ceea ce cuvântul „intermediar" relevă ca sens secund este și imaginea unui operant; intermediarul, *prin intermediul*, deci *un mediu între*, care sugerează, pe de o parte, postura între alte suprafețe, plinuri pentru care constituie suportul, reliefându-le prin contrast, iar pe de altă parte, acțiunea, metamorfozarea în instrument, în unealtă, intermediarul menține aparența și/ sau potențialitatea unei acțiuni curente sau viitoare.

Stavros Stavrides (Barron, 2014), preluându-l pe Georg Simmel, susține ideea că pragul nu este ceva ce separă, ci ceva care leagă, care conectează și separă simultan, conectând în timp ce separă și separând în timp ce conectează. Pragurile devin zone într-un proces constant de emergență prin încurajarea confruntărilor, mai degrabă decât prin acte de baricadare.

O altă perspectivă care trebuie menționată ne permite observarea intermediarității ca raport al tranziției, al trecerii de la un tip de spațiu la altul, așa cum este deseori redat în relațiile urban-rural, acolo unde interpretarea de intermediar este acordată inclusiv spațiului hibrid de rurban. Evocarea acestei laturi este însă una limitată și puțin operațională din cauza asocierii cu mijlocul, cu medianul, am putea spune cu compromisul, sugerând, din acest punct de vedere, la nivel mai mare, continuitatea—ca pierdere progresivă nemarcată de întreruperi, accidente etc. Nu în ultimul rând, intermediaritatea poate evoca incertitudinea, un exemplu des întâlnit fiind calitatea de intermediar între public și privat a unui spațiu, nu atât ca tranziție, deci ca punte, ci ca o lipsă de claritate a statutului. Urban-rural, public-privat, mobil-imobil, construit-neconstruit sunt doar câteva cupluri posibile în care starea de intermediaritate este aparentă, dar care susțin fragilitatea unei relații, iminența unei transgresiuni.

112 Sunt notabile aici proiecte precum Concursul București 2000, Plan Urbanistic Zonal București 2000, Plan Urbanistic Zonal Bd. Corneliu Coposu, proiectul Esplanada și alte documentații de diferite ranguri care mențin un interes proiectiv asupra zonei, fără ca rezultatul de ansamblu să conducă la fizionomia anvizajată de proiectul Von Gerkan, câștigător al concursului.

113 Trad. ns. din (Mongin, 2005): „la ville, des lors qu'elle contient du temps se nourrit aussi bien de la continuité que de la discontinuité".

Scanned with OKEN Scanner

Transgresiunea este vizibilă deseori tocmai în spațiile intermediare, acolo unde raportul negocierii este fluctuant, deschis, incert și unde este creat cadrul unor practici, dacă nu nelimitate, cel puțin neașteptate, novatoare. În raportul public-privat putem nota grădinile comunitare, în cel mobil-imobil putem menționa activitățile de comerț ambulant, în cuplul construit-neconstruit apar situații de construcții temporare.

Rezumând dimensiunile posibile ale posturii de *intermediar*, chiar dacă ele nu se regăsesc întotdeauna într-un același spațiu, și aplicând această unificare terminologică la un anumit tip de spațiu, reținem latura sa activă de spațiu impregnabil, dar și impregnant, purtător al unor valori trecute către unele viitoare, diferite sau asemănătoare, operant al unei posibile hibridizări sau al unei inovări.

Să revenim la spațiul orașului, unde spațiile intermediare au scări, suprafețe, forme, limite diferite, toate uneori într-o anumită stare de suspendare temporală, similară unei pauze, alteori active, ritmate, oscilând între trecut, prezent și viitor. Tocmai aceste spații intermediare scot în evidență complexitatea spațială și dinamica orașului, continuitatea sa evidentă ca discontinuitate[114] (Florescu, 2006), raporturile sale flexibile între centru și periferie, între interior și exterior, între interioare și exterioare multiple. Expunând tarele acestor goluri de graniță[115], Jane Jacobs (1961, p. 258) atrage atenția asupra zonelor monofuncționale, după tipar funcționalist, și asupra efectului lor în producerea marginilor moarte, greu de conciliat. Inversând afirmația autoarei, oare în aceste cazuri de zone ample monofuncționale, marginile nu constituie totuși o șansă a diversității și a diversificării, fie ea socială, funcțională etc.?

Să accedem la una din ipostazele posibile, frecvente chiar, ale *golului*, cea de spațiu intermediar; la nivelul urbanului, procesul perpetuu de transformare care este în sine caracterizat de discontinuități—înțelese nu ca întreruperi, ci ca schimbări de ritm și, uneori, de conținut—produce spații intermediare care sunt ulterior remodelate, rearanjate, devin subiect al unor politici spațiale, producând astfel noi reconfigurări, noi situații intermediare, noi goluri. Mișcarea centrifug-centripetă, caracteristică producerii și ființării fenomenului urban, nu face, de fapt, decât să expună intermediaritatea unor locuri, temporalitatea existenței lor sau a înțelesului pe care îl au în cadrul urbanului. Dispersia spațială a orașelor și scara la care ea se produce arată ritmuri diferite ale acestei expuneri, unor spații revenindu-le o existență scurtă, altora una care poate fi de ordin anual, al zecilor sau al sutelor de ani.

Judecat în ansamblu, fenomenului urban i se poate citi, prin condiția de intermediaritate, temporalitatea, complexitatea temporală a mișcării, raportul diferit între părți revelat de intensitatea și durata unei anumite forțe. Raportul de intermediaritate surprinde tocmai ritmicitatea golului,

114 Florescu comentează aspectul fractalic al formei urbane, înțeles ca aparența unei continuități la o scară, iar pe măsura schimbării de scară aceasta transcende către discontinuitate.

115 Trad. en. „border vacuums".

Scanned with OKEN Scanner

o oarecare instantaneitate, în raport cu timpul lung al orașului, dar și forța golului în structurarea spațiului urban—spațiul în care nu numai golul se schimbă, dar și plinul.

5.2.2
Funcția normativă. Două cazuri de raport slab: margine și spațiu public. Marginea—locul în care slăbește mecanismul normativ

Marginea este un concept care se identifică în raport cu un centru față de care ea capătă sens. Ea rămâne un spațiu al diminuării puterii centrului, fiind în unele situații un spațiu situat între mai multe sfere de interes, fiind totodată în afara lor. Un spațiu marginal, situat în locul cel mai îndepărtat de influența a ceva care generează, este caracterizat de o lipsă a atributelor unui centru, o diminuare a acestora și, astfel, un fel de libertate, de emancipare.

Condiția de marginalitate înseamnă situarea în afara unei norme sau a unei impuneri, din acest punct de vedere, marginea având un efect ordonator (Mihali, 2006), declanșat tocmai de riscul pierderii controlului pe care centrul îl exercită, de riscul eliberării:

> *marginea este locul unde influența centrului este cea mai mică și cea mai mare [...] pentru că nu există miză mai importantă pentru un centru (de putere politică, militară ori conceptuală) decât păstrarea sub control a marginilor (Mihali, 2006, p. 12).*

Situarea ei în depărtare, la limita normei, îi conferă un statut permeabil, o deschidere la nou și o versatilitate, precum și o instabilitate mai mare. Această permeabilitate presupune un grad crescut de porozitate a limitelor sale, un fapt de altfel surprins de Solà-Morales sub forma nedeterminării formale[116].

Un al doilea atribut asociat marginalității este capacitatea productivă pe care o poate deține un spațiu marginal; fiind o zonă de cumpănire a intereselor, situat în afara unui interes direct, orientat, spațiul marginal poate deturna anumite interese, forțe, activități, având în același timp un grad de libertate sau de rezistență în raport cu norma, cu programarea.

Sensul atribuit de Solà Morales marginalității este cel de situare „în afara circuitelor efective de producție ale orașului" (Solà-Morales I, 1995, p. 120), la „marginea orașului", dar și „în afara utilizării cotidiene". Descifrăm în cele de mai sus o serie de spații posibile marginale care, aflate în abandon, ies atât din sfera de interes a investitorilor, cât și din cea a planificării, fiindu-le atribuită cel mult o destinație funcțională care nu poate fi pusă în aplicare din cauza lipsei unui interes direct.

116 Solà-Morales folosește termenul *limitlessness* pe care îl putem traduce ca nelimitar, dar și termenul de fluctuant, cu referire la variabilitatea, inclusiv a formei.

Scanned with OKEN Scanner

Nu este vorba însă doar de o situare *în afara*, ci și efectiv de o situare la margine, din punct de vedere fizic, într-o situație de izolare, periferică și, deci, inaccesibilă, chiar nedetectabilă, pentru situarea în obișnuit.

Valoarea spațiului public întărită sau diminuată de mecanisme normative

Una din laturile cele mai importante ale spațiului neconstruit, ca spațiu al conectivității complexe, este ipostaza sa de spațiu public, înțeles de data aceasta ca utilizare, nu exclusiv în sens juridic. În prezent, componentele spațiului public sunt destul de clar definite și delimitate la străzi, piețe și parcuri, fiindu-le asumat și un principiu de continuitate spațială pe care îl formează în înlănțuirea care le este proprie, dar și ca principiu organizator în designul urban sau în planificarea urbană. Ele sunt încărcate de sens, ca deținătoare ale unei *funcții primare a orașului (Allain, 2004, p. 143)*, cea de interacțiune și urbanitate, nu numai spații vide, ci și elemente constitutive, sub forma intervalului care ritmează construitul, care dau sens spațiului urban.

Piața, element arhetipal al spațiului urban, *o formă urbană totală, non-reductibilă la unul din elementele sale, este un spațiu vid, închis, anvelopat (Allain, 2004, p. 165)*; plasarea pieților în oraș, din cauza rarității și prețuirii spațiului urban, este atentă la conformare, la eficiența reprezentării, la investirea cu calitate a spațiului în care se amplasează.

Desigur, ideea de suport al unei operațiuni imobiliare, care revine în general spațiului liber, neconstruit, pieței, nu se poate aplica și în cazul parcului, cel puțin nu la aceeași scară, fiind un element judecat global care deservește o arie amplă a orașului; este marcată astfel o diferențiere în concepția spațiului neconstruit, vizibilă și la nivelul utilității fiecăruia dintre cele trei spații (strada, piața, parcul).

Niciuna din cele trei componente evocate ale spațiului public nu poate fi considerată *per se* un gol, lucru susținut și de Allain (2004), fapt explicabil prin funcționalitatea lor, cu toate că în chiar aceste condiții există întotdeauna momente de discontinuitate, de întrerupere care lasă să se întrevadă diverse posibilități alternative[117].

Însă, în unele cazuri, spațiul public este un tip de *gol social*. De exemplu, amenajările publice în incintele de clădiri de birouri, unde o anumită fobie de informalitate a condus la o concepție ermetizantă a acestor spații și, în consecință, la excluderea oricărei imprevizibilități, sunt mărturii vii observabile în numeroase situații[118].

117 O practică recentă, curentă în special pentru orașele europene, este închiderea anumitor străzi pentru circulația auto, cu scopul deschiderii unor evenimente. Deși are loc o modificare de utilizare temporară, scurtele momente de pauză între utilizările respective sugerează o impresie de *Loose Space* (spațiu lax) (Franck et al., 2006).

118 Numeroase ansambluri din CBD-urile americane ale anilor '70 stau mărturie, dar și amenajări recente din zona de afaceri a Bucureștiului, în special în zona Șoselei Pipera.

Scanned with OKEN Scanner

Normele care grevează asupra spațiului public nu sunt însă singurii inhibitori ai unei *vita activa*[119] pentru că asupra spațiului public acționează simultan și controlul politic, puterea politică fiind pusă în scenă, afișată și legitimizată în timpul monarhiilor din perioada medievală urmată de o anumită democratizare, inversată în prezent de o supra-vigilență și supraveghere ca urmare a evenimentelor din 9/ 11.

Noțiunea de spațiu public, deschis și disponibil, recunoscut și înțeles de toți ca formă de expresie neîngrădită, este deformată de o serie de norme tehnice, ideologice, de o formă de control mai mult sau mai puțin discretă; această formă de impunere, care trece de concepția compozițională, estetică, este, de fapt, disjunctă în raport cu interesele utilizatorilor, disjuncție marcată de anticiparea unor uzuri sau comportamente care se opun, sau sunt distincte, celor reale, producând astfel o formă discretă de excluziune, o excluziune a impredictibilului, a neprevăzutului. Deja pentru *flâneur*-ul lui Baudelaire spațiul public este ceva incert, un element de risc al ieșirii din intimitate, care poate fi combătut numai prin purtarea unei măști, menținerea unei distanțe.

Așa cum notează și Franck și Stevens (2006), creșterea gradului de privatizare a spațiilor publice, impunerea unor norme de securitate, sanitare etc. au un efect omogenizant atât asupra activităților, cât și asupra spațiilor, dar mai ales asupra utilizatorilor acestor spații puși în rolul de utilizatori pasivi, de simpli spectatori.

Se impune deci o discuție mai amplă asupra permeabilității spațiului public care, departe de a fi epuizată în literatura de specialitate, aduce în prim-plan, cel puțin temporar, nevoia unei absențe a predeterminării și a așteptării, a anticipației, atât din partea designerilor, a politicului, cât și a utilizatorilor. Aceste caracteristici se regăsesc în gol. Însă și cu privire *la ideea de gol* putem afirma că, prin îngrădire, securizare și supraveghere—acțiuni menite să ne protejeze de pericole —, golul este de fapt conturat, normat și astfel scos din triada[120] care identifică un spațiu public: *o formă de activitate, o relaționare cu cadrul fizic și o semnificație (Carmona et al., 2003, p. 99)*. Vezi *ANEXA 7* în care Ali Madanipour explică multivalența posibilă a spațiului public, limitată însă de anumite impuneri și norme și totodată porozitatea sa posibilă, redusă prin acte de agresiune sau de control excesiv.

Față de cele discutate mai sus, mai ales cu privire la formele de excluziune ale spațiului public, observăm în cele două diagrame prezentate în Figura 23 unele neajunsuri: prima schemă este destul de simplistă și face apel la permeabilitate numai în relație cu cadrul fizic, ori, în realitate, ea intervine în primul rând la nivelul activității și la cel al semnificației; activităților (deci posibilelor manifestări individuale sau colective) le sunt asociate destinații funcționale *(land uses)* pe care le putem imagina, fie

119 Expresie care aparține lui Olivier Mongin, desemnând stilul de viață activ, interesat, implicat.

120 Triada citată de autori are ca scop determinarea direcțiilor de acțiune ale designului urban și ale felului în care ele pot influența, prin medierea triadei menționate, o anumită calitate a atașamentului, a afectivității unei comunități sau a unui individ în legătură cu un anumit spațiu.

Scanned with OKEN Scanner

ca limite impuse (virtuale sau non-virtuale), fie ca separații spațiale între uzuri diferite, în condițiile în care spațiului public îi este alocată medierea diversității; cea de-a doua schemă, ceva mai complexă și bazată pe triada *formă, activitate, imagine*, se înscrie într-o logică oarecum similară, în care permeabilitatea corespunde tot unei intervenții posibile asupra formei, nu și asupra celorlalte componente, în timp ce putem detecta deja *o rețetă de succes*: vitalitate, café culture, evenimente, tradiții locale, orar de funcționare etc., o predeterminare care transcende în realitate puterea de aplicare a designului urban; orientarea către un deziderat, către o formă de anticipare, mai curând impulsionând decât limitând potențialul locului.

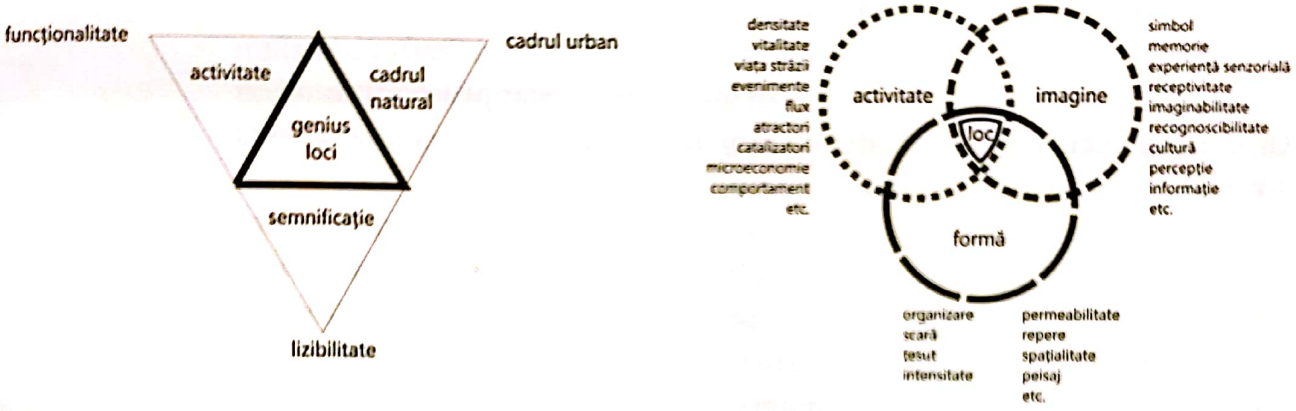

F 23 Relaționare între loc, cadrul urban și viața urbană | prelucrare C.I. după (Carmona et al., 2003, p. 99)

Rezultatul posibil este *o raportare la ideea de succes*, la o formulă a spațiului public, exportabilă, comunicabilă, transferabilă, atestată de fapt și de spații publice proiectate, mai ales în prezent, urmărind *o modă*, prin imitație, prin reproducere a unor formule de succes. Ajungem la o situație paradoxală a locului, a spațiului public, impusă și mediată printr-o cultură a imitației, la ceea ce unii autori numesc *placelessness*, referindu-se la peisajele standardizate, la locuri golite de autenticitate și contextualitate și despre care amintim la punctul 5.3.2.

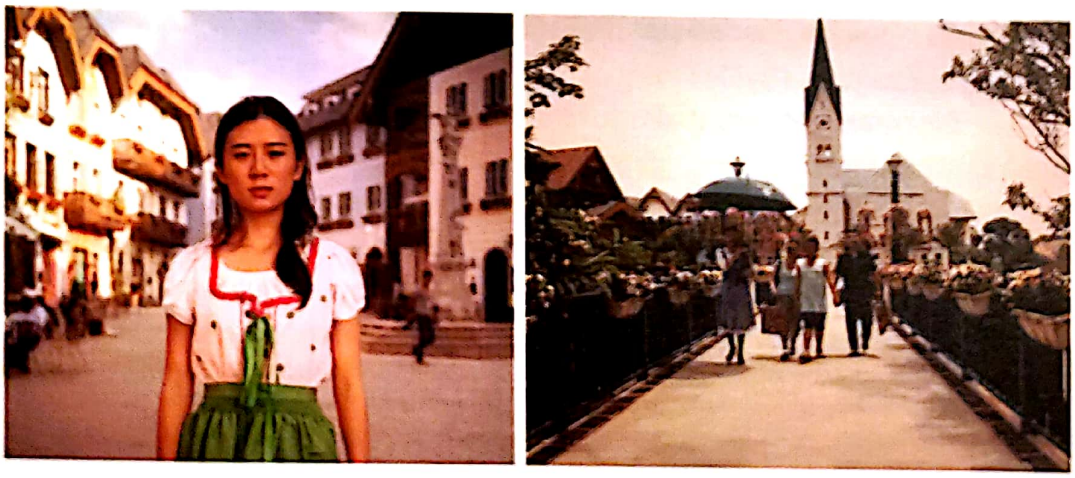

F 24 Exemplu de "placesness": Satul Hallstadt copiat într-un oraș din China | sursa: filmul documentar *Double Happiness*, 2014, R: Ella Raidel

Scanned with OKEN Scanner

Poate că este esențial să înțelegem că nu putem anticipa orice formă de uz al unui spațiu; în al doilea rând, nicio formă de utilizare nu este permanentă și nici inalterabilă, pornind de la însăși generatorul ei—individul—supus transformării proprii. Unui asemenea grad de schimbare nu poate să i se ofere răspuns cu un spațiu fizic rigid, inflexibil, ci tocmai prin contrariul lor—lucru înțeles de altfel de o serie de designeri abili și atenți la schimbările societale—cu marcări profunde ale comportamentului uman în spațiul public, incluzând aici și individualizarea, schimbări cărora le răspund prin modificări în design.

În concluzie, designul spațiului public ar trebui să plece de la premisa flexibilității și nu a reprezentării vreunei ideologii utopice prin incorporarea unor proprietăți simbolice. Porozitatea s-ar exprima tocmai prin posibilitatea ca spațiul respectiv să fie *invadat* de oameni având *un scop în continuă schimbare* sau, în orice caz, nu într-un scop doar precondiționat. Or, designul urban a încercat de cele mai multe ori anticiparea, sintetizarea scopurilor posibile, estetizarea, monumentalizarea[121], fără a înțelege această menire de bază a spațiului public: un loc al confruntării noului, al deschiderii către noi situații și interacțiuni, către identități diverse. Ceea ce norma și logica predeterminării impun nu este decât o reflectare a unui anumit mecanicism, a unei încercări de canalizare a manifestării organice. Rolul istoric al spațiului public are o componentă simbolică, reprezentativă. Fiind în esență un element neconstruit, acesta nu poate fi totuși judecat ca un gol atât datorită funcționalității sale ca element activ în structura urbană, cât și din cauza raportului său destul de pasiv cu normarea și cu programarea.

În general, din punct de vedere al plasării conceptului de *gol*, este important de notat faptul că fiind înțeles ca „lucru" urban, marcat și marcant pentru noi valuri de urbanizare, dar și de restructurare economică, acesta se încadrează într-o nouă înțelegere a însăși ideii de compunere a spațiului (Allain, 2004).

> *Noțiunea de spațiu neconstruit nu a dispărut, dar pare să se fi deplasat de la noțiunea de gol—ca opus al plinului—(stradă, piață, spațiu public, parc) la cea de interstițiu, de spațiu neconstruit, rezidual, neplanificat, nedesenat* [122] *(Tonnelat, 2003, p. 30).*

Normarea, rezultat al unui raționalism neutralizator, limitare impusă expresiei individuale, prin reguli din în ce mai stricte, generează un contra-curent care se concentrează asupra spațiilor reziduale, interstițiale sau abandonate, ca locuri care permit expresia individuală sau colectivă

121 Proiectele din anii '70 de monumentalizare a periferiei barceloneze, notând aici în special monumentalizarea spațiului public din cartierul Nou Barris, au impus o imagine atipică pentru zona respectivă, imagine marcată de axialitate, compoziție clasică; de abia un program ulterior de amenajare adaugă nu numai elemente de design, ci începe să se intereseze și de utilizarea spațiilor.

122 Trad. ns. din (Tonnelat, 2003): „La notion d'espace libre n'a donc pas disparu mais semble plus simplement s'être déplacée d'une catégorie de vide—a l'opposée du plein—(place/rue, espace public) à une autre, l'interstice, défini comme l'espace non bâti résiduel, c'est-à-dire non planifié et non dessiné".

Scanned with OKEN Scanner

neîngrădită. Individul contemporan, opus în oarecare măsură *blasé*-ului lui Simmel sau chiar *flâneur*-ului, are un impuls către acțiune, către reclamarea unor spații în care își poate regăsi individualitatea. Oportunitatea oferită de aceste spații intermediare, incerte, este pe de-o parte accesul la o serie de lucruri de care spațiul public convențional îl privează pe utilizator, iar pe de altă parte, este oferta unei supleți a utilizării, eventual a contactului cu natura.

5.3
Dimensiunea perceptivă a golului

În legătură cu cunoașterea senzorială, prin care obiectele și fenomenele sunt reflectate într-o imagine mentală (uneori diferită de imaginea reală), așadar, în legătură cu aparența, abordăm dimensiunea perceptivă situând golul în raport cu categoriile topice și în legătură cu funcția de oglindire.

5.3.1
Golul ca spațiu heterotopic

În cadrul formei urbane difuze pe care o considerăm specifică orașului contemporan, distingem după Lefebvre (1999) trei tipuri de spații: izotopice, heterotopice și utopice, iar după Gregotti (1996) două: topice și atopice.

Dacă tipologiile atopice pre-moderne erau, de exemplu, piața urbană și târgul de la porțile orașului, tipologiile post-moderne includ parcări, spații reziduale în și lângă intersecții de autostrăzi, insule urbane industriale care sunt în așteptarea unei noi funcții[123], spații de depozitare, spații verzi neutilizate (proiectate fără funcție specifică), spații urbane abandonate etc., iar diferența esențială dintre cele două categorii nu ține esențial de formă, amplasare și proces de formare, ci de relaționarea lor în structura urbană.

Dacă la sfârșitul anilor '50, Gordon Cullen (unul din inițiatorii curentului Townscapes) situa fenomenul atopiei în legătură cu teritoriul nedesăvârșit dintre rural și urban ca noutate de tipul categoriilor *orașul colaj* (Colin Rowe), astăzi, tipologiile spațiilor atopice relevă un fenomen generalizat rezultat din legile investiției și ale profitului. Constatând proliferarea îngrijorătoare a peisajelor identice în locuri geografice, aflate uneori la distanțe foarte mari, Gregotti (1996) critică indiferența arhitecturii și, în general, a acestor peisaje la contextul istoric și la loc, precum și instituirea unei omogenizări generale care afectează identitatea spațială a locurilor respective. Semne ale unui mecanism inevitabil, tipologiile atopice sunt incapabile de o contextualizare spațial-temporală cu siturile în care apar, excluzând

123 Aflate în stare liminală sau, în termeni agrari: pârloagă, țelină. ȚELINĂ, țelini, s. f. 1. Pământ care nu s-a lucrat niciodată sau care a fost lăsat mulți ani nelucrat; pârloagă. 2. Pășune, fâneață (naturală sau semănată) (DEX 2009).

Scanned with OKEN Scanner

totodată „spontaneitatea întâlnirilor fortuite, temporare care caracterizau, spre exemplu, piețele din Antichitate" (Gregotti, 1996).

Topia sau atopia desemnează două stări opuse, iar izotopia și heterotopia reprezintă stări care denotă o ordine aparentă sau o ordine posibilă în sensul că reflectă o ordine apropiată (Lefevbre, 1999) sau o ordine care nu este (încă) percepută. Dacă spațiile izotopice sunt spații care indică un același tip de loc, conceput, utilizat și perceput în mod similar, spațiile heterotopice sunt exemple de locuri cu spațialitate ambiguă, diferită în modul în care este concepută, utilizată sau percepută, față de spațiile izotopice. O altă diferență este legată de formarea caracteristicilor acestor tipuri de spații, cele heterotopice prezentând caracteristici identitare legate de situații de rezistență spațială și socială, pe când cele izotopice prezintă caracteristici identitare legate de o ordine panoptică și control social.

Așadar, golurile pot fi considerate între ele ca spații izotopice deoarece sunt spații care relevă același tip de loc, sunt rezultate din procese similare și în acest fel sunt legate între ele de aceleași trăsături caracteristice. Însă, în raport cu spațiul urban în general, golurile sunt spații heterotopice care funcționează ca spații postmoderne de rezistență și transgresiune.

Indicând simultan o stare de anomalie spațială și morfologică, în medicină, *heterotopia* desemnează o deplasare spațială a țesutului normal care nu influențează funcționarea de ansamblu și dezvoltarea organismului în care această deplasare se produce; reprezintă deci o anomalie care co-există cu funcționarea normală a țesutului și este, deci, benignă. Ea desemnează o masă de un anumit tip, formată din dezvoltarea defectuoasă a unui țesut care nu ar trebui să existe în locul respectiv, apărând în general în legătură cu organe adiacente sau care în evoluția lor au o anumită apropiere. Heterotopia medicală este deci legată de o „condiție organică eterogenă non-patologică care prezintă o compoziție heterogenă sau heterologă[124] a țesutului, non-caracteristică părții, o anormalitate în structură, în aranjare, în maniera de formare" (Dehaene *et al.*, 2008).

Transpus la nivelul orașului prin contribuția lui Michel Foucault (1997), conceptul de heterotopie scapă unei taxonomii clare, constituind în sine un spațiu al alterității, al diferențierii, al eterogenității, dar și al includziunii. Spre diferență de înțelegerea atribuită de medicină, în care cauzele apariției și efectele lor sunt neclare, Foucault atribuie heterotopiilor o funcție disturbatoare: ele răstoarnă ordinea prestabilită, intră în contrast cu spațiile *asemenea (unitare, omogene)*, reflectă un caracter deviant, însăși existența lor fiind posibilă datorită punerii în opoziție cu parametrii normalității. Heterotopia expune deci, prin contrast, spațiul urban normat.

Heterotopia se află în mijlocul unui flux constant în care relația noastră cu spațiile urbane este mereu renegociată și rearticulată pe măsură ce acesta evoluează; heterotopia apare între real și imaginar, între efemer și atemporal, între public și privat etc. Este un spațiu al juxtapunerii și

124 Heterológ, -ă adj. (despre țesuturi, celule, seruri) care provine de la un individ aparținând unei alte specii. (< fr. hétérologue) (MDN 2000).

Scanned with OKEN Scanner

transgresiunii, al fluxurilor incontrolabile, sensibil la nevoile individuale sau colective.

principiul 1	heterotopiile sunt o constantă a oricărei culturi.
principiul 2	fiecare heterotopie are o funcție precisă și bine-determinată care se schimbă în timp.
principiul 3	heterotopiile au puterea de a juxtapune, într-un singur loc real, diferite spații sau localizări care sunt incompatibile între ele.
principiul 4	heterotopiile sunt legate, în cea mai mare parte, de fragmente de timp.
principiul 5	heterotopiile presupun existența unui sistem de deschidere—închidere.
principiul 6	heterotopiile au o relație cu restul spațiului în care se află.

F 25 Cele șase principii ale heterotopiei extrase din Michel Foucault. 1997. "Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias" în *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory.* (Ed) Neil Leach. NYC: Routledge. 1997. p. 330 - 336.

Interpretarea pe care Foucault o dă conceptului de heterotopie, acceptând astfel natura acestor spații diferite, permite o nouă cheie de lectură a golului, declanșând reacții la viziunea rațională-modernistă asupra orașului, văzut ca întreg și excluzionar al haosului și fragmentării. Fondată pe idei abstracte și vizând raționalizarea spațiului orașului, mișcarea funcționalistă produce însă mai multă fragmentare concomitent cu suprimarea rolului străzii ca vector de socializare. Condiția heterotopică face ca orașul să fie un spațiu diversificat și incomplet, în continuă schimbare, calități pe care zonificarea funcțională strictă a încercat să le reprime prin uniformizare.

Cele șase principii ale heterotopiei (v. Figura 25), enunțate de Foucault (1997) descriu următoarea perspectivă asupra golului: societatea depinde de aceste spații pentru ceea ce planificarea formală exclude; sunt locuri care devin o resursă pentru utilizări alternative; spațiile heterotopice permit o multiplicitate a utilizărilor, unele dintre ele neintenționate; în funcție de anumite schimbări, spațiul heterotopic devine un moment de ruptură spațială, dar poate deveni un loc în care emerge o nouă ordine, devenind astfel un reziduu vizibil important; spațiile heterotopice sunt atât izolate, cât și penetrabile, în același timp; funcția deținută se află între două extreme: între rolul-iluzie, creând un spațiu al iluziei care pune de fapt în evidență spațiul real, și rolul-compensație, creând un alt spațiu, real, perfect, meticulos organizat, opus realității dezordonate.

5.3.2
Funcția de oglindire a golului. Relația identitate—alteritate

Reziduale și ambigue, golurile „ne permit să ne analizăm pe noi înșine și mediul vieții cotidiene, printr-o optică exterioară circuitelor

Scanned with OKEN Scanner

frenetice ale muncii, comerțului și tranzitului"[125] (Barron, 2014, p. 1), o funcție deci de oglindire, dar, în egală măsură, de extragere a subiectului din experiența cotidiană rutinară: o funcție care descrie relația *identitate—alteritate*[126]. Definită prin raportare la ceea ce este diferit, identitatea este un deziderat real sau utopic. Michel Foucault (1997) folosește oglinda ca metaforă pentru a explica dualitatea, dar și contradicțiile dintre realitate și irealitate:

> *În ea mă văd acolo unde nu sunt, într-un spațiu non-real care se deschide ca un potențial dincolo de suprafața sa [...] îmi permite să mă privesc acolo unde nu exist. În același timp, avem de-a face cu o heterotopie. Oglinda este reală și ea întoarce imaginea asupra locului pe care îl ocup. Mă regăsesc absent în locul din care provin, pentru că mă văd acolo (Dehaene et. al., 2008, p. 17).*

Ca reflexie a imaginii unei societăți asupra sieși, golul face ca realul să pară ireal (străin, straniu) „și ne consideră existența cu un ochi proaspăt"[127] (Renaudie, 2011, p. 43).

În societatea actuală, marcată de puterea imaginii și de supra-estetizare, *sinceritatea* cu care golul revelează existența devine foarte importantă pentru oraș deoarece lasă posibilitatea întrevederii autenticității ca posibilitate. În acest sens, într-o referire la fenomenul turistic care invadează centrele muzeificate de oraș, Renaudie (2011) explică procesul de vidare a monumentelor și clădirilor *iconice* prin dematerializare și restrângerea la esența imaginii, la o extragere a profunzimii și a activității care au creat respectivul edificiu. Descrierea fenomenului în termeni de golire presupune deja întrevederea unei soluții: revitalizarea (în sensul său propriu de readucere la viață, cu viață, de umplut cu viață).

F 26 Exemplu de vidare a monumentelor și clădirilor iconice prin dematerializare și restrângere la esența imaginii. Imagini din filmul documentar The Venice Syndrome, 2012, R: Andreas Pichler.

125 Trad. ns. din (Barron, 2014): "they allow us to examine ourselves and our everyday surroundings from outside the frenetic circuits of work, commerce, and transit."

126 Termenii sunt interdependenți, niciunul nefiind clar în absența celuilalt.

127 Trad. ns. din (Renaudie, 2011): „Penser la ville par le vide c'est faire volte-face et considérer avec un oeil nouveau son et notre existence".

Scanned with OKEN Scanner

Calificând golul ca spațiu al deschiderii de posibilități către experiențe „noi" înrădăcinate în esența locului, îi atribuim apartenența la *everyday life*[128] și conturarea sa ca o formă de alteritate a activității, necesară experienței cotidiene și manifestată prin spontaneitate, diversitate și apropriere, facilitată tocmai de lipsa predeterminării sau a supradeterminării. Pentru că experiența cotidiană oferă libertate de alegere, în ea rezidă și oportunitatea transgresiunii normei sau a evitării ei, condiția de gol oferind tocmai în acest sens șansa unei expresii neîngrădite, directe, creatoare de identitate.

5.3.3
Golul și imaginea urbană

Ținând de percepția umană asupra orașului fizic, imaginea urbană se referă la orașul interpretabil dintr-o perspectivă particulară informată și influențată de mecanisme care țin de natura umană (văz, auz, miros, orientare etc), dar și de mediul social și cultural al interpretului, de orașul său „mental" și de orașul său „intern". În acest sens, imaginea urbană este un barometru al mediului urban care măsoară relația dintre spațiul fizic al orașului și percepția umană asupra acestuia, revelând într-un mod sensibil *topofobii* și *topofilii* conturate atât de aspecte fizice atrăgătoare sau respingătoare (lizibilitate, structură și identitate), cât și de amintiri, înțelesuri și sensuri atribuite de perceptor care împreună conturează aparența sa în mediul urban (Lynch, 2012).

În sensul său de conținut, de receptor al activității umane, de veșmânt social (Papageorgiu citat de Sandu, 2007, p 175), imaginea urbană este un melanj: între spațiul fizic și cel mental; între o înțelegere sistemică și o înțelegere semantică a orașului; între orașul văzut ca mașină-sistem, produs al organizării raționale și al logicii științifice și orașul „trăit", „citit" ca text.

În planul imaginii urbane, golurile creează ambiguitate. Deși ușor de identificat (lizibile) prin diferențiere de plin sau de o organizare coerentă, golul are o imagine greu de construit, structura și înțelesul său fiind greu de încadrat în elementele identificate de Lynch (traseu, reper, limită, nod și sector). O caracteristică a sa însă îl face foarte important pentru imaginea urbană: capacitatea de a evoca imagini.

Percepția orașului prin prisma capacității golului de a evoca imagini este ușor de identificat, în special la artiști și regizori de film pentru care starea de gol este un subiect recurent și chiar explicit abordat. Regizorul și fotograful Wim Wenders[129], de exemplu, observă:

128 Practica cotidiană—filosofie aparținând lui Henri Lefebvre pornită dintr-o critică marxistă asupra consumerismului care se opunea unei culturi a uniformizării, a omogenității, preluată de Michel de Certeau pentru a sublinia capacitatea individului de a manipula mundanul și de a crea „tărâmuri de acțiune autonomă".

129 Ca regizor, dar și ca fotograf, Wim Wenders urmărește încă de la începutul anilor '60 peisajul vag, golul, vidul urban în legătură cu memoria, timpul, pierderea, nostalgia și mișcarea. Saltul (căderea) în gol este o temă recurentă în filmele lui Wenders.

Scanned with OKEN Scanner

nu cred că cineva va reuși să facă municipalitatea să înțeleagă faptul că din punct de vedere urbanistic, părțile cele mai atrăgătoare dintr-un oraș sunt acelea în care nimeni nu a făcut niciodată nimic[130]

F 27 Imagini din filmul *The Wings of Desire*, 1987, R: Wim Wenders

130 Trad. ns. din (Wim Wenders citat în Simeoforidis, Yorgos. 1997. *On Landscape in Public/ Open Spaces*): "I don't believe anyone will ever be able to make any city council understand that from an urbanistic point of view, the most attractive parts of the city are precisely those areas where nobody has ever done anything."

Scanned with OKEN Scanner

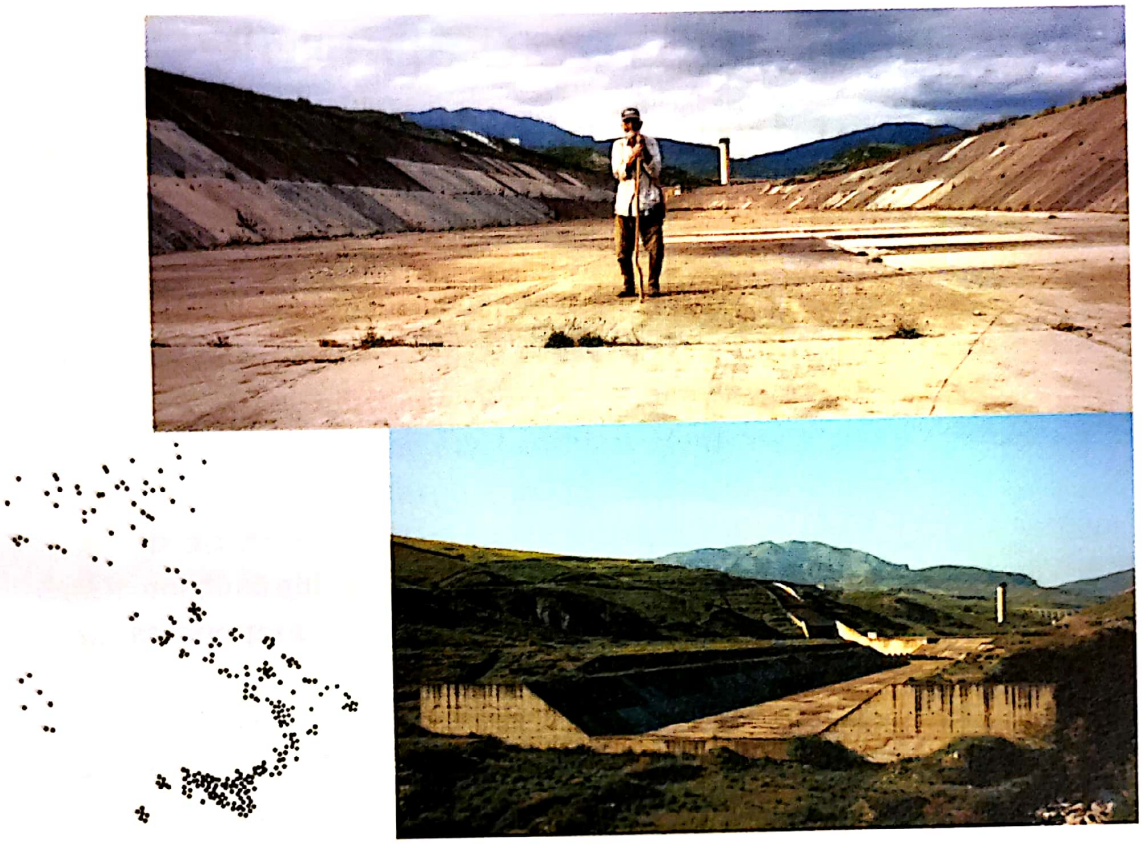

F 28 Imaginea restului, a proiectului neterminat. Imagini din filmul documentar *Unfinished Italy*, 2011, R: Benoit Felici și de pe site-ul proiectului care documentează ruinele moderne ale Italiei, proiecte de infrastructură neterminate, devenite acum „infrastructureă de oportunitate" Incompiuto Siciliano | sursa: http://www.alterazionivideo.com/new_sito_av/projects/incompiuto.php

Iar teoreticianul de arhitectură Yorgos Simeoforidis, plecând de la afirmația lui Wenders, dezvoltă ideea condiției paradoxale a golurilor deopotrivă topofobice și topofilice: o stare liminală între nevoia de a le „umple" prin construire și nevoia de a le lăsa pârloagă sau țelină.

Plecând de la cele patru dimensiuni perceptive care operează simultan (Carmona et al., 2003, p. 88) listăm câteva imagini evocate de gol:

- *după dimensiunea cognitivă:* imaginea neterminării, dar și imaginea posibilității, a oportunității, a ocaziei, a potrivirii, a dispoziției, a deschiderii, a prilejului;
- *după dimensiunea afectivă:* imaginea stranietății, a necunoscutului, a alterității, a unei lumi neobișnuite, a fricii, a anxietății, a diferenței;
- *după dimensiunea interpretativă:* imaginea restului, a reziduului, a risipei, deșeu, capăt, diferență, imaginea a ceea ce a fost (memorie);
- *după dimensiunea evaluativă:* imaginea răului, dar și imaginea oportunității.

Scanned with OKEN Scanner

6 Câteva ipostaze spațiale exemplificative pentru starea de gol

6.1
Zona moartă[131]—caz particular de gol în legătură cu funcționalitatea

Sistemul britanic de evidență funciară[132] cuprinde, începând din 2007, categoria *teren în declin,* definită ca orice teren cu o utilizare anterioară care, în prezent, este în afara unor norme de ocupare, utilizare sau aparență acceptabilă, asupra căruia se impun măsuri de tratare, de decontaminare, pentru a putea fi folosit. Agenția Americană de Protecție a Mediului atrage atenția asupra „siturilor în care se constată o contaminare reală sau percepută care împiedică dezvoltarea", numindu-le *terenuri de exploatare*: căi ferate dezafectate, baze militare dezafectate, obiective miniere în declin ș.a. Ambele categorisiri se referă la starea de abandon în care se află numeroase terenuri ocupate în trecut cu funcțiuni industriale, stare care împiedică reintegrarea lor în circuitul funciar construibil.

F 29 Fosta incintă industrială Vulcan în perioada de suspendare în gol, București | sursa: Alex Iacob / reptilianul.ro

131 Trad. ns. din (Doron, 2007): "Dead zones".
132 The UK's National Land Use Database (NLUD).

Scanned with OKEN Scanner

Plecând de la aceste constatări, Gil Doron (2007) propune spre utilizare un termen mai cuprinzător, *zone moarte*, în care include: terenuri dezafectate, construite sau neconstruite, terenuri abandonate, terenuri vacante ș.a. prin alegerea căruia subliniază caracterul *inert* al acestor tipuri de spații. Dacă în cazul *terenurilor dezafectate* sau abandonate acest caracter inert este evident în sensul de inactiv, fiind spații în care un program formal a încetat sau a fost suspendat și înlocuit prin activități informale, în ceea ce privește *spațiul vacant*, caracterul inert se referă la inerție, la felul în care un teren cu utilizare anterioară, care nu necesită măsuri de *tratare* pentru a fi utilizat/ redezvoltat, este neutilizat. Menținerea sa în stare vacantă poate arunca toată zona într-o spirală a declinului[133].

În acest sens, fosta incintă industrială Vulcan din București, suspendată în gol după golirea de funcțiune, a fost considerată *un teren dezafectat* și nu *un spațiu vacant*, ca în multe alte cazuri din București în care frișele industriale sunt folosite într-un mod informal—de exemplu, de către valorificatorii de fier vechi —, fiind astfel un teren exploatat de către o populație cu statut social marginal care instalează activitatea de locuire. Multe alte exemplificări pot susține ideea folosirii spațiilor defrișate în afara circuitelor și structurilor productive.

În aparență perturbând țesutul urban, lăsându-l incomplet cel puțin la nivel perceptiv, aceste *ruine urbane* se află la limita dintre spațiul privat și spațiul public, la limita între utilizare și neutilizare, la limita dintre considerarea lor ca fiind productive sau dimpotrivă, sterpe, dar fără a aparține vreunei categorii dintre cele enumerate. Extinzând terminologia agricolă, am putea spune că zonele moarte sunt *pârloagele* urbane situate între un proces finit și începerea altui proces, într-un prag temporal al devenirii. Ideea de moarte a zonei indică lipsa vieții, lipsa existenței autonome, lipsa *cultivării*, așadar, lipsa programării sale. Aceasta nu înseamnă însă că, la un nivel mai mare, zona nu are caracteristici vii sau nu participă activ în cadrul unui organism viu. Terenurile agricole sunt lăsate să devină pârloagă pentru a-și reface fertilitatea, pentru a putea fi cultivate cu alte culturi care răspund unor necesități noi, reconectând terenul la sistemul productiv; această opțiune este, așadar, o modalitate pasivă de adaptare.

Două exemple binecunoscute de operațiuni urbanistice de *recultivare* a zonelor sunt: Emscher Park, Duisburg și Petite Ceinture, Paris. În primul caz, este vorba despre un teren dezafectat de tip frișă industrială transformată programat în parc de agrement; în cel de-al doilea este vorba despre un spațiu vacant de tip teren de exploatare (servitute infrastructurală) aflat în transformare programată în infrastructură socio-culturală.

În stare de abandon (din 1985), în zona industrială din Duisburg a crescut în timp vegetația. Așadar, prin renaturarea unei suprafețe importante de teren, zona a căpătat o funcție distinctă, nouă, în organismul urban. Această nouă funcție a fost mai apoi definitivată prin programare într-o zonă de agrement care contribuie major la sistemul verde și de

133 Procesul de declin aferent menținerii în abandon pe lungă durată este explicat în capitolul următor.

Scanned with OKEN Scanner

agrement al orașului. Din momentul în care această ruină urbană este utilizată pentru agrement, ea nu mai poate fi considerată un gol, ci un plin, o formă stabilă funcțional.

Al doilea caz exemplificator, Petite Centure din Paris, reprezintă cel de-al doilea tip de zonă moartă: *terenul vacant*. Terenul de exploatare al centurii feroviare minore a Parisului, căzut în abandon, treptat, în ultimii 70 de ani și-a „refăcut fertilitatea" în timp. Spre deosebire de cazul de la Duisburg care este o zonă compactă situată între două districte ale orașului, centura feroviară minoră este liniară și traversează cartierele interioare ale Parisului. Datorită acestor caracteristici, suspendarea sa în gol a gestat instalarea unor funcțiuni cu caracter socio-cultural: a devenit, într-un mod informal și în afara normelor, un spațiu de experiență pentru artiști și categorii sociale marginalizate. (O fișă a cazului Petite Centure, Paris este prezentată separat la sfârșitul lucrării.)

Din cele două exemple, considerate de noi edificatoare pentru identificarea rolului golului în procesul de transformare a acestor spații, ajungem la concluzia că zonele moarte sunt goluri atât timp cât persistă nedeterminarea. Acest scurt interval în care spațiile sunt suspendate într-un gol de funcționalitate este însă determinant pentru funcționalitatea care se va instala spontan sau programat, golul manifestându-se de fapt în perioada de gestație a unor noi utilizări, evidențiind astfel relații la un nivel sistemic: „golul reprezintă exact această interdependență care transcende toate închiderile" (Renaudie, 2011, p. 48), „umplerea" cu funcțiune însemnând de fapt reconectarea la oraș, repunerea unui spațiu în circuitul orașului, în diverse maniere. Lefebvre (1991), Amin și Thrift (2012/2000), în contextul spațiului ca rețea de relații, înțeleg golul ca un punct de convergență și interacțiune devenit semnificant ca urmare a acțiunii umane.

> *Semnul care indică potențialul eliberator al golului este absența unei recunoașteri și indiferența subsecventă ei*[134] *(Doron, 2007, p. 10).*

Privind din nou către interior, redescoperim și în acest caz golul ca prezență ascunsă, ca potențial latent adânc înrădăcinat în trecutul preindustrial al orașului. Întărim aici ideea că dacă golul nu este atât de mult o absență fizică, ci o stare de așteptare, atunci ceea ce este absent nu este atât o structură fizică, o construcție sau un ansamblu de construcții, ci o funcționare. Interpretând zonele moarte ca spații „nefuncționale", „defecte", unii autori atrag atenția asupra necesității identificării forțelor care fac vizibilă acțiunea timpului asupra structurii urbane. Din exemplele comentate, golul începe să se contureze ca un instrument de investigare a transformărilor, fiind legat de aceste forțe.

134 Trad. ns. din (Doron, 2007): "and what is potentially more socially liberating about the void is precisely the absence of recognition and the subsequent indifference toward it."

Scanned with OKEN Scanner

6.2
Interstițiul—caz particular de gol în legătură cu porozitatea

Interstițiul, caz particular de gol, este caracterizat de atribute precum intermediaritatea, deschiderea, absența funcționalității, precum și de procese de transformare, de alterare, de transgresiune.

Principala caracteristică a *interstițiului* este lipsa de funcțiune atribuită, fără ca acest lucru să însemne că el nu este utilizat. Marcate de o aparentă inutilitate, „interstițiile nu fac parte din ansamblul de locuri ale orașului și, deci, nu este nimic legitim de făcut într-un interstițiu"[135] (Tonnelat, 2003, p. 19). Trecerea către o înțelegere a golului ca *interstițiu*, prin depășirea observației factuale a constatării terenului gol, confirmă perspectiva intervalului (între perioade morfologice, între momente de dinamică urbană etc.), a „spațiului timpului". Citindu-se ca discontinuitate în peisajul urban, într-o permanentă confruntare cu logicile de tip plin-gol, deschis—închis, interstițiul este o formă specifică de gol (Gidel, 2014, p. 88).

Definite ca spații reziduale, rămase, neconstruite, dar aflate în strânsă legătură cu practica de amenajare—deci într-un raport slab sau inexistent cu norma —, interstițiile cuprind, după Tonnelat, terenuri vacante, frișe industriale sau agricole, fiind de talii și forme diverse; în încercarea de a oferi și o calitate operatorie a interstițiului, Tonnelat identifică drept numitor comun tipul de proces prin care au fost produse sau abandonate și care le-a lăsat „resturi inutile".

În relativă contradicție, Tonnelat și Lévesque ne oferă o imagine contrariantă a interstițiului care poate fi un spațiu plin de constrângeri (Tonnelat, 2003, p. 80) sau un spațiu al schimbării, al reînnoirii (Lévesque), fiind în acest sens pozitivat. Lévesque atașează imaginii golului, înțeles de autor ca interstițiu, insurgența naturalului, a naturii sălbatice; situată în intersecția unei brutalități a antropicului (infrastructură, industrie, urbanizare masivă și haotică etc.), a colonizării (floră, faună) și a urbanității (practici locale, mobilizare a comunității pentru folosirea unor spații etc.), „*sălbăticia* urbană ne confruntă cu mediile naturale brute care înglobează contradicțiile tulburătoare pe care societățile încearcă să le reprime sau să le mascheze" (Lévesque, 2002).

Această interpretare se detașează de ideea generică de interstițiu care poate exista la fel de bine și într-un oraș vechi, în care interstițiul poate fi rezultatul unei formări prin ajustare a două țesuturi adiacente, fără ca acestea să se îmbine în procesul de creștere.

Asociat temporarității, interstițiul prezintă un potențial mai mult decât o întrupare, o valoare simbolică mai mult decât una materială, are calități mai mult lecturabile sensibil decât măsurabile; posedând flexibilitate, interstițiul face față trecerii timpului printr-un proces de devenire (Stan, 2009, p. 164). Paradoxal este și faptul că deși aparent fragmentează

135 Trad. ns. din (Tonnelat, 2003): „Simplement les interstices ne prennent pas place dans l'ensemble des lieux de la ville. Il n'y a donc rien à faire de légitime dans un interstice".

Scanned with OKEN Scanner

prin caracteristicile de mai sus, interstițiul structurează prin forța coezivă a permeabilității și a porozității.

Incluzându-l în categoria spațiilor deschise, între locuri și non-locuri,[136] Kevin Lynch (1990) remarcă situarea golului în afara unui sistem social și faptul că, uneori, acesta oferă locuitorilor posibilitatea unui contact neașteptat cu natura. În general, cele patru tipuri de intervenții posibile asupra interstițiului sunt, pe de-o parte, din categoria normării și controlului—umplerea și domesticirea—, iar pe de altă parte, din categoria lucrului cu golul—catalizarea și las-să-fie-ul *(laisser-faire)*.

6.3
Terenul vag—caz particular de gol în legătură cu (a)topia

> *Între ruină și șantier, terenul vag încarnează potențialitatea libertății de gândire (Augustin Ioan, citat de Stan, 2009, p. 165).*

Ignacio de Solà-Morales (1995) folosește termenul de *terrain vague* (spațiu vag) pentru a desemna „un spațiu lipsit de incorporare efectivă, insule interioare golite de activitate și resturi uitate care rămân în urma manifestării dinamicii urbane". Dacă în privința incorporării, spațiile vagi sunt caracterizate de o situație de excludere, din punct de vedere al stratificării, ele evocă doar în aparență un spațiu uitat; trecutul domină prezentul, păstrat doar ca semnificație a unor valori reziduale, captive în raport cu materia orașului.

Termenul „vag" desemnează șase aspecte ale *spațiilor în așteptare: abandonul, suspendarea în gol, marginalitatea, neproductivitatea, fluctuanța și nedeterminarea,* calități care, după cum observă și Karen Franck (Barron, 2014, p. 156), se apropie extrem de mult de cele ale spațiului public în general, cu diferența că spațiul public poate rămâne deschis și neconstruit pe o perioadă foarte mare de timp, în timp ce terenurile vagi pot căpăta oricând o formă nouă de *finalitate* de scurtă sau lungă durată.

Aplicând sintagma *terrain vague*, într-o încercare de monumentalizare a golului în orașul Montreal[137], Lévesque (1999) comentează: o figură de stil banalizată, o asociere oximoronică ce face două trimiteri—termenul de vag este corespondent al nedeterminării, al vidului, în timp ce *teren* sugerează ideea unui suport apropriabil, a unei limite, deci, a unui element stabil, înțelegând aici posibilitatea susținerii unor activități chiar de lungă durată.

Antagonismul expresiei, obținut prin asocierea între un element static și unul dinamic, trimite totodată la o aparență a stării urbane contemporane, a asocierii ciudate între ordine și haos, între determinare și spontaneitate, precum și la binoame de tipul: materie—flux,

136 Termen aparținând lui Marc Augé.

137 Autorul afirmă că spre deosebire de Paris, Londra sau alte orașe cu o identitate marcantă, orașul Montréal poate fi citit și identificat prin goluri, ducând astfel la o monumentalizare a conceptului.

Scanned with OKEN Scanner

teritoriu—traiectorie, local—global. Lévesque notează, de fapt, că tocmai acest antagonism ne face să observăm relația pe care golul o întreține cu forțele antinomice ale controlului și ale nedeterminării.

De Solà-Morales remarcă „stranietatea" acestor spații prinse între stadii diferite de dezvoltare formală, uneori aflate în așteptare pe termen foarte îndelungat, într-o stare de ambiguitate care complică identificarea lor tradițională ca spații cu un statut legal, economic sau funcțional, diminuând astfel atractivitatea lor pentru planificare sau dezvoltare formală. Provenite dintr-o fostă structură formală, funcțională etc., terenurile vagi marchează o prezență a trecutului, reflectând imaginea unei decăderi, deși ele sunt inseparabile de „structura organică a devenirii, a maturizării și declinului, fiind transmițătoarele efemerității" (Rahmann *et al.*, 2012). Un alt aspect al golului, bine evidențiat de terenul vag, este nedeterminarea, lipsa de finalitate, oportunitate pentru experiențe și descoperiri accidentale.

Un element particular pe care îl desprindem în legătură cu această lipsă de finalitate clară este continuitatea sau, mai bine spus, o formă de continuitate asamblată din multiple discontinuități. Aflate în acest flux al nedeterminării, în suspendare temporară, terenurile vagi sunt locuri ale marginalității, dar sunt și locuri ale emancipării disociate de forțele economice (într-un fel în afara istoriei).

Concluziile capitolului 2

Înțelese ca *spații în așteptare: terenurile vagi, vidurile, interstițiile, non-locurile etc.*, în cele mai multe cazuri, spun povestea unei deveniri, a unei transformări, strâns legate de procesele culturale, sociale, economice, politice etc. Așa cum încercăm să arătăm în capitolul despre morfogeneză, această devenire este parte a permanentei dinamici în care sunt prinse, care variază în intensitate, amplitudine, forță și, în consecință, determină un comportament implicit al spațiului *liber*, variind de la o *transformare spațială incrementală* (sesizabilă în timpul scurt la scară mică la care se produce schimbarea de utilizare) la *una totală* (a macroformei organismului urban sesizabilă în timpul lung la scara mare la care se evidențiază ca fenomen).

Am expus natura ambiguă *a golului* care nu se confundă *nici cu vidul, nici cu vagul și nici cu spațiul liber etc.*, acestea din urmă fiind doar situații particulare ale *golului*, uneori suprapuse ca înțeles, alteori complementare. În plan teoretic și în plan concret, *golul*, numitorul comun al formelor spațiale liminale, nedeterminate, vagi poate fi un instrument conceptual de investigare a fenomenului urban în ce privește spațialitatea, temporalitatea, socialul, economicul și esteticul. În încercarea de a-i contura o definire, l-am identificat ca descriptor al proceselor economice în special în legătură cu *procesele de declin*, al proceselor sociale în special în legătură cu *marginalitatea* și *metisarea*, al *proceselor de organizare spațială* și al *acțiunii timpului* în special în legătură cu *porozitatea*, al unei *raportări flexibile la normă* și *normare* atât din perspectivă estetică, cât și din perspectiva planificării, identificându-l cu imaginea ruinei.

Scanned with OKEN Scanner

Înțelegerea conceptului de gol trebuie să depășească raportarea simplistă la ideea de plin, pentru a se înscrie într-o înțelegere a *ansamblului evenimentelor în schimbare*, traversat de fluxuri și energie. Poziția secundă care îi este atribuită în general, de suport sau de punere în valoare a plinului, este depășită nu numai în știința modernă, dar mai ales în cadrul orașului. Noua paradigmă este cea a golului plin de înțeles și semnificație, ca element care pune în valoare continuitatea și chiar totalitatea; prin *gol* se manifestă interacțiunea unor energii ce îi conferă totodată o măsură a evidenței sale la nivelul organismului urban.

În consecință, ne situăm într-o înțelegere a golului în care golul este văzut ca un plin[138], ca un loc în care se manifestă dinamica orașului și acțiunea, în care se operează o parte a transformărilor orașului. Un gol înțeles ca o **prezență a unei absențe** care revelează caracterul de intermediaritate, între un moment trecut a cărui memorie o păstrează uneori, și un moment viitor ca loc al proiecției unei idei.

Îndepărtându-ne de ideea de gol ca lucru lipsit de substanță, inert, golul apare ca lucru într-o stare indispensabilă pentru transformare: o stare de *liminalitate*, situată dincolo de raporturile simpliste, ermetizante, de trecere între categorii spațiale de tipul plin-gol, înăuntru—în afară. Privirea orașului prin conceptul de *gol*, ca instrument de investigare, pune în evidență potențialitatea unor relaționări complexe și, astfel, legătura organică a unui tot dinamic, ca o vastă unitate de interacțiuni. Acceptarea unei potențialități, latente sau manifeste, a golului se înscrie în considerarea orașului ca organism, în care nimic nu are o existență cu totul izolată, insulară, ci intră într-un fel sau altul într-o relaționare. Golul se eliberează de ideea de ruptură și de discontinuitate odată ce este privit și ca obiect, nu doar ca problemă.

Perspectiva dinamică, proprie organismului urban, se opune programării rigide; raportul static plin-gol fiind dinamic și complex ține de transformarea și schimbarea permanentă care pun în evidență și sunt puse în evidență în/ prin temporalitatea și dinamica golului. În raportarea la urban, *golul*, dincolo de faptul că este suportul experienței urbane, este și locul evoluției, al experimentării, al unei multiplicități de finalități, al facilitării creației și creativității revelând acțiunea timpului asupra structurii urbane, atât la nivel particular, cât și la nivel global, sub formă de *porozitate*.

Definițiile înrudite, prin care putem avea o imagine mai clară asupra conceptului de gol sunt termenul agricol *pârloagă* și sensul particular de *turbulență*[139], ambele evidențiind acțiunea timpului asupra orașului. Acceptarea condiției acestor spații, ca spații operante în afară sau la limita unor norme și a sistemelor productive, înseamnă totodată deschiderea a noi posibilități de a lucra cu aceste situri, cu șanse în stimularea activării lor.

138 Acest nivel de înțelegere a golului se apropie mult mai mult de cultura orientală căreia spațiul acestei lucrări nu îi permite explorarea.

139 TURBULENȚĂ, turbulențe, s. f. 1. Gălăgie, zgomot; dezordine; nesupunere, revoltă. 2. (Fiz.) Stare a unui fluid în masa căruia există vârtejuri. — Din fr. turbulence, lat. turbulentia. (gol de aer) zonă din atmosfera terestră în care o aeronavă întâlnește un curent de aer descendent puternic (DEX 2009).

Scanned with OKEN Scanner

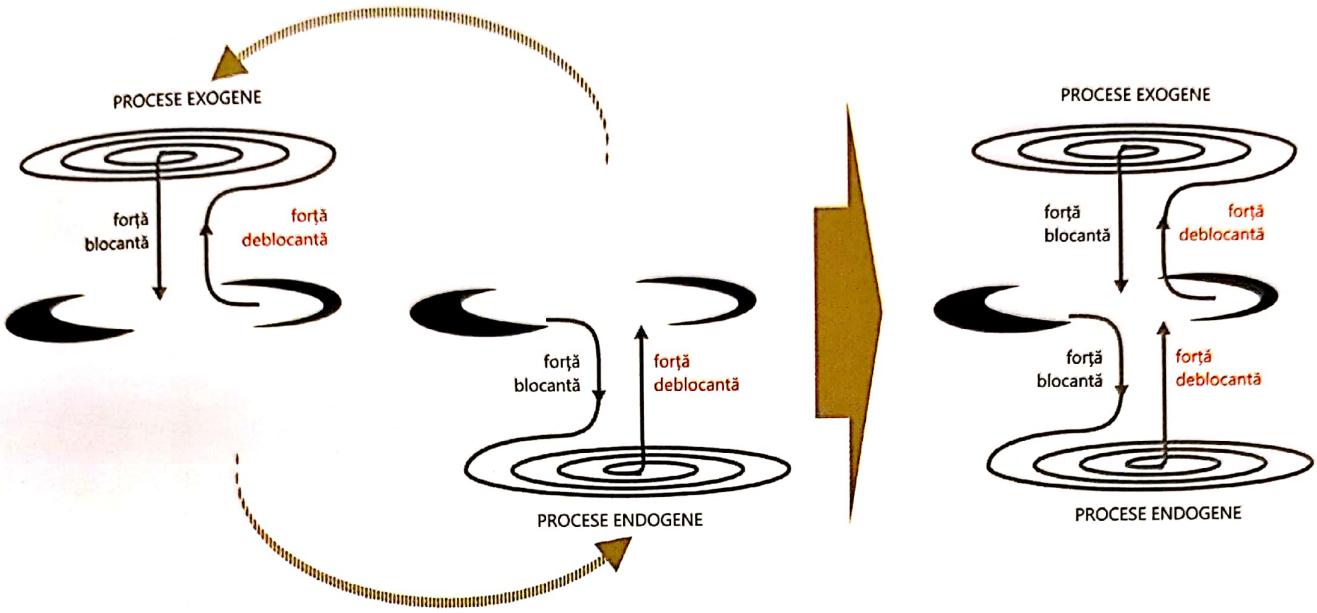

F 30 Golul între vide (vidare, pârloagă), vite (rapiditate, turbulență) și vif (vitalitate); un câmp marginal în care se întâlnesc forțe contrabalansante care asigură vitalitatea: corporalitate și spiritualitate, materialitate și imaterialitate în procese endogene și exogene de suspendare și scoatere din gol | sursa: C.I.

Ca spații între sau la margine, având o interioritate care transcende cuplurile închis/deschis, privat/public etc., deci delimitările sau încadrările clare, fără o destinație instituită și, deci, deschise la schimbare, golurile dețin o relație aparte cu timpul, părând să existe în afara lui—într-un fel de pauză care nu face decât să pună în evidență continuitatea. Ca imagine a alterității și a unei estetici a dezordinii, având o funcție de oglindă, golurile lasă să se întrevadă posibilitatea, disponibilitatea.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 3

Golul evidențiat în procese de transformare

Scanned with OKEN Scanner

7 Specificul formei urbane postindustriale

Realitatea...
O devenire perpetuă
Se face și reface, nefiind niciodată ceva făcut [140].
(Henri Bergson, 1911)

În capitolul anterior am concluzionat faptul că o interogare asupra golului în legătură cu spațiul urban implică situarea problemei deopotrivă în „timpul lung al orașului"—*urmărind morfogeneza*, cât și în „timpul scurt, evenimențial" (Stan, 2009, p. 29) al intervenției spațiale tactice, în raport cu felul în care este percepută producerea de „urbanitate" în orașul contemporan—*urmărind practicile temporare ale spațiului urban*. Tot în capitolul anterior am expus natura ambiguă *a golurilor* care nu se confundă nici cu vidul, *nici cu vagul și nici cu spațiul liber*, acestea fiind doar câteva situații particulare posibile.

În acest capitol vom urmări transformările expuse în primul capitol (dedicat relaționărilor contextuale) în funcție de oportunitățile economice și felul în care acestea au influențat transformarea orașelor.

Am putut identifica două poziții diferite în legătură cu forma urbană. Unii autori afirmă că transformările din mediul urban contemporan, cauzate de tehnologiile informației și de individualizare nu sunt perceptibile în „materia" orașului întrucât rețelele invizibile afectează relația individului cu orașul, dar nu și formele acestuia. De exemplu, Castells (1977) afirmă că „orașul global nu este un loc, ci un proces", timpul fiind mai important ca spațiul. În sprijinul acestei idei vine și definirea orașului, mai degrabă, ca stare de spirit sau comunitate decât spațiu fizic, întărită de constatarea că există mai multe orașe pentru diferiți locuitori—fiecare își compune orașul de care are nevoie din fragmentele existente.

140 Trad. ns. din (Henri Bergson, 1911): „Reality [...] is a perpetual becoming. It makes or remakes itself, but never is something made".

Scanned with OKEN Scanner

Orașul modern	Orașul postmodern
Extindere controlată	Extindere generalizată
Centru predominant	Policentralitate
Descreșterea valorii funciare dinspre centru spre periferie	Declin comercial al centrului principal
Zonificarea activității de locuire	Împrăștierea în periferie Dezvoltare liniară (high-tech)
Arhitectură funcționalistă produsă în masă	Eclectism arhitectural și urbanistic
Frișe centrale și pericentrale	Reabilitare și regenerare urbană

F 31 Noi tendințe de urbanizare periferică | sursa: (Allain, 2004, p. 209)

Totodată, se constată o depășire a ideii că telematica va dizolva orașul din punct de vedere spațial, considerată acum un mit care ignoră influența noilor tehnologii de comunicații și a globalizării asupra spațiului configurării orașelor.

> *Tocmai combinația modurilor de dispersie spațială a numeroase activități economice și integrarea telematică globală a contribuit la consolidarea rolului strategic al marilor orașe în această fază a economiei mondiale* [141] *(Sassen, 1998).*

Adoptăm o idee de mijloc, aceea că progresul tehnologic în care includem și tehnologiile informației prin individualizare a cauzat o dez-articulare a omului, dar nu cu „urbanul", ci cu spațiul urban local, și că o definire instrumentală a scării local-antropologice (Choay, 2011) poate fi o cale de re-articulare.

În prezent, organismul urban este caracterizat de o mixitate de situații, aflate între două modele (ideale) simplificate ale existenței reale: dispunerea și configurarea formei urbane într-un mod organic și într-un mod mecanic. De exemplu, în ceea ce privește spațiul public, dacă în modul organic (asociat orașului medieval cu transformare incrementală) construitul (concrescut în insule) definește spațiul străzii și al pieței, în modelul mecanic (asociat orașului funcționalist cu transformare proiectată) fiind punctual, independent și așezat într-un spațiu amorf, construitul nu mai definește spațiul străzii, acesta din urmă devenind o rețea de drumuri care înconjoară enclave introvertite de spații asamblate mecanic.

Privind dinspre spațiul social, Certeau (1980) și mai târziu Ascher (2004) caracterizau forma urbană prin *fragmentarea spațială* generată de globalizare, descentralizare, transformare a sistemelor de mobilitate urbană și autonome individuală ca generatoare de *eterogenitate* în teritoriu:

141 Trad. ns. din (Sassen, 1998): „It is precisely the combination of the spatial dispersal of numerous economic activities and telematic global integration which has contributed to a strategic role for major cities in the current phase of the world economy."

Scanned with OKEN Scanner

o formă urbană trăită la o scară teritorială, într-un spațiu urban eterogen în care se întâlnesc bucăți de urban, de rural, de oraș mare, de sat [...] și care are tendința de a funcționa din ce în ce mai mult ca o regiune urbană vastă. Un spațiu discontinuu, eterogen, policentric, variat [...] al societății hipertext (Ascher, 2005).

O asemenea înțelegere a teritoriului, ca meta-organizare de entități instabil agregate în funcție de fluxurile care determină creșterea *de la mijloc*,[142] evidențiază o formă de creștere spațială din interior. Spre deosebire de creșterea arborescentă, cu sursă și direcție bine determinată[143], dispersia spațio-temporală prin *spațiile interioare, intermediare, interstițiale* are surse și direcții multiple ce determină o creștere orizontală, cu intensități diferite, o *devenire* prin orice zonă liminală (pliuri, tăieturi, treceri etc.) sau microstructură instabilă (deplieri, replieri, dilatări, contracții, excrescențe, tumori etc.).

La nivel structural, urbanizarea induce transformări la nivel social și economic, iar suprapunerea efectelor spațiale cu cele structurale se constituie în disfuncționalități la nivelul orașului și mutații în forma urbană, vizibile în peisajul orașului postindustrial fie ca *plăgi* sau *rupturi* ale țesutului urban, fie ca pierdere a identității formei determinate de *hipertrofie* ca „mod de dispariție a corpului" (Baudrillard, 1996, p. 33).

142 Orice multiplicitate crește de la mijloc la fel ca firul ierbii sau rizomul: „Any sort of multiplicity grows somewhere in the middle, like the blade of grass or the rhizome."

143 Creșterea arborescentă: rădăcină fixă—tulpină transmițător—ramuri care cresc. În lucrarea *A city is not a tree*, Cristopher Alexander critică diagrama de creștere după modelul arborescent, propunând modelul „natural"—un oraș care se sedimentează în timp și este structurat ca o structură deschisă, în care elementele sunt conectate între ele cu mai multe ordine de relații, iar elementele de o scară mai mică pot interacționa cu elemente din oricare altă categorie fără a respecta o ordine ierarhică rigidă.

Scanned with OKEN Scanner

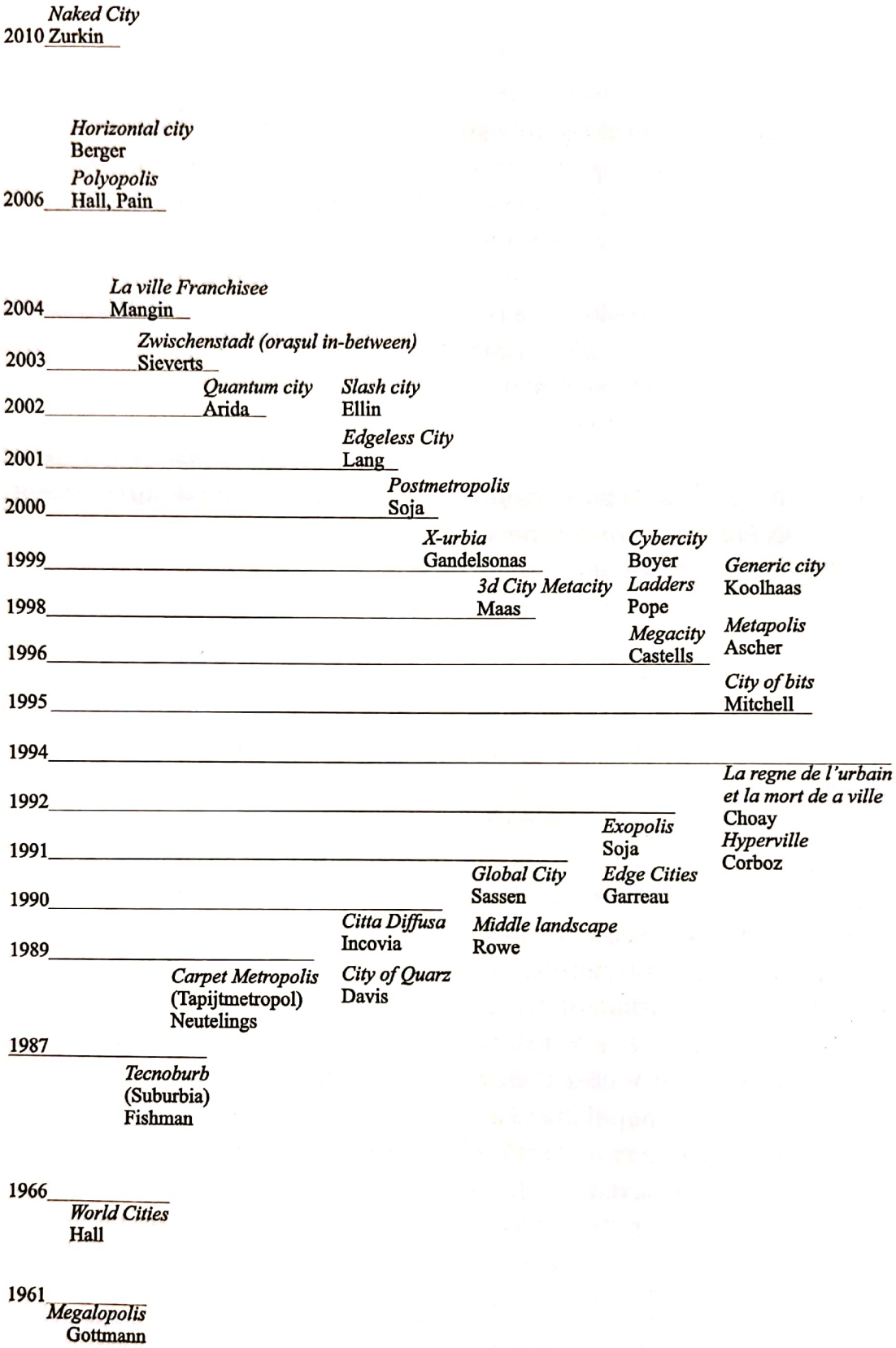

F 32 Vocabularul care descrie diferite forme de oraș după titluri 1961-2010 | sursa: C.I. | Fiecare termen identificat și listat în figură pune accentul pe o caracteristică, context sau punct de vedere specific, dar toate evidențiază transformarea orașului în sensul unei difuzii spațiale. Ceea ce face diferența esențială între condiția urbană industrială—metropola—și condiția urbană postindustrială—metapolis [144]—este, în principal, schimbarea raportării spațiale a individului odată cu introducerea noilor sisteme de comunicație și cu creșterea individualizării.

144 Termenul „metapolis", consacrat de sociologul francez François Ascher, definește dimensiunea nouă, multiplă, multifațetată a orașului contemporan.

Scanned with OKEN Scanner

7.1
Dispersia spațială

Într-un studiu al Agenției Europene pentru Mediu (EEA, 2006), dispersia urbană este pusă pe seama schimbării stilului de viață, a modelelor de consum și a scăderii demografice astfel încât progresia spațiului urbanizat dintr-un teritoriu excede progresia populației.

> *Dispersia urbană = starea de dispersie, extinderea fizică a spațiului urbanizat în teritoriu, cu densitate mică, în funcție de mecanismele de piață active la un moment dat. Expansiunea urbană nu este planificată, diviziunea terenului fiind un rezultat direct al intereselor de localizare a investițiilor, așadar urbanizarea, ca rezultat, este adesea discontinuă, împrăștiată și lipsită de coerență spațială sau funcțională. Prin transformarea neprogramată a terenurilor agricole în zone urbanizate se formează adesea enclave agricole și enclave urbanizate. Orașul dispersat este opusul orașului compact, cu frecvente spații goale care indică ineficiența dezvoltării și consecințele dezvoltării (ne)planificate (EEA, 2006).*

Dispersia este, așadar, o stare caracteristică a transformării fizice a mediului urban indusă de urbanizare[145]. Ca fenomen global, urbanizarea presupune cel puțin două tipuri de creștere[146]: creșterea urbană *concentrată* (concentrarea spațială a locuitorilor și a construcțiilor, acumularea suprapusă a unor existențe urbane) și creșterea urbană *de-concentrată* (extensiunea în teritoriu a orașului, acumularea adiacentă). Chiar dacă primul este asociat în primul rând cu creșterea densității, iar cel de-al doilea, în primul rând cu creșterea întinderii, cele două fenomene se pot manifesta în același timp și, în acest fel, se constată, simultan, zone de declin urban și zone unde prosperă urbanitatea. Conform datelor prelucrate de Banca Mondială, peste jumătate din populația totală a lumii (cca. 3 miliarde de oameni) locuiește în orașe, și, mai mult de atât, se estimează că în preajma anului 2050 procentul va crește la cca. 75% din totalul populației[147]. În starea de *dispersie* urbană, creșterea populației înseamnă și expansiune fizică în suburbie, iar

145 Urbanizarea este un fenomen care se manifestă simultan la două niveluri: regional și local și care denotă acumularea de ordin cantitativ atât de populație urbană, cât și de spațiu urban, dar și subiecte de ordin calitativ, precum moștenirea culturală, stilul de viață și schimbările socio-economice etc. Această dualitate face ca urbanizarea să poată fi definită în două moduri: ca proces de dezvoltare intensă a orașelor existente și de creștere în ritm accentuat a numărului orașelor și a populației urbane și ca: desfășurarea acelui proces socio-economic și spațial prin care un anumit mediu urban este propulsat de la treapta neurbană către cea urbană (Sârbu, 2005, p. 229).

146 Vezi Figura 38—stadii de dezvoltare într-un sistem urban oarecare.

147 Conform raportului *World Economic and Social Survey 2013—Sustainable Development Challenges* elaborat de United Nations Department for Economic and Social Affairs, mai mult de 6,25 miliarde de oameni vor locui în orașe până în 2050, iar în 50 de ani (între 2000 și 2050) populația din regiunile în dezvoltare va crește cu peste 3,2 miliarde de noi rezidenți, cifră care depășește întreaga populație a lumii din 1950 (http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2843WESS2013.pdf).

Scanned with OKEN Scanner

cu cât se dezvoltă mai mult suburbiile, cu atât devin mai mari problemele intraurbane și se înmulțesc operațiunile de tip „re-": restructurare, renovare, reabilitare, regenerare, revitalizare etc. vizând zonele aflate în declin și dovedind faptul că spațiul urban se află într-o continuă restructurare în funcție de interesele de localizare a investițiilor (Harvey, 2000).

În jocul restructurării intervin factori de tip *push and pull* precum preferința pentru locuirea în suburbie, programe de infrastructură majoră, schimbarea tiparelor industriale, economice și de deplasare a forței de muncă care creează, fiecare sau sinergic, rupturi și/ sau goluri în țesutul urban. De exemplu, mutarea unui număr mare de locuitori într-o suburbie atrage după sine construcția de infrastructură majoră care, de multe ori, creează rupturi în țesutul intraurban; la rândul ei, schimbarea localizării forței de muncă atrage mutarea locurilor de muncă, lăsând în oraș un gol funcțional, reparat în timp prin diverse alte procese (refuncționalizare, reconversie etc.).

Descentralizarea (apariția de noi centralități la marginea orașului tradițional prin localizarea centrelor comerciale, de loisir, a campusurilor tehnologice etc. în proximitatea aeroporturilor și a intersecțiilor de autostrăzi) și creșterea mobilității individuale (activități secundare precum deplasările pentru muncă și shoppingul devenind cotidiene și primare) împreună cu depopularea orașelor sunt factori care determină sau întrețin starea de dispersie în orașul contemporan, ciclicitatea și fluctuația conjuncturală dintre creșterea concentrată și creșterea deconcentrată materializându-se în forma urbană și prin apariția sau persistența golurilor.

Interesul pentru procesul care duce la instalarea acestei stări și interogarea asupra „disoluției" orașului tradițional, centralizat și compact, într-un teritoriu dispersat în fragmente sunt deja constante în preocupările arhitecților și urbaniștilor în ultimii 25 de ani. Consumul de spațiu, descentralizarea și, respectiv, coeziunea teritorială sunt temele transversale prin care este studiată și se abordează starea de dispersie. Prin studierea în detaliu a fenomenului urbanizării în afara limitelor spațiale a ceea ce numim, în general, „oraș dincolo de oraș": *sprawl* (cu conotație negativă, stare de degradare, declin al orașului tradițional) și difuzie urbană (cu conotație pozitivă, noi oportunități de dezvoltare) se disting două direcții de descriere a formei urbane; prima pune accentul pe procesul cronologic al evoluției urbane—judecând orașul într-un nou timp: postmetropolis, postsuburbia, iar cea de-a doua pe specificul formei:

- după mărime: megacity, *orașul generic* (Koolhaas, 2005) și/ sau global (Sassen, 1991)
- după starea de dispersie: *orașul difuz*[148] (Secchi, 2004), éclatée, difuz, dispersat
- după integrarea diferitelor obiecte: orașul multiplicității *metapolis* (Ascher, 1995), *ville-campagne*, urban și rural este un *palimpsest* al unui *hiper-oraș* cât o țară (Corboz, 2001)

148 Vezi și Capitolul 1—context, punctul 2.1.

Scanned with OKEN Scanner

- după caracterul central al periferiei: *entre-ville, ville emergente, orașul marginal* (Garreau, 1992).

Forma urbană conține elemente de permanență care pot fi studiate din punctul de vedere al evoluției în timp și al rezilienței lor *(longue durée)*— abordarea specifică analizei morfo-tipologice, însă prin componentele sale cele mai vagi, recente, temporare, forma urbană reflectă relația dialectică dintre *spațiu* și *procesele sociale, economice și politice* care o influențează, o formează sau o transformă într-un proces continuu de *transgresie topică*. Este vorba despre acele procese și principii de (in)formare care asigură adaptabilitatea și reacția spontană, (re)activitate a formei urbane, condiții și procese identificabile tocmai în această ordine „glocală" sub formă de factori „in" (Gausa, 2013, p. 234) care țin de gol:

IN-determinare (principiul incertitudinii)
IN-stabilitate (in-constant)
IN-complet (in-finit)
INter-acțiune (inter-schimb)
IN-dividualitate
IN-termitență (în-trerupt)
INter-conexiune (infra-structuralitate)
IN-subordonare(in-dependență)
IM-puritate(in-discriminare)
IN-disciplină(im-previzibilitate)
ordine IN-formală

Așa cum perioada de industrializare a modificat semnificativ forma urbană, și post-industrializarea a generat un oraș „fragmentat în formă și haotic în structură" (Carmona *et al.*, 2003, p. 29), ca rezultat al combinației între descentralizare și recentralizare, periferializare a centrului și centralizare a periferiei care au „întors orașul simultan cu înăuntrul afară și cu afara înăuntru". Coroborând creșterea spațială a orașelor cu creșterea populației[149] și cu fenomenul de redistribuție a spațiului urbanizat în orașul postindustrial, se constată o stare de *dispersie*[150] (Monclús, 1998) (Choay, 1994); termenul umbrelă dispersie este parțial suprapus termenilor mai specifici sprawl și suburbie, în special în context american și, parțial, celor

149 Cf. statisticilor prezentate de David Rusk în Cities Without Suburbs, Woodrow Wilson Center Press (Washington), 1995, între 1960 și 1990 populația multor orașe din SUA a crescut cu o medie de 47%, în timp ce teritoriul urbanizat al acelorași orașe a crescut cu peste 100%.

150 Am preluat termenul „dispersie" din titlul seminarului *La ciudad dispersa. Suburbanización y nuevas periferias* ținut în perioada februarie-aprilie 1996 la CCCB (Centre de Cultura Contemporáneaa de Barcelona) și ale cărui concluzii au apărut în 1998 într-o publicație coordonată de Javier Monclús. În Europa este vorba mai ales despre fenomenul dezvoltării cu suprafețe urbanizate la periferia orașelor prin extindere, colonizare, sau despre fenomenul de periurbanizare. În literatura franceză acest fenomen este denumit l'étalement urbain. Procesul de dispersie a fost inițial interpretat ca expansiune urbană în periferie (echivalentul procesului de suburbanizare din SUA, însă lipsit de activități complexe).

Scanned with OKEN Scanner

de *difuzie* (Indovina, 2002), *expansiune (necontrolată)* sau *periurbanizare*, în special în context european.

În lumea globalizată, caracterizată de urbanizare accelerată și/ sau inegală, cu evoluție demografică importantă[151] și mobilitate sporită care, împreună, creează fragmentare, în care dezvoltarea durabilă reprezintă un concept greu de pus în practică, dar care este susținut de preocuparea pentru „drămuirea" resurselor, constatăm o reluare a interesului pentru spațiile *goale, vagi, interstițiale, junk, reziduale, eliberate.*

Două întrebări se evidențiază în acest moment:

1. Deoarece în stare de dispersie orașul nu a dispărut, coeziunea sistemului autoorganizator fiind în mod evident menținută[152] în fața entropiei induse de transformările globale în trecerea de la era industrială la era postindustrială; și deoarece constatăm existența cu preponderență a golurilor în spațiul urban, ne întrebăm care este importanța porozității pentru orașul contemporan?
2. Deși intens discutată, ce formă urbană corespunde dispersiei? Sunt utilizate exclusiv două noțiuni extrem de generale situate în opoziție: formă urbană și formă rurală, iar termenul rurban nu desemnează decât o formă de hibrid dintre cele două forme generale. Însă cărei forme îi aparține nodul de autostradă, ciorchinele de suprafețe comerciale, enclava agricolă sau parcul de eoliene? Ce rol au aceste elemente, ansambluri de obiecte și spații ce țin de un gen spațial nedeterminat, în organismul urban?

7.2
Fragmentarea spațială

Prin fragmentare spațială înțelegem situarea simultană, în interior și în exterior, datorată unei combinații de descentralizare cu recentralizare, periferializare a centrului și centralizare a periferiilor.

Această situare poate fi identificată după categorii de elemente morfologice: *limite, repere și orientare* (Lynch, 2012) (Machedon, 2006) și provine din două tipuri de procese: *naturale și antropice.* Dacă procesul natural de fragmentare se referă la condițiile naturale de relief care își dispută teritoriul (ape, vânturi, soare, vegetație etc.), în procesul antropic concurența pentru teren se materializează prin modul de folosire instituit (cultivare, construcție, circulații, exploatare etc.). Fragmentarea rezultă, așadar, din relația societății cu mediul natural, ca rezultat al procesului de însușire a spațiului, iar caracterul fragmentării este dobândit în funcție de procesul

151 Conform raportului *World population projected to reach 9.6 billion by 2050—UN report.* UN News Centre. June 14, 2013. Accesat pe 16 iunie, 2014. http://esa.un.org/unpd/wpp/Documentation/pdf/WPP2012_Press_Release.pdf

152 Reamintim aici că, după date statistice interpretate științific sau empiric de mulți autori, omenirea a intrat în era antropocenului în care *Homo urbanus* domină nu numai calitativ, dar mai ales cantitativ.

Scanned with OKEN Scanner

dominant și poate fi istoric: timpul lung/timpul scurt—v. Figura 33(a). Ali Madanipour (v. ANEXA 7) constată faptul că plasarea cartierelor industriale se făcea dincolo de anumite limite naturale față de oraș, deci într-o situație de izolare, păstrată chiar și după dispariția industriei. Aceste limite—râuri, râpe, coline etc. devin subiectul unor proiecte de reintegrare în oraș.

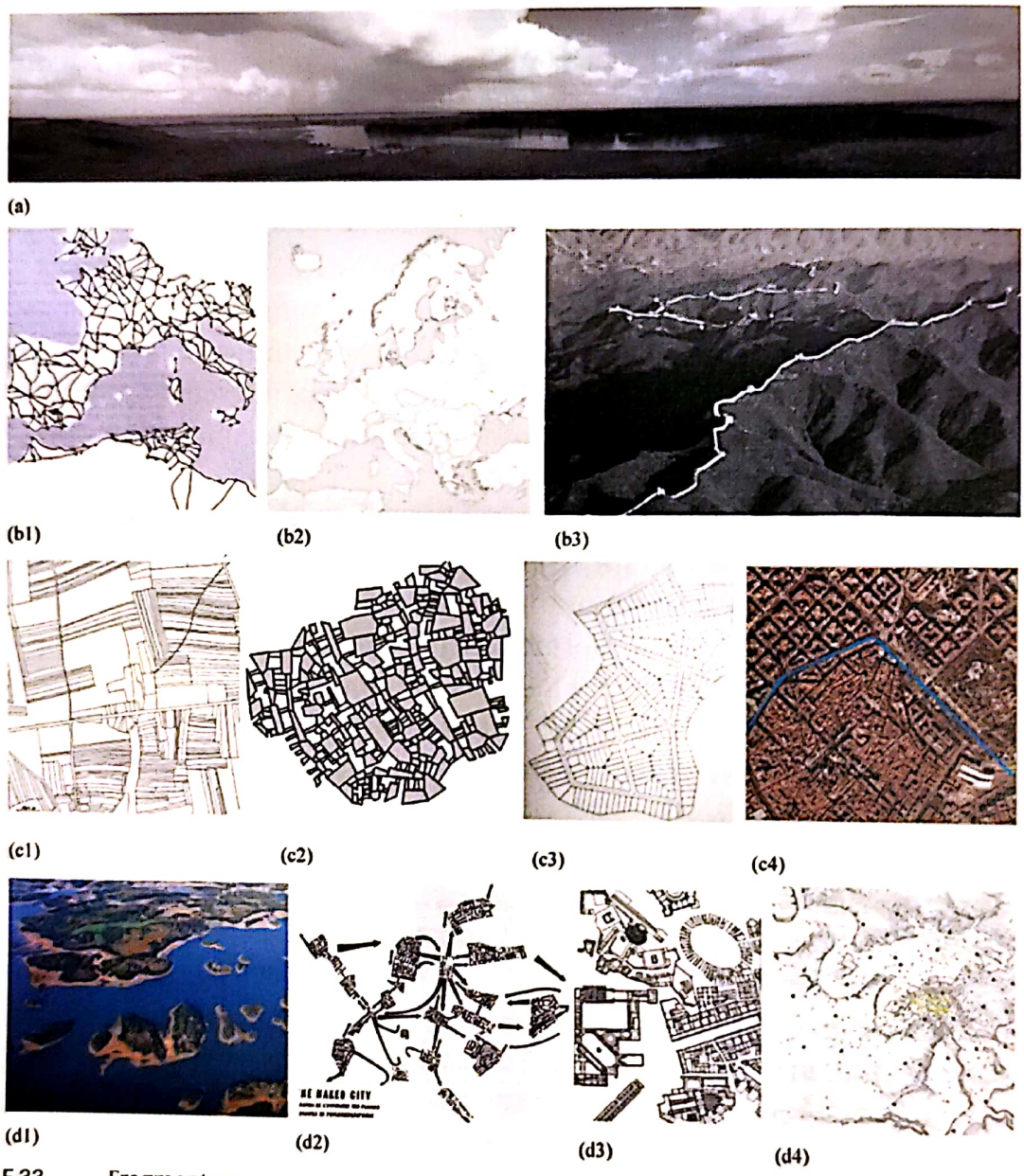

F 33 Fragmentare

(a) Valea Stanciului (Jiu) fragmentare geo-morfologică, săparea albiei de către un râu, foto C.I.

(b) fragmentare primară prin atribuirea unei funcțiuni:

(b1) fragmentarea teritoriului printr-o rețea antropică: rețeaua de drumuri romane

(b2) delimitarea teritoriului prin granițe politice: granițele țărilor europene

(b3) delimitarea teritoriului prin construire: Marele Zid Chinezesc

(c) fragmentare prin atribuirea unei funcțiuni:

(c1) parcelar agricol

(c2) parcelar spontan într-o zonă informală

(c3) Parcelarul parcelării Gramont, 1893, N. Lascu. 2011. Bulevarde Bucureștene, p 123.

(c4) țesut urban, Barcelona

(d) fragmentare la nivelul percepției și al utilizării

(d1) arhipelag natural, stepping stones pentru viața sălbatică

(d2) arhipelag intraurban, stepping stonces în societatea postindustrială legate prin experiență: Guy Debord—Naked City. Psychogeographic guide of Paris

(d3) arhipelag arhitectural—orașul prezenței compozite, Colin Rowe, Fred Koetter. 2013/1978. Orașul Colaj

(d4) Paula Vigano & Bernardo Secchi, Paris—arhipelagul regional Grand Paris—spațiu poros.

Scanned with OKEN Scanner

F 34 Procesul de fragmentare este ușor de identificat în orașul contemporan la un nivel micro—de exemplu, în București întâlnim numeroase exemple de transformare structurală a parcelarului din agricol în fundătură; atunci când fragmentarea agricolă a creat parcele (spații) cărora nu le mai putea fi atribuită activitatea de locuire: zona Agricultori (a) și zona Traian aflându-se în prezent în plin proces de restructurare prin fragmentare—sau la nivel macro—de exemplu, asimilarea primelor industrii prin integrarea lor într-un sistem verde, orașul București fiind din nou un exemplu potrivit pentru legarea în sistem a parcurilor Carol cu Tineretului. (b) | sursa imaginilor: Google Earth.

Privind teritoriul[153] *prin prisma evoluției sale, observăm un proces de însușire a spațiului general, prin fragmentări succesive, pe baza criteriilor și principiilor de structurare a mediului din punct de vedere antropic (Machedon, 2006), iar dimensiunea fragmentului este dată de elementele care contribuie la conformarea lui—relief, climă, limite administrative, istorie, populație.*

Caracterul *metabolic al teritoriului* constă „într-un proces în care între elementele componente există un raport continuu de aranjamente și combinări ierarhizate fără ca forma să fie fixă, ea putând fi involutivă sau evolutivă în funcție de caracterul procesului" (Machedon, 2006, p. 56)—v. Figura 33(d). În acest caz, menținerea fragmentelor în relație este esențială pentru unitatea organismului cu valențe metabolice, așa cum este și organismul urban. În acest sens, fragmentarea spațiului poate fi „benignă" sau „malignă", în funcție de rezistența organismului și de capacitatea sa de adaptare/vindecare, iar procesul de adaptare ține de praguri de transformare structurală[154].

Dacă industrializarea a atras locuitorii în oraș (locuințe și fabrici), postmodernitatea a relocat interiorul în *mall-uri*, *atriumuri* și *locuri de cultură și distracție*, în *locuri climatizate și iluminate artificial* etc.,

153 După definiția de dicționar (Webster, 2006) < territorium (lat.) = întindere de pământ în jurul unui oraș (sensul literal) = o arie sub jurisdicția unei administrații anume. Teritoriul este definit și ca decupaj spațial generat de prezența umană/ dezvelire—defrișare a unui spațiu amorf și investirea lui cu memorie, muncă, spiritualitate, prin asumare-cultivare. Dintr-o perspectivă antropologică, fiecare om însă definește un loc și totodată un tip de centralitate spațio-temporală, iar locuirea într-o comunitate conturează teritoriul acesteia.

154 Acest proces este ușor de identificat uitându-ne la caracterul metabolic al parcelarului bucureștean de factură agricolă încă existent și manifest în zona Agricultori, de exemplu. În București întâlnim numeroase exemple de transformare structurală a parcelarului din agricol în fundătură; atunci când fragmentarea agricolă a creat parcele (spații) cărora nu le mai putea fi atribuită activitatea de locuire.

Scanned with OKEN Scanner

micro-evenimente împrăștiate—insule—ce sunt neconectate și separate de distanțe mari de parcurs, independente de cuprinderea fizică a teritoriului.

Elemente primare fundamentale	Niveluri de structurare	
linia (elemente liniare) planul (figura) volumul (spațiul)	parcela țesutul forma urbană	limite, granițe, haturi spațiu liber locul intermediar teritorii

F 35 Elemente morfologice primare și două niveluri de structurare în raport cu forma materială și cu forma imaterială plecând de la (Machedon, 2006, p. 119).

În timp ce spațiul contemporan este descris prin fragmentele care tind să se izoleze din ce în ce mai mult (*gated communities*, *ghetto*-uri, polarizarea socială etc.), golul caracterizează spații care se situează aparent la multiple scări: extraurbană, metropolitană, la scara spațiului urban și la scara arhitecturală. Acestora, în special în cazul țărilor fost socialiste, li se adaugă o categorie fără scară sau situată între scări, în funcție de nivelul la care au fost gândite proiectele formalizatoare ale dezvoltării *centralizate* specifice orașului:

a. la scară extraurbană—infrastructura și elementele naturale majore
b. la scară metropolitană—colecție de „corpuri" așezate „mut" unele lângă altele[155]
c. la scara spațiului urban—„praguri" determinate de perioadele morfologice
d. la scară arhitecturală; până și locuința este fragmentată—utilizarea frag-mentată a imobilelor naționalizate, amenajarea independen tă a apartamentelor și a spațiului public de bloc etc.
e. între scări, în funcție de logici locale.

Așadar, cazurile particulare de gol, după caz, sunt fragmentele în sine sau interstițiile interfragmentale.

Despre formarea și însemnătatea golurilor rezultate în urma fragmentării vorbește Bernardo Secchi, atribuindu-le rolul de limită, de separație între diverse fragmente, limită ce accentuează manifestarea fenomenului de fragmentare:

> *principiul modernist al străzii—canal de circulație a fost adoptat și de orașul difuz [...] spațiul dintre, dintre obiecte și subiecte aflate unele lângă altele, între casă și cartier, este traversat de mulți străini și nu este un loc de întâlnire; a devenit gol pentru că nu mai joacă un rol recognoscibil; singura exigență este de a fi un spațiu permeabil ca să poată fi traversat cu cât mai puțină fricțiune (Secchi, 1993).*

155 Ex. Chișcani la Brăila—corp industrial - gol de infrastructură; Mogoșoaia—corp de sprawl—gol de expansiune.

Scanned with OKEN Scanner

Din studiul evoluției formelor, al modelelor de dezvoltare și de interpretare a evoluției organismului urban, extragem o serie de aspecte pentru înțelegerea rolului golului, sub diferite forme de manifestare ale sale, în transformarea spațiului urban.

Metoda de interpretare a formării golului în țesutul urban, prezentată aici, se sprijină pe ipoteza conform căreia istoria orașului este înscrisă în țesutul său și astfel, fiecare fragment de țesut este inseparabil de organismul teritorial în care este situat și în care s-a format, depinzând atât de condițiile fizico-geografice, cât și de condițiile culturale de formare. Așadar, o abordare morfologică prin identificarea urmelor diferitelor faze de organizare antropică a entităților spațiale în țesutul urban, de la etapa agrară până în prezent, pare potrivită pentru interpretarea formării golului.

În prezent, când orașul prezintă extinderi și transformări care nu sunt neapărat contigue cu cele din perioadele anterioare, o analiză a golurilor nu se poate realiza nici exclusiv la nivelul întregului și nici exclusiv la nivelul fragmentelor, înțelegerea procesuală a unei situații complexe, precum fragmentarea, necesitând o dublă vedere: *evaluarea fragmentului ca întreg în raport cu orașul ca întreg*. Dintre abordările uzuale în analiza de arhitectură și urbanism, abordarea morfologică este cea utilizată, atât pentru a structura, cât și pentru a soluționa o problemă complexă multi-dimensională și greu cuantificabilă, precum fragmentarea și, implicit, existența golului.

În ansamblul disciplinelor care se ocupă de studiul evoluției urbanului (istorie, geografie urbană, sociologie, antropologie, peisagistică), morfologia urbană se decupează ca domeniu distinct prin faptul că ia în discuție forma urbană ca o totalitate inteligibilă, purtătoare de semnificație, ale cărei transformări petrecute de-a lungul timpului trebuie înțelese pentru a-i putea prefigura viitorul[156]. Faptul că în abordarea morfologică, elementele morfologice sunt considerate în sistem pornind de la rezultatul evidențiat către identificarea modului de relaționare al elementelor, este o caracteristică ce justifică alegerea acestei abordări.

Considerăm, aici, *spațiul urban* a fi acea arie urbană afectată de acțiunea umană prin diverse procese de ocupare (incrementale sau nu, planificate sau nu). Așadar, aspectele morfologice ocupă o dublă poziție în acest proces: de produs și de parte din procesul ciclic de reorganizare a spațiului urban datorat activităților, comportamentelor, economiei, culturii urbane, a politicilor etc. În această interpretare, tiparele și cazurile de gol apar în legătură cu principalele momente de transformare urbană (planificată sau nu) a organismului urban și ar putea fi identificate prin descifrarea evoluției sale. Asemenea urme nu se găsesc numai sub formă de rămășițe „arheologice", mărturii ale perioadelor trecute, ci și sub formă de limite de proprietate, drumuri, trasee, vegetație, canale, loturi agricole, alinieri de elemente construite etc. Limitele, locurile de ruptură sau de schimbare majoră a țesutului ca rezultate ale influențelor, obiectivelor de planificare și ale cumulului de factori decizionali, se constituie astfel ca martori pentru diferitele perioade morfologice din viața unui oraș. În plus, deoarece golul este un

156 Angelica Stan și Cătălina Ioniță. 2012 - 2013. *Morfologie Urbană*—Curs, UAUIM.

Scanned with OKEN Scanner

rezultat al fragmentării, iar fragmentarea ține de procesul de urbanizare, este important să identificăm acele perioade morfologice care corespund urbanizării extensive sau intensive.

Din relaționarea evoluției tehnologice cu transformările socio-culturale și politice din Europa, distingem trei mari perioade de schimbări spațiale:

- Orașul tradițional—înainte de secolul al XVIII-lea
- Metropola—secolele XIX - XX, cu o turnură importantă la sfârșitul anilor '80 datorată dispariției Uniunii Sovietice (Rowe, 2013)
- Metapolisul[157]—orașul post-industrial

Un caz aparte de oraș industrial este orașul post-socialist, în care, datorită coincidenței perioadei morfologice caracteristice perioadei socialiste cu perioada de industrializare, este mai ușor de urmărit geneza golurilor datorate declinului industriei decât în alte situații (v. Anexa 3).

În continuare, vom analiza rolul golului în organismul urban de la mare la mic, prin interogare asupra locului său în legătură cu creșterea urbană, cu procesele de declin, cu organizarea spațiului și cu alți factori identificați.

În cadrul procesului de recuperare urbană, valoarea existentului se definește, în primul, rând în raport cu orașul respectiv luat ca organism într-o formă globală a sa—luarea în considerare a golurilor fiind așadar o problemă de restructurare urbană (continuă).

Cu privire la spațiul urban, o teorie centrată empiric pe relațiile dintre plin și gol în organizarea și utilizarea spațiului poate fi abordată printr-o analiză a creșterii și declinului prin raportarea la limitele și centurile de creștere și la permanența lor în țesutul urban. Metoda de investigare este de la mare la mic.

La nivel macro folosim investigarea morfologică a organismului urban după modele teoretice de creștere urbană, etapele de creștere în legătură cu etapele de dezvoltare economică (ale industriei) evidențiate în forma urbană ca centuri limitrofe și raportul dintre perioadele morfologice și factorii care au influențat etapizarea morfologică.

157 Termenul „metapolis" introdus de François Ascher (1995) definește dimensiunea nouă, multiplă, multifațetată a orașului contemporan. Edward Soja (2000) folosește termenul „postmetropolis" pentru a defini această dimensiune nouă a orașului, caracterizată de o complexitate pe care o explică drept efect al simultaneității proceselor de teritorializare și deteritorializare. Nu există diferențe semnificative între ceea ce autorii numesc *metapolis* sau *postmetropolis*, aceștia subliniind existența simultană a unor procese până nu demult considerate antagonice, din perspective diferite, sociologie, respectiv economie. Diferența de poziționare a autorilor face și diferența între termenii propuși: sociologul aduce în discuție condiția de existență a polisului, iar economistul pe cea a metropolei. Folosim aici, ca citat de autoritate și descriptor al orașului contemporan, termenul propus de Ascher pentru a sublinia natura meta-relațională a orașului contemporan cu „spații profund eterogene și nu neapărat contigue" (p. 34) „un spațiu al mobilității în care relațiile de proximitate sunt în mare parte dizolvate. Spațiile metapolisului sunt conectate la multiple rețele naționale și internaționale (formale: aeriene, feroviare, rutiere, de date; informale: rețele economice, financiare, culturale) și câteodată întrețin și cu teritorii îndepărtate relații mai intense în comparație cu mediul apropiat, care nu mai joacă rolul de proxim" (p. 175).

Scanned with OKEN Scanner

Procese de restructurare	Geografia asociată	Element structural pus în evidenţă
proces combinat de dez-industrializare şi re-industrializare;	clustere industriale	campusuri
globalizare-locală şi localizare-globală;	un sistem de oraşe globale	reţele
datorate unei combinaţii de descentralizare cu recentralizare, periferializare a centrului şi centralizare a periferiilor;	fragmentare spaţială—situarea simultană în interior şi în exterior	goluri
segregare din cauza diferenţelor mari de venituri, cultură şi stil de viaţă;	tipare noi de fragmentare socială	ghetouri, cartiere gentrificate
ca exprimare a nevoii de protecţie, supraveghere şi separare;	enclave	gated-communities
schimbare majoră—imaginea se rupe de realitate.	forme „simulacru", imitaţii ale formelor care nu au existat niciodată, „copii fără original"	placesness, parcuri de distracţii, centre comerciale, lanţuri de magazine etc.

F 36 Şase geografii ale proceselor de restructurare spaţială a oraşului postindustrial după Şcoala din California (studiind oraşul Los Angeles ca arhetip al oraşului postmodern) | sursa: sintetizare C.I.

Scanned with OKEN Scanner

8 Starea de gol evidențiată în procesele de creștere și declin

8.1 Golul și procesul de creștere

8.1.1 Modelele teoretice de creștere urbană

Modelele teoretice de creștere urbană sunt cele mai utilizate generalizări ale structurii urbane. În raport cu acestea, am urmărit identificarea regulilor generale de apariție a golurilor în raport cu creșterea urbană, urmând ca rezultatele să fie rafinate prin raportarea la perioadele morfologice ale unui oraș.

a. Modelul creșterii urbane concentrice—Earnest Burgess

Creșterea urbană concentrică este o consecință a exercitării forței centripete față de un nucleu în situația absenței unor constrângeri de ordin fizic. Deși modelul pare să excludă redundanța, aceasta poate apărea exact acolo unde perturbă concentricitatea, la limita între o zonă concentrică veche și una nouă, unde apare datorită unei creșteri rapide, sau chiar în interiorul unei zone concentrice, acolo unde factorii economici de localizare s-au schimbat. În acest caz, în locul în care apare redundanța apare și golul. În cazul acestui model, golul apare în coroane cu profil funcțional dominant industrial.

b. Modelul creșterii urbane sectoriale—Homer Hoyt

Creșterea urbană sectorială sau tentaculară este determinată de orientarea spontană a masei urbane pe anumite direcții favorizate de existența infrastructurii de transport (căi ferate sau rutiere) în condițiile prezenței unor constrângeri fizice—bariere naturale (relief, climă, ape etc.). Un factor determinant important pentru acest model este factorul politic care decide întărirea sau crearea de noi legături funcționale, direcționând astfel dezvoltarea.

Scanned with OKEN Scanner

În acest caz, golul apare în două situații: în zona rămasă între aceste tentacule, terenul fiind scos din sistemul agricol, de exemplu, dar și ca urmare a dislocării funcționale dinspre nucleul orașului către noile arii de dezvoltare. Golurile produse sunt astfel de ordin spațial și funcțional.

c. Modelul multinucleic—Chauncy Harris și Edward Ullman

Modelul multinucleic reprezintă creșterea „în petice" în jurul a mai multe centre de interes simultan sau succesiv generatoare de creștere. Astfel, între aceste nuclee se generează o structură în care se regăsesc la scară mică celelalte două modele. Concurența centrelor duce la slăbirea controlului asupra acestui țesut intermediar care devine, mai ales cu cât se depărtează de unul din centre, prins între „plinuri". La fel ca și în cazul modelului creșterii sectoriale golul apare ca zonă rămasă în afara influenței centrelor, dar și ca gol funcțional în urma mutării centrelor.

Aceste prime trei modele sunt modele de creștere expansivă, fiind bazate pe adiție, alipire și cucerire de noi teritorii în paralel cu dinamica teritorială intraurbană. Așadar, golurile care apar datorită acestui tip de creștere combinată sunt și ele de două feluri: goluri spațiale, care se datorează expansiunii și scoaterii prin închidere între limite urbanizate a unor teritorii extraurbane, din sistemul lor natural sau agricol, și goluri funcționale, care apar ca urmare a dislocării funcționale dinspre nucleul orașului către noile arii de dezvoltare.

d. Modelul satelitar și modelul concentrării deconcentrate

Modelul satelitar nu mai este un model descriptiv construit pe observația creșterii orașelor, ci este un model alternativ de planificare alături de modelul deconcentrării concentrate. Aruncarea unor nuclee dense în afara orașului, separate prin centuri agricole sau forestiere pentru a limita expansiunea orașului-mamă, reprezintă modelul care ia în considerare golul ca o componentă a sistemului. În acest caz, centura urbană este un gol plasat în spațiu din rațiuni spațiale și funcționale cu rol de pauză și prag pentru expansiune, dar și cu rol în sistemul natural.

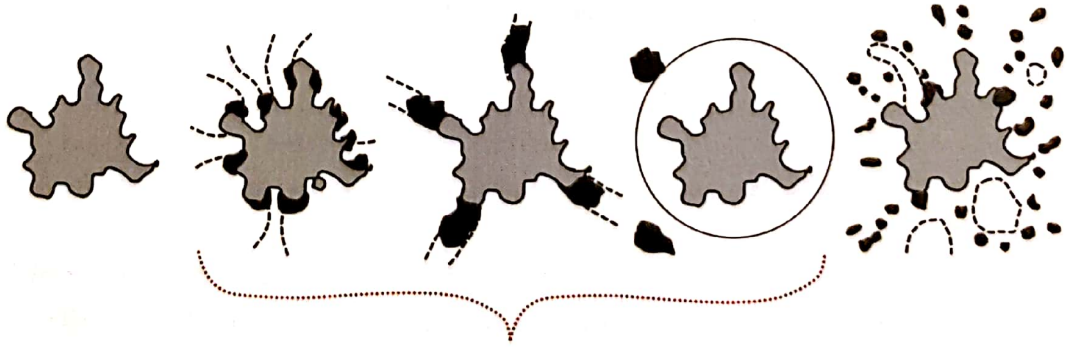

F 37 (a) oraș compact—modelul creșterii urbane concentrice (b) oraș dezvoltat planificat—modelul creșterii urbane sectoriale, multinucelic (c) oraș dispersat—modelul concentrării deconcentrate

Scanned with OKEN Scanner

Stadiul de dezvoltare		tip	grad		Schimbarea demografică		
				oraș	coroană		regiune
I	URBANIZARE Creșterea orașului în legătură cu creșterea regiunii	Centralizare	absolută	++	-	+	
			relativă	++	+	+++	Creștere concentrată
II	SUBURBANIZARE Creșterea regiunii în legătură cu orașul	Descentralizare	relativă	+	++	+++	
	EXURBANIZARE Creșterea regiunii fără legătură cu orașul		absolută	-	++	+++	
III	DEZURBANIZARE Când descreșterea orașului excede creșterea din regiune	Descentralizare	absolută	--	+	-	
	CONTRAURBANIZARE Când descreșterea unei zone atrage descreșterea totală		relativă	--	-	---	Creștere deconcentrată
IV	REURBANIZARE Când descreșterea din jurul orașului excede descreșterea/creșterea sa	Centralizare	relativă	-	--	---	
			absolută	+	--	-	

F 38 Stadii de dezvoltare într-un sistem urban oarecare | sursa: prelucrare după Pacione, M, *Urban Geography: A Global Perspective* 2001/2005, p. 107, completări și comentarii—C.I.

8.1.2
Ciclicitatea creșterii

a. Centura limitrofă—dovada ciclicității

Diversitatea factorilor care determină creșterea urbană și apariția golurilor, cât și interdependența lor fac ca această centură limitrofă să nu poată fi considerată un fenomen constant și regulat în timp și spațiu. În istoria orașelor, perioadele de creștere rapidă alternează cu perioade de încetinire a creșterii sau chiar cu perioade de stagnare. Suprapunerea în timp a acestora, în țesutul urban, face aceste perioade greu identificabile.

Să ne uităm ce se întâmplă acolo unde orașul se oprește.[158]

Problema limitelor în spațiul urban este una dintre cele mai vechi și dificil de abordat mai ales în orașul postindustrial, în care „diluția" spațială este mare. Pentru a identifica tipurile de goluri ar fi utilă identificarea limitei în care urbanitatea dispare, devine gol spațial, funcțional sau relațional. Pierre George sublinia în *Précis de géographie urbaine* faptul că „rar

158 Trad. ns. din (Perec, 1974/2000): „Regarder ce qui se passe quand la ville s'arrête".

Scanned with OKEN Scanner

întâlnim oprirea netă a progresiei urbane, mai ales în cazul urbanizării polinucleare care înglobează sate suburbane" (George, 1974). Angelica Stan, în studiul său *Peisajul periferiilor urbane—revitalizarea peisageră a zonelor periferice* se referă la periferie ca la un „spațiu călător, creație a limitelor proprii pe care orașul le generează perpetuu, deplasându-le și metamorfozându-le odată cu propria sa deplasare în teritoriu" (Stan, 2009, p. 31), un spațiu creat de mișcarea limitei. Însă limita se poate mișca la nesfârșit? Există oare limitări ale deplasărilor sale în spațiu și timp?

F 39 Imagini din filmul artistic *The Great Gatsby*, 2013, R: Baz Luhrmann după romanul omonim din 1925 al lui Scott Fitzgerald. Imagini înfățișând prima centură limitrofă a orașului în plină eră industrială.

Pentru lămurirea acestor aspecte aducem în discuție conceptul morfologic fundamental de centură limitrofă (*fringe belt*) care denotă permanența limitărilor spațiale ale creșterii urbane și ale schimbării.

> *Conceptul de centură limitrofă este o modalitate prin care putem pune ordine în altfel uluitoarea complexitate a morfologiei urbane. Fără concepte de acest fel, imbricările morfologiei care sfidează generalizarea nu pot fi abordate decât la nivel superficial.* [159]

159 Trad. ns. din (Whitehand JWR., 1967): „The fringe belt concept provides a mean of putting order into the otherwise bewildering complexity of urban morphology. Without concepts of this kind, the intricacies of urban morphology defy generalization at anything more than a superficial level."

Scanned with OKEN Scanner

Prin conceptul de *centură limitrofă*[160], M.R.G. Conzen (1981) a pus în evidență simultan un aspect ciclic în creșterea morfologică a orașelor, format din accelerări și frânări (chiar încetări), dar și praguri de dezvoltare extensivă-intensivă. Evidența prezenței liniilor de fixație (întipărire) morfologică de tipul cursurilor de apă, ziduri de incintă, cale ferată etc. constituind principiul explicativ esențial care dă seama de stagnarea creșterii urbane în anumite perioade. În aceste perioade, diverse tipuri de ocupare a solului, care în mod normal sunt împinse în periferie, acolo unde spațiul este disponibil la costuri reduse, se regăsesc în proximitatea imediată a *centurii limitrofe* staționare. Odată instalată, centura limitrofă joacă rolul de barieră pentru extinderea morfologică a orașului. Atunci când creșterea urbană este reluată, zonele rezidențiale se dezvoltă dincolo de centura limitrofă care se regăsește deja înglobată în țesutul urban.

Conzen a demonstrat în ce măsură centurile limitrofe conservă particularitățile caracteristice, după momentul absorbției lor de către creșterea urbană.

> *Totul se întâmplă ca și cum o anume centură genera propriul său mediu după crearea sa, impunând propriile sale condiții de dezvoltare ulterioară in situ la nivelul formei, al mărimii parcelelor, al tipului de ocupare la sol și al deschiderii către circulații.* [161]

Metodele de analiză aplicate de M.R.G. Conzen permit studierea dintr-o perspectivă morfologică a dinamicii de ocupare a spațiului la marginea orașelor și înțelegerea procesului de reînnoire fizică a orașului, distingând trei elemente cu ritmuri de evoluție contrastante: tipul de ocupare a solului, construcțiile și planul. Tipul de ocupare a solului poate evolua rapid. Contrar lui, construcțiile și edificiile se adaptează la modificări, la schimbările de conținut, ele fiind înțelese ca recipient, rămânând totodată pe loc și constituindu-se astfel într-un element de peisaj urban în evoluție mai puțin rapidă decât tipul de ocupare a solului. Cel de-al treilea element, planul orașului, trama stradală, reprezintă elementul cel mai rezistent la schimbare.

Existența centurilor limitrofe confirmă faptul că creșterea urbană este mai degrabă ciclică decât continuă. Astfel, perioadele de extensie amplă alternează cu cele de cvasi-stagnare marcate prin linii de fixare ușor de reperat pe planul orașului. Aceste linii sunt obstacole morfologice, naturale sau artificiale care acționează ca bariere pentru dezvoltarea urbană, iar ciclicitatea generează goluri.

160 Propus pentru prima dată în 1936 de Herbert Louis și preluat în 1960 de geograful german M.R.G. Conzen în lucrarea *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analyse*, lucrare care a constituit prima tentativă de studiu sistematic al morfologiei urbane, reluată ulterior în diverse alte studii.

161 Trad. ns. din (Conzen, 1960): „It is as if such a belt, once established, created its own environmentt and imposed its own conditions of further development on its area in terms of shape and size of plots, type of land use, and degree of opening-up by streets".

Scanned with OKEN Scanner

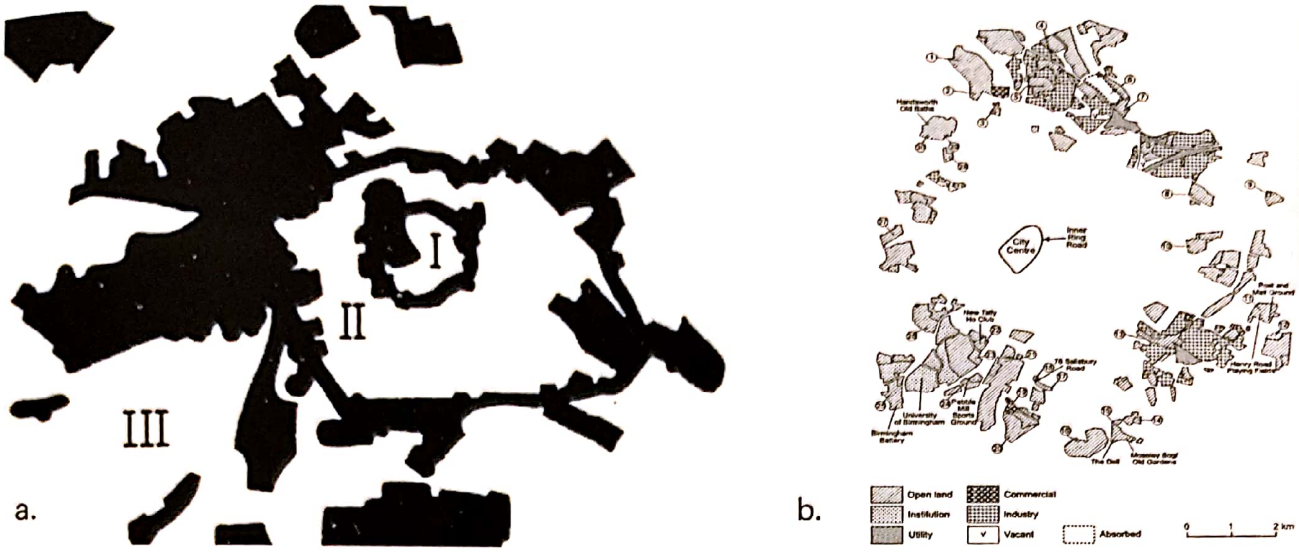

F 40 (a) Centurile limitrofe ale Berlinului după Herbert Louis care a ilustrat pentru prima dată, în 1936, faptul că orașul se întinde prin alternanța perioadelor de creștere rapidă cu perioade de creștere încetinită. Cu alb sunt reprezentate zonele cu densitate mare de ocupație: I orașul vechi, II prima periferie și III zonele de imobile construite între 1850 și 1918. Între aceste zone, cu negru, sunt reprezentate centurile limitrofe *(fringe belts)* ca zone de tampon cu țesut rarefiat și goluri. | sursa: Whitehand, 1987, *The changing face of cities. A study of development cycles and urban form*, IBG special publications, Oxford
(b) evoluția morfologică a centurilor limitrofe in Birmingham | sursa: Morton., Whitehand, 2003, „Fringe belts and the recycling of urban land: an academic concept and planning practice", *Environment and planning B, Planning and design*, vol 30. 2004, „Urban morphology and planning: the case of fringe belts", Cities, Elsevier.

Putem vorbi astăzi de o trecere de la un concept la un model al centurilor limitrofe care cuprinde o fază de formare reprezentată de trecerea de la o utilizare rurală a solului la una urbană, urmată de o fază de modificare reprezentată de adăugarea de noi parcele, schimbări de funcțiune etc. Această fază secundă atrage după ea și probleme de conservare și de autonomie a formei. J.W.R. Whitehand (2003) a dat teoriei centurilor limitrofe o orientare economică prin relaționarea genezei lor cu marile cicluri economice, cu costurile funciare și cu rolul diverșilor actori pentru a clarifica tipurile de ocupare a solului. Analiza formării și modificării centurilor limitrofe permite deci obsevarea mecanismelor de extensie și ocupare a spațiului la marginea orașului și, așa cum afirma M.R.G. Conzen, „ordonarea complexității dezvoltării urbane". Prin punerea în relație a genezei centurilor limitrofe cu fluctuațiile ciclurilor funciare și imobiliare, Jeremy Whitehand a adăugat metodelor de analiză morfologică ale lui Conzen o dimensiune teoretică.

Începând cu anii '70, multiplicarea studiilor despre centurile limitrofe a fost marcată de două momente importante ce subliniază legătura cu ciclurile funciare și imobiliare: orientarea tradițională a lui Conzen și cea a lui Whitehand. Primul moment de inflexiune teoretică se datorează lui Terry Slater (1990) care, punând în paralel ciclul de viață al funcțiunii și al cadrului construit, a demonstrat relația dintre diferitele faze de creație, modificare și redezvoltare ale centurilor și ciclul de viață al ocupanților acelorași centuri.

Scanned with OKEN Scanner

b. Perioada morfologică—nevoia de articulare la nivelul întregului

Perioadele morfologice sunt „faze ale istoriei culturale și sociale care creează forme materiale distincte" (M.R.G. Conzen, 1981), precum, de exemplu, țesuturile urbane victoriene, țesutul haussmannian sau suburbiile americane. Perioadele morfologice sunt expresia influenței pe care ciclurile creșterii urbane o au asupra formei urbane generale a orașului (*macroforma urbană*). Putem distinge fluctuații seculare, lungi (15 - 30 ani—cele mai pertinente pentru analiza morfo-tipologică urbană) sau scurte (5-10 ani). Criteriul cel mai important pentru a pune în evidență aceste fluctuații este cel al analizei activității în domeniul construcțiilor (Allain, 2004), care trece prin etape de înflorire (număr mare de construcții noi), etape de stagnare sau de regres.

De exemplu, în Paris, intervalul 1830 - 1840 reprezintă o perioadă morfologică determinată de intervențiile baronului Georges-Eugène Haussmann (prefect)—perioada de haussmann-izare a orașului (Allain, 2004, p. 33): perioadă caracterizată de o remaniere radicală a țesutului urban din zona centrală a orașului prin introducerea unei rețele viare bazate pe bulevarde și șosele (împreună cu sistemele de alimentare cu apă, de canalizare și de iluminat public) clar definite spațial, care restructurează țesutul urban și care permite amplasarea de echipamente și spații publice apărute ca necesitate a epocii (gări, spitale, piețe, parcuri și grădini, etc.). O periodicizare morfologică a orașului București este prezentată mai jos (și în Anexa 3). Așa cum subliniază și Marcel Roncayolo (2002),

> *structurile materiale ale orașului au ritmuri de viață variabile, în care se oglindesc nu numai rațiunea specifică epocii în care au fost create, revăzute, interpretate, corectate, dar și interesele proprietarilor, legătura afectivă și câteodată valoarea lor simbolică* [162].

De la logica speculativă la viziunea patrimonială, durata de transformare variază mult, iar constituția morfologică a teritoriului urbanizat nu se transformă nici la fel peste tot și nici în același timp peste tot. De aici reiese ca importantă suprapunerea periodicizării morfologice peste centurile periferice pentru a estima dinamica restructurării, dar și importanța identificării perioadei de suspendare în gol, perioadă de abandon aflată la originea transformării[163].

Plecând de la această idee de multi-temporalitate, Roncayolo distinge: un timp al creatorului (urbanist, arhitect, inginer), un timp al

162 Trad. ns. din (Roncayolo, 2002) : „Les structures matérielles de la ville ont des rythmes de vie variables, dans lesquels jouent non seulement les rationalités des époques de création, revues, interprétées, corrigées, mais aussi les intérêts qui tiennent à leurs propriétaires, à leur affectation, parfois à leur valeur symbolique".

163 Un exemplu de valorificare prin proiect a acestei perioade de gestație este proiectul arhitecților-urbaniști Bernardo Secchi și Paula Vigano pentru zona Courrouze, Rennes. Poate fi consultat la URL: http://www.lacourrouze.fr/

Scanned with OKEN Scanner

decidentului (politică), un timp al antreprenorului (constructori și finanțatori, piața imobiliară) și un timp al practicii sociale (un prezent al folosirii). Toate aceste timpuri influențează succesiv sau suprapus spațiul urban, evidențiind decalaje spațiale și temporale, un tip de porozitate care deschide însă și posibilitatea articulării.

Așadar, în materie de temporalitate, atât *centurile periferice* cât și *perioadele morfologice* evidențiază, pe de o parte, temporalitatea și temporaritatea obiectului studiat (permanența formelor, fluiditatea utilizării, emergența tipurilor noi) și pe de altă parte, înscrierea într-o temporalitate epistemologică; de fapt, orașul se află într-o permanentă mutație. În acest sens provocarea care se desprinde de aici este aceea de a identifica instrumentul capabil să opereționalizeze această mutație permanentă.

Constituindu-se într-o „componentă naturală a oricărui oraș dinamic evolutiv" (Berger, 2006), golurile intervin în morfogeneză în două feluri: spontan (fără intenție, oportunist, ca defect integrat sau respins de organism) sau planificat (cu intenție, programat, ca o finalitate căutată prin proiectare). Ele se află astfel într-o poziție paradoxală: sunt întotdeauna prezente în peisajul urban ca reacție la permanență, la regularizare, chiar dacă sunt aflate în afara interesului sau posibilităților imediate ale procesului de dezvoltare, parcurgând așadar etapele și stările de liminalitate.

O posibilă periodicizare morfologică a Bucureștiului pornită de la Raportul de expertiză privind Evoluția urbanistică a Bucureștiului, pentru Conceptul Strategic București 2035, elaborat în 2012 de prof. dr. arh Nicolae Lascu, www.csb2035.ro, publicată în Stan, Angelica și Cătălina Ioniță, 2014, Morfologie urbană, București: Editura Universitară „Ion Mincu" este reluată cu completări și comentarii în Anexa 3.

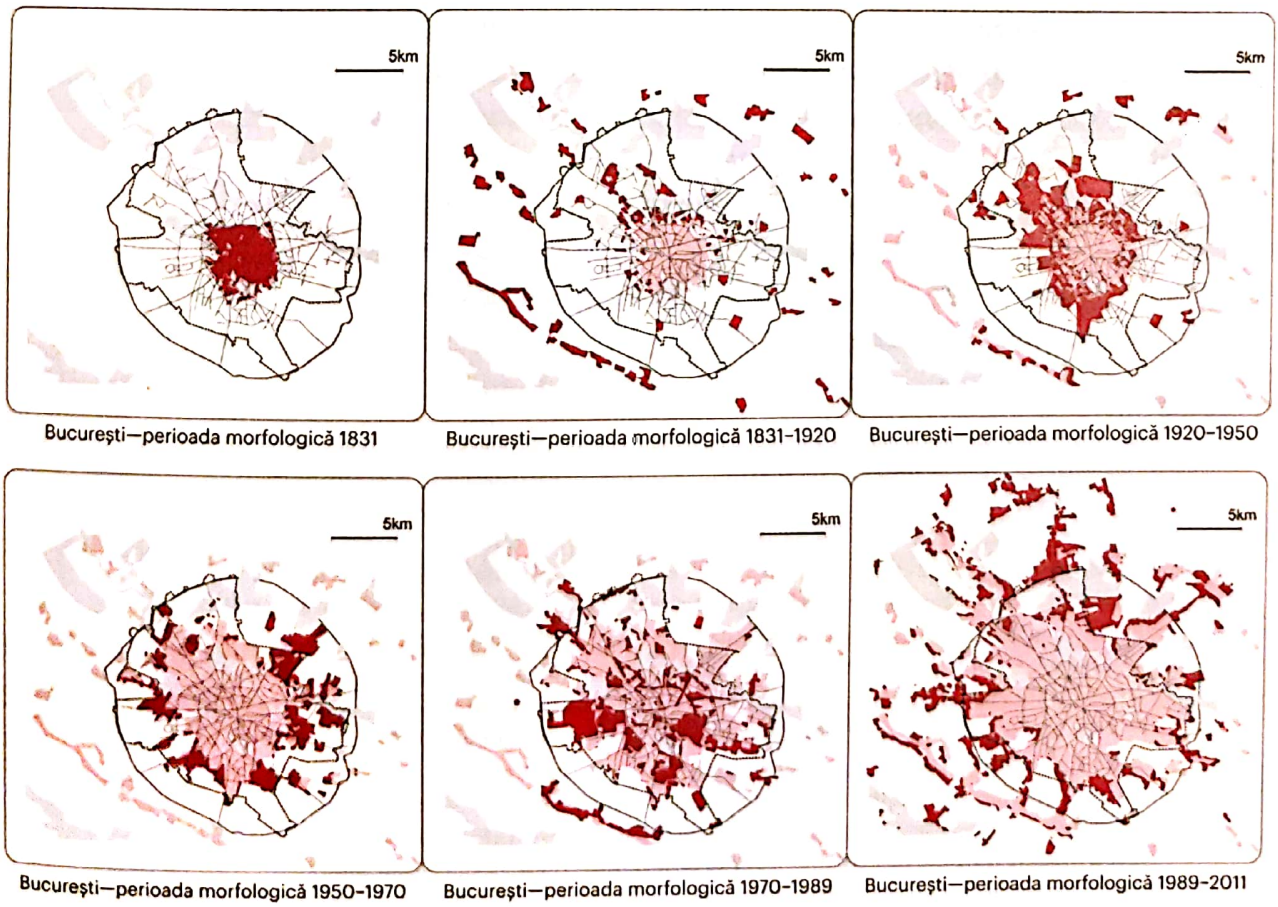

F 41 București—șase perioade morfologice | sursa: C.I.

Scanned with OKEN Scanner

8.2
Golul și procesele de declin

Mobilul principal al golirii spațiului—*declinul*—este legat determinant de o serie de factori interni și externi deopotrivă, care acoperă o plajă largă de cauzalități: de la nivelul acțiunii individuale (determinate de schimbări societale) precum nevoia de „casă cu grădină"[164], la nivelul acțiunii de grup precum comportamentul de *consum de nișă* până la procesele de tipul *delocalizării producției* (atât regional, cât și global). O serie de factori generic determinanți ai apariției sau menținerii spațiilor sunt prezentați pe scurt în continuare.

Declinul structurilor constructive este o constantă în viața orașelor, structurile degradate sau ruinate fiind o prezență continuă în mediul construit, pendulând între reziduu și înnoire. Din multe puncte de vedere, ruina, ca absență a construcției, nu este mai prejos decât construcția, ba chiar, în unele cazuri, absența este tocmai cea care dezvăluie caracterul, importanța, simbolul construcției; ruinele orașelor antice vorbesc mai cu putere despre acele orașe, decât reconstrucțiile lor. Problema prezenței absente am discutat-o în partea a doua a volumului și se poate urmări de exemplu în exposé-ul arhitectului Eduardo Souto Moura din filmul Reconversão (Andersen, 2012). De asemenea, în țesutul urban se pot citi transformările induse de schimbări sociale și economice, nu numai la nivelul istoricului parcelarului, ci și la nivelul istoricului construirii pe parcelă și a utilizării parcelei.

În general, la nivelul orașului, *delocalizarea producției*, măsură de management, impulsionată de inovarea din domeniul tehnologiilor comunicației și informației de după 1960, presupune următorul traseu: închiderea și abandonarea multor unități de producție situate în mediul urban, amplasarea unor unități de producție noi în periferie[165] sau în alte zone, în legătură cu noduri de comunicații, iar ca tendință relativ recentă, mutarea producției în țări cu forță de muncă mai ieftină[166].

De multe ori, când un spațiu urban intră în declin (de funcționare, de imagine etc.), se așteaptă o reconstrucție a experienței urbane anterioare fără a profita de ocazia reconsiderării în noul context datorită existenței unei rezilience combinate dintre:

164 Mai ales în România, această nevoie se manifestă în plan psihologic la nivelul conștiinței individuale. A se vedea în acest sens tendința de expansiune în periferia marilor orașe a locuirii individuale în căutarea locuirii mai aproape de natură.

165 Dintre factorii care au contribuit la această mutare enumerăm: trecerea de la transportul pe cale ferată la cel auto, atragerea de forță de muncă mai ieftină, schimbarea dimensiunii unităților de producție de la „fabrici pe verticală"—elemente emblematice ale orașului industrial, la platforme industriale și logistice, clustere de activități etc., schimbarea locului de proveniență a materiilor prime sau a pieței deservite determinând așezarea în apropierea porturilor și aeroporturilor, gradul de specializare a muncii—vezi Silicon Valley, noi modalități de organizare a producției—sistem JIT, condiționarea spațiilor de lucru etc.

166 Orașele cele mai afectate de procesele de dezindustrializare sunt orașele preponderent monoindustriale de pe tot globul. Exemple edificatoare în acest sens sunt: Detroit în SUA și orașele miniere din bazinul Ruhr și de pe Valea Jiului în România.

Scanned with OKEN Scanner

- O rezilienţă a parcelarului—proprietatea privată[167]
- O rezilienţă asociată infrastructurii—capacitate, configurare, calitate; nu de puţine ori am auzit, inclusiv la şedinţele comisiilor tehnice de urbanism şi amenajarea teritoriului, „strada nu suportă o asemenea încărcare" cu referire la un nou mod de utilizare (şi calitativ, şi cantitativ superior existentului). Este de remarcat faptul că argumentul „strada nu suportă" se referă, de multe ori, doar la aspectul cantitativ şi reflectă o neînţelegere a schimbării în spaţiul urban, în sensul afectării unei zone în spiritul modernizării.
- Nostalgia ca rezilienţă - în planul percepţiei afective, fiind ataşaţi de locuri, oamenii preferă refacerea unui loc „aşa cum îl ştiu" sau „aşa cum este reprezentat în mod ideal"—exemplu paradoxal proiectul Skopje 2014[168].

8.2.1
Uzura—factor determinant pentru declin

Situată printre principalii factori ai golirii spaţiului la nivel intraurban, uzura este puternic influenţată de incapacitatea sau de întârzierea cu care se aplică unele măsuri de conservare sau de adaptare a structurii urbane la evoluţia tehnologică, la o schimbare generală a contextului; efectul este apariţia unui ciclu costisitor de *inovaţie, degradare, uzură, abandon.* Ali Madanipour (ANEXA 7) subliniază dificultatea recuperării acestor spaţii şi din cauza suprafeţelor mari pentru care găsirea unor actori economici care să le valorifice este un proces complex şi cronofag.

În legătură cu diversele planuri de analiză ale oraşului, putem detalia acest factor generic în factori particulari cu rol în transformarea propriu-zisă a planului de referinţă:

Uzura fizică şi structurală—Intervenită în urma îmbătrânirii fondului construit, este însoţită de degradarea condiţiilor de utilizare, în timp ce din cauza costurilor ridicate de a upgrada respectiva structură, utilizatorii preferă căutarea unei locaţii adecvate.

Uzura funcţională—Depăşirea capacităţii de a asigura anumite funcţii, neadecvarea spaţiilor la transformări economice, schimbările în accesibilitate influenţează trecerea unei clădiri sau zone într-o stare de nefuncţionalitate.

Uzura locaţională—Modificările de funcţionare a oraşului implică şi unele degrevări sau unele impuneri asupra altor zone care pot fi, astfel, supuse unor servituţi din cauza cărora nu mai pot funcţiona în parametri optimi; fiind vorba de probleme structurale, cum ar fi depăşirea capacităţii infrastructurii stradale şi deci de o scădere puternică a accesibilităţii, singura şansă a unor activităţi de a se desfăşura în parametri normali este schimbarea locaţiei.

167 Lacul Văcăreşti din Bucureşti, dar nu numai, este un bun exemplu în acest sens.
168 Este distrus de cutremur în 1963 şi retuşat istoricist în 2014. Ne întrebăm dacă atitudinea nostalgică pentru un model de oraş-capitală a condus la decizia de a fabrica aparenţa unui trecut clasic.

Scanned with OKEN Scanner

Uzura legală—Orașele sunt puternic afectate de o tehnicizare căreia îi revine impunerea unor norme și a unor standarde; acestea provin inclusiv din domeniul urbanismului și conduc la nevoia adaptării unor zone ale orașului, lăsând astfel pentru un timp, o perioadă de adaptare care poate conduce la un declin.

Uzura morală—Poate cea mai importantă, ea se manifestă la nivelul percepției, fiind esențială pentru competitivitate în cazul actorilor economici, dar și în cazul locuitorilor, influențând nivelul lor de identificare cu cartierul în care locuiesc[169].

În București, uzura morală se deduce din gradul mare de insatisfacție a locuitorilor în legătură cu spațiul liber din majoritatea cartierelor bucureștene. Până când această formă de uzură să ducă la un declin total, cartierele bucureștene se upgradează prin măsuri minimale de tipul refațadărilor, nereușind decât o prelungire a stării reale.

Declinul industrial—Una din cauzele cele mai importante ale creării de spații intermediare o constituie procesul de restructurare economică care antrenează declinul industrial, un fenomen extrem de extins la nivel global. Industria este însă puternic relaționată atât cu resursele: de teren, naturale ale solului sau subsolului, cât și, mai ales, cu forța de muncă și cu restul de activități din oraș. Este evident atunci că procesul de declin industrial, materializat prin intrarea într-o stare de inactivitate a producției, urmată de restrângerea activității și de abandonarea clădirilor și, ulterior, a terenului respectiv lasă în urmă un teren dezactivat; reluând însă ideea anterioară, procesul de declin se răsfrânge și asupra elementelor cu care activitatea respectivă este în strânsă legătură: zonele de locuire ale forței de muncă, zonele de resurse, activitățile secundare dependente.

a.

169 Cf. studiului *Cartografierea socială a Bucureștiului*. 2011. Vintilă Mihăilescu, SNSPA, Catedra de Sociologie, consultat online URL: www.csb2035.ro

Scanned with OKEN Scanner

b.

F 42 Imaginea uzurii morale în București | foto: Monica Sebestyen.

8.2.2
Modelul declinului cartierului

Susan Olson și M. Leanne Lachman (1976, p. 72), sintetizând teoriile lui Robert Park (1952)—*Invasion Succession*—și a lui Hoover și Vernon (1959)—*Teoria Life Cycle*, împart evoluția unui cartier în cinci etape distincte, fiecare având temporalitatea proprie și procesualitatea socio-economică tipică. Deși modelul este conceput într-o formă completă pentru a reflecta ideea de ciclu, în realitate, în funcție de condițiile socio-economice locale, dar și în funcție de schimbări globale, un cartier poate urma doar două sau trei dintre cele cinci etape care, însă, se repetă.

Stadiul unu este cartierul sănătos și vibrant, cu un mediu rezidențial bun, locuit de familii înstărite și servicii de proximitate adecvate și suficiente. Stadiul al doilea, survenit în urma unei schimbări în compoziția etnică a cartierului, conduce la deteriorarea și modificarea clădirilor și la diminuarea interesului investițional în zonă. Stadiul al treilea expune o transformare vizibilă în gradul de vacantare a proprietăților, conducând la o scădere a valorilor proprietății, accentuate în stadiul al patrulea în care cartierul suferă un proces intens de abandon. Stadiul al cincilea reprezintă declinul total al cartierului, devenit nelocuibil, nesănătos, nedorit.

Apreciind faptul că, inițial, cartierul s-a construit treptat, constituindu-se astfel dintr-o alternanță, cu tipar schimbător, de loturi construite și neconstruite, până la îndeplinirea planului inițial, se poate considera că un stadiu similar are loc și la sfârșitul celor cinci stadii: rămas într-o stare de declin, cu o durată non-neglijabilă, cartierul rămâne într-o stare de așteptare în care golul marchează pauza în întregul proces.

Scanned with OKEN Scanner

O stare de ambiguitate, de incertitudine marchează durata pauzei, în care se instalează un sentiment de suspendare; golul, înțeles ca abandon, ca părăsire, dar și ca o absență a funcționalității face loc colonizării, în timp, de către natură sau de către insecuritate, teamă și totodată țintă pentru squatteri, ocupanți ilegali. Declinul total nu lasă decât opțiunea dărâmării, rezultând astfel un spațiu vacant total.

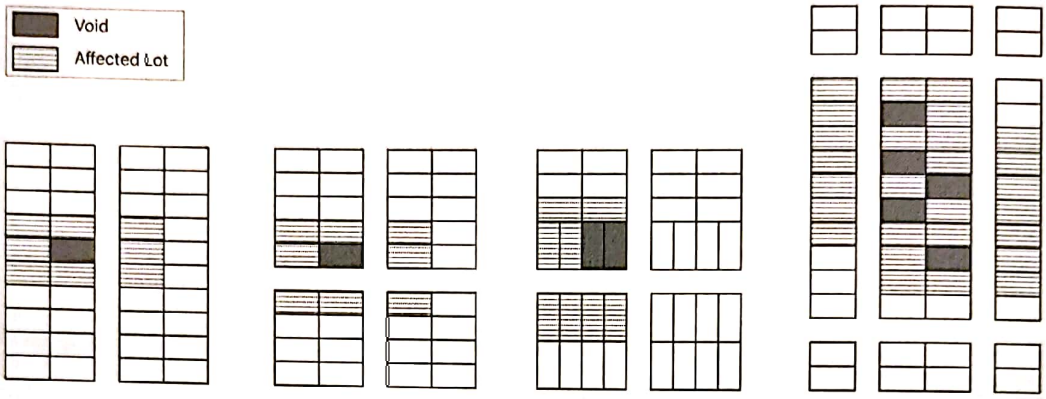

F 43 Loturi vacante și influența lor asupra vecinătății | sursa: Bowman&Pagano, 2004, p. 129

Ciclul creștere-declin în activitatea economică

Cuplul creștere-declin în activitatea economică provoacă masa urbană, obligând-o să se supună la extinderi, densificări, adaptări, formând, astfel, discontinuități, zone de ruptură, de separare, atât fizice, cât și funcționale.

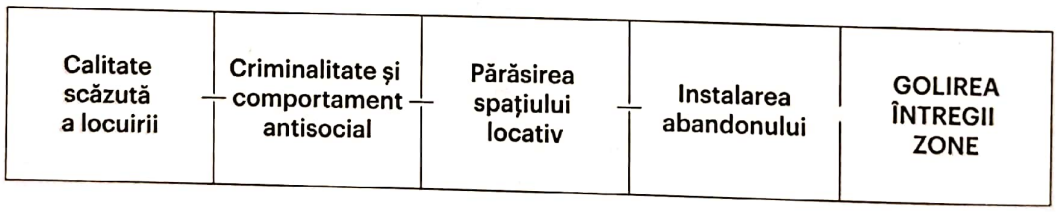

Ciclul A: Ciclul declinului rezidențial

Stocul de locuințe este important din punct de vedere al standardului pe care îl oferă, unui standard redus în calitate corespunzându-i în general un comportament antisocial sau criminalitatea. Astfel de comportamente produc abandonul unora dintre locuințe, deci proprietăți vacante care sunt ocupate de o populație care nu își permite să plătească o locuință, încurajând astfel spirala degradării și deci, a producerii de proprietăți vacante.

Proprietățile abandonate sau vacante nu reprezintă numai o degradare de ordin vizual și economic, ci afectează, mai ales, bunăstarea unui cartier, scăderea interesului locuitorilor de a face investiții în cartier și sunt simptomatice pentru scăderea cererii pe piață.

Burchell și Listokin (1981, p. 15) descriu efectele stării de abandon atât ca un simptom, cât și ca o boală—simptomul indică sărăcie, deprivare,

Scanned with OKEN Scanner

șomaj, în timp ce starea de *boală* este dată de faptul că starea respectivă devine un mecanism cauzal care accelerează declinul urban, similar cu succesiunea din *teoria ferestrelor sparte*[170]. Declinul și scăderea valorii imobiliare sunt contrabalansate fie prin măsuri fiscale care, în realitate, conduc la părăsirea cartierului de către locuitori, fie prin menținerea taxelor, lucru care determină serviciile să migreze în alte părți ale orașului.

Colapsul activităților industriale →	Zona industrială vacantă →	Părăsirea locuințelor din apropiere	GOLIREA ZONEI INDUSTRIALE ȘI A LOCUINȚELOR DIN APROPIERE

Ciclul B: Ciclul declinului industrial

Aceeași acțiune de propagare a declinului se poate constata și în cazul declinului industrial, cu două diferențe marcante: în primul rând, scara și amploarea fenomenului sunt cu mult mai mari, având un impact la nivelul unei întregi localități în cazul orașelor mono-industriale, un efect de fapt amplificat și prin afectarea populației sub forma șomajului sau a depresiei financiare.

Reducerea activitiăților economice →	Apariția de spații comerciale vacante →	Dificultate de închiriere →	Creșterea nr. de spații comerciale vacante	GOLIREA ÎNTREGULUI CVARTAL

Ciclul C: Ciclul declinului comercial

Un model simplificat, dar care explică bine efectul de tip bulgăre al unui semn de declin, este arătat mai sus, în care un spațiu comercial nemaifiind rentabil sau adaptat activității pe care o desfășoară dă faliment sau este obligat să se mute în altă parte, constituind astfel un declanșator al unui proces de schimbare și, posibil, declin. În unele cazuri, procesul de declin se întinde asupra unui areal mai mare, cauzând o suspendare temporară a zonei în funcționarea orașului, ducând, deci, la un gol funcțional. Regresia sau inversarea sunt posibile prin transformări constructive și ajustări prin cuplare a spațiilor comerciale atât pentru a fi adaptate, cât și pentru a deveni mai adaptabile.

170 Teoria ferestrelor sparte, aparținând lui Wilson și Kelling (1982), indică faptul că dacă într-un cartier ferestrele sunt degradate, vandali, în consecință, vor sparge și alte ferestre, iar în final să fie atrași să ocupe în mod ilegal proprietatea pentru activități informale, nocive.

Scanned with OKEN Scanner

8.3
Rolul golului în organizarea spațiului urban

Pentru a contura un cadru de referință, am alcătuit un tablou comparativ care sintetizează modul în care a fost abordată organizarea spațială în perioada clasică și în perioada modernă împreună cu o aproximare a modului în care pare să fie teoretizată organizarea spațială acum[171].

8.3.1
Golul și organizarea planificată

>8.3.1.1
Rolul golului în organizarea spațiului urban prin prisma relației plin–gol în oraș: scurtă perspectivă istorică

Producerea și existența orașului se bazează pe un proces complex de aglomerare și difuzie, permițând astfel o mișcare perpetuă a materiei urbane care se așază în moduri diferite, punând astfel în evidență anumite particularități ale orașului, în funcție de perioade, de ritmuri, de înțelesuri etc. Parte esențială a acestui proces este felul în care se consolidează materia urbană în raport cu relația plin–gol, masă construită raportată la unitate spațială, conferind astfel orașului înțelesuri specifice, localizate, care permit raportarea activității umane la un anumit tip de spațiu. Raportul plin–gol este extrem de diversificat și, în funcție de unitatea la care este raportat—lot, insulă urbană, cartier, zonă, oraș etc.—dă seama asupra porozității orașului la diverse scări și totodată aduce în prim-plan golul, spațiul liber, neconstruit, ca element de lectură a orașului, a plinului materializat, a activității umane producătoare de spațiu specific.

Istoria spațiului neconstruit este intim legată de gândirea urbanistică ce îi atribuie golului un rol evolutiv în compoziția urbanului, de-a lungul timpului. Istoria orașului european se suprapune cu evoluția și transformarea lentă a relațiilor dintre corp și spațiul neconstruit sau construit, colectiv sau familial/individual. În această schimbare se pot citi totodată raporturile sociale, dar și inerția formelor spațiale. Se pot distinge *trei perioade ale respectivei suprapuneri*:

Orașul medieval. Spațiul neconstruit este, în primul rând, spațiu privat, închis în interiorul parcelei, intern, ca grădina de flori sau grădina de legume. Caracterul său public se citește sub forma pieței în interiorul orașului; în afară este un loc al ritualului și al practicilor colective și cel mai des rezultă ca un spațiu rezidual, rămas sub forma străzilor înguste pe care forma compactă a orașului și necesitățile de apărare, dar și de aprovizionare o impuneau.

171 În realizarea sintezei ne-am ghidat după teza de doctorat a prof. Manuel Gausa, OPEN. *Espacio-Tiempo-Información. Arquitectura, vivienda y ciudad contemporánea. Teoría e historia de un cambio*, susținută la ETSAB-UPC Barcelona la data de 11 februarie 2005 și publicată în 2010 la Barcelona: Actar.

Scanned with OKEN Scanner

COMPUNEREA			
	SPAȚIULUI CLASIC	**SPAȚIULUI MODERN**	**SPAȚIULUI CONTEMPORAN**
paradigma	SPAȚIU | TIMP entități absolute, exacte și predictibile	SPAȚIU + TIMP entități relaționate printr-o noțiune stabilă de „spațiu-timp de referință"	SPAȚIU + TIMP + INFORMAȚIE entități relaționate instabil în „clustere episodice și simbioze permanente" (Sloterdijk, 2005)
	ORDINE STATICĂ	ORDINE RELATIVĂ	ORDINE DESCHISĂ
spațiul / obiectul	absolut	relativ	interactiv
	fix	stabil	dinamic
	esențial	material	informațional
	ritual	funcțional	operativ
	analogic	mecanic	organic
	compact	fragmentat	fractal
	normă	tip	gen
	figurativ	structural	infrastructural
	proto-logic	tipo-logic	topo-logic
PRINCIPIUL	SUBORDONAREA IERARHICĂ	RELAȚIE POZIȚIONALĂ	POZIȚIONARE TACTICĂ
percepția	monofocală dintr-un singur punct de vedere exterior, în plan superior Plan (2D)	monofocală din orice punct de vedere interior, în același plan Volum (3D)	plurifocală din mai multe puncte de vedere asamblate episodic Peisaj (4D)
simțul	văz	tactil mecanism de poziționare în spațiu (vectori verticali în plan orizontal)	multisenzorial, nu predomină unul dintre simțuri
procedeul	COMPOZIȚIE	POZIȚIE	DISPUNERE
	cod control	relație ordine	combinație sinergie

F 44 Tablou comparativ al modului în care este abordată organizarea spațială în diferite perioade | sursa: interpretare și reprezentare C.I.

Orașul modern. În această perioadă, orașul este în curs de schimbare profundă, în timp ce în privința spațiului neconstruit au loc două transformări: o tendință de deschidere către spațiul public, caracteristică secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, în care experiența corporală, precizia formelor și funcțiilor spațiului liber îi accentuează prezența; cea de-a doua tendință este caracterizată de individualizare și de o anumită recursivitate și retragere către sfera domestică, în mod contrar celei dintâi; fiind susținută și de intimitatea locuinței, ea conduce către un abandon al spațiului public al orașului, lăsat pradă unei logici a tehnicității echipamentelor care impun spațiului constrângeri tehnice și spațiale. Astfel, dilatarea spațiului neconstruit impune o experiență mai puțin corporală, mai degrabă „panoramică", fiind observabilă o trecere către înțelesul de *vid*, de spațiu abstract. Allain (2004, p. 201) comentează faptul că spațiile impuse de un principiu de spațiere între clădiri sunt spații „colective", non-apropriate, cu o funcțiune

Scanned with OKEN Scanner

ambiguă, în care, în mod paradoxal, în timp, nu au putut fi satisfăcute nevoile de locuri de parcare. Totodată, circulația „intronizată ca valoare fundamentală" (Mongin, 2005, p. 76) provoacă, înainte de toate, o inversare a raportului public—privat.

Din perspectivă recentă, cele două atitudini majore se înscriu în *a construi cu golul*[172] și *a construi în jurul golului*[173]. Exemple marcante ale *lucrului* cu golul nu se înscriu însă numai în reprezentarea sa ca absență, ci și ca *inversare*, ca *opus*, un exemplu marcant fiind anti-obiectul ca în cazul liniei de tramvai din Strasbourg care face din principiul de gol un spațiu de articulare între oraș și teritoriu sau Opera din Oslo care se integrează în oraș ca un anti-monument.

Francis Rambert (2011) remarcă evoluția spectaculoasă a conceptului de gol în cazul Parisului: începând cu orașul remodelat de Haussmann în care golul capătă un rol în decongestionare, în clarificarea texturii urbane și în vizibilitate, continuând cu Palais Chaillot, unde esplanada de la Champ de Mars produce o mutație în înțelegerea golului devenit obiect, dar și ca un spațiu care legitimează un anumit tip de amplasare, și ajungând la traseul fortificațiilor în care plinul demolat face loc unui gol de 35 de kilometri. În 1971, Centrul Pompidou, asemuit cu o săpătură în centrul orașului, revendică o nouă deschidere a conceptului, într-o poziție de egalitate, dar și de indisociabilitate cu construitul.

În cazul parcului la Villette, unde se punea problema continuității la nivelul orașului, soluția lui Tschumi este discontinuitatea, dar reactivând ideea modernistă a golului, de data aceasta pentru a analiza felul în care obiectul arhitectural activează golul—deci o a treia instanță, un obiect de arhitectură nu atât spectaculos, cât dinamic. Nu este doar o tramă, ci o multiplicitate înțeleasă ca spațiu așa cum rezultă din mișcarea corpului prin spațiu, prin apropierea terenului, a suprafețelor și o serie de elemente activatoare (cele 26 *follies*). Tschumi oferă, într-un fel, o înțelegere plurală a golului, nu un concept unitar.

În pasajul de la modernism la postmodernism are loc o trecere de la o dublă strategie (*tabula rasa*—reprezentând un fel de dispoziție spațială, și cea care vede golul ca *loc al înscrierii*, al ocupării) la un raport complex plin-gol (înțeles ca o sedimentare, o formă de arheologie în strânsă legătură totodată cu ideea de rețesere a orașului, de restabilire a continuității).

În orașul contemporan există o dublă tendință: pe de-o parte, o reîntoarcere către spațiul public, apreciat și valorizat pentru calitatea sa de spațiu al sociabilității, al interacțiunii sociale, căruia i se atribuie și expresia unei urbanități regăsite, refondate, o privilegiere a interiorului orașului, o

172 În anii '60, Lina Bo Bardi decupează muzeul din Sao Paolo în jurul unui gol central, în timp ce Alvaro Siza pornește de la gol pentru a configura un loc de adunare, în cazul pavilionului Portugaliei pentru Expoziția Universală de la Lisabona din 1998; Dominique Perrault folosește un principiu invers în cazul bibliotecii François Mitterand, unde într-un volum construit extrage golul ca element pozitiv și îi conturează doar colțurile prin construire, formând astfel un gol monumental, sculptural.

173 Louis Kahn structurează întregul ansamblu de cercetare de la Salk Institute în jurul unui gol axial, axat pe dominanta naturală a sitului.

Scanned with OKEN Scanner

reîntoarcere a orașului către sine; înțelesul de spațiu public se multiplică; el nu se mai regăsește doar în forma pieței, străzii și parcului, ci se extinde pentru a însemna rețea de spații pietonale, culoare verzi; vorbim de un spațiu public reticular, extins, reinterpretat. Cea de-a doua tendință este dispersia urbanului care atrage după sine înglobarea unor părți ample de teritoriu sub forma terenurilor, în general, agricole, naturale, neconstruite etc., mutând scara de înțelegere a orașului la cea a metropolei, a spațiului său difuz aferent. *Intensitatea discontinuității*, așa cum o numește Remy Allain (2004), este un criteriu major de diferențiere a unor părți din oraș în raport cu pregnanța hiatusului.

Catherine Furet (1998) afirma că: „odată ce societatea capătă o nouă formă spațială, dezvoltă și raporturi noi cu civilitatea orașului, raporturi care se întâmplă înăuntrul său; reflecția articulării lui «înăuntru» și a lui «în afară» permite reconcilierea individului și urbanului pentru a realiza un tot continuu și diferențiat[174]".

Tensiunea, conflictul se mută la altă scară; ele nu mai au loc între practicile nelimitate ale interiorului, ale orașului compact, ci se mută din sfera localului la scara urbanului difuz (metropolitan) unde golurile devin spații ale interesului, ale conflictului; se declanșează astfel tensiuni multiple asupra spațiilor rămase între etapele și în urma urbanizării.

> *Ingredientul de bază al designului constă în două elemente: masă și spațiu. Esența designului este relația dintre acestea două. În cultura noastră preocuparea preponderentă este pentru masă, într-o asemenea măsură că mulți designeri devin orbi*[175] *(Bacon, 1967 p. 15).*

Volumul de față este o extindere a acestei idei, inițial formulată de Bacon cu privire la arhitectură, o extrapolare la scara spațiului urban, acolo unde relația dintre masă și spațiu rămâne definitorie pentru urbanism și/sau planificare teritorială, încercând să surprindă raportul dinamic al celor două elemente, al ipostazelor în care acest raport se deformează, redefinind sau pierzând total spațiul și/sau masa urbană.

> *Raportul între suprafețe construite și non-construite, dispunerea relativă a maselor și a spațierii dintre ele este o variabilă-cheie a peisajului urban*[176] *(Remy, 2004, p.120).*

Golul este cel mai adesea înțeles într-o dialectică construit-neconstruit, în care fondul construit (figura) și spațiul neconstruit (fond)

174 Trad. ns. (Furet, 1998): „Lorsque cette société prend forme spatialement, elle développe des rapports de civilité avec la ville, rapports qu'elle entretient au-dedans. Cette réflexion sur l'articulation du dehors et du dedans permet de réconcilier l'individuel et l'urbain pour en faire un tout continu et différencié".

175 „The basic ingredient of design consists of two elements, mass and space. The essence of design is the relationship between these two. In our culture the preponderant preoccupation is with mass, and to such an extent that many designers are blind."

176 Trad. ns. din (Remy, 2004): „les rapports entre surface bâties et non-bâties, disposition relative des masses et leur espacement est une variable clé du paysage urbain".

Scanned with OKEN Scanner

formează diverse tipare morfologice în care golul poate fi citit ca un element structural sau structurant. Prin raportul plin-gol se urmărește producerea unei anumite clarificări a masei urbane, prin stabilirea unor raporturi, ierarhii, puneri în valoare și, nu în ultimul rând, prin impunerea unui model tipic de compunere a spațiului, o anumită textură a masei urbane.

Plinul și golul, forma și fondul, cupluri recurente în conceperea orașelor[177], sunt subliniate de mulți autori ca o condiție pentru o anumită eficiență a spațiului, determinând fie dezechilibre, fie generarea de *spațiu pierdut*. Sigur că raportul plin-gol, înțeles ca raport construit—neconstruit nu este unul simplist: el intră în discuția asupra spațiului pornind de la scara parcelei, acolo unde golul este determinant în asigurarea *spațierii, a distanțării*, a condiționărilor tehnice minimale (însorire, acces etc.), optime (estetice, de punere în valoare a edificiului etc.) sau în asigurarea unei funcții specifice a spațiului respectiv (grădină, spațiu public etc.). Al doilea nivel, este cel al insulelor urbane, acolo unde golul menționat mai sus intră în dialog cu golul altor clădiri după diverse reguli de compunere a fronturilor, a ritmului stradal etc. Al treilea nivel este cel al orașului, în care golul joacă un rol esențial în distribuția maselor construite, devenind importante elemente precum rețeaua stradală, piețele, porțiunile de spațiu neconstruit care nu au o funcțiune precisă, dar care prin prezența lor asigură spațiului urban o anumită configurație. La acest al treilea nivel, cel al țesutului urban, golul intervine totodată și ca element de sine stătător—parcuri, suprafețe de apă etc., asociat construitului doar la o scară amplă. Nu în ultimul rând, golului îi revine un rol în structurarea și ordonarea spațiilor urbane.

Poate cel mai reprezentativ, în sensul celor discutate mai sus, este planul lui Gambattista Nolli (1748) în care orașul este reprezentat sub forma unui sistem de plinuri și goluri, dar, mai mult, din cauza densității mari a fondului construit, golul este *pozitivat*, devenind un spațiu-obiect. Îi revine astfel nu numai un rol în descifrarea unui anumit tipar de continuitate/discontinuitate, ci și un rol de legătură între exterior—interior. „Ideea de gol ca spațiu pozitiv este mai puternică figurativ decât solidul care creează golul prin decupare" (Trancik, 1986, p. 98).

Raportul plin-gol și articularea diferitelor spații pornind de la relația lor intră într-un dialog mai amplu privitor la textura urbană, secvențele spațiale și orientarea vizuală pentru anumite locuri. Dincolo de posibilitățile de clasificare a anumitor tipologii, posibile datorită unei relații plin-gol (v. Figura 45), contribuția golului la forma urbană este esențială.

Printre tipurile de goluri identificate de Trancik (1986) care merg de la foaier[178] până la elemente ample de spațiu neconstruit precum, spre exemplu, cursurile de apă, această relaționare la plinul urban rămâne o cheie de lectură esențială pentru oraș, cu toate că, în perioada funcționalistă și, ulterior, în perioada postindustrială, apar alterații importante pe care le vom discuta în continuare. Această privire pozitivă asupra golului ține de o calitate a construitului—porozitatea spațiului urban—care pare să-și fi

177 Ground-Figure Theory (Trancik, 1986).
178 Spațiu de trecere de la privat la public.

Scanned with OKEN Scanner

pierdut semnificația în practica de design contemporan, fiind cel mult evocată ca o valoare a trecutului; porticul, loggia, pasajul, scările, fiind elemente rar identificabile în amenajările de spații publice urbane astăzi. Acest lucru constituie și un efect al aplicării excesive de norme gândite pentru a asigura incluziunea, dar cu efect opus.

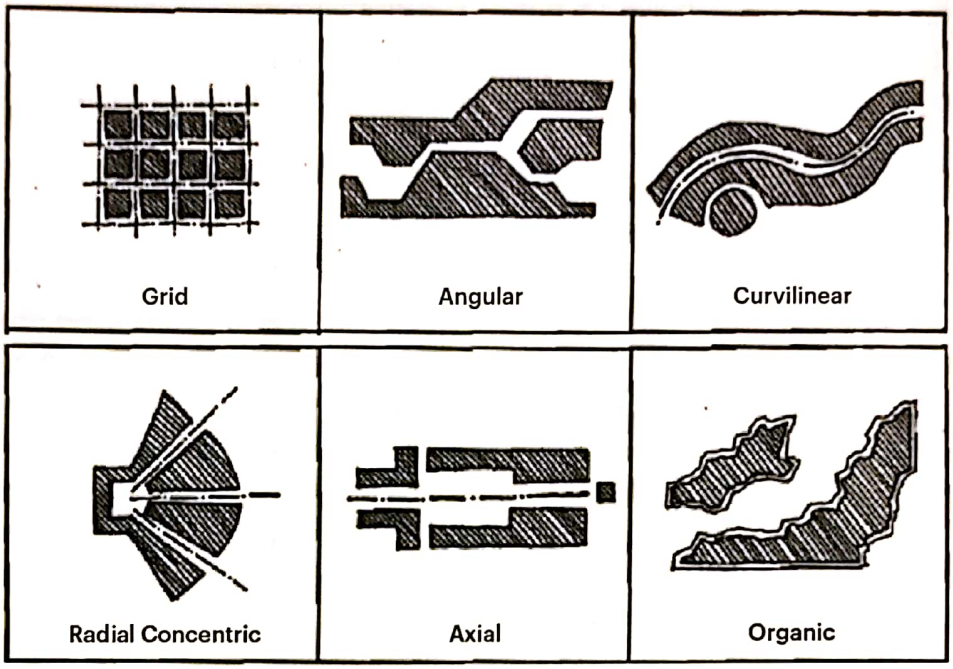

F 45 Șase tipare ale raportului plin-gol | Sursa: Trancik, 1986.

>8.3.1.2
Rolul golului în organizarea spațiului urban prin prisma conectivității

Pornind de la ideea de spațiu neconstruit, percepem golul ca un element vital pentru asigurarea conexiunii spațiale și temporale. Facem o primă observație de clarificare: în timp ce vorbim, încă, de un spațiu, în principiu, neconstruit, tocmai datorită acestui rol în conectivitatea spațială și temporală, el este asociat cu un *plin*, cu un spațiu care la nivelul orașului asigură o funcție clară. Aici, spațiul neconstruit intervine la nivelul tramei stradale sau al altor elemente care conectează spațiile orașului: de la pasaje, treceri, ganguri (elemente de micro-porozitate) la elemente ample de articulare precum spații de trecere, piețe, piațete, promenade, parcuri etc.

Rolul care revine acestor spații, așa cum este văzut în teoria de design urban, în special în teoria *conexiunilor*[179] puțin interesată de tiparele spațiale, este de a organiza un sistem de conexiuni, o rețea de spații care constituie o structură ordonatoare a spațiului construit, în care *accentul este pus pe eficiența de deplasare, de conectare, mai mult decât pe tiparele morfologice specifice* (Trancik, 1986). În tratatul său *Investigations into Collective Form*, Fumihiko Maki, atribuindu-i spațiului de legătură rolul de liant între părțile orașului, distinge trei tipare formale. În primul tipar

179 În engleză *Linkage theory*.

Scanned with OKEN Scanner

forma compoziţională este înţeleasă prin gruparea în tipare abstracte ale unor obiecte individuale—ca în cazul Brasiliei—şi în care relaţionarea „*e mai degrabă implicită decât vizibilă*, iar tensiunea reciprocă este un produs al poziţionării şi al formelor obiectelor de sine stătătoare" (Trancik, 1986). Obiectele sunt statice şi formale ca natură, iar golul intră într-o disociere de plin, într-un raport de secundaritate, pierzând relaţia clară şi reciproca punere în valoare. Cel de-al doilea tipar îl constituie *megaforma* în care relaţia (liantul) este impusă fizic pentru a susţine structura în care sunt prinse, ierarhizate şi interconectate, componente individuale, dar ceea ce ea câştigă la interior, la exterior devine o decontextualizare: megaforma este total introvertită.
Cel de-al treilea tipar este *forma grup*[180], rezultată din acumularea incrementală, în intervale lungi, tipică oraşelor vechi în care liantul (legătura) se creează în timp, într-un mod organic, şi golul este puternic relaţionat cu modul de folosire a spaţiului, dar şi cu contextul.

Suplimentar ideii de conectare, celor trei ipostaze enumerate mai sus li se asociază şi o componentă socio-culturală, naturală şi istorică, ce adaugă spaţiilor fizice necesitatea adaptării la contextul temporal şi la necesităţile de articulare vechi-nou. Golul este încărcat cu semnificaţie, cu utilitate, cu rol în medierea scării între spaţii şi om, dar şi cu un potenţial de relaţionare între obiecte, revenind acestei a treia ipostaze o funcţie în primul rând publică, de spaţiu public urban.

Asocierea istorică şi contemporană dintre evoluţia formei urbane şi spaţiul neconstruit este extrem de intimă, prezenţa spaţiului neconstruit apreciindu-se în perioada recentă ca un element peren în raport cu spaţiul construit, mult mai dinamic şi mai instabil. În trecerea de la societatea industrială la cea postindustrială, Tonnelat (2003) constată o golire din ce în ce mai evidentă a funcţiei de socializare a spaţiului neconstruit, asociată anumitor tipuri de spaţii publice.

>8.3.1.3
Rolul golului în organizarea spaţiului urban prin prisma ierarhiei compoziţionale

În ierarhia compoziţională a ţesuturilor urbane, nivelurile ierarhice reprezintă clase generale sau tipuri generice de elemente, care pot fi combinate în diverse moduri pentru a crea configuraţii la un nivel ierarhic superior, trecând astfel de la părţi componente la compoziţie. Acest principiu se aplică de la nivelul camerei, la casă, parcelă, stradă, ţesut şi combinaţii de ţesuturi urbane complexe, punând în evidenţă tipuri distincte de *gol*. Luate laolaltă, golurile din toate aceste tipuri formează o reţea contiguă de spaţii delimitate de norme fizice şi sociale, încorporate în plinuri de la niveluri superioare. Toate tipurile de goluri par a evolua din acelaşi nivel ierarhic de bază, devenind elementele principale de morfologie urbană:

180 În engleză *Group form.*

Scanned with OKEN Scanner

construcții, parcele, străzi, rezultatul fiind complexitatea structurii interne marcate de multiapartenența golului în toate aceste structuri.

Înțelegerea și definirea gradului de organizare a ansamblului de goluri contribuie la înțelegerea funcționării organismului urban, iar obținerea unui grad superior de organizare influențează funcționarea mai bună în urma adaptării.

8.3.2
Golul și organizarea spontană

Dacă dezvoltarea spontană poate fi asemuită cu o dezvoltare metabolică organică de tip excrescență, cicatrizare, refuncționalizare benignă sau malignă, dezvoltarea planificată (formalizatoare) poate fi asemuită cu un transplant. În ambele cazuri, rezultatul este impredictibil (integrare, respingere, ajustare etc.), iar procesul de adaptare la nou depinde de capacitatea de adaptare a organismului[181]. În acest sens, orașul poate fi considerat simultan atât expresia unui proiect formalizator (planuri, viziuni, obiective, speculații, proiecții etc.), cât și expresia unui proces neîntrerupt de adaptare, mutații, asamblaje, aproprieri și (re)produceri. Parcurgând literatura de specialitate constatăm că preocuparea pentru identificarea, definirea și explicarea structurii formale a orașului[182] depășește cu mult preocuparea pentru dezvoltarea adaptativă, lucru paradoxal deoarece cea din urmă pare a fi regula de dezvoltare a orașului.

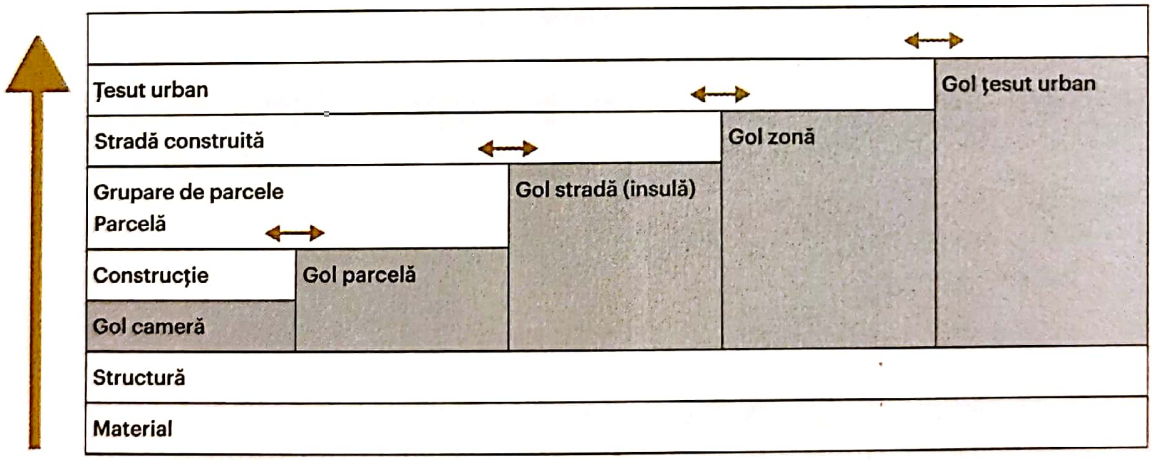

F 46 Ierarhia compozițională a țesutului urban | sursa: C.I.

181 Rem Koolhas o numește elasticitatea designului mediului construit (S,M,L,XL, 1995).

182 Această tendință se datorează, probabil, viziunii moderne. În lumea modernă vestică se consideră că progresul poate fi atins în special prin o ordonare rațională a societății în toate aspectele ei.

Scanned with OKEN Scanner

>8.3.2.1
Informalitatea urbană

Mai ușor de urmărit în forma sa extremă de informalitate urbană, procesul de adaptare locală care compune și recompune permanent organismul urban se vede în țesutul urban prin apariția și dispariția aleilor, construirea sau demolarea locuințelor, modificarea limitelor de proprietate. Chiar și într-o dinamică atât de crescută a recompunerii, așezările nu colapsează. Ceea ce face ca acest organism viu să nu colapseze este menținerea unor spații cu rol fundamental în evoluția lor—golurile, permanențe în jurul cărora componentele țesutului se re-aranjează continuu.

Înainte de a discuta despre informalitatea spațială urbană sunt necesare câteva precizări în legătură cu înțelesul generic al termenului „informal" cu privire la spațiul urban. Probabil, datorită domeniilor în care a fost vehiculată la început, atunci când vorbim de informalitate urbană ne referim, în primul rând, la așezările urbane informale specifice, dar nu întâlnite exclusiv în orașele „sudului global"[183]. Asemenea așezări sunt definite în termeni academici după diferite criterii sau procese specifice cum ar fi locuire auto-construită (*self-built housing*), dotări urbane sub standarde (mai ales cu referire la dotările edilitare) și locuitori cu venituri mici și foarte mici. O sintagmă clară, unificatoare nu se întâlnește în literatura de specialitate decât la un nivel general. În acest sens, eticheta „informal" este aplicată situațiilor care denotă lipsa regulilor, indiferent de domeniul la care se referă situația (piața muncii, comerț, infrastructură, locuire etc.) și, în general, se referă la *un sector de activitate* care nu se supune regulilor.

F 47 Așezări informale în Medellin, Columbia | sursa: Jazzmany / Shutterstock.com și C.I. 2014

Trebuie să evidențiem însă frecventa utilizare a termenului în legătură cu forme de ocupare a terenului cu mase de locuințe improvizate, concrescute, temporare, ieftine, fără utilități și adesea ilegale—câmpuri structurale[184] aflate mai adesea la periferie, dar și în centre, acolo unde terenul este

183 UN-Habitat estimează în raportul din 2008 că o treime din populația lumii locuiește în așezări urbane informale, în special în orașele globale din sud, orașe considerate ale lumii a treia după nivelul venitului (mic și mediu) și localizate în general în emisfera sudică.

184 În funcție de zonă sau oraș aceste câmpuri structurale poartă nume specifice cum ar fi: *favelas* în Rio de Janeiro, *bustees* în Calcutta, *barriadas* în Lima, *bidonvilles* în Casablanca, *exurbia kampongs* în Jakarta etc.

Scanned with OKEN Scanner

într-un fel sau altul „nereglementat". Factorii care cauzează sau favorizează apariția și perpetuarea acestor manifestări spațiale sunt de regulă urbanizarea rapidă (bazată pe migrație sau alte forme de creștere urbană) asociată cu lipsa locuințelor și a rezervelor de teren liber etc. Tipurile de ocupare spațială depind însă de factori ca: proprietatea terenului, transferul de folosință al terenului, infrastructură (atât existența—infrastructură majoră, cât și absența ei—infrastructură de locuire).

În linii mari, este de reținut că aceste tipuri de ocupare sunt rezultatul acțiunilor descentralizate și al inițiativei spontane a locuitorilor. Ca și în cazul efectelor similare generate de dezindustrializare, existența acestor așezări spontane poate fi explicată adesea ca „buzunare de instabilitate" indispensabile pentru stabilitatea structurală a sistemului global din care fac parte (Portugali, 1994).

Chiar dacă această existență spațială este documentată și studiată din punct de vedere politic, economic și social, manifestarea morfologică (complexitatea geometrică, neregularitatea spațială și dinamica urbană proprie) este desconsiderată și chiar eronat interpretată ca manifestare a unor fenomene fără logică, care țin exclusiv de hazard. Numai studii din ultimii 20 de ani au documentat trăsăturile morfologice ale așezărilor informale prin prisma teoriilor complexității și a evoluției non-lineare ca trăsături ale unei *ordini universale proto-urbane care revelează tipare universale apărute spontan* (Batty & Longley, 1994).

Preocuparea accentuată pentru informalitatea urbană de după anii 2000 este canalizată pe locuirea și economia informală și manifestările lor spațiale. În acest sens se disting două paradigme dominante. Prima își are originea în raportul Urban 21[185] și are în vedere „hipercreșterea informală" a orașelor din sud care, după părerea autorilor, prin migrație va afecta și orașele din lumea dezvoltată, făcând dificilă guvernarea lor. Cea de-a doua, opusă, prezintă informalitatea ca „întreprindere eroică", drept „răspuns spontan și creativ la incapacitatea de a satisface nevoile de bază ale maselor"[186]. Problema paradigmelor dominante ale informalității, care postulează situații extreme și unilaterale de criză, respectiv de salvare eroică, este aceea că ambele tind să abordeze informalul ca fundamental separat de formal. Întâlnindu-se în fiecare aspect al societății ca domeniu vast ce reunește o multitudine de nișe care au în comun situarea în raport cu sistemul formal: fie anterior impunerii unui sistem formal, fie ca reacție la sistemul formal, înțelegem informalitatea ca aspect legat și determinat de formalitate—înțelesul său fiind construit atât în termeni genealogici în raport cu sistemul formal, cât și din relațiile cu condiția contextuală a sistemului formal (v. Anexa 4).

Informalitatea, acțiunea spontană asupra teritoriului, ține înainte de toate de *experiența spațială* a unui construct social, în acest sens, spațiul

185 Comisia Mondială privind urbanizarea în secolul XXI a comandat un studiu publicat în 2000 de Sir Peter Hall & Ulrich Pfeiffer sub numele *Urban Future 21: A Global Agenda for 21st Century Cities.*

186 Hernando De Soto. 2000. *The Mystery of Capital*; Hernando De Soto. 1989. *The Other Path*, p.14.

Scanned with OKEN Scanner

informal putând fi chiar și spațiul personal. Ca *structură de acțiune*, informalitatea favorizează atât relații armonioase (de adaptare), cât și conflictuale (rezistență) în raport cu structurarea formală a unui aspect societal. Structura de acțiune depinde de comportarea actorilor, de proceduri și rezultatele acestora—este un mecanism informal de coordonare, o structură ascunsă de rezistență (și activă, și pasivă) care ține de reziliența elementelor specifice (în general de ordin cultural ex. tradiții locale, mod de viață) care nu pot fi îndepărtate ușor de un sistem formal.

>8.3.2.2
Realitatea informală în relație dialectică cu sistemul formal

Cu referire directă la oraș, susținem că există un oraș informal (așa cum este definit mai sus) sub și în interstițiile orașului formal. Această exprimare metaforică nu se referă la situarea fizică, ci la situarea în structură. Studierea aspectelor orașului informal aduce în practică o abordare *bottom-up* care face vizibilă realitatea informală în relație dialectică în raport cu sistemul formal.

Trebuie să menționăm aici că în discursul despre informalitate din domeniul arhitecturii și urbanismului, abordarea biunivocă formal—informal[187] nu este exprimată explicit, așa că ne-am orientat către lucrări mai vechi din domeniul sociologiei, care abordează subiectul pe larg. Am listat deci câteva paliere de definire bazate pe categoriile prezentate succint de Laguerre (1994) în *The Informal City*[188], amendate cu utilizarea proporțională a termenului *informalitate urbană definită ca logică de organizare, un sistem de norme care guvernează nemijlocit procesul de transformare urbană.*

Studiul informalității urbane la nivel spațial relevă trei tipuri morfologice majore (după locul de formare și evoluția morfologică în funcție de context):

a. Tipul interior: dezvoltat în goluri limitate cu dezvoltare dinspre elemente catalizatoare (străzi, accese, ape etc.) către margini—limite fizice, cu densitate mare, rezultată din limitările și tensiunile fizice, economice, geografice și sociale.

b. Tipul exterior: dezvoltat relativ liber cu densitate mică în stare de dispersie—la periferia unui oraș.

c. Tipul hibrid: (combinație între celelate două) apărut ca exterior și dezvoltat ca interior datorită extinderii formale a orașelor pe lângă care s-a format. Spre deosebire de tipul interior, în acest caz dezvoltarea nu se face după elemente catalizatoare, ci în mod eterogen.

De asemenea, se evidențiază un aspect care se constituie ca bază a perspectivei științifice asupra producerii de informalitate urbană: *dualitatea dintre formalizat și spontan (planificat și neplanificat)*. Această abordare are la bază cercetări socio-economice recente, de exemplu studiile Saskiei

187 Detaliată în Anexa 3.

188 Studiază practicile informale (un studiu de antropologie socială prin prisma a câtorva domenii: economie, politică, sociologie și justiție).

Scanned with OKEN Scanner

Sassen[189] asupra economiilor și orașelor globale. De aici reiese faptul că economia formală și cea informală nu doar coexistă, dar și depind una de cealaltă, iar inovația apare mai ales din situații informale, dar trebuie susținută de situații formale care permit menținerea efectelor în timp—durabilitate.

Din punct de vedere morfologic, câmpurile structurale formalizate pot fi caracterizate ca dispoziție repetitivă a elementelor morfologice caracteristice (insule) la scară similară într-o ordine carteziană (de exemplu Barcelona, Manhattan, Brasilia), însă cele spontane (informale), pentru că nu pot fi caracterizate în aceeași manieră geometrică, sunt încriptate în metafore precum: natural sau organic. Așadar, dacă morfologia formală poate fi descrisă geometric ca expresie *ad litteram* a principiilor euclidiene și carteziene (determinism, liniaritate și precizie), morfologia informală, ca expresie a dinamicității și a instabilității, nu poate fi descrisă geometric decât ca „simetrie a dilatației" (relația de similaritate dintre elemente situate la scări diferte) și „multiplicitatea de scară" (un obiect este compus din elemente la diferite scări) în termeni de organicitate. Un exemplu elocvent de sistem urban în care întâlnim împreună structura formală și cea informală este Barcelona, unde gridul regulat coexistă cu structura informală a centrului medieval și cu morfologia informală a insulei configurate în timp.

Dualitatea dintre dezvoltarea planificată și cea spontană se citește clar atunci când luăm în considerare variabila timp. Forma urbană planificată (formalul) reprezintă momentul (ceea ce este static și definitiv), iar forma urbană spontană reprezintă dinamica (ceea ce este dinamic și instabil). Informalitatea reprezintă astfel o parte esențială a palimpsestului morfologic al orașului de-a lungul istoriei și nu ține numai de modele urbane locale sau culturale, ci mai ales de *nevoi apărute local*. Și formalizarea și informalizarea sunt procese de creștere și consolidare urbană evidente în orice studiu asupra transformării graduale a țesutului urban[190].

Într-un studiu asupra urbanizării marginale în cazul Barcelonei (1999), profesorul Joan Busquets identifică spațiile colective ale permanenței peste care s-a așezat și pe care le-a preluat urbanizarea (planificată sau nu). Clasificate în trei mari categorii de servituți împărțite (*servidumbre compartida*): spațiile de legătură, spațiile reziduale și spațiile deschise, aceste spații proto-urbane se regăsesc în țesutul orașului sub formă de spații publice, iar straturile lor reflectă procesele de transformare:

- spațiile de legătură sau spațiile de tip stradă (*espacios-calle*) cuprind străzile instituite și recunoscute de locuitori datorită rolului și poziției strategice într-o așezare;
- spații publice-reziduale (*espacios residuals publicos*) sunt fragmente de teren dificil de construit;
- spațiile deschise sunt acele spații cu limite constituite, de exemplu, parcele care, datorită, pe de o parte, poziționării strategice și, pe de altă

189 Textul său din 1994, *The Infomal Economy: between new developments and old regulations*, rămâne pertinent și astăzi.

190 De exemplu Kostof, în *City Assembled*, documentează transformarea tramei romane într-una islamică.

Scanned with OKEN Scanner

parte, lipsei de utilizare a lor (terenuri abandonate sau limitate de terenuri cu alte utilizări) servesc pentru satisfacerea nevoilor secundare comune care nu au locuri atribuite într-o astfel de așezare spontană: nevoia de dezvoltare armonioasă a copiilor (devin locuri de joacă), nevoia de socializare (devin locuri de adunare a vecinilor) etc.

Aceste trei categorii se formează prin două tipuri de procese: spațiile-stradă sunt generate de instituirea folosinței prin utilizarea frecventă, iar spațiile reziduale și spațiile deschise evoluează din goluri care, datorită utilizării în comun, gradual, ajung spații structurante. Condiția de spațiu structurant este instituită odată cu fixarea construcțiilor care permanentizează utilizarea lor. În aceste exemple, situarea în condiția de temporaritate a obiectelor și spațiilor urbane a generat o structură deschisă, inovatoare și heterotopică.

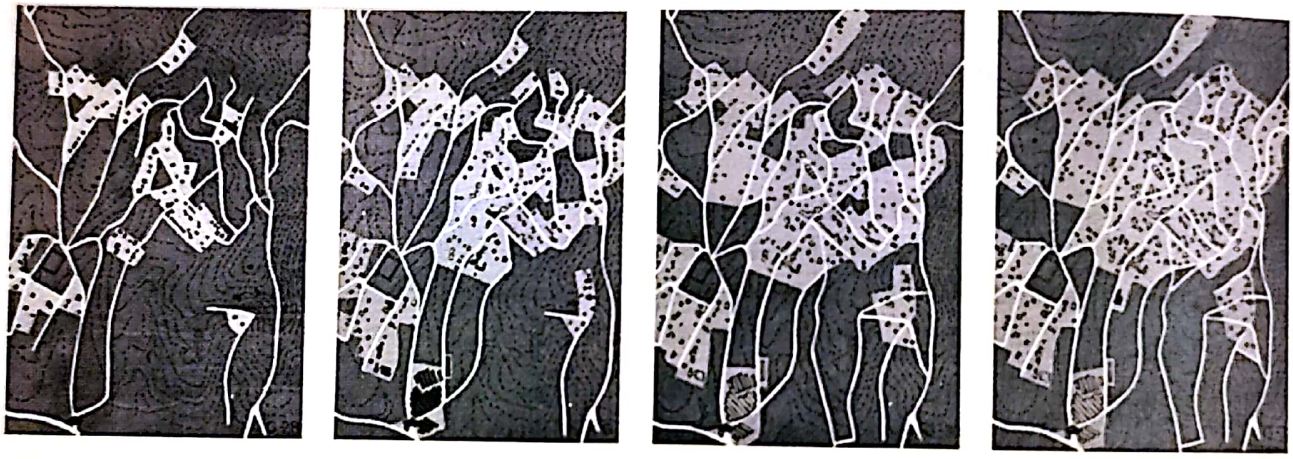

F 48 Evoluția spontană a cartierului La Guardia St. Vicent del Hort, Barcelona | sursa: (Busquets, 1999, p. 137).

Dintre cele trei categorii de spații colective identificate de Busquets, spațiile deschise influențează însăși structura urbană prin permanentizarea unei utilizări temporare a spațiului, în timp ce spațiul—stradă și spațiul—rest sunt supuse schimbărilor minore induse direct de locuitori prin utilizări temporare succesive.

Din antropologia socială aflăm că practica informală nu apare în vacuum. Spațiul în care apare practica informală este de regulă un spațiu formal care a fost informalizat fie doar prin conținut (spațiu formal cu practici informale), fie prin limite structurale și constrângeri generate în sistemul formal (Laguerre, 1994, p. 27). Urmând această pistă vom încerca să identificăm acele tipuri spațiale urbane care se califică drept spații ale informalității, în primul rând, după origine (fie ca decurgând din sistemul formal, fie ca precedent al sistemului formal), fără a neglija însă: relația cu sistemul formal, poziționarea spațio-temporală în structură, implicarea și aportul actorilor dintr-un sistem în celălalt, procesele specifice de schimbare.

Scanned with OKEN Scanner

LOCURI PREDISPUSE PENTRU DEZVOLTARE SPONTANĂ	SITUARE / RAPORT	TIPURI DE CREȘTERE	PROCESE SPECIFICE
spațiile nerevendicate; terenurile neutilizate; terenurile abandonate; structuri formale sau formalizatoare (infrastructura urbană, marginile fragmentelor urbanizate, zonele industriale etc.)	marginal; parazitar; colonizator (al interstițiilor)	prin așezare în spațiul nerevendicat; prin inserare în fragmentele urbane neutilizate, abandonate; prin anexare la structurile formale	adaptare; tranziție; inovare

F 49 Sintetizare C.I. după Dovey&King, 2011.

8.4
Factori particulari care favorizează instalarea stării de gol

a. Rezilienta și hazardul elementelor naturale

Impunând o serie de pre-condiții de evoluție, cadrul natural, prin caracteristicile sale topografice, hidrologice etc. direcționează evoluția organismului urban, generând totodată particularitate. În cele mai multe cazuri, topografia și hidrografia influențează ritmul și intensitatea transformărilor spațiului urban, apariția, dar mai ales menținerea unei diversități de cazuri de goluri. Creșterea biodiversității, crearea în timp a unui ecosistem local sau chiar a unor particularități de floră și faună impun măsuri de protecție, de valorificare ce nu mai permit construirea terenurilor afectate. Renaturarea „naturală" pare a fi o stare recunoscută astăzi ca stare activă care poate fi menținută și chiar încurajată. Un exemplu bine cunoscut în acest sens este cazul râului Besos din Barcelona al cărui traseu, canalizat, a devenit un gol în momentul în care urbanizarea din două direcții opuse a împresurat acest spațiu, punând în evidență o separație spațială; soluția aleasă de municipalitate a constat în renaturarea râului, aflat acum în proces de reintegrare în oraș sub forma unui parc de mari dimensiuni, înlocuind astfel un spațiu inaccesibil.

b. Hazardul antropic

Un factor mai direct al producerii de goluri îl constituie bombardamentele sau agresiunile cauzate de războaie, acestea fiind în general foarte greu remediabile, atât din cauza amplorii distrugerii, cât și din cauza memoriei păstrate în astfel de situri. Un exemplu bine cunoscut îl constituie golul lăsat de Zidul Berlinului care, în prezent, este păstrat din loc în loc ca memorie în mod intenționat sau nu.

Golul din centrul Berlinului va fi umplut, dar memoria acelui spațiu bântuit va dăinui [191] *(Huyssen, 2002, p. 65).*

191 Trad. ns. din (Huyssen, 2002): „the void in center of Berlin will have been filled, but memories from that haunting space will linger".

Scanned with OKEN Scanner

F 50 Locul unde a fost Zidul Berlinului, imagini din filmul documentar *Berlin Babylon*. 2001. Hubert Siegert.

Factori de natură socio-economică

c. Factori de ordin economic sau financiar

Am identificat mai mulți factori economici, doi dintre cei mai importanți fiind:

- *Realismul așteptărilor*—nivel al așteptărilor proprietarilor sau investitorilor de la un sit, el rămânând neconstruit până în momentul în care acel nivel este atins; atunci când, ca urmare a schimbărilor pe piața imobiliară, valoarea unui teren se apreciază, terenul devine interesant pentru construire, fiind cel mai aproape de valoarea percepută de proprietar sau beneficiar;
- *Momentele de criză financiară*[192]—sunt turbulențele care provoacă puternic producția de goluri într-un timp scurt; ele pot determina deprecierea valorii funciare, stoparea unor proiecte și a unor intenții de construire sau pot scădea, până la niveluri dramatice, cererea pentru spații de locuit, de birouri etc.

d. Polarizarea intereselor

Numeroase exemple de stopare a unor proiecte de amploare au drept cauză deprecierea zonei, ca urmare a unei mai intense polarizări a altor zone din oraș sau ca urmare a scăderii interesului unor investitori, fenomene ce se produc într-un ritm mult mai rapid decât cel al dezvoltării

192 În perioada postbelică, orașul a rămas cu cca. 8000 de loturi vacante, în special în zonele mai sărace din est și sud; Jones, 29 November 2005, citat de Nicole Blummer (Blummer, 2006).

Scanned with OKEN Scanner

impuse de sectorul public. Absorbția provocată de zonele de interes mai noi produce resorbția cererii în zonele dezvoltate mai lent.

Exemplele de politici publice în zone cu dificultate au, de multe ori, aceeași soartă, cu precădere din cauza scăderii rapide a rentabilității unor proiecte de infrastructură, necesare dezvoltării acelor zone. Diverse măsuri de contrabalansare a interesului pot fi aplicate, ele presupunând însă costuri ridicate.

e. Regimul de proprietate

Un teren poate rămâne neconstruit și ca urmare a unui regim incert sau a unei situații de litigiu; spre exemplu, în prezent, pentru multe administrații din România, patrimoniul imobiliar este necunoscut, neputând astfel să fie formulată o politică a rezervelor funciare proprii.

Terenurile libere există și datorită absenței proprietarului care poate fi plecat, a faptului că terenul se poate afla în litigiu, poate face obiectul unei ipoteci sau nu există fonduri pentru a-l menține îngrijit etc.

O diferență marcantă poate fi făcută și între zonele locuite de chiriași. Proprietarii utilizează terenul doar în scopul obținerii unui profit, iar statutul de chiriaș prezintă și el un risc mare, în sensul unei griji reduse purtate proprietății, dar și la nivelul implicării în comunitatea respectivă.

Un exemplu foarte bun în acest sens este zona Sf. Vineri din București, poate zona în care reziliența parcelarului se manifestă cel mai evident.

f. Documentațiile de urbanism sau planificare teritorială

Documentațiile de urbanism acordă o destinație funcțională unui teren care, depinzând de țară, rămâne în vigoare un număr de ani, blocând astfel absorbția altor activități care sunt mai prezente pe piață la momentul respectiv. Lipsa unei bune corelări între programarea respectivă și tendințele de pe piață are adesea ca rezultat inerent *suspendarea* funcțiunii terenului respectiv.

O altă situație o constituie operațiunile de amploare în care mecanismele financiare și cele organizaționale fiind foarte complexe conduc la un grad mare de neîmplinire a proiectelor, lăsând astfel terenuri afectate de prevederile reglementare, dar fără ca ele să poată fi puse în aplicare.

Un proces similar se produce la investițiile de anvergură în infrastructură sau funcțiuni publice ample, cazuri în care durata foarte mare a unor proiecte se răsfrânge asupra interesului pentru zona afectată.

g. Condițiile de construibilitate

Un alt caz îl constituie terenurile cu dificultăți ridicate, considerate neconstruibile din considerente de suprafață, insalubritate, declivitate pronunțată, inundabilitate etc. În funcție de istoria morfologiei și a structurii parcelare a unei zone, ponderea loturilor neconstruibile poate

Scanned with OKEN Scanner

fi ridicată, impunând măsuri suplimentare pentru asigurarea condiției de construibilitate.

Un studiu întreprins pe 70 de orașe din SUA de Bowman și Pagano (Bowman *et al.*, 2004) indică faptul că majoritatea golurilor erau cauzate de suprafețele insuficient de mari pentru dezvoltări imobiliare cerute de piață.

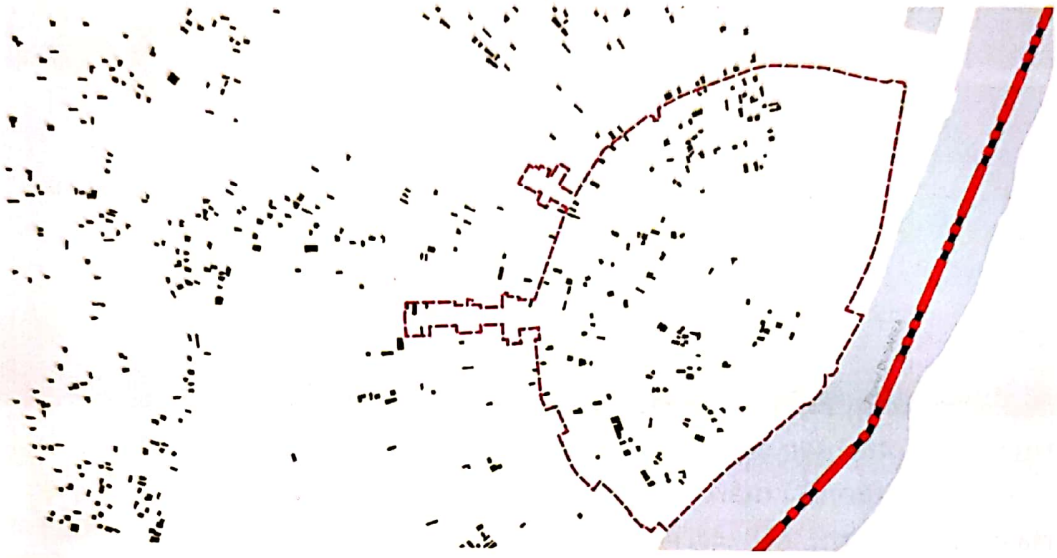

F 51 Brăila, extras: marcate cu negru—loturi sub 150 mp, limită considerată construibilă din punct de vedere al suprafeței parcelei | sursa: Plan Urbanistic General, Municipiul Brăila, 2012, șef proiect: arh. Angelica Stan.

Concluziile capitolului 3

Ca numitor comun al formelor spațiale liminale, nedeterminate, vagi, golul este martor al spațialității și temporalității orașului, evidențiindu-se ca factor necesar al procesului de morfogeneză și evoluție a orașelor. Cu toate că golul nu este condiționat exclusiv de geografia orașului, în societatea postindustrială, în mod particular, transformările sunt în special generate de dezindustrializare. Așadar, factorii socio-economici au o influență determinantă prin descriptorii identificați (porozitate și liminalitate), iar rolul golului se poate vedea mai ales în legătură cu dispersia și fragmentarea spațială caracteristice orașului contemporan.

Luând în considerare, pe de-o parte, caracteristicile formei urbane postindustriale, iar pe de altă parte, multitudinea și complexitatea unora dintre procesele determinante, observăm un paralelism între dinamica organismului urban și crearea de goluri, confirmat în plus și de un anumit specific al golului, sensibil la amplitudinea dinamicii[193]. În procesul de creștere, declin, retracție a urbanului, prezența golului evocă o anumită capacitate de absorbție a ceea ce aceste procese produc ca element colateral.

Această relativă sensibilitate se manifestă și la nivel temporal, acolo unde golul stabil în timp creează unele condiționări pentru dezvoltarea pe termen lung a orașului, alteori intermitența sa în structura urbană arătând rapiditatea cu care se succed anumite procese.

193 Apreciată la nivel intuitiv în acest volum, dar necesar a fi studiată în mod aprofundat.

Scanned with OKEN Scanner

Starea de gol în care se află multe locuri ale orașului evidențiază un dublu proces: procesul care a generat părăsirea locului respectiv și procesul care menține locul fără o destinație clară, adresându-se astfel unei probleme de ordin contextual, social, economic, tehnologic etc.

Perforarea materiei urbane postindustriale, prin generarea a multiple situații de gol, în care se poate citi atât o absență *istorică* între morfologii dezarticulate, cât și o dinamică accentuată în procesul de apariție și dispariție a golurilor, intră într-un joc complex al porozității care transpare din ce în ce mai mult, ca o miză importantă pentru organismul urban, atât spațial cât și, mai ales, ca proces. Axarea pe proces, mai degrabă decât pe formă finală, devine astfel esențială, atât din punct de vedere al permeabilității la schimbare a golului, cât și ca formă în care anumite forțe ies la iveală singure și își descoperă capacitatea productivă—de peisaj. Sunt poate necesare: negarea unui anumit formalism, prin posibila inserare a unui „agent viral", și totodată abilități de organizare a proceselor și de catalizare a transformării (diferite de optica compozițională a designului bazat pe imaginarea unei realități posibile și transpunerea ei într-un plan rigid).

Din analiza evoluției formelor și a proceselor morfogenetice expusă mai sus prin prisma factorilor, a proceselor și a modelelor care descriu creșterea și declinul, se poate extrage un set de elemente cu caracter de generalitate:

1. Relația dintre natură și oraș
2. Influența dezindustrializării în evoluția și structura orașului
3. Influența creșterii
4. Influența declinului
5. Raportul dintre organizarea planificată și organizarea spontană a spațiului

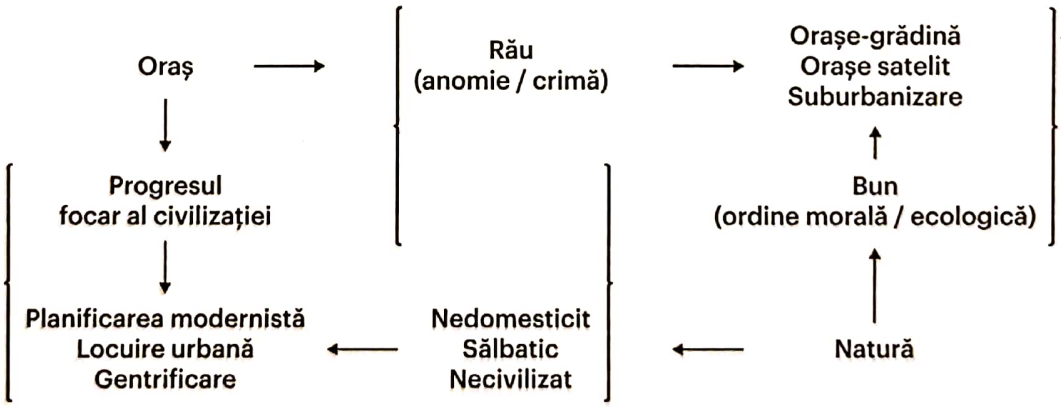

F 52 Locul golului în relația natură—oraș.

Se pot desprinde două categorii mari de goluri:

a. o categorie topologică (golul dintre, central/periferic, în loc de etc.)
b. o categorie temporală (în legătură cu practicarea sa: zilnică, periodică, cu intermitențe etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 4

De la concept la proiect. Golul, o șansă pentru dezvoltarea organică

Prezența reziduurilor, a interstițiilor, a marilor goluri periurbane, a enclavelor agricole sau naturale, într-un cuvânt a peisajului eterogen marcat de discontinuitate, indică o formă a ***orașului poros (gol)*** *(Chalas, 2001) în care golul devine element ordonator (proiecte de regenerare transformă golul în element declanșator al unei recuperări mai largi; la nivel teritorial, golul este văzut ca posibilitate a imersiei naturii în oraș) sau* ***spațiul mobilizării spontane****. Așa cum geologul înțelege acțiunea în timp a factorilor endogeni și exogeni asupra rocilor prin analizarea porozității lor, tot așa arhitectul-urbanist poate înțelege acțiunea timpului asupra structurii urbane privind la scara macro a orașului—natură, dar și prin microscop la perceperea nemediată a spațiului urban sub formă de experiență.*

Scanned with OKEN Scanner

9 Porozitatea ca revelator al acțiunii timpului

În Capitolul 1 am introdus societatea postindustrială în legătură cu cele două aspecte caracteristice procesului de dezindustrializare: *delocalizarea producției* și, în paralel, apariția *consumului de nișă*. Lor li se adaugă o relativă instantaneitate făcută posibilă de evoluția tehnologică, în special de cea digitală și virtuală (Ascher, 2005) și *individualizarea* (în „connected isolation" [194]) (Sloterdjik, 2005), slăbind astfel relațiile clasice de proximitate.

Am văzut la început că orașul alter-modernității este spațiu al locurilor în care numeroase existențe urbane coabitează (v. 2.3) fiecare cu calitățile sale proprii, alcătuind un sistem elastic și vibrant, definit de relațiile dintre mișcări și evenimente care sunt concomitent intercondiționate și autonome. Descris ca *Metapolis* (Ascher, 2010), orașul este alcătuit din spații multiple, eterogene și discontinue și relații produse de entități urbane—care sunt din ce în ce mai puțin încorsetate din punct de vedere al ierarhiilor și progresiv asociate la și deconectate de fluxuri—evoluția urbană fiind influențată astfel de complexitatea cu care acționează sinergic toate componentele societății, tehnologiei și mediului urban.

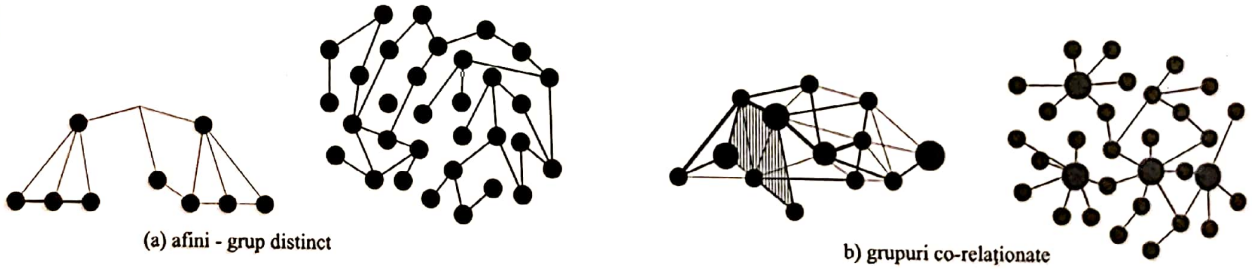

F 53 Reprezentarea relațiilor în planul socio-psihologic și psiho-geografic:
(a) în societatea tradițională: relații intermediate—configurație ierarhică „în copac"
(b) în lumea instantaneizată: relații întrețesute, suprapunere de interese în plan spațio-funcțional: rețea în constelație, arhipelag, toate trei fiind numite „structura spumei" sau „scale-free network" | interpretare și reprezentare grafică C.I.

194 Peter Sloterdijk folosește termenul "connected isolation", în teoria sferologică pentru a defini condiția omului în spațiul văzut ca un sistem imunitar. Termenul a fost folosit inițial de arhitectul american Thom Mayne (Morphosis).

Scanned with OKEN Scanner

Într-o astfel de înțelegere sistemică[195] orice acțiune individuală produce schimbări, iar transformarea spațiului urban este determinată de acțiunile oricărei componente din mediul urban. În Figura 53 este ilustrat felul în care apariția sau dispariția unei componente din rețea determină formarea altor planuri de relaționare într-o schimbare efervescentă a structurii pe care filozoful german Peter Sloterdijk o asemuiește *spumei,* iar o serie de fizicieni o numesc *rețea fără scară* (scale-free network).

Tipului de relaționare individuală din societatea postindustrială (ilustrată mai sus în planul socio-psihologic și psiho-geografic) îi corespunde porozitatea[196] orașului, înțeleasă drept:

> *capacitatea orașului de a acomoda simultan realități eterogene și incongruente—(Dehaene, 2008);*
> *capacitate topologică a noțiunii de eterogenitate alături de dimensiune și densitate—(Wirth, 1938).*

Cum porozitatea nu este o noțiune cu „istorie" arhitectural-urbanistică sau al cărei înțeles să fie marcat de o dispută teoretică remarcabilă, puțini autori o aduc în discuție în teorie și/sau practică[197] și, în general, referindu-se la același izvor: descrierea procesului de degradare ca porozitate spațială și a procesului de tranziție temporală a orașului Napoli făcută în 1924 de Walter Benjamin și Asja Lacis.

Înainte de a comenta câteva aspecte ale porozității la nivelul macro (al orașului-teritoriu) și la nivelul micro (al experienței spațiului urban), explorăm în continuare înțelesul său generic.

9.1
Funcția de por a golului. Porozitatea urbană

Pornind de la ideea că un material cu goluri interioare (interstiții) este un material poros, vom extinde sensul la „materialul" orașului în legătură cu caracterul său difuz.

În general, porozitatea poate fi privită atât ca însușire globală, sub forma porozității totale, cât și ca însușire specifică, sub formă de porozitate diferențiată, în raport cu caracteristicile porilor. În matricea orașului, în interiorul formațiunilor structurale și între acestea, sunt prezente spații cu organizare extrem de complexă din punct de vedere al mărimii, formei, continuității porilor etc. În acest sens, structura orașului determină porozitatea sa. Porozitatea totală indică un raport global și relativ între totalitatea porilor și materialul de referință, care definește un tip de textură totală

195 În ideea că orașul este un sistem adaptativ complex.

196 Provenind din gr: *poros* și din lat: *porus*, porozitate înseamnă literal „o deschidere de o clipă". Înțeleasă prin prisma științelor naturale, porozitatea este o măsură a permeabilității limitelor fizice și a relațiilor spațiale osmotice.

197 Dintre cele mai aplicate texte pentru arhitectură și urbanism putem menționa studiul Paulei Vigano *The porous city: prototypes of idiorytmical conglomerates* din 2006, dar și practica arhitectului Steven Holl.

Scanned with OKEN Scanner

(grosieră = mai puțin poroasă, fină = mai poroasă). Porozitatea diferențiată în raport, în special, cu repartiția spațială a porilor după mărime, definind o textură locală, este o rezultantă a stării de organizare și uneori mai importantă decât porozitatea totală.

La materialele caracterizate de fluiditate (de exemplu solurile argiloase) porozitatea totală este însă variabilă, influențată fiind de factori externi care determină contracții, umflături, dispersie, compactare, fragmentare etc., cu implicație în complexitatea funcțională a proceselor vitale ale organsimului urban de tip asimilație-dezasimilație, sinteză-descompunere, înmagazinare și eliberare de energie.

În rezistența materialelor, porozitatea depinde de procesul de formare, fiind rezultatul acestuia, cu dublă și nu întotdeauna exclusivă proveniență: ca rezultat al unui proces programat (cu intenție) și ca rezultat al unui proces neprogramat (spontan). În geologie întâlnim aceleași două tipuri de porozitate, dar de această dată puse pe seama acțiunii timpului asupra materialului: o formă de *porozitate a materialului* (ansamblu de caracteristici ale materialului care permit o absorbție mai mică sau mare a lichidelor care trec prin materialul respectiv) și o *porozitate „de fractură"* (care indică pragul de spargere a continuității materialului, apariția discontinuității).

Porozitatea de fractură apărută spontan în procesul de formare sau în utilizare este valorizată negativ, fiind considerată un defect al materialului. Apariția neprogramată a porilor, în funcție de dimensiunea, densitatea și organizarea lor reprezintă un pericol structural: un proces care, în funcție de un prag, determină fracturarea. Porozitatea poate determina și performanța materialului: capacitatea sa de absorbție, de retenție, permeabilitatea, eterogenitatea. Deducem deja un aspect particular al acestei proprietăți, o stare în care porozitatea poate fi considerată și defect, dar și calitate în funcție de un prag de admisibilitate propriu fiecărui tip de material.

Considerând porozitatea, prin extinderea sensului, ca proprietate a materialului orașului, putem face unele paralele și în privința discontinuităților; la nivelul organismului urban, discontinuitățile au diverse niveluri de prezență, fiind uneori parte intrinsecă a texturii și deci admise —parcelă-casă, insulă-stradă etc.—alteori, depășind un prag de la care sunt percepute ca fracturi, ca elemente de separație etc. În raport cu aceste două situații, planificarea intervine fie prin integrare—în primul caz—, fie prin încercarea de a repara textura respectivă prin eliminarea sau reducerea discontinuității.

Lévesque punctează diferențierea notabilă dintre golul *terenului* vag al lui Solà-Morales și golul ca vid, urmărit în exercițiile de planificare radicală. Dacă *terenul vag* este un produs aferent raționalismului abstract, el definește un reziduu, un interstițiu, este chiar fertilitatea acestui rest care pune la îndoială apareiajul ordinii. Pe lângă vacuitatea regulatoare a unei planificări igieniste, ar trebui, mai degrabă, pentru a caracteriza *terenul vag*, să vorbim despre porozitatea în care vagul, interstițiul joacă rolul de *por*. Referindu-se la sensul termenului extins la urban, dar păstrând limbajul și înțelesul generic, arhitectul-peisagist canadian Luc Lévesque afirmă:

Scanned with OKEN Scanner

Porul este cavitatea și pasajul, locul propice al dezvoltării proceselor care scapă controlului și contaminează ordinea reprezentării prin infiltrații transversale [198] *(Lévesque, 1999).*

Funcția porului în organismul uman este aceea de a asigura schimbul între exterior și interior și de a contribui astfel la reglarea temperaturii corpului, prin „deschiderea sa de o clipă"[199].

Gol asociat	**vidul modernist**	**ruina industrial**		**piață, parc**	**reziduu**
Proces asociat	vidare	declin	creștere	structurare	multipolarizare
Tip de porozitate	fenestrală	de spărturi	constitutivă	internă	externă
Imagine caracteristică					
Imagine caracteristică	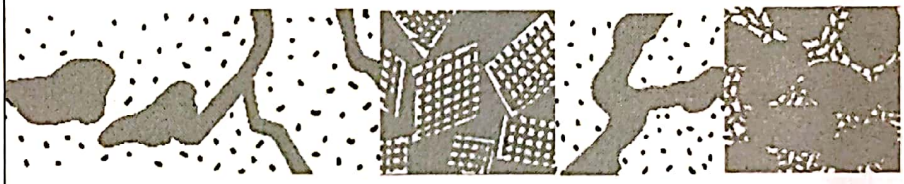				
Tip de porozitate	cavitate	de fractură	de articulare	canalizată	spongioasă
Proces asociată	hazard	conexiune	logici diferite de planificare	creștere	colonizare
Gol asociat	ruina	servitute de infrastructură	interstițiu	elemente naturale, râuri, crevase	enclavă agricolă

F 54 Câteva tipuri de porozitate asociată proceselor și golurilor | sursa C.I.

198 Trad. ns din (Lévesque, 1999): „Le pore est cavité et passage, lieu propice au développement de processus qui échappent au contrôle et contaminent l'ordre de la représentation par infiltrations transversales".

199 În chimia organică și în biologie întâlnim porozitatea ca stare care caracterizează corpurile solide care au capacitatea de a se deschide temporar prin mici deschideri—pori. În medicină, porozitatea este definită ca „atribut al unui corp organic de a avea un număr mare de mici deschideri și posibilități de trecere care lasă materia să treacă", iar funcționalitatea sa este asociată cu mediile fluide (circulație, respirație, secreție etc.) pe care le exprimă solid.

Scanned with OKEN Scanner

În organismul urban, *porului* îi revine o funcție similară, aceea de a interveni pentru a prelua o parte din transformările organismului urban, fie în momente de criză, fie în momente de dezvoltare intensivă prin deschiderea de *o clipă* „în gol". Deși fără aparentă valoare materială, spațiul gol, în așteptare, are din ce în ce mai evident o funcție care apare ca fiind importantă, funcția de „por".

Depinzând și de gradul de închidere sau de deschidere a porilor și evidențiind, după caz, eficiența sa în organismul urban, putem considera că *porozitatea* nu intervine numai ca raport static între masa urbană construită și cea neconstruită, ci și ca mediator între momentele de creare a discontinuităților și de închidere a lor, de aceasta depinzând capacitatea de absorbție, de retenție, permeabilitatea, eterogenitatea între o închidere totală sau deschidere totală.

Prin această funcție, golul face să se vadă mai bine acțiunea timpului asupra structurii urbane, atât la nivelul spațiului urban sub formă de porozitate diferențiată, cât și la nivelul orașului difuz sub formă de porozitate totală.

Rezumând, reies două concluzii în legătură cu porozitatea:

- văzută ca absență topologică a calităților unui material, discuția prin prisma conceptului de porozitate este o abordare care clarifică aspecte ce privesc interiorul, caracteristicile constitutive interioare;
- văzută în timp ca apariție a absenței topologice a calităților unui material, discuția prin prisma conceptului de porozitate este o abordare care clarifică procese de transformare, relaționând planul temporal cu planul spațial, iar simultan, în oraș, și planul spațial cu planul social.

Considerată în legătură cu organismul urban, porozitatea se referă la capacitatea unui oraș de a face posibilă existența simultană a unor realități eterogene incongruente, fiind astfel utilă pentru descrierea orașului-natură, dar și caracteristică importantă pentru procesele de asimilare-dezasimilare, sinteză-descompunere, înmagazinare și eliberare de energie.

O referire la modul în care porozitatea, similar proprietății unui material, pune în evidență calitatea de por a golului a fost făcută în Capitolul 2 în legătură cu interstițiul. Prin extindere a acestei idei, termenul de porozitate se referă la capacitatea unui oraș de *a face posibilă existența simultană a unor realități eterogene incongruente*, fiind astfel nu numai o caracteristică descriptivă a orașului, ci una definitorie.

Metafora porozității face apel atât la felul în care orașul absoarbe în una și aceeași structură diferite realități, cât și la relația puternică între capacitatea de absorbție și ideea de efemeritate și transformare sau transformabilitate, posibilă prin comportamentul porilor, al spațiilor goale. Porozitatea indică prezența unei margini care există într-un sistem urban, o indicație a unui sens structural de deschidere care permite unui mediu urban să funcționeze diferit, în momente diferite, dar care evoluează în timp.

Vedem în orașul poros promisiunea unei mai bune relaționări a urbanizării cu factorii naturali, o mai bună relație antropologică cu spațiul, o mai bună interacțiune în grup și, în fine, refacerea unei legături între

Scanned with OKEN Scanner

natural, material și bunuri culturale, care este în prezent bazată numai pe profit, printr-o triplă relaționare: *socială, mentală și de mediu.*

9.2
Porozitatea totală și orașul viu

Plecăm, așadar, de la ideea utilizării a ceea ce există și a generării de forme noi de conectare la realitate, de noi moduri de a experimenta și percepe orașul și, astfel, apare ideea considerării simultane atât a caracterului temporar, cât și al celui natural în paralel cu cel permanent și planificat, țintind „către un amalgam activ de componente eterogene care lărgesc condițiile experienței urbane" Lévesque (2002). În consecință, „infrastructurile vii și verzi pot cataliza noi forme de dezvoltare și noi stiluri de viață, noi armături pentru forme complexe de urbanitate cresc și evoluează"[200] (Basdevant, 2009, p. 10).

Prin procedee cartografice sau chiar prin observație, porozitatea dă seama asupra amplorii orașului, iar sub aspect temporal porozitatea revelează ritmurile dinamicii întregului oraș, dispariția limitelor tangibile obstructive (Virilio, 1986, p. 545 – 547).

Pentru că la început (Capitolul 1) vorbeam de noțiunea de corp, apreciind orașul ca o totalitate, ne putem folosi de porozitate pentru a înțelege întinderea sa, iar în raport cu timpul, putem înțelege transformările sale structurale. Măsura în care timpul conduce la închiderea și deschiderea porilor indică amploarea unui proces transformativ. Cum urbanizarea este o formă de consumare a acestui spațiu, natura (spațiul agricol) este acum prinsă între petice de urbanizare sub formă de enclavă, dar simultan pătrunde și răsare în interstițiile orașului, recucerindu-l în baza schimbării stilului de viață.

9.2.1
Porozitatea și dispersia

Orașul dispersat dezvăluie relații non-ierarhice între părți diferite, juxtapuse, dar și, subliniem, relații osmotice între spațiul construit și neconstruit, între infrastructura de mobilitate și spațiile de locuire. Iar în acest sens, porozitatea are drept consecință suprapuneri de ecosisteme, unde biodiversitatea este asociată producției agricole, dar și diversității funcționale și sociale, susținând astfel legături mai puternice între dinamica naturală și formele urbane. Spre deosebire de ideea de arhipelag în care elementele sunt separate, izolate, având doar o relație fortuită, intermitentă, întâmplătoare; porozitatea desemnează o infiltrare reciprocă în care interfața între construit și neconstruit este imprecisă și variabilă, iar golul are o valoare pozitivă chiar și pentru urbanul difuz. Prin potențialul

200 Trad. ns. din (Basdevant, 2009): „[...] as these green living infrastructures can be the catalysts for new forms of development and new lifestyles, new armatures for more complex forms of urbanism to grow and evolve".

Scanned with OKEN Scanner

reconectării, golul devine astfel sursa coeziunii și nu cauza lipsei ei surprinsă în critica urbanului difuz (Françoise Choay, Melvin Webber).

Paula Viganò și Bernardo Secchi abordează orașul contemporan dispersat și fragmentat într-o concepție care uniformizează centrul și periferia, deci ierarhia: cea a metropolei orizontale în care „juxtapunerea este o operație simplă care precede dificultățile comparației, dar în care o nouă juxtapunere poate revela conexiuni neașteptate sau punerea lor în mișcare" (Viganò, 2013).

„Un oraș poros înseamnă o densitate a locurilor semnificante"[201] astfel încât un proiect care se apropie de această temă are ca prim gest recunoașterea și valorizarea diverselor straturi de difuzie a semnificațiilor, o porozitate culturală, descifrabilă în general începând de la textura pe care o conferă monumentele și mergând, ca ansamblu de practici, până la multiculturalitate. Cu atât mai mult, într-o cultură a mișcării, a mobilității, se descifrează o complexitate infinită a experiențelor, a eterogenității. Citirea multiplă, profundă a memoriei metropolitane este pentru Secchi baza porozității, pentru care „topografia este o formă de topologie semnificantă" (Secchi *et al.*, 2009).

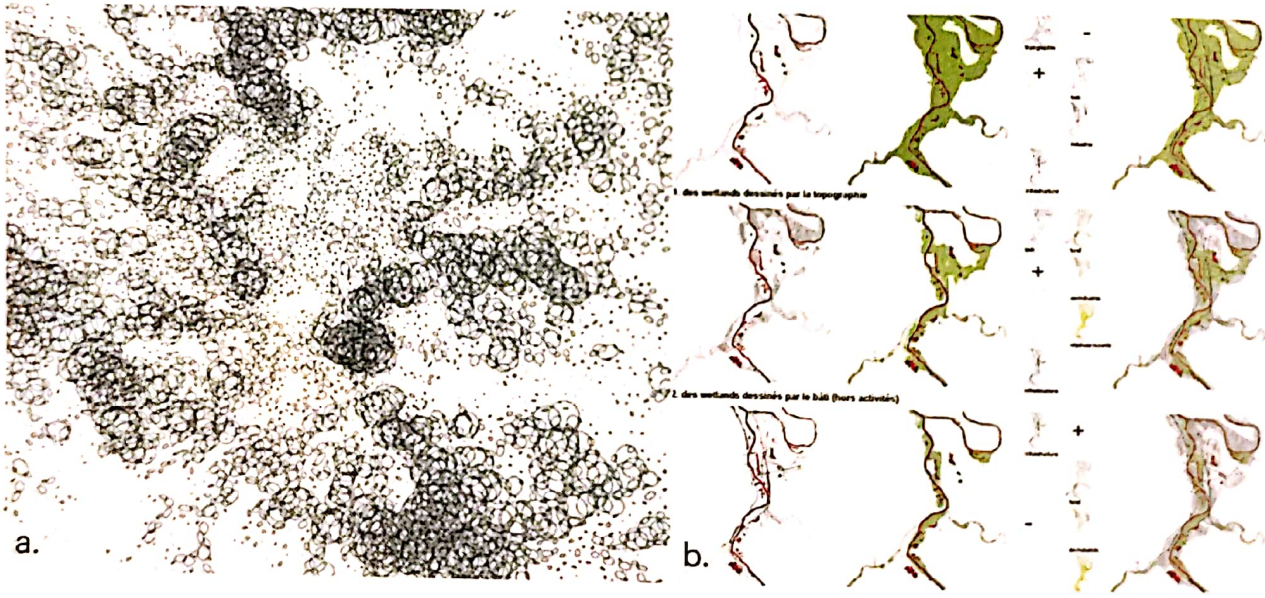

F 55 (a) Diagrama porozității Île-de-France, Sursa: (Secchi et al., 2009, p. 98)
(b) Diverse ipostaze ale zonelor mlăștinoase ale Senei, în funcție de gradele de porozitate, determinate de topografie, de mediul construit, de infrastructură | sursa: (Secchi et al., 2009, p. 64).

9.2.2
Porozitatea și cadrul natural

a. Legături ecologice

Un alt palier de semnificație se referă la raportul între construit și neconstruit în care sunt relevante trei straturi: legăturile ecologice și

201 Trad. ns. din (Secchi *et al.*, 2009): „porous city is a density of meaningful places".

Scanned with OKEN Scanner

nevoia de a conecta trei tipuri esențiale de mediu, situate la niveluri diferite: câmpia, platourile și pantele și regiunile.

Un proiect relevant pentru aceste trei tipuri de relaționare este propunerea pentru Grand Paris a echipei Secchi-Viganò[202]. Folosind metafora *buretelui*, în care fiecărui tip de raport între construit și neconstruit îi revine câte o capacitate de absorbție: casele unifamiliale, țesuturi foarte puțin poroase; locuințele colective, mai puțin maleabile decât cele izolate, necesită o stratificare suplimentară, autorii subliniază aspectele pozitive ale dispersiei sub formă de accesibilitate generalizată în care toate fragmentele pot fi interconectate și puse în legături multiple și în care nodurile de accesibilitate au la rândul lor multiple relaționări (Secchi *et al.*, 2009).

În acest context, porozitatea de fractură, cea care sparge continuitatea precedentă a unui material, este raportul porilor mari: mega-structurile mari, zone industriale, zone infrastructurale, în timp ce porozitatea materialului, cea care se referă la caracteristicile care permit o absorbție mai mică sau mai mare a lichidelor care trec prin materialul respectiv, este raportul porilor mici (terenuri vacante, spații reziduale etc.) cu corpul urban, iar porozitatea totală arată gradul de adaptare a țesuturilor urbane la provocările energetice, la transformările în stilul de viață al locuitorilor și la coprezența diverselor activități (Secchi *et al.*, 2009).

b. Schimb metabolic

Porozitatea, în sens biologic, este relația de schimb dintre oraș și mediu care pornește de la înțelegerea oricărui mediu urban ca un fapt dinamic, determinat de schimbările naturale: mutații ale cursurilor de apă, inundații, spații ale controlului mișcării apei sunt tot atâtea urme pregnante ale peisajului, puncte de pornire ale recalificării prin refacerea porozității[203].

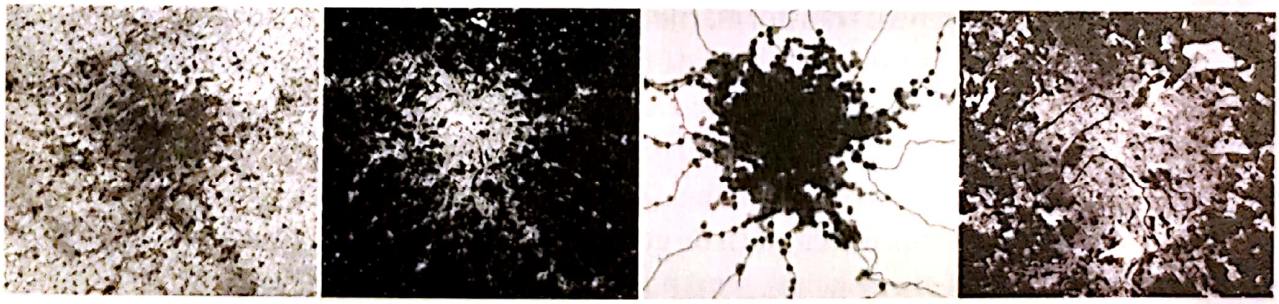

F 56 Paris
(a) Porozitatea de absorbție
(b) porozitatea de filtrare
(c) porozitatea transportului public
(d) porozitatea vegetației | sursa: Secchi et al., 2009, p. 100.

202 Secchi Bernardo, Viganò Paola. 2009. *Le diagnostic prospectif de l'agglomération parisienne. Consultation internationale de recherche et développement sur le grand pari de l'agglomération parisienne. La ville poreuse.* Milan: IUAV, MIT et all.

203 Secchi denumește „porozitate de fractură" vidurile în care distanța prea mare impune o piedică în conceperea ca spațiu cu activitate. Această distanțare este estimată undeva la distanțe de peste 500 m.

Scanned with OKEN Scanner

9.2.3
Orașul poros—un oraș sedimentat

Orașul poros relevă, așadar, *stratificarea, acumularea, depunerea, declinul, renaturarea și transformările constructive*, într-un cuvânt, *sedimentele* prinse în cicluri ale funcționării și declinului, evidențiind astfel o natură fluidă, adaptabilă, dinamică. Intuim în această imagine tocmai posibilitatea schimbării, acolo unde porul adună, acumulează, sedimentează.

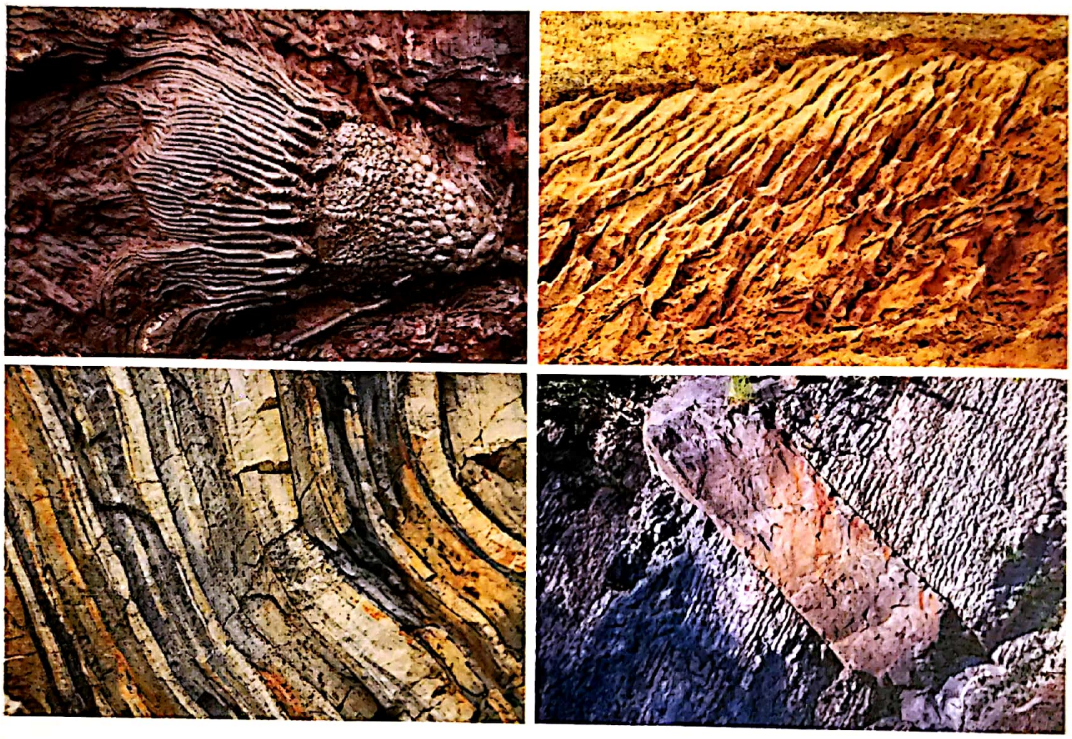

F 57 Diferite tipuri de sedimentare | sursa: Styve Reineck, Andrew Buckin, Pichi, Zoodact / Shutterstock.com.

Observăm, în concluzie, că porozitatea poate fi un *interpret* pentru schimbul oraș-mediu, pentru transformările stilului de viață și noi necesități, dar și un indicator de noi posibilități de relaționare, de deplasare, de practicare a spațiului, într-un cuvânt: *al interacțiunii organice dintre spațiu ca produs al activității umane și mediu, cadru natural.*

Renumitul peisagist francez Michel Desvignes se sprijină pe caracteristicile porozității și pe cultivarea stării de gol pentru a scoate la iveală forțele organice producătoare de peisaj, scoțând în evidență procesul și forțele endogene ale unui sit. Finalitatea este astfel imprevizibilă. Negarea predeterminării, inserarea unui agent viral, catalizarea transformării sunt câteva principii pe care peisagistul le folosește pentru a ieși din optica compozițională a designului, bazat pe imaginarea unei realități posibile și pe transpunerea acesteia într-un plan rigid. În acest fel, practica, și ea suspendată în gol, într-o stare liminală, se rupe de dualitatea figură-fond și de ierarhia compozițională rigidă.

Scanned with OKEN Scanner

Eliberate de constrângerile geometriei perfect obiectivate, peisajele lui Desvignes permit o matrice mai laxă, mai deschisă, mai poroasă [204] *(Basdevant, 2009, p. 9).*

În tactica sa, ștergerea și golirea sunt la fel de valide ca umplerea și adiția, Desvignes însuși argumentând faptul că goliciunea, vacuitatea poate oferi un sens mai profund al lizibilității și al posibilității în lectura unui sit. Golul, caracterizat de condiția infinitudinii, în care procese naturale, ne-predeterminate, organice, se activează în multiple și indefinite moduri, încarcă fiecare interval de liminalitate de noi înțelesuri, de noi forme de potențialitate.

Deși porozitatea rezultă din raportul gol—plin, construit-neconstruit, mineral-vegetal, accesibil-inaccesibil, conectivitatea este cea care face posibilă comunicarea între pori, posibilitatea de mișcare a ceva de la un por la altul, cu toate că o porozitate mare nu garantează și o conectivitate crescută.

Manifestul lui Gilles Clement prin ceea ce numește *tiers paysage*[205] este tocmai în acest sens al conectării, în care *terenurile urbanizate abandonate sau în declin*[206] dețin miza unei recuperări biologice mai ample, calitatea biologică fiind diminuată pe măsură ce ochiurile de urbanizare sunt mai ermetice, deci cu o porozitate mai mică. Multiplicarea acestor spații este văzută de Clement ca șansă a *refugiului (bio)diversității*[207].

Cuplarea porozității cu conectivitatea ne conduce la o înțelegere deplină a „buretelui" nu neapărat ca imagine, ci ca funcționalitate, trimițându-ne la ideea de ***permeabilitate.***

F 58 Schițe de porozitate pentru proiectul Cergy-Pontoise și Lyon Confluence. Michel Desvignes. Schițele studiază creșterea permeabilității sub aspect evolutiv în timp și spațiu | sursa: (Basdevant, 2009, p. 41).

În proiectele lui Michel Desvignes se conturează clar aplicarea unui concept de permeabilitate în care spațiile goale, rezultat al industriei intrate în declin (Lyon Confluence) sau spațiile agricole prinse între petice de

204 Trad. ns. din (Basdevant, 2009): „Desvigne's landscapes allow for a looser, more open, and porous matrix."

205 A treia natură, înțeleasă ca un hibrid artificial—natural.

206 Trad. din fr.: les delaissees.

207 Unele aspecte ale refugiului biodiversității vor fi comentate în subcapitolul referitor la Petite Ceinture, deși fenomenul de *colonizare naturală* este documentat de diverși autori în numeroase situații: Torsviken (Suedia), Duisburg Emscher Park (Germania), Văcărești (București) etc.

Scanned with OKEN Scanner

urbanizare (Cergy Pontoise), sunt parte a unei porozități conectate. Lăsate neconstruite, dar conectate la rețeaua de spații verzi a orașului, golurile recreează „continuități peisagistice potențiale".

F 59 Trei scheme de porozitate pentru Bordeaux, Toulouse și Lyon | sursa: SCoT Bordeaux, SCoT Toulouse și SCoT Lyon.

Conștiente de problemele ecologice în creștere, dar și de disponibilul de teren rămas în urma dezindustrializării, unele administrații ale orașelor includ în planificare acest principiu al conectivității marilor suprafețe goale sau eliberate, conectându-le de asemenea cu cursurile de apă situate în interiorul orașului. Recunoscând rolul istoric al amenajărilor urbane de tip bulevarde, parcuri și, mai târziu, centuri verzi, caracteristice orașului preindustrial și industrial, Ali Madanipour (v. ANEXA 7), atrage atenția asupra unor limitări actuale în gestionarea golurilor, afirmând că nu ar trebui să ne așteptăm ca fiecare gol să devină un spațiu public vivant, dar dar ne putem aștepta ca el să devină o parte a rețelei de spații care poate contribui la ameliorarea orașului și a părților sale. Conceptul actual de infrastructură verde este mult mai complex, ținând atât de spațiile verzi, naturale sau agricole, de suprafețele de apă, dar și de suprafețele care cresc puterea de absorbție a solului—deci soluri ne-artificializate—, crescând permeabilitatea de ansamblu a orașului.

9.3
Microporozitatea

9.3.1
Experiența care erodează plinul

În 1924, Walter Benjamin și Asja Lacis, într-o descriere a orașului Napoli, concluzionau prin a-l numi *poros*, termen inspirat de comportamentul mediului său construit, în care *orice* funcționalitate fixată sau desemnată este refuzată. Porozitatea reprezintă schimbul continuu (atât spațial, cât și temporal) dintre activitățile din sfera publică și activitățile din sfera privată, dintre exterior și interior, din spațiile de mijloc, dintre spațiile în care se defășoară existența omului în oraș prin medierea experienței; în

Scanned with OKEN Scanner

acest caz porozitatea este un efect; „poroasă precum piatra este arhitectura [Orașului]. În curți, arcade și scări se confundă construcția cu activitatea”[208].

Cei doi autori disting în ruinele Pompeiului și ale orașului Napoli procese de declin în care descifrează porozitatea spațială și tranziția temporală, conducându-i astfel la ideea că porozitatea apare ca experiență cotidiană. Din punct de vedere arhitectural, „cineva poate cu greu distinge de la ce punct clădirea este încă în construcție și unde delapidarea s-a instalat deja”[209] (Benjamin citat în Howard Caygill, 1998).

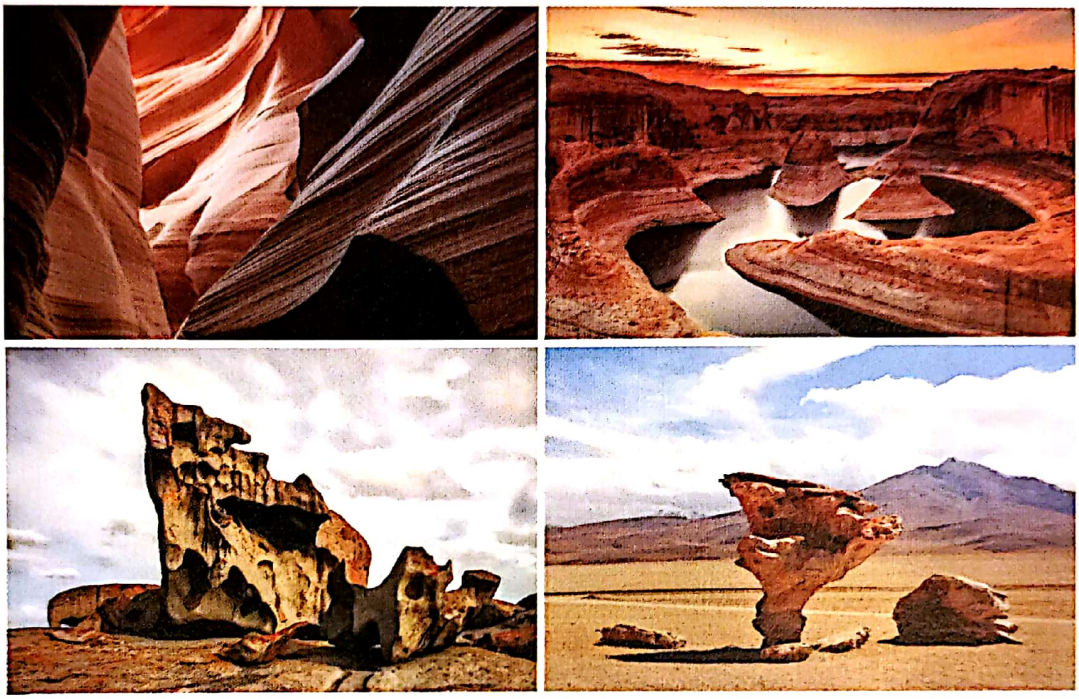

F 60 Câteva exemple de structuri poroase produse de procese de eroziune geologică | sursa: Habera, Johnny Adolphson, Lux Blue, Vladimir Melnik / Shutterstock.com.

Pentru Benjamin, orașul Napoli este încărcat de multiplicitatea relațiilor și a întrepătrunderilor între public-privat, între casă și curte sau casă și stradă, de diversitatea infinită a spațiului stradal, de multitudinea elementelor care compun spații de trecere, de filtrare—balcoane, ferestre, scări, pasaje, acoperișuri—ce conferă orașului forma de complexitate care se opune fixității: „porozitatea este o lege inepuizabilă a vieții, care reapare perpetuu și peste tot [...] *amprenta definitivului, a finitului este refuzată*” (Benjamin). Eliberate de o demarcație netă, spațiile sunt concomitent separate și conectate prin treceri poroase.

Eterogenitatea spațiului urban provoacă și permisivități care pot fi permanente, dar nu întotdeauna benefice[210], însă marchează în egală

208 Trad. ns. din (Benjamin *et al.*, p. 169): „As pourous as this stone is the architecture. Building and action interpenetrate în courtyards, arcades, and stairways”.

209 Trad. ns. din (Benjamin citat de Howard Caygill, 1998): “one can scarcely discern where building is still in progress and where dilapidation has already set in”.

210 Walter Benjamin notează și rețelele de crimă organizată, Camorra sau puterea influentă a bisericii care, datorită permeabilității spațiului își pot exercita influența cu o relativă ușurință.

Scanned with OKEN Scanner

măsură permeabilitatea crescută și schimbul între spații; comportamentul poros, spongios al orașului.

Porozitatea admite deci, cel puțin aparent, o anumită lipsă de rezistență la schimbare, la influența externă; schimbările produse în stilurile de viață, în procesele economice, în interacțiunea indivizilor sau în comportamentul lor au ca efect o creștere a complexității vieții urbane în fața căreia porozitatea permite deschideri repetate pentru acomodarea respectivelor nevoi, susținând deci ideea acelei acomodări de realități eterogene; în acest sens, porozitatea ține de procese de eroziune.

Porozitatea socială presupune inducerea în spațiul urban a unui grad ridicat de interacțiune socială, absorbția unui anumit tip de comportament, descriind felul în care spațiul urban este *performat* în procesul de apropriere (Sennett, 1995, p. 56) de către indivizi. O pasiune a improvizației, cum o numește Benjamin, se înfățișează ca experiență spațială nedeterminată care penetrează și articulează spațiul, inducând o anumită desolidarizare între funcție și loc.

9.3.2
Tipuri de porozitate

Microporozitate de tip interstițial–trotuar:

a.

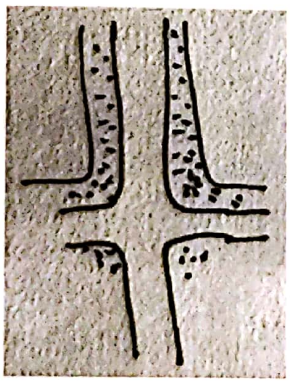

b.

Scanned with OKEN Scanner

c.

F 61 Microporozitate de tip interstiţial-trotuar—pe lângă structuri formale sau formalizatoare (infrastructură), marginal, prin aşezare în spaţiul nerevendicat
(a) Aldo van Eyeck, Playgrunds; sursa: http://www.architekturfuerkinder.ch/index.php?/pioniere/aldo-van-eyck/
(b) Richellieu, parazitarea zidului oraşului, locuinţe concrescute pe zid | foto: C.I. 2004
(c) Medellin, Columbia | sursa: C.I. 2014 şi Barna Tanko / Shutterstock.com.

Tipul de microporozitate „trotuar" se situează între o *limită* şi un *sector* (Lynch, 2012). Limita este constituită în acest caz de bariera fizică ce asigură impermeabilitatea sectorului, la limita dintre public şi privat—de obicei pe lângă „pereţi" (ziduri de incintă medievale, ale instituţiilor militare etc.)—, iar această microporozitate este cea mai potrivită pentru preluarea unor nevoi noi.

Microporozitate de tip interstiţial-de articulare:

Acest tip corespunde zonelor care apar între diferite tipuri de ţesuturi diferenţiate fie prin perioada de constituire, fie prin morfologii diferite, lipsite de articulare. Această microporozitate deţine potenţialul de reţesere a structurilor adiacente pe care, aparent, le desparte.

Scanned with OKEN Scanner

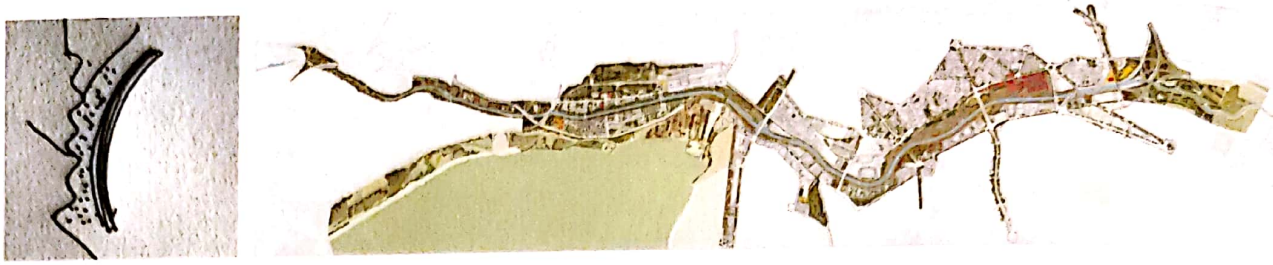

F 62 Madrid Rio, proiect | sursa: C.I și https://www.plataformaarquitectura.cl/cl/02-89344/proyecto-madrid-rio-mrio-arquitectos-asociados-y-west-8/imagen-final_a3_1_10000

Scanned with OKEN Scanner

Microporozitate de tip interstițial-cornișă:

Fiind un tip de porozitate canalizată și având, în general, formă alungită sau liniară, acest tip se regăsește sub forma unei fâșii prinse între elemente naturale sau elemente de infrastructură majoră (stabile) și petice de urbanizare (dinamice). Pe teren neutilizat (în care urbanizarea nu a avut condiții sau în care au fost amplasate primele funcțiuni industriale) definit de un râu / pârâu, se instalează spontan sau programat între două limite—o limită naturală și una antropică—activități care răspund unor nevoi noi, ca de exemplu: forme noi de loisir, parcări, depozitare a gunoiului etc.

Jane Jacobs (1961), explicând o serie de cazuri din orașe americane, argumentează nevoia unei porozități a decupajului străzilor, acest lucru facilitând intersectarea neprevăzută, interacțiunea și având ca efect „generarea diversității și catalizarea energiilor diverse ale oamenilor". Asimilând efectul spațiilor discrete, poroase, cu efectul utilizărilor primare care atrag utilizatori diverși, Jacobs susține nevoia unei articulări între mijloace și rezultate, între atractivitatea unui spațiu și creșterea diversității, explicată prin facilitarea de către o tramă spațială spongioasă.

În înțelegerea explicită a spațiului ca ceva care conține, ca recipient, putem percepe spațiul și acțiunea ca mutual constitutive și, deci, porozitatea trebuie privită și dintr-o *perspectivă a procesului și nu numai dintr-o perspectivă a atributelor fizice*. Absorbția exercitată prin care un loc acumulează o anumită narațiune, o memorie, în care spațiul însuși devine un spațiu de tranziție, nepermanent decât ca urmă a trecerii, transformă percepția porozității într-o formă de experiență care activează relaționalitatea, mai degrabă decât separația, atât spațial, cât și din punct de vedere temporal.

Așadar, porozitatea nu este numai de ordin spațial, ca manifestare a ocazionalului, a neprevăzutului, rearanjând ritmurile și itinerariile personale, ci ține și de temporalitate. Temporalitatea cotidiană este însă previzională și orientată de un scop, definită de linearitate și de acțiunea către îndeplinirea scopului propus, *previzionarea fiind întreruptă, distrasă de porozitate*.

Ca efect spațio-temporal, porozitatea, văzută și prin utilizarea spațiului, se opune predeterminării sau, în orice caz, o evită, o reinterpretează. Un spațiu, ca loc al acțiunii, este întotdeauna delimitat, reglementat pentru a răspunde unor cerințe, deziderate, dar măsura porozității sale este și *măsura unei posibile deschideri către noutate*. Spațiul, porul, devine din această perspectivă

nu o entitate supusă descrierii, apreciată, posedată, ci o structură de relații potențiale care conectează oamenii, care se supune evaluării prin comparații calitative, fiindu-i imanentă conectivitatea (Massey, 2005).

9.3.3
Utilizările temporare ca instrument de (re)definire a experienței urbane

>9.3.3.1
Iluzia permanenței și realitatea temporară

Trebuie făcută o primă distincție între utilizările temporare și utilizările informale în sensul în care, deși o parte a utilizărilor informale pot avea un caracter temporar, în general, informalitatea este cel mai evidentă în forma așezărilor informale care se instalează pe termen lung. Ele sunt însă de interes pentru că prin manifestarea lor sunt puse în evidență locuri care păreau abandonate, absente, neconstruibile, excluse dintr-o programare fixă, jucând astfel rolul de revelator al golului.

În domenii precum sociologia și economia, atât aspectele informale cât și cele temporare au început să fie studiate încă din anii '80[211] ca o abordare complementară, iar în domeniul arhitecturii și urbanismului, chiar dacă au fost dintotdeauna implicite în textele de referință pentru istoria și teoria orașului (Alberti, Sitte, Mumford, Alexander, Kostof, Hall, Toynbee etc.), preocuparea canalizată pe aceste subiecte a apărut explicit probabil în 2006, odată cu publicarea cărții *Planet of Slums: Urban Involution and the Informal Working Class* a lui Mike Davis[212], chiar dacă originea unei abordări teoretice a informalității poate fi atribuită Școlii de la Chicago[213].

Actorii informali influențează din ce în ce mai evident planificarea și politicile urbane. Mijloacele prin care aceștia acționează sunt de două feluri: *prin aproprierea temporară a unor spații care și-au pierdut pe moment funcția sau prin animarea temporară a unor spații reziduale (goale sau intermediare)* (Groth & Corijn, 2005). Situațiile cele mai clare sunt reprezentate de fragmentele urbane „golite de formalitate", în care au încetat să acționeze forțele formalizatoare sau nu au avut niciodată condiții, sau în spații reziduale între două fragmente urbane cu logici formale puternice și diferite (de exemplu, acolo unde procesul rapid de dezindustrializare a

211 „Ceea ce lipsește din relatările anterioare este contribuția implicită și ascunsă a instituțiilor informale [...] trebuie să înțelegem cum funcționează aceste instituții informale și, de asemenea, cum se raportează ele la omoloagele lor formale [...]. Deși instituțiile și practicile informale sunt, și au fost întotdeauna, împărtășite și așteptate de către persoanele implicate în instituțiile formale, ele apar rar în relatările și teoretizările sociologice, economice sau politice." (Henry, 1981, p.1).

212 Scriitor, activist politic, teoretician urban și istoric.

213 Școala de la Chicago, a fost fondată de Robert Park la începutul secolului al XX-lea, ca o școală culturalistă. În diverse lucrări apar descrieri ale orașelor lumii a treia care, aflându-se în proces de urbanizare masivă, prezentau un nivel mare de migrație rural-urban de populație devenită *urban informals*.

Scanned with OKEN Scanner

generat frișe industriale sau unde topografia a împiedicat procesul de urbanizare etc).

F 63 Iluzia permanenței și realitatea temporară - Grădină de legume lângă Poarta Brandenburg, 1947 | sursa: http://www.wadermedia.com/berlin-zwischennutzung-gentrification-and-public-participation/

Locurile informalității sunt caracterizate de trei atribute specifice: predispoziția, situarea în raport cu formalul și moduri de creștere (sintetizate în ANEXA 4).

Din cauza statutului neclar și a aparenței de „no man's land", aceste spații devin locuri de manifestare pentru stiluri marginale de viață, economie informală, experimente artistice, categorii sociale excluse etc. Aceste locuri și actorii informali care le valorizează se constituie ca alternativă temporară la procedurile dominante ale planificării urbane. Prin utilizarea neplanificată, calitățile complexe ale acestor tipuri de spații, greu de inclus în procedurile de planificare, pot fi implicate în restructurarea urbană a orașului.

În contextul limitării resurselor, al diminuării puterii și controlului autorităților în implementarea master-planurilor formale, se afirmă din ce în ce mai mult o nouă paradigmă a urbanismului, în care accentul este pus pe o mai mare flexibilitate; aceasta are însă un înțeles larg, cu referire la modul de gândire, dar și la un pragmatism care valorifică termenul scurt, activitățile temporare, măsurile cu risc redus. Într-o societate în care ritmul schimbărilor este accelerat și în care spații tranzitorii le înlocuiesc pe cele permanente, noi moduri de operare cu spațiul urban precum utilizările temporare devin aparente.

Definirea sintagmei *utilizări temporare* este extrem de variată. În Germania, utilizare temporară *(Zwischennutzung)* desemnează activarea temporară a unui teren sau clădire vacantă, lipsite de o cerere de dezvoltare,

Scanned with OKEN Scanner

în timp ce în SUA, spre exemplu, nu există o definiție clară ca termen de planificare[214].

Către utilizările temporare converg interese multiple de valorificare a contextului postindustrial: o municipalitate în căutare de resurse, emergența a diferite practici—artistice, agricole etc.—care solicită loc pentru desfășurare și cărora urbanismul nu le-a găsit un răspuns, o intensificare și o diversificare a utilizărilor spațiului urban, dar și o situație constatată în care diverse terenuri libere, cu statut incert sau nu, sunt aparente la nivelul orașului. Constatăm însă următoarea lipsă de sincronizare: în timp ce există un surplus de planuri și documentații de urbanism neimplementate, potențialul activ și inerent al utilizării spațiilor libere prin utilizări temporare este puțin exploatat.

Din acest punct de vedere, un prim aspect care merită punctat este derivarea utilizării în strânsă legătură cu mobilul uman, nu în scopul unei proiecții în viitor—a unei valorificări mentale, profitabile—, ci prin exprimare directă, care este, din multe privințe, *exprimarea unei angajări directe în relația cu spațiul urban.*

În ceea ce Renaudie (2011) numește „a patra[215] dimensiune a orașului"[216], notând aici mobilizarea unui mare număr de parizieni pentru folosirea spațiilor goale sau golite ale orașului, prezente sub forma *golului*, terenurile abandonate devin noi forme de atractivitate, de centralitate, un catalizator de mobilizare din ce în ce mai mare a unor indivizi sau comunități, prin intermediul unor activități de cele mai multe ori spontane; citând exemplele canalului Saint Martin și al zonei La Villette din Paris, urme ale unui trecut industrial important al Parisului, se remarcă o „amorsare care în urmă cu douăzeci de ani nu era previzibilă". Nu este vorba numai de revelarea unui potențial existent—altul decât cel industrial sau constructiv—, ci de o deturnare către noi forme de potențialitate.

>9.3.3.1
Unde, cine și cum?

a. Localizarea utilizărilor temporare

Pe baza unor cazuri analizate (prezentate sintetic în ANEXA 5) se pot distinge următoarele tipuri de afectări aferente unor spații ca:

- parcuri și grădini, incluzând locuri de joacă, spații reziduale, pepiniere și grădini comunitare;
- artă/cultură, incluzând spații comerciale sau industriale vacante;

214 Utilizările temporare nu sunt un fenomen nou, exemple clare în sprijinul acestei idei fiind folosirea grădinii Tiergarten (zoologice) din Berlin ca parc pentru producție agricolă în anii care au urmat celui de-al Doilea Război Mondial sau exemplul Poland Market (Polen Markt) în care comercianții polonezi utilizau amplasamentul actual al pieței Potsdamer pentru comerț ambulant.

215 Prima: entitățile urbane precum cartiere, ansambluri; a doua: fluxurile, legăturile, deplasarea; a treia: centralitățile.

216 Spre deosebire de Peter Bishop pentru care cea de-a patra dimensiune este temporalitatea.

Scanned with OKEN Scanner

- sport/recreere, incluzând terenuri de sport, parcuri și instalații pentru role, echitație, cățărare;
- antreprenorial, incluzând start-up-uri, piețe în aer liber, baruri și cluburi;
- parcări și depozitări;
- locuințe temporare precum caravane de rulote, orașe-cort, case-barcă;
- gropi de gunoi acoperite pentru convertire în activități de agrement etc.

Un exemplu recunoscut e modelul Bremen ZwischenZeitZentrale (ZZZ) care a transformat peste 50 de terenuri vacante de diverse scări și forme: de la magazine de mici dimensiuni (30 m²) până la terenuri industriale de 4.500 m² [217], însumând aproximativ 10.000 m² de suprafață construită și circa 80.000 m² terenuri industriale în declin. Având drept cauză declinul industrial care a afectat social și economic orașul, precum și activitățile comerciale, proiectul a urmărit menținerea și atragerea populației tinere către oraș prin revitalizarea unor terenuri aflate în declin[218]. În numai trei ani peste 500 de inițiative de acest fel au condus la crearea unei multitudini de spații de tip ateliere, puncte de lucru, locații pentru evenimente, expoziții temporare etc. Succesul inițiativei califică utilizările temporare ca „generator și incubator de proiecte, dar mai ales ca teren de experimentare pentru utilizări de lungă durată"[219] (Oswalt *et al.*, 2013).

Printr-un program similar, desfășurat în Leipzig, în 2005, au fost activate 27 ha, prin intermediul a peste 200 de autorizații, pasul următor fiind extinderea în zone de 35 – 45 ha, dar, și mai interesant, fenomenul de scădere a populației s-a oprit și a început să se aprecieze ușor. Orașul are însă de rezolvat un dezechilibru în unele părți ale sale unde suprafețe mari de teren vacant nu își găsesc utilizatori[220].

Disponibilul de teren *fără cerere de dezvoltare* în Berlin este de cca. 150 ha, compuse din peste 1000 de terenuri și se ridică la 700 ha[221] dacă sunt incluse și spațiile industriale vacante, cuprinzând aici și aeroportul Tempelhof care măsoară cca. 300 ha, ambele situații înregistrând în ultimii ani o serie de activități temporare importante.

217 Www.zzz-bremen.de/brache-konsul-smidt-str/

218 Declanșat în urma unui program național „Nationale Stadtentwicklungspolitik" lansat de Ministerul de Resort și condus de agenția ZZZ, programul a inventariat, într-o primă fază, terenurile libere, primele inițiative fiind terenurile industriale Aller.Ort (www.aller-ort.de) și un depozit abandonat Plantage 9 (www.plantage9.de).

219 Trad. ns. din engl.: "generator and incubator of self-organized projects and a testing ground for long-term uses: in the case of 'difficult' buildings, the ZZZ is often invited to contribute to the definition of functions and us."

220 În raportul *Dezenat für Stadtentwicklung und Bau Leipzig* este menționat faptul că cca. 20% din locuințele din oraș sunt vacante dintr-un total de 300.000 de locuințe.

221 Berlinul, ca de altfel și alte orașe, dispune de un sistem de inventariere a terenurilor vacante destinate în principal utilizărilor temporare, accesibil online: http://fbinter.stadt-berlin.de/blm/index.jsp?loginkey=mit

Scanned with OKEN Scanner

Proiectul „Acesta nu este un lot vacant" *(Estonoesunsolar)* este un proiect care valorifică loturi incerte din centrul orașului ca răspuns la declinul socio-economic al zonei centrale a Zaragozei. Având un Birou Tehnic—care aparține de municipalitatea Zaragozei—responsabil cu identificarea zonelor și terenurilor vacante sau în așteptare, proiectul a creat și 40 de locuri de muncă din cartierele vizate, devenind ulterior o strategie care a transformat 29 de spații vacante în spații publice în doi ani.

	arii centrale	arii sub-utilizate	arii în pierdere de semnificație
utilizare, funcțiune	definită	nedefinite, vagi	definite, dar din ce în ce mai slabe
interes din partea oamenilor / fluxuri	crescut	inexistent	mediu
semnificație, percepție	la modă, clasic, elitist	la limită, promițător, îndrăzneală	demodat, respingător
perspective de dezvoltare	stabil, inhibarea altora noi	deschis, riscant	redezvoltare opțională
scopul utilizării temporare	intensificare	introducere, inițiere	redefinire, diversificare

F 64 Tipologii de uzuri temporare: adaptare după *Temporary uses as means of experimental urban planning* (Lehtovuori, 2012)

Intensitatea activității diferă însă și este dependentă de tipul de spațiu, existând în acest sens o preferință pentru spațiile mici, flexibile, la îndemână, goluri sau spații care pot fi revendicate relativ simplu, și nu întâmplător, așa cum observă Bishop (2012), spațiile astfel ocupate apar cel mai adesea la marginea unor zone intense de activitate, dar și în zone unde dereglementarea este mai mare și, bineînțeles, există o mai mare ambiguitate a regimului de proprietate asupra terenului. O consecință evidentă o constituie diminuarea numerică a acestor spații pe măsura depărtării de aria cea mai intensă, fapt comentat și de Jane Jacobs. De altfel, Oswalt, pe baza unei cazuistici extinse, constată faptul că în cazul utilizărilor temporare *din punct de vedere al centralității localizării și accesibilității, preferința spațială a celor care le folosesc temporar nu este cu nimic diferită de cea a pieței imobiliare*[222].

Nu toate siturile abandonate sau în declin se pretează la activități temporare, cu atât mai puțin cele care sunt lipsite de infrastructură, de acces, dar și cele lipsite de prezența utilizatorilor potențiali. O altă cauză a dezarticulării între spații neconstruite, vagi și utilizări temporare, este absența inițiatorului, a persoanei sau a grupului condus de un anumit mobil.

Cu siguranță, luând în considerare importanța pe care Jane Jacobs o atribuie scării umane, mici, impredictibile, permisă de o rețea densă de

222 Trad. ns. din (*Oswalt et al.*, 2013): „in terms of centrality of location and accessibility, the spatial preferences of temporary users are often no different from those of the conventional real estate market".

Scanned with OKEN Scanner

străzi și care facilitează întâlnirea și interacțiunea socială, ne-predeterminată, accidentală, și considerând porozitatea în principiu ca o caracteristică care facilitează acest proces, putem regăsi și o intensitate mai mare a activităților temporare. Acestea sunt direct dependente de gradul de impredictibilitate, de diversitate, mai greu controlabile prin reguli, norme etc., răspunzând astfel raportului dinamic cu starea de gol.

b. Actorii implicați în utilizările temporare și beneficii posibile

Paleta de actori urbani implicați în folosirea spațiilor în așteptare prin intermediul activităților temporare este complexă, depinzând în mare măsură de forma de ocupare.

În primul rând, proprietarul, poate cel mai important actor, determină două situații posibile: toleranță sau acord contractual. Pentru cei care nu dețin terenul în scopul unei îmbogățiri rapide, având astfel anumite așteptări și, deci, opoziție față de măsuri provizorii, utilizările temporare sunt o măsură de degrevare de o serie de probleme precum: costuri de întreținere, securitate împotriva vandalismului, dar, mai ales, ameliorarea imaginii terenului sau clădirii respective, iar în situațiile fericite crearea unei identități puternice.

În cazurile de ocupare legală, Oswalt (2013) notează prezența unor agenți/intermediari implicați în procesul de valorificare a terenurilor, al căror rol este de a construi un cadru care permite montarea unui proiect temporar, incluzând aici autorizații, sprijin administrativ și/sau politic, dar și parteneri posibili. Oswalt le atribuie rolul de *pod* atât la nivelul înțelegerii raportului formal-informal, cât și la nivelul limbajului între diverși actori implicați, dar și de *călăuze*; din angajament personal, fără forme contractuale, acești agenți preiau beneficiile sociale și economice într-o formă indirectă, capitalizând câștigul de imagine al cartierului sau zonei.

Un actor mai nou este agenția dezvoltată de administrație care, intuind beneficiile utilizărilor temporare, creează organisme descentralizate pentru consiliere, dar care se și implică în identificarea proprietarilor care nu valorifică terenurile respective.

Deși o serie de municipalități au început să fie conștiente de importanța acestor activități, interesul, chiar din partea teoreticienilor, este relativ recent. Oswalt și Overmeyer (2013), printre pionierii teoretizării acestui fenomen, documentând o serie de cazuri de activități temporare, ajung la concluzia că în timp ce efecte cumulate ale dezindustrializării, ale progresului tehnologic ș.a. au consecințe profunde în vacantarea unor terenuri din orașe, există și un fenomen invers ce se desfășoară în paralel: emergența unei cereri masive pentru activități culturale, *start-up*-uri ce produc o oportunitate majoră. Însă, de multe ori, cheia o constituie conectarea acestor două elemente, ea nefiind ușoară în special din cauza lipsei unui actor cheie de legătură[223] și chiar a unei forme de sprijin din partea autorităților, așa cum este cazul Paris Plage.

223 În acest sens este interesant de notat inițiativa *596 acres* care, identificând terenuri libere din orașe americane, încearcă să cupleze acest fapt cu o cerere de terenuri pentru activități temporare.

Scanned with OKEN Scanner

În prezent, activităților temporare le este asociată o serie de beneficii—culturale, sociale, economice, adaptabilitate în reutilizarea unor situri dificile, rol pozitiv în planificare și în management—confirmate și de definirea lor, spre exemplu, în documentele de planificare. În privința orașelor americane clasificarea lor se supune unei logici economice, dar nu se limitează la aceasta: uzurile în sine sunt recunoscute ca aducătoare de inovație, oferind o imagine a incubatorului, mărind atractivitatea zonelor de manifestare. Așadar, pot fi instrumente bune pentru crearea de locuri atractive, lucrative și active, recunoscute ulterior de un public mai larg; contribuie la sporirea spațiilor de lucru pentru antreprenori flexibili din domenii creative care pot susține inovația; contribuie la explorarea potențialului unui spațiu, prin experimentare; sunt locuri create prin activitatea oamenilor, mediind în multe situații mobilizarea unei comunități în raport cu un loc.

Dincolo de activitatea temporară în sine, sunt importanți utilizatorii care, așa cum o confirmă numeroase cazuri, sunt grupuri diversificate social compuse din artiști, arhitecți, grădinari, micro-antreprenori ș.a., acest fapt bazându-se pe o apreciere consistentă a *clasei creative*[224].

Activitățile caracteristice acestei clase creative sunt asociate cu o anumită *permutabilitate* (Ascher, 2005) a indivizilor, caracterizați de o mobilitate crescândă, dar și de o multi-apartenență[225]. Tipurile de legături dintre oameni, trecute de la stadiul de puțin numeroase și puțin diversificate, dar stabile și puternice, corespondente societății tradiționale, la relații mai slabe, mediate, variate, dar și interschimbabile, conduc la tipuri de structuri sociale reticulare în care inclusiv tipul de solidaritate este comutativ.

Aceste transformări, surprinse de numeroși autori, precum Richard Sennett, François Ascher, Olivier Mongin ș.a., deși presupun o slăbire a tipurilor tradiționale de relaționare la spațiul fizic al orașului, impun, pe de-o parte, o adeziune mai slabă la un loc anume, dar în același timp, prin intermediul unei intensificări a temporalității individuale, al unei creșteri a gradului de mobilitate, la frecventarea mai multor locuri. Ca trăsătură caracteristică a contemporaneității, setul de transformări surprinse de autorii menționați acționează ca o cerere latentă de activități care își găsește răspuns atât în activitățile deja instituite într-un tip de spațiu, ca activități permanente, cât și în cererea de noi activități, nu neapărat existente, dar care emerg, de cele mai multe ori în spații cărora le pun, astfel, în evidență vocația, o posibilitate necunoscută anterior.

Cu privire la cele listate mai sus, Oswalt (2013) constată o varietate similară și în cazul utilizatorilor acestor spații, înțeleasă prin faptul că

224 30% din forța de muncă în SUA este alcătuită din clasa creativă (Richard Florida: *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community, and Everyday Life*). În Marea Britanie reprezintă 7% din forța de muncă și are o creștere de 3,2% din 1981 până în 2006, ușor încetinită în prezent, comparativ cu 0,6% în alte domenii economice cumulate cf. *Beyond the creative industries: Mapping the creative economy in the United Kingdom*: Peter Higgs, Stuart Cunningham and Hasan Bakhshi.

225 François Ascher folosește termenul de individ-hypertext pentru a sugera o structură socială care funcționează în rețea.

Scanned with OKEN Scanner

în funcție de tipul de activitate, ei pot deveni furnizori, producători, actanți ș.a.m.d.

Rolul lor cel mai important este subliniat de natura lor: temporaritatea. Pentru că nu implică măsuri pe termen lung, spațiile urbane vacante, vagi, interstițiile și alte cazuri de goluri, prin asocierea unor structuri funcționale temporare au avantajul experimentării, al succesiunii uzurilor sau al combinării lor, oferind astfel *o ajustare progresivă între nevoie și ofertă. De asemenea, ideea mobilizării în jurul unor astfel de spații este la fel de importantă pentru că ea provoacă, pe de-o parte, o conștientizare mai mare asupra prezenței lor, ca goluri, ca alt fel de terenuri, evocând întotdeauna speranța unui spațiu adaptabil, dar și lărgirea perspectivelor asupra valorificării.*

Nu în ultimul rând, beneficiile economice, constând în principal în valorificarea, uneori intensivă a unui teren, conduc la profitabilitatea întregii zone, nu numai a terenului respectiv, oferind o alternativă în relația cerere—ofertă.

Declinul și creșterea merg mână în mână, relaționare care, lecturată în spațiile goale produse la nivel urban, pune presiuni diferențiate asupra spațiului: zone cu polarizare mare intră în criză de spațiu, în timp ce altele, în pierdere de activități și populație, au exces de spațiu, se află în așteptarea unui nou val de interes, similar sau diferit de anteriorul. Surplusul spațial astfel creat nu este însă numai o realitate statică, el antrenează o serie de procese asupra spațiilor înconjurătoare, așa cum am explicat și în Capitolul 3.

c. Evenimente și strategii de ocupare cu utilizări temporare

Prin manifestări urbane temporare înțelegem o manifestare spațială efemeră, dar semnificativă, a unor activități specifice—*evenimente*. În acest sens distingem două mari categorii după relația utilizare—spațiu afectat.

Manifestările evenimentelor publice organizate în spațiul urban pot fi diferențiate după:

(i) dimensiune și efecte:

- *evenimente* și *macroevenimente*: Acestea generează în timp spații urbane specifice, trasee, spații dedicate etc. Exemple: ritualul, festivalul, parada, manifestația etc. Cazurile particulare care au fost studiate și sunt ușor de înțeles, mai ales, din perspectivă arhitectural-urbanistică (celelalte ținând mai mult de religie, antropologie, sociologie, etnografie, studii culturale etc.) sunt macroevenimentele de tipul Olimpiadă, Capitală Culturală Europeană, Expoziție Mondială, Campionat de fotbal, Burning Man Festival, Freetown Christiania etc. care prin specificul lor de instrument al politicii orașului afectează spațiul orașului pe termen mai lung. David Harvey adaugă o altă dimensiune, tot politică, prin aserțiunea că festivalurile și evenimentele urbane sunt instrumente de control social (Harvey, 1989, p. 172).
- *microevenimente*

Scanned with OKEN Scanner

(ii) modul de generare:

- *evenimente spontane*, generate direct de utilizatori și transmise prin practici locale, obiceiuri etc., generare bottom-up;
- pseudo-evenimente: evenimente structurate de media cu sau fără suport specific—care țin de branding, generare *top-down*.

O diferențiere importantă este însă dată de nivelul de activitate, or aici putem distinge utilizări *active* (ca cele antreprenoriale, performance-uri, expoziții, instalații de artă), contribuind în general la creșterea vizibilității zonei respective, la crearea unui renume, sau *pasive* (precum depozitări, parcări), care chiar dacă ocupă spațiul generând o formă de profit, contribuie într-un mod negativ sau inert la vizibilitatea cartierului în care se află. Acest aspect este important pentru că ocuparea în mod pasiv, deci conferirea unei imposibilități de re-ocupare, produce o prelungire a senzației de așteptare, o menținere în starea de *pârloagă*, sustrăgându-i totodată așteptările pe care și le fac unii indivizi sau grupuri în raport cu o potențială valorificare.

> *Cu un efort relativ redus, unele din cele mai neglijate spații ale orașului pot fi convertite în locuri plăcute și utile pentru un oraș. Este nevoie de mobilizarea intereselor locale astfel încât oamenii să își poată imagina locul respectiv într-o nouă lumină, să preia controlul și să îl transforme. Utilizările temporare sunt unul din modurile de mobilizare a interesului, [...] pornesc o nouă traiectorie pentru un spațiu care ar fi rămas în abandon sau declin (v.ANEXA 7).*

>9.3.2.3
Posibile dificultăți asociate utilizărilor temporare

Poziția de alternativă a utilizării temporare. Pentru proprietari, deschiderea de a oferi terenul pentru o utilizare temporară, atunci când există, nu este în niciun caz prima opțiune. Din ea derivă și nevoia unei încrederi, desprinsă din diferențierea între utilizatori interesați de un anumit spațiu și utilizatori care ar folosi spațiul pentru că sunt nevoiți, fapt care cântărește diferit în ochii proprietarului.

Inițierea unui proiect este un demers dificil care, în unele cazuri, necesită asistență tehnică. Accesul la spațiu este un lucru, punerea în practică a unei idei este altul. De multe ori, tehnica aleasă de utilizatori este apelul la un intermediar, atunci când este nevoie de acorduri sau autorizații. Aceste situații sunt uneori impredictibile, iar utilizatorii nu se pot descurca singuri.

Conectarea foarte slabă între proprietari și posibili utilizatori. O problemă o constituie cuplarea cererii cu oferta, chiar dacă ele corespund doar la un nivel abstract, în care un spațiu este disponibil doar în măsura în care este favorabil pentru activitatea respectivă. Lipsa de articulare este cauzată și de o cunoaștere limitată a ambelor părți în acest sens. Proprietarii nu știu că pot închiria terenurile pe perioade limitate, deci nu le pun pe piață ca

Scanned with OKEN Scanner

atare, iar utilizatorii nu sunt interesați de a demonstra aceste beneficii, de care uneori nu sunt nici ei conștienți.

Limitări sau dificultăți impuse de o piață restrânsă (probabilă mai ales în orașe cu transformări economice puternice și rapide). Pentru că fiecare teren vine cu anumite constrângeri, fie că ele sunt subiective, provenind din preferințele proprietarului, fie sunt obiective, impuse de condiții de folosire (dependente sau nu de zonă), sarcina găsirii unei utilizări adecvate este una dificilă. Acest fapt explică și rămânerea multor terenuri în stare de așteptare pe o perioadă îndelungată. Viabilitatea unei piețe se poate aprecia ca urmare a creșterii interesului în care conștientizarea are un rol primordial.

Coordonarea în cuplarea cererii cu oferta necesită timp și efort susținut. Pentru că tocmai temporalitatea este subiectul deschis, în anumite condiții timpul necesar cuplării utilizatorilor cu proprietarul poate depăși timpul în care terenul este disponibil. Mai mult decât atât, în cazul unor utilizări mai ample, timpul până când ele devin într-un fel profitabile poate crea presiune suplimentară. Succesul acestui proces depinde și de atingerea așteptărilor reciproce ale celor două părți.

Perpetuarea unor uzuri temporare este uneori văzută ca un risc. Aceasta este caracteristică în special situațiilor în care utilizările temporare au atras o anumită vizibilitate, au contribuit la amplificarea caracterului pozitiv al zonei, atrăgând astfel utilizatori noi. Totodată, poate apărea și o situație de atașament față de locul respectiv care intră în contradicție cu dorința proprietarilor de a dispune după bunul plac de imobilul respectiv.

Niveluri diferite de așteptare în raport cu terenurile publice față de cele private. Un anumit nivel al așteptării locuitorilor sau potențialilor utilizatori ai unui spațiu vacant solicită un răspuns sub forma unei consultări publice, în care așteptările celor interesați să fie luate în considerare.

Alte dificultăți: aspecte legate de taxare, impozitare, fiscalitate sau de costuri din partea proprietarului chiar în situații în care nu face profit din utilizarea temporară respectivă.

Scanned with OKEN Scanner

Tipurile de tactici și condițiile în care utilizările temporare se instalează în goluri	Descriere	Exemple
Prin substituție	Cu efect scăzut asupra locului pe termen lung, asigură cu greu trecerea între cele două momente de utilizări permanente.	Numeroase exemple se întâlnesc în Italia, unde proiecte ambițioase de infrastructură (autostrăzi, spitale, stadioane etc.) de după cel de-al Doilea Război Mondial au rămas neterminate și în ultimii 50 de ani de ruină au fost folosite doar temporar și local.
Prin inerție	Utilizarea continuă are un comportament nomad, urmând locațiile unde apar oportunități. O combinație între substitut și dezvoltare pe termen lung care în procesul de relocalizare evoluează.	Clubul berlinez WMF a fost creat informal și supraviețuiește în timp fabricii de metale în care a apărut, reușind să se mute de 10 ori într-o rază de 3,5 km, nomadismul fiind un prilej de branding constant, perpetuând un brand în sine.
Prin impuls	Utilizările intermediare pot genera un impuls decisiv în specializarea zonei respective, profil care supraviețuiește chiar și după dispariția activității.	Abandonarea fabricii Pfanni din Munchen în 1996 a creat premisele creării unui centru recreațional care, dărâmat ulterior, a fost preluat ca model de noi dezvoltări care mențin profilul inițial, capitalizând pe imaginea fostului centru.
Prin consolidare	Foste utilizări temporare devin utilizări permanente, în timp ce acordurile informale se formalizează.	Cable Factory din Helsinki, pornită de la preluarea fabricii Nokia, este deja în al doisprezecelea an de existență, într-o continuă expansiune, atât spațială, cât și într-o diversificare a ofertei educaționale și recreaționale.
Prin coexistență	Utilizarea temporară continuă să existe chiar atunci când pe terenul respectiv s-a instalat o activitate formală.	Canalul Negru (Schwarzes Kanal), o caravană informală apărută pe un șantier de construcții pe malul sudic al râului Spree, evoluează într-o colonie muncitorească cu statut legal, desființat ulterior; un proiect imobiliar determină mutări frecvente ale caravanei, fără a reuși însă înlăturarea ei din vecinătate.
Parazitând	Utilizarea temporară exploatează potențialul unei utilizări de lungă durată din vecinătate.	Activitatea de reciclare a unor echipamente electrice care profită de upgrade-ul de statut al vecinătății este un caz frecvent întâlnit și în București, în comunitățile de colectori de fier vechi.
Prin inovare (pionierat)	Utilizarea temporară este folosită ca strategie de colonizare a unui sit de către o activitate ulterioară, permanentă.	Cazul pieței Arizona din Belgrad care a luat naștere dintr-o activitate informală de comerț stradal într-un cartier rezidențial nou dezvoltat, dar lipsit de infrastructură și servicii.
Prin subversiune	Utilizarea temporară ocupă spațiul unei utilizări permanente cu intenția disturbării și transfomării acesteia.	Mișcările Occupy, binecunoscute deja, sunt un exemplu în acest sens, scopul politic al manifestanților fiind atins prin ocuparea unui spațiu emblematic al orașului.
Prin dislocare	Utilizări permanente sunt dislocate temporar până când se pot reloca în amplasamentul permanent. Dislocarea temporară poate genera impulsuri pentru revigorarea programului respectiv.	Cazul muzeului Stedelijk din Amsterdam, a cărui renovare a cauzat convertirea parțială a unei clădiri de poștă în muzeu pentru a găzdui colecțiile, funcțiunea de muzeu rezonând cu alte instituții localizate în vecinătate.

F 65 Poate cel mai comprehensiv studiu care încearcă o clasificare a strategiilor prin care se impun utilizările temporare în oraș a fost întreprins în *Urban Catalyst. The Power of Temporary Uses* (Oswalt et al., 2013). Listăm sintetic, în continuare, tipurile de tactici și condițiile în care utilizările temporare se instalează în goluri.

Scanned with OKEN Scanner

>9.3.3.4
Locul utilizărilor temporare în planificare

Utilizările temporare au fost asociate cel mai des cu conversiile funcționale, acolo unde oportunitățile apar între uzuri primare și redezvoltarea ariei pentru noi uzuri primare, căpătând adesea conotația secundarului, în raport cu ceea ce urmează să ocupe situl respectiv. Într-adevăr, axa temporală definită de intrarea în declin a terenurilor industriale și de implementarea unei noi viziuni, considerată regenerare sau restructurare, reprezintă din multe puncte de vedere un moment de suspendare; orice acțiune, orice gest constructiv sau distructiv este eliminat în așteptarea unei promisiuni împlinite. Multe incinte industriale, Bucureștiul nefăcând excepție, sunt blocate între mărturia declinului, speranța conservării și promisiunea împlinirii, menținând astfel o stare de decădere pe termen lung care nu confirmă decât prima ipostază, celelalte două fiind epuizate progresiv fie prin degradarea completă a existentului, fie prin fărâmițarea proprietăților și construire, fie prin neîmplinirea unor proiecte prea mari, prea costisitoare. În schimb, niciuna din cele trei ipostaze nu are un efect static, afectând atât orașul la nivel global, cât și zona respectivă sub diferite forme: alterarea prețurilor terenului fără măcar a construi, o anumită polarizare socială sau stare de declin care se înrădăcinează în locul respectiv etc.

O altă situație des întâlnită apare în condițiile în care nu se manifestă o utilizare *primară, permanentă*, locul devenind atractiv pentru alte tipuri de utilizări, am putea spune prin non-manifestarea unei anumite funcții apar funcții secundare, temporare.

Asocierea lor însă cu tranzitoriul, cu efemeritatea le conferă pe de-o parte posibilitatea de a face abstracție de un loc anume, și atunci, susținute și de tehnologie, pot deveni relativ mobile și pot valorifica multiple situri; nomadismul activităților temporare este de altfel recunoscut, fiindu-i acordat în unele situații termenul de *pop-up*[226], un exemplu fiind *New York Trapeze School*[227]; alteori, activitățile temporare sunt repetitive, impunând de fapt un ritm: putem cita aici *Paris Plage*.

Studierea utilizărilor temporare poate genera soluții alternative: *utilizările temporare spontane pot genera efecte pozitive pe termen lung și astfel fenomenele neplanificate ale utilizărilor temporare pot fi introduse în planificarea orașelor.*

Intervine însă o problemă de delimitare pe care nu o detaliem aici, între nevoia de control și oportunitatea de a accepta și integra aceste practici în procesele de planificare. Și din cauza unei tradiții a asocierii cu o formă de control, de ordine, autoritatea are de luptat mai întâi cu o serie de neîmpliniri, provenite în special din ideea de soluții permanente.

226 Apărut de nicăieri, în mod surprinzător.

227 Școala de acrobație la trapez, deși are sedii în cinci orașe americane, preferă manifestările în spații urbane, folosite drept catalizator, atrăgând atenția asupra potențialului lor urban. Unul din exemplele de migrationism a fost urmărirea prin evenimente a fazelor de reamenajare a parcului râului Hudson din Manhattan.

Scanned with OKEN Scanner

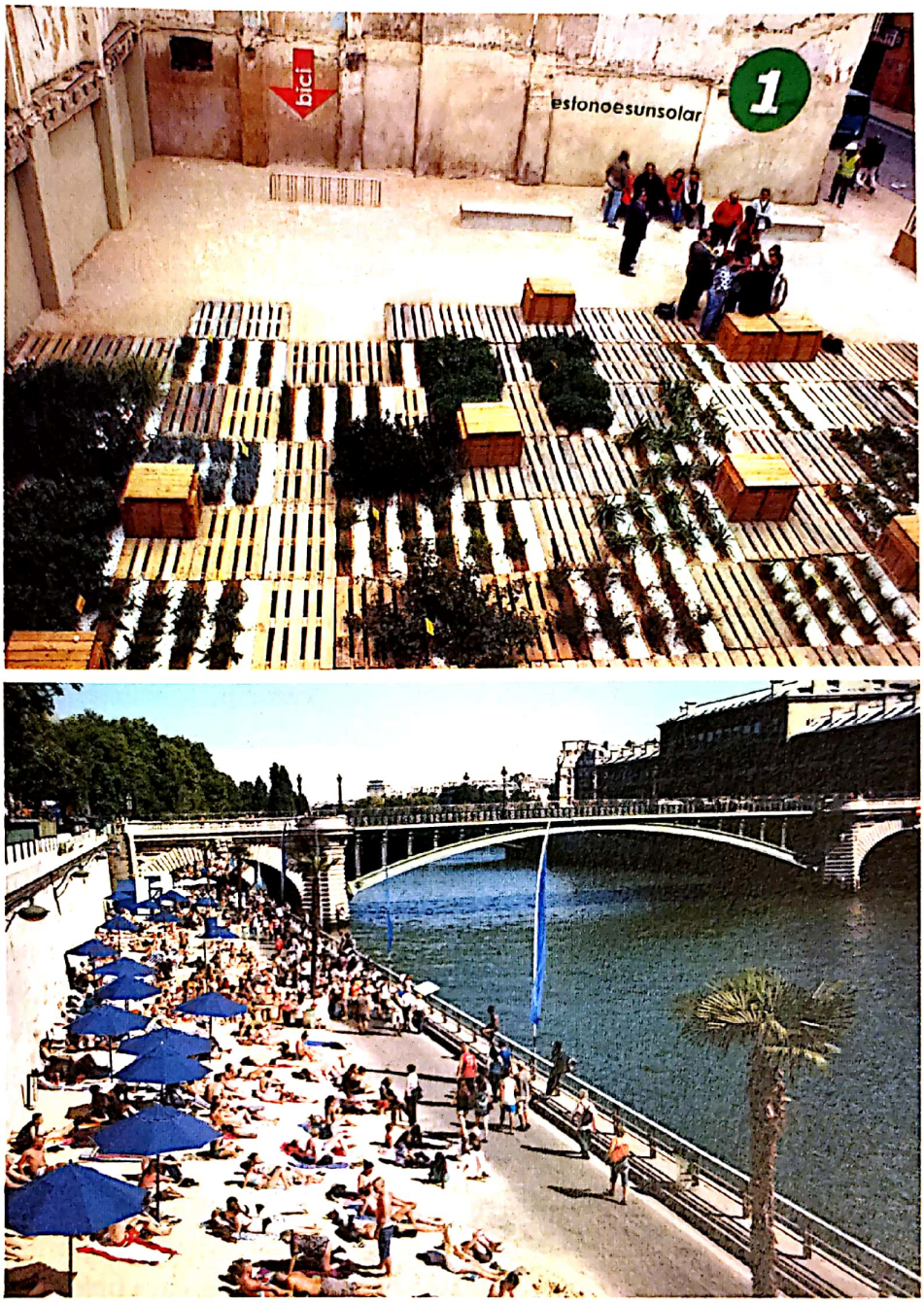

F 66 (a) Teren vacant transformat în spațiu amenajat în cartierul San Blas, Zaragoza, 2009. Foto: Patrizia di Monte, Ignacio Grávalos | sursa: http://tdd.elisava.net/coleccion/28/casanova_hernAndez-en
(b) Utilizare temporară în Paris: Paris Plage | sursa: http://www.impots-locaux.net/wp-content/uploads/2009/07/parisplages-paris-plage-plages-delanoe.jpg

Forma de organicitate reprezentată de activitățile temporare este luată în calcul în planificare în diverse moduri, precum modelul britanic care încearcă o strategie de Open Source Planning (planificare Open Source) în care, în paralel cu Development Policies-urile (politici de dezvoltare), este încurajat un sistem de Flexible Zoning (zonificare flexibilă) în care utilizarea terenului poate fi schimbată fără permis de construire dacă respectă o gamă restrânsă de uzuri permise. Alte sisteme de planificare precum cel din Seattle încearcă o dereglementare în privința uzurilor intermediare *(interim uses)* ca măsură provizorie până la atingerea unor condiții mai favorabile ale pieței imobiliare.

Scanned with OKEN Scanner

Dreptul la construire pe perioadă limitată (*Baurech auf Zeit*), păstrând destinația funcțională pe termen mediu și lung, admite și construirea în anumite condiții pe o perioadă redusă de timp. Se naște, în general, o corespondență nu numai în raport cu localizarea spațiului din oraș în care apar uzuri temporare, ci și o corespondență în raport cu scara la care se desfășoară.

Condiția de temporaritate aplicată atât spațiului urban, cât și planificării, evidențiind ciclurile scurte, intermitente de activitate, se concretizează la nivel de concept într-un ritm al orașului care nu este aplicabil în politicile de planificare decât asupra spațiilor de mici dimensiuni[228].

Pot fi semnalate în acest sens două inițiative interesante din New York: *No More Empty Space* și *LentSpace*.

Prima este o inițiativă care difuzează ideea de uzuri temporare prin instalații de artă, atrăgând astfel atenția asupra unor spații și generând un interes crescut din partea unui public numeros; spațiile sunt puse la dispoziție de proprietari și sunt folosite pentru workshopuri sau expoziții axate pe istoria zonei respective. Evenimentele se axează pe folosirea acestor spații libere, încurajând participarea localnicilor, a vecinilor, dar și a unor vizitatori atrași de evenimente (www.nolongerempty.org).

LentSpace este o activitate începută de Lower Manhattan Cultural Council, sprijinită de o societate de dezvoltare imobiliară, care folosește terenuri cu scopul de a le închiria temporar pentru diverse ocazii, acestea fiind deschise astfel către public ca spații de evenimente, dar și ca pepiniere. Astfel, odată ce arborii au crescut suficient, sunt plantați în cartierul în care se află terenul respectiv. În ambele cazuri, aducerea de noi activități și funcțiuni în spațiul urban contribuie la deschiderea unor posibilități noi, stimulează imaginația, dar, mai ales, constituie catalizatori care declanșează procese de dezvoltare în medii temporare.

În timp ce se manifestă în general fără un plan sau un scop superior, scoțând în evidență o lipsă pentru planificare, „utilizările temporare sunt cele prevăzute încă de la început să fie nepermanente, care încearcă să deriveze calități unice din ideea de temporaritate" (Haydn *et al.*, 2006).

Interesul acordat în planificare permanenței, uneori confundată chiar cu durabilitatea, se naște, de fapt, tocmai dintr-o negare a termenului scurt, a provizoratului, impulsionată fiind de căutarea unei senzații de siguranță, de anticipare, de bunăstare proiectată. În special, ca urmare a *turbulențelor* recente, din ce în ce mai accentuate, nevoia de flexibilitate și de capacitate de a acționa pe termen scurt cu răspunsuri rapide a devenit o condiție de bază a reușitei în planificare.

Modelul permanenței materializat încă din Antichitate în prototipuri statice, mai apoi modelul funcționalist bazat pe *form follows function* și fordismul, sugerând o ordine inertă, reproductibilă, non-alterabilă, nu au luat în considerare temporaritatea. Încercări ale Archigramului, ca *Plug-in*

228 În *Temporary Urban Spaces: Concepts for the Use of City Spaces* (2006), Haydn și Temel descriu relația între utilizări temporare și utilizări permanente prin care primele „pregătesc locația, spațiul, pentru ceva diferit care va veni și va dura mai mult".

Scanned with OKEN Scanner

City sau *Walking City* sunt o sugestie a unei posibile mișcări, dar rămân utopii. În contextul post-socialist, multe planuri de dezvoltare implică o programare funcțională și formală care fac *tabula rasa* din cauza unei incorecte identificări a potențialului locului. Când o zonă este considerată a fi fără potențial de dezvoltare, aceasta este mai întâi *eliberată*, apoi construită și *promovată* unui public țintă stabilit de multe ori fără a lua în considerare aspecte calitative ale vieții în oraș. Noile *dezvoltări instantanee* se bazează de multe ori pe concepte străine locului sau chiar orașului din care fac parte, periclitând astfel integrarea locului în viața zonei pentru cel puțin una sau mai multe generații, deci pe un termen mediu spre lung. Fenomenul *dezvoltărilor instantanee* evidențiază foarte clar faptul că în proiectarea acestora, orașul nu este considerat ca fiind un întreg organic, ci unul în care spațiul construit reprezintă doar un aspect structural; nu este astfel suficient ca acesta să fie „rezolvat" prin ocupare. În acest caz, structurile sociale, culturale și economice nu apar imediat ca o consecință a structurii fizice, acestea dezvoltându-se în timp, în legătură cu întreg orașul doar dacă noua structură fizică se poate adapta contextului. O astfel de abordare *mecanicistă* a dezvoltării în orașe este bazată pe o viziune statică și pe modele de marketing care devin rapid demodate[229]. Așadar, dezvoltarea mecanicistă este o iluzie în privința instantaneității, zonele astfel urbanizate rămânând un timp mai îndelungat enclave care nu participă semnificativ la structura economică, socială sau culturală a orașului.

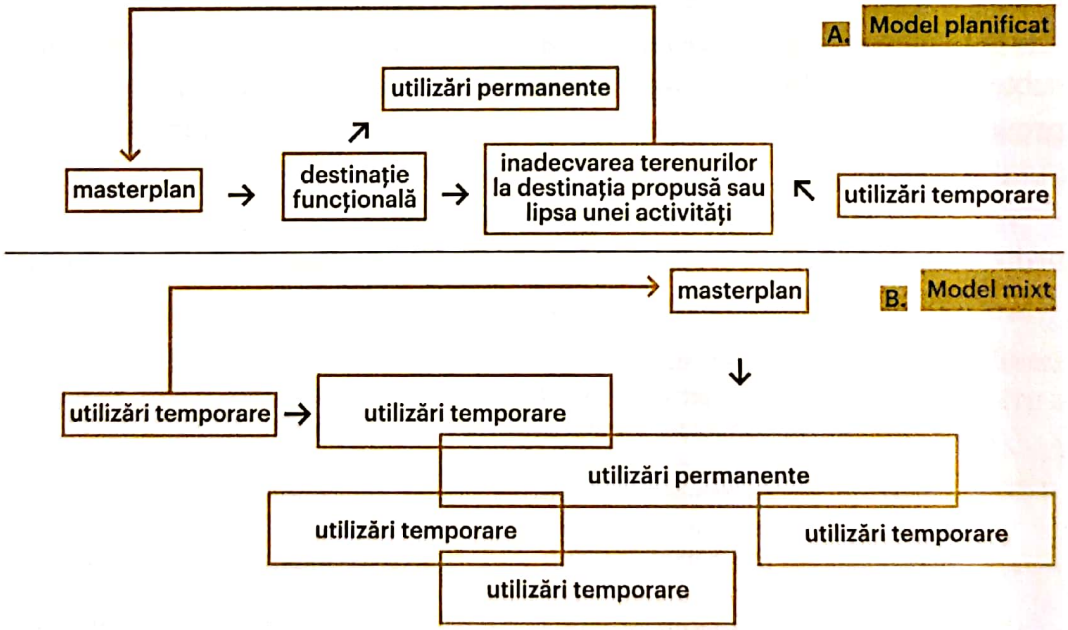

F 67 Proces comparativ, Masterplan și utilizări temporare | sursa: C.I.

În concepție mecanică, starea de temporaritate există doar în perioada de interimat a unei zone aflate între momentul demolării și momentul noii construcții. În concepție organică, temporaritatea este o condiție permanentă de dezvoltare, în care orice intervenție este prin definiție temporară până la un moment în care este socotită a fi potrivită contextului și se consacră prin utilizare.

229 Bazându-se pe o conjunctură de moment (nevoie de locuințe + credite accesibile).

Scanned with OKEN Scanner

Dacă în concepție mecanică distanța dintre teorie și practică este evidentă și, așa cum istoria o dovedește, generează dezvoltări ratate, în concepție organică teoria și practica se îmbină tocmai datorită caracterului temporar al intervențiilor supuse testului realității.

În mod tradițional, proiectarea și planificarea urbană au fost asociate în principal cu țesutul urban permanent și nu cu evenimentele temporare, fie ele și ciclice. Operațiunile urbane declanșate de oportunitatea oferită de organizarea macro-evenimentelor urbane, de cantitatea mare de evenimente publice urbane și de apariția politicilor bazate pe evenimente, au devenit deja subiect de studiu și practică în planificarea urbană. În schimb, utilizarea temporară a golurilor, constituită ca practică evidentă în ultimul timp, nu-și are încă locul clar în planificarea și proiectarea urbană.

Dacă prima situație se constituie ca subiect de studiu de mai mult timp, utilizarea temporară a spațiilor libere apare recent ca subiect de interes, în special, în spațiul german în legătură mai ales cu *utilizările temporare ale spațiilor urbane incerte* din Berlin[230] după căderea zidului[231]. Oswalt (Oswalt *et al.*, 2013) identifică strategii de abordare a spațiului urban contemporan, bazate pe elemente și procese preluate din dezvoltarea spontană (neplanificată) a unor spații sau zone din Berlin și introduse în planificare. Ideea de la baza cercetării lor este tocmai dualitatea dintre formal și informal despre care am vorbit mai sus, iar temele de investigație sunt efectele pe termen lung ale utilizărilor temporare spontane, precum și ale modului în care sau dacă pot fi luate în considerare în planificarea orașelor.

Peter Bishop[232] și Lesley Williams (Bishop *et al.*, 2012) pun în discuție subiectul utilizărilor temporare ale spațiilor urbane ca instrumente care provoacă schimbări incrementale, *o proiectare temporară și flexibilă a spațiului urban*[233].

Un tip de utilizare se interpune între două momente de timp cu utilizări de lungă durată, punând în evidență nu numai acest moment, cât

230 În *Raumpioniere Project* sunt documentate aproape 100 de proiecte bazate pe utilizări temporare—soluții „interimare" pentru probleme urbane, în *Urban Catalyst* (2007), „Urban Pioneers: Temporary Use and Urban Development, Berlin, Jovis."

231 Imobilele ruinate, spațiile libere și spațiile intermediare prezente în Berlin după 1990 au catalizat utilizări temporare intensive și diverse. Natura primei utilizări temporare prezente la scară mare în estul orașului a fost de compensare și s-a manifestat funcțional configurativ prin baruri și cluburi nomade, petreceri improvizate în construcții părăsite și în zone industriale inactive. S-au dezvoltat noi forme de loisir urban informal însoțit pe cale de consecință și de economie informală care în timp s-au formalizat și au generat atractivitate pentru întreg orașul.

232 Peste 20 de ani a fost *planning director* a patru cartiere centrale din Londra, a contribuit la proiecte importante precum Canary Wharf și Kings Cross, a fost director al Design for London și a London Development Agency.

233 Chiar dacă este alcătuită în maniera unui ghid de bune practici, cu exemple din toată lumea, comentariile teoretice și concluziile privind posibile strategii de „planificare temporară" și noi tipuri de masterplan (flexibile sau tactice) o califică drept o lucrare academică ce pune bazele introducerii unor instrumente de planificare temporară în planificarea urbană. Menționăm aici și teza de doctorat a arhitectului catalan Manuel Bailo, *Contra la Indiferència: Catalitzadors de la Urbanitat*, susținută în mai 2012 la ETSAB, care propune o metodă de integrare a utilizărilor temporare în designul urban pe baza unei ample serii de studii de caz a elementelor spațiale care catalizează utilizarea temporară, activând spațiul din punct de vedere social.

Scanned with OKEN Scanner

și faptul că un anumit teren la care se referă nu *suportă*[234] la momentul respectiv o utilizare permanentă. *Suportarea* de către un teren a unui tip de utilizare poate însă varia de la suport formal la suport legal sau financiar, sub acest aspect interesându-ne în special utilizările care sunt într-un fel formal recunoscute, legitimate și care se înscriu în anumite reguli și pot obține acorduri și aprobări de funcționare.

Remarcăm totodată un punct suplimentar care este la fel de important ca primul: *noutatea*. În raport cu predestinarea, cu programarea anumitor spații prin planificare, utilizările temporare se situează într-o oarecare poziție de excluziune, de opoziție, provenind dintr-o structură paralelă a nevoii care nu este luată în considerare inițial. Este evident atunci că, în raport cu spații cărora le-a fost alocată o anumită destinație funcțională, singurele posibilități sunt excluziunea totală sau parazitismul, o a treia cale neputându-se manifesta decât în raport cu un teren nou, am putea spune predestinat, ale cărui proprietăți sau calități pot reactiva nevoia respectivă.

Relația dintre un tip de utilizare temporară și un tip de spațiu afectat de o limită de timp impusă de diverse condiții prezintă fie situații de convergență, și atunci activitatea exprimată în spațiu devine vizibilă, manifestă, fie situații de divergență sau căutare reciprocă. În a doua situație orașul se confruntă cu o problemă dual: există nevoia activității, care negăsindu-și loc de manifestare poate duce la frustrare sau, din contră, la o manifestare violentă asupra altui spațiu; în același timp, terenuri libere rămân neocupate, contribuind la ciclurile de declin expuse în Capitolul 3.

Relaționarea directă, nemediată de planificare, dintre activitate și spațiu marchează un alt atribut al utilizărilor temporare, reprezentat de *bricolaj*. Acesta este important ca tehnică de apropriere, prin recursul la materialele disponibile, la o mobilizare în primul rând de tipul *do-it yourself*, atât ca formă de intervenție[235], cât și ca atitudine față de insatisfacția sau lipsa de răspuns din partea planificării. Observăm că însăși tehnica bricolajului, care presupune un anumit grad de improvizație, deci de evitare a unor mecanisme deja implementate, constituie *per se* o modalitate de inovare, dar, mai ales, de schimb, de transfer de tehnică, de mobilizare pentru a putea scoate mult din puțin sau, în cuvintele lui Overmeyer (2013, p. 151), „să împlinească ceea ce nu este încă viabil [...] comunitățile barter sunt construite pe încredere".

Uzurile temporare nu sunt deci o noutate, iar, așa cum notează și Bishop, *nișele* produse în peisaj de către aceste uzuri sunt o parte vitală a economiei similare economiei informale. În fața acestora, planurile de urbanism și procesele de planificare sunt întotdeauna într-o stare de decalaj

234 Prin *suportă* înțelegem fie faptul că terenul nu este pregătit pentru o anumită activitate —nu este echipat, nu se poate finanța, nu este adecvat din multiple motive. Ideea de permanent aici atinge și problema rentabilității, o utilizare permanentă necesitând un angajament în raport cu un randament dat de activitatea respectivă într-un termen de timp.

235 Ines Ulrique Rudolf citată în Oswalt (2013) vorbește despre procesul de creare al spațiilor temporare prin „ceea ce este la îndemână este instrumentat; materialele sunt reciclate și, ca efect, revelează noi calități. Proiectele prosperă prin creativitate și improvizație tehnică, prin potențialul idealist, social și financiar al jucătorilor implicați".

Scanned with OKEN Scanner

în care imposibilitatea de a acționa simultan în mai multe planuri scoate în evidență raportarea lor deficitară sau lentă la schimbare. Uzurile temporare nu sunt o formă de discontinuitate spațio-temporală, ci o formă de intensificare, deci de accelerare a unui proces de transformare urbană.

Marcând distincția între modernitate solidă și lichidă, sociologul polonez Zygmunt Bauman (2007) atestă că, pentru *modernitatea solidă*, lumea perfect rațională concepea controlul schimbării doar prin reajustarea tehnologiei și a informației, prin impunerea unor reguli și norme; în paralel, are loc tranziția în ultimele cinci decenii către *modernitatea lichidă*, conștientă de condiția permanentă a schimbării în care incertitudinea, riscul sunt definitorii.

Reluând o idee a lui Jane Jacobs care înțelege orașele ca un laborator de încercări și eșecuri, urbanismul este văzut ca o disciplină care nu trebuie decât să preia forța latentă a utilizărilor temporare pentru a susține și încuraja experimentul și a lucra cu ele.

Considerând incertitudinea mai vizibilă ca niciodată și răspunsul în general greoi dat de spațiul construit schimbărilor economice, sociale, politice, dar mai ales celor tehnologice, activitatea temporară poate constitui un răspuns. Modernitatea lichidă, astfel validată și prin ideea temporarității, este cu atât mai mult inteligibilă sub forma unei organicități, proprie și caracteristică orașelor de-a lungul evoluției lor, pentru care activitățile temporare constituie doar o accelerare.

Unei anumite efemerități a manifestării umane îi corespunde efemeritatea unui spațiu în care tehnologia joacă rolul de activator, de catalizator, oferind astfel și o trecere a indivizilor de la un statut de agent la unul de actor, implicat și, în plus, creator de spațiu.

Suntem de acord cu Lévesque (2002) care atrage atenția asupra faptului că „nu este vorba de a favoriza temporarul sau naturalul în detrimentul permanentului și planificatului, ci, într-adevăr, de a ținti către un amalgam activ de componente eterogene care lărgesc condițiile experienței urbane". Este, de fapt, o invitație la a include în intervenția urbană capacitatea de a pune la lucru ceea ce există și de a genera noi forme de conectare la realitate, noi moduri de a experimenta și imagina orașul.

Concluziile capitolului 4

În Capitolul 4 am asociat starea de gol cu porozitatea—pornind de la asociaerea golului cu ideea de por care asigură respirația organismului—înțeleasă atât ca raport plin-gol la nivelul orașului, cât mai ales ca o calitate esențială a golului, aceea de a permite existența—în succesiune sau în simultaneitate—unor realități eterogene, de deschidere la o multiplicitate de utilizări și posibilități.

Din punct de vedere al porozității macro, la nivelul golurilor de mari dimensiuni se constată un potențial ridicat, în sensul unei reconectări între oraș și natură, posibil ca urmare a stării liminale a golului în care natura acționează sub forma colonizării, precum și un răspuns dat de o serie de proiecte de anvergură aparținând unor peisagiști de renume, care valorifică acest potențial nu prin fixare sau prin predeterminare compozițională,

Scanned with OKEN Scanner

ci tocmai prin facilitarea mișcării naturale a naturii, prin punerea la lucru a forțelor imanente golului.

Forma de finalitate conturată—atunci când procesul este condus către o finalitate—este în aceste cazuri o porozitate conectată, deci o formă de permeabilitate, punând în evidență o valență extrem de interesantă a golului, care permite o înțelegere a orașului și a naturii într-o comunicare mult mai strânsă, într-un fel de evoluție reciprocă. Golul de mari dimensiuni, greu de recuperat prin construire, chiar în situații cu o mobilizare amplă de resurse, posedă posibilitatea redării unei forme de organicitate între oraș și natură.

Din punct de vedere al micro-porozității, acolo unde timpul scurt (așa cum l-am numit în Capitolul 2) deține unele avantaje, el pune în evidență un nou tip de experiență urbană. Din punct de vedere social, avantajele considerării utilizărilor temporare în abordarea golurilor sunt în principal trei. În primul rând, utilizările temporare pot constitui un instrument de personalizare a unui spațiu (*place-making*, crearea de spații urbane atractive și active, utilizate de un public larg), mai apoi, susțin indirect activitatea de inovare într-un oraș prin susținerea de alternative de localizare a spațiilor de lucru pentru clasa creativă, iar prin deschiderea către transformare de jos în sus (*bottom-up*) utilizările temporare pot fi instrumente de explorare a potențialului de recuperare a unei zone.

În ceea ce privește beneficiile comerciale și de dezvoltare locală putem identifica particularizarea unui spațiu (place-making) ca beneficiu major în sensul în care particularizarea crește atractivitatea unui loc și determină efecte de natură economică (de exemplu creșterea valorii imobiliare) cu costuri minore.

Un alt aspect este legat de o problemă structurală evidențiată în orașele contemporane: menținerea în structura urbană a unor spații goale pentru perioade îndelungate de timp, în așteptarea unui proiect de dezvoltare fezabil, duce la diminuarea calităților cadrului urban și implicit a vieții urbane în vecinătatea golurilor (teoria ferestrei sparte), la scăderea gradului de particularizare a spațiului (dominația spațiilor izotopice) și la pericolul ocupării lor cu „dezvoltări instantanee" greu integrabile în structura urbană existentă și care, în timp, pot împiedica o dezvoltare adecvată a locului. În acest caz, avantajul major pe care îl prezintă utilizările temporare ale golurilor este menținerea activă a spațiului mobilizat în structura urbană prin dezvoltare organică de tip experimental care pornește de la nevoi imediate și deschide posibilități de dezvoltare viitoare.

Rolul cel mai important al acestor utilizări este subliniat de natura lor proprie: temporaritatea; pentru că nu implică măsuri pe termen lung, spațiile urbane vacante, vagi, interstițiile și alte cazuri de goluri, prin asocierea unor structuri funcționale temporare, au avantajul experimentării, al succesiunii uzurilor sau al combinării lor, oferind astfel o ajustare progresivă între nevoie și ofertă. De asemenea, ideea mobilizării în jurul unor astfel de spații este la fel de importantă pentru că ea provoacă o conștientizare mai mare asupra prezenței lor, ca goluri, ca alt fel de terenuri, evocând întotdeauna speranța unui spațiu adaptabil, dar și lărgirea perspectivelor asupra valorificării.

Scanned with OKEN Scanner

10. Exemplificare de caz:

Centura feroviară minoră, Paris / Petite Ceinture, Paris: recuperarea căii ferate industriale a Parisului

Scanned with OKEN Scanner

Cazul zonei căii ferate de centură pariziene a fost ales pentru parcursul său care pune în evidență starea de gol pe o perioadă îndelungată, începând cu procesul de declin al activității, marcate fiind de diversele momente de creștere a orașului, continuând cu procese de *colonizare și ajungând, în prezent*, să fie subiect de dezbatere, la intersecția interesului mai multor actori urbani. Demersul urmărește explicarea formării stării de gol, a expunerii dimensiunilor perceptivă, funcțională și circumstanțială—discutate în Capitolul 2—, a modificărilor sale în cadrul structurii orașului, dar și a utilizărilor informale și, mai târziu, structurate. Este pusă totodată în evidență o anumită fecunditate a stării de gol care impune propriile valori devenirii spațiului aferent căii ferate de centură. Linia de centură de cale ferată pariziană[236] reprezintă un caz interesant atât din punct de vedere al manifestării vizibile a progresului tehnic industrial la nivelul orașului, cât și din punctul de vedere al modului în care orașul se raportează, diferit în timp, la declinul industrial, precum și la noi nevoi.

10.1
Petite Ceinture: de la construcție la crearea stării de gol

Dată în folosință în 1852 – 1869, Petite Ceinture cunoaște diverse momente de creștere a traficului ca urmare a asigurării unei bune legături între platforme industriale, abatoare, situl Expoziției Universale Paris din 1900[237] etc.

F 68 Centura feroviară pariziană la inaugurare, în 1852; Gravură extrasă din nr. din 29 ianuarie 1853 al săptămânalului britanic The Illustrated London News | sursa: http://www.petiteceinture.org/IMG/jpg/inauguration_petite_ceinture_1852_the_illustrated_london_news_29_janvier_1853.jpg

236 Petite Ceinture este prima linie de cale ferată urbană pariziană, precursoare a rețelei de metrou. La momentul începerii construcției, la jumătatea secolului al XIX-lea, se punea problema unor inserții până în centrul orașului.

237 Momentul Expoziției Universale marchează și apogeul căii ferate de centură ca număr de călători.

Scanned with OKEN Scanner

Este de remarcat faptul că la momentul construirii sale, ea se constituie ca o limită a orașului, în afara căreia nu existau decât bastioane de apărare; limita nu este nici măcar atinsă de suprafața urbanizată și, din acest punct de vedere, începe să se contureze o serie de goluri între masa urbană constituită și linia de cale ferată, prinse la interior prin acest gest demarcant. Totodată, creșterea orașului până la sfârșitul secolului al XX-lea face ca linia de cale ferată să devină un spațiu cvasi-interior, fiind depășită în unele zone de suprafețele extinse, urbanizate.

În foarte scurt timp însă rolul său de trafic pentru călători este progresiv diminuat, ca urmare a construirii rețelei de metrou, dar și a altor determinări de localizare strâns legate de transformările orașului care înglobează calea ferată în structura sa, formându-se premisele considerării ei ulterioare ca gol, ca spațiu interstițial, odată cu abandonarea, dezafectarea sau, în unele cazuri, acoperirea prin operațiuni de tip dală urbană.

Atât traficul de călători complet exclus deja din 1934, cât și cel de marfă, exclus progresiv de pe majoritatea tronsoanelor (rămân active parțial doar tronsoanele estic și cel sudic), coroborate cu situarea căii ferate în mijlocul unei mase construite, determină intrarea sa într-o *stare de gol.*

10.2
Dimensiunea perceptivă, funcțională și circumstanțială

10.2.1
Dimensiunea funcțională și perceptivă

Concomitent cu declinul său operațional, linia de centură intră parțial într-o fază de abandon în care, parțial scoasă de sub norma funcționalității și operabilității, rămâne un spațiu în așteptare. Statutul de *spațiu interstițial* (prins între părți funcționale ale orașului) și cel de *terrain vague* (ca metisare a memoriei mobilității cu instalarea unei situații statice, a unei incertitudini și ambiguități) contribuie treptat la o depreciere a zonei sale adiacente, la declinul imaginii, dar, în special, la cel al dezirabilității zonelor de locuit învecinate. Percepția negativă asupra traseului său, considerat un spațiu al abandonului, al infracționalității, menține starea de declin și la acest nivel al aproprierii de către locuitori a căii ferate de centură, precum și impresia de spațiu de tip barieră, lipsit de funcționalitate în structura orașului. Separației fizice induse la nivelul orașului, accentuată și de modurile dificile de acces (APUR, 2011), nu i se găsesc decât câteva răspunsuri prin construire de tip dală urbană care, rezolvând punctual problema la suprafață, în sensul realizării unor conexiuni, multiplică spațiile inaccesibile în subteran.

Absența sa din structura orașului este privită ca o problemă de lipsă de integrare, ca spațiu care nu ia parte la oraș, ca un univers diferit, perceptibil doar de aproape. Rezultat atât al unor parametri tehnici—pe multe tronsoane calea ferată se află în debleu sau în rambleu—, poziționarea ei în raport cu orașul marchează o prezență diferită, *o alteritate*, cu toate că traseul ei este marcat de momente de permeabilitate vizuală, evocând astfel

Scanned with OKEN Scanner

o identitate ascunsă. Însă ea oferă și imaginea reflectată a orașului, devenind uneori oraș, având un caracter *heterotopic*, apropiindu-se de funcția de oglindire, de deschidere de noi posibilități (menționată în Capitolul 2).

Zonelor de acces reglementate, formalizate, li se adaugă zone informale, ilegale care cresc porozitatea dintre cele două medii, transformând necesitatea trecerii, a traversării, într-o oportunitate a descoperirii, a penetrării vizuale.

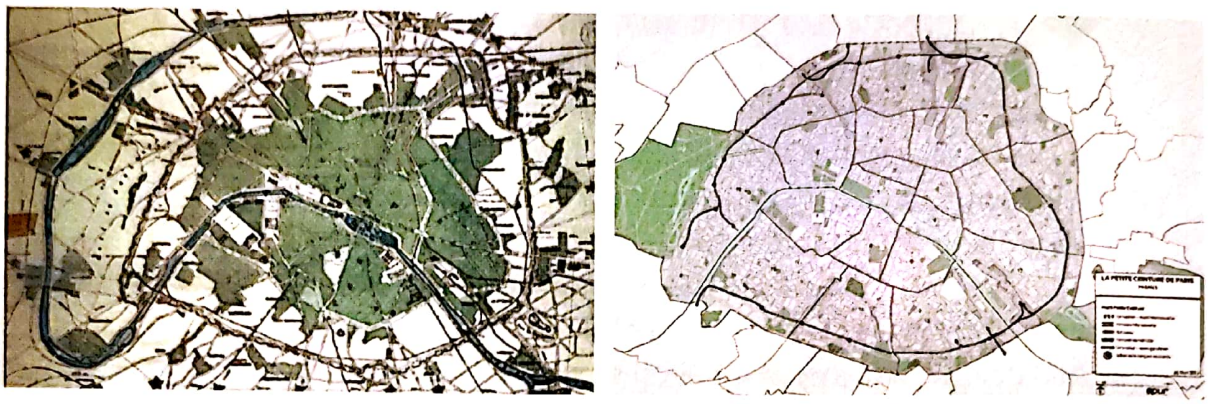

a. b.

F 69 (a) Planul Parisului la 1870, arătând suprafețele libere rămase între zona consolidată și linia feroviară | sursa: www.plandeparis.fr
(b) Proiectul Petite Ceinture—marcarea liniei de cale ferată | sursa: www.paris.fr.

F 70 Starea de declin a căii ferate de centură pariziene, surprinsă în 2009 | sursa: APUR (2011).

10.2.2
Dimensiunea circumstanțială: porozitate și liminalitate

O serie de parametri tehnici, impuși de circulația feroviară, cât și unii parametri de reglementare impuși de PLU[238] determină această dificultate de apropiere și de apropriere. Însă, în fața unei densificări constante a orașului, retragerea activității feroviare dintr-o zonă în care presiunea imobiliară este în continuă creștere constituie și riscul ocupării golului, a colonizării traseului acesteia prin construire. Aici intervine rolul decisiv al reglementărilor tehnice care impun o zonă *non-aedificandi* și care, prin acțiunea normei, prezervă golul în starea sa neatinsă, liminală. Descifrăm aici ceea ce menționam în Capitolul 2 cu privire la *forța blocantă* care acționează

238 *Plan Local d'Urbanisme Paris.*

Scanned with OKEN Scanner

și care, coroborat cu nefuncționarea căii ferate, permite, de fapt, menținerea stării de gol. Astfel, timpul acționează ca o forță distinctă.

Menținerea în starea de gol face așadar loc unor practici informale, dar și unei colonizări a naturii. Intervenind în această stare de liminalitate, natura determină și ea, în timp, schimbarea. Porozitatea, *deschiderea de o clipă*, manifestată prin această dispoziție la schimbare, transformă spațiul aferent căii ferate de centură într-un spațiu deschis la interpretare, la noi utilizări, la o raportare nouă care coexistă cu norma.

În timp ce utilizările informale sunt dintre cele mai diverse—locuințe temporare, improvizate, grădini agricole, ateliere informale de artiști etc.—este constatată totodată calitatea de „rezervă verde" a unor porțiuni de cale ferată, colonizate de floră și faună specifice, care ridică în prezent problema prezervării ecologice. În același timp, aspectele sociale ale spațiilor respective trebuie luate în considerare. Confirmată cu ocazia unui studiu întreprins în 2003 de către Muzeul Național de Istorie Naturală și de Serviciul Paris-Nature, valoarea ecologică a centurii feroviare rezidă atât în biodiversitatea crescută[239], cât și în stratificarea peisajului: zone de preerie, zone de lizieră, păduri, ziduri și rampe colonizate de natură ș.a. Absența traficului feroviar și relativa prezervare a amprizei căii ferate au permis dezvoltarea și diversificarea vegetației, contribuind la crearea unui peisaj natural, parte a rețelei ecologice pariziene.

F 71 Spații colonizate de verdeață adiacente centurii feroviare pariziene | sursa: APUR (2011, partea a doua)

10.3
De la utilizări informale, la utilizări temporare structurate

Porozitatea este demonstrată de Raportul APUR (2011, partea a doua) care atestă o pondere mare a utilizărilor căii ferate de centură de după dezafectarea ei, utilizări aflate într-o continuă diversificare. Ele reflectă un interes crescând asupra acestor spații, puțin cunoscute până recent, precum și facilitarea unor forme de socializare. Evaluarea acestor utilizări, întreprinsă de către APUR, a fost condiționată de o serie de proceduri

239 Existau 346 specii florale în 1995 Însă, în 2003 erau în relativă scădere față de 1995, ca urmare a reactivării unor activități de lungă durată în unele zone, în special în arondismentul XX.

Scanned with OKEN Scanner

inițiate de deținătorul spațiilor (RFF[240]) pentru impunerea unor restricții de utilizare.

În majoritatea ei nefuncțională începând cu 1934, repunerea în funcțiune a căii ferate nu a fost luată serios în discuție ulterior. Aceasta suferă o transformare treptată într-un spațiu al nimănui[241], începând cu calea rulantă, cu clădirile utilitare, mergând chiar până la gările dezafectate, descriind un univers necunoscut, atractiv din diverse motive pentru o pătură socială care căuta refugiu. Calmul, vegetația, dar și alternativa—singura—unui loc apropriabil unor refugiați din societate fac loc unor moduri de ocupare deseori ilegale și puțin valorizante, care uneori aduc deservicii patrimoniului feroviar și creează o amprentă sumbră a Petite Ceinture în imaginarul colectiv.

Pozitivarea acestei imagini are loc recent grație unui Paris dens, sufocat, în căutare de spații redescoperite și necesare. Această reîntoarcere a privirii către calea ferată, văzută dintr-o perspectivă nouă, repune în discuție utilitatea și utilizarea spațiilor sale, legalizate prin „convenții de utilizare temporară" de către RFF, dar și de actori publici și/ sau privați, din care notăm ideea *reversibilității* oricărei intervenții. Temporaritatea impusă ca o condiție *sine qua non*, la început pe perioade foarte lungi, de 100 de ani, este astăzi redusă la perioade de la 1 la 5 ani[242] și, uneori, chiar mai scurte.

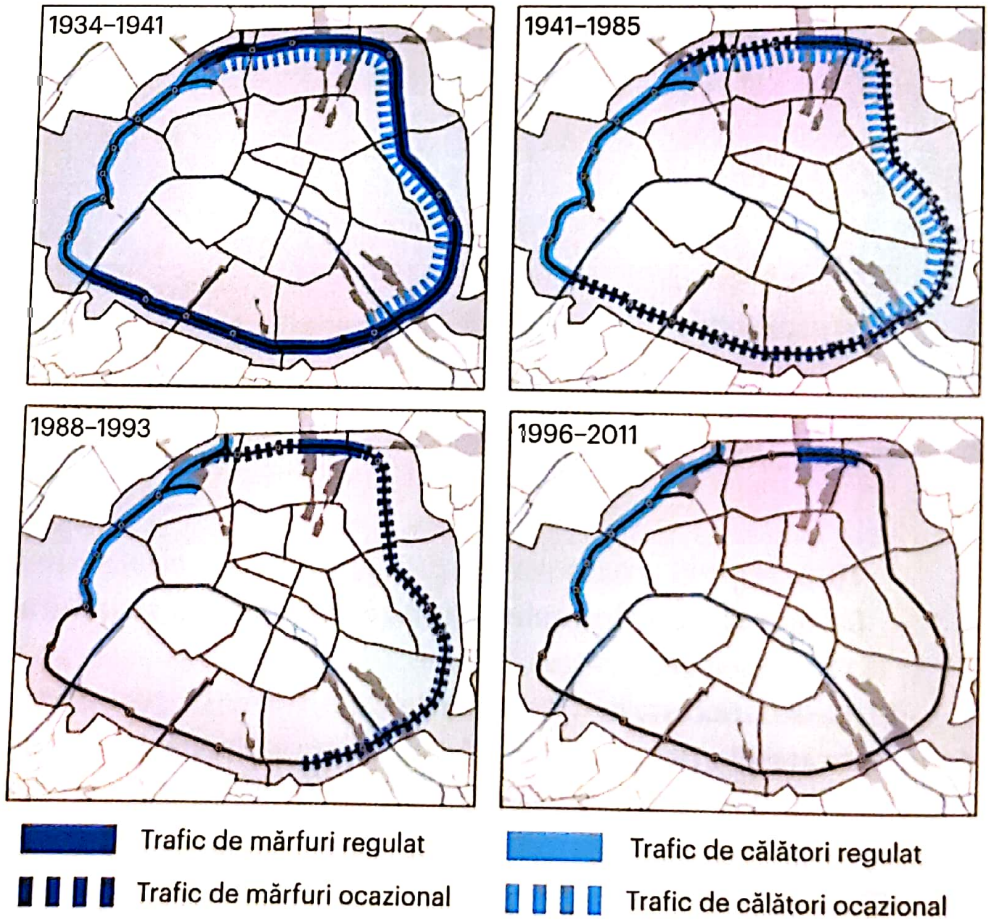

F 72 Dezafectarea progresivă a liniei de centură | sursa: APUR, 2011, partea I, p.29

240 *Reseau Ferrée de France.*
241 *No man's land.*
242 Impunerea se face printr-un act numit COT—*Convention d'utilisation temporaire.*

Scanned with OKEN Scanner

Raportul APUR (2012, partea a doua) redă detaliat tipul de utilizări și tipurile de spații afectate, în cele din urmă înscriindu-se suprafețe libere, gări, lucrări feroviare, dale de acoperire, elemente mobile. O consecință a acestui raport este ocuparea prezentă prin grădini private, grădini asociative (comunitare), spațiu verde public, parcaje, suprafețe afectate de activități de sport-loisir și, parțial, circulație feroviară pe tronsonul vestic, totalizând cca. 56.000 mp din care cca. 1.800 mp pentru parcaje. În același timp, municipalitatea Parisului a închiriat o serie de spații pentru prelungirile unor legături pietonale cu scuaruri sau parcuri din zonă, pentru grădini comunitare, pentru opere de artă în spațiul public (sculptura Mirages din 2006 a lui Bertrand Lavier), spații de promenadă.

a.

b.

F 73 (a) Activități temporare în zona Ourcq | sursa: APUR (2011, partea a doua).
(b) Petite Ceinture, 2011: tronson 1, arondismentul 15, Paris | sursa: www.paris.fr
(c) Utilizări temporare Bercy Charenton | sursa: „Le vide dans la Ville: References Photographiques".

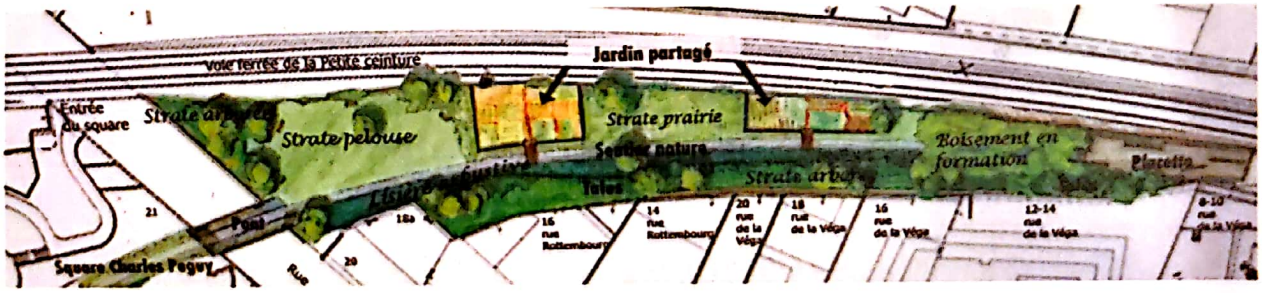

F 74 Proiectul Petite Ceinture—intervenții minimale prin delimitarea unor petice agricole de-a lungul traseului căii ferate | sursa: www.paris.fr

Elementele de tip pod, pasaj, schelă sunt transformate în incinte temporare pentru spălătorii auto, restaurante, garaje, comerț alimentar etc. în timp ce o parte a tunelurilor și arcadelor este ocupată de ateliere improvizate de artiști, locuințe temporare, parte din care s-au instalat spontan și

Scanned with OKEN Scanner

au fost acceptate ulterior ca legale. Un atelier de reparații de biciclete, pe o suprafață de 300 mp, este astfel apreciat de locuitori ca foarte util.

Refuncționalizarea temporară a unora dintre gările dezafectate a fost făcută prin activități de comerț[243], locuințe precare (temporare), ateliere pentru artiști[244], spații de loisir și activități artistice, precum și cafenele și restaurante[245].

Locuințele persoanelor fără adăpost, destul de numeroase, dar aflate în scădere ca număr, mențin starea de precaritate și de abandon a unor părți ale căii ferate, ele fiind tolerate prin contracte.

Platformele, suspendate amenajate ca mici zone verzi, sunt deconectate de traseul în sine al căii ferate constituie o problemă pentru dezvoltarea ulterioară a proiectului de ansamblu.

Un alt tip de activitate este arta, prezentă deja ca formă a manifestării unei culturi hip-hop și încurajată inițial de ideea de clandestinitate pe care o oferea calea ferată. Deși noilor expresii artistice le este recunoscută contribuția la unicitatea locului, acestea sunt în continuare clasate drept artă efemeră. Aceste activități, precum și diverse proiecte de iluminat public și de artă sculpturală sunt tolerate, deși sunt ilegale.

F 75 Reflecția amplă asupra centurii feroviare pariziene conduce la imaginarea unei centuri verzi perfect racordate la sistemul de spații plantate al capitalei franceze | sursa: APUR (2011, partea a doua).

243 Gare Montrouge, Gare Vaugirard.
244 Gare du Pont de Flandre, Charonne.
245 Gare d'Auteuil, Passy, Henri Martin.

Scanned with OKEN Scanner

Studiul prospectiv întreprins de APUR[246] în 2011 - 2012 schițează portretul căii ferate de centură ca un „peisaj având un caracter unic, un teritoriu excepțional: istoria, peisajele inedite la jumătatea existenței între *friche* feroviară și Grădină a Edenului, în care domnește calmul în inima orașului dens, calitățile ecologice, prezența uneori discretă, uneori monumentală în peisajul urban, atașamentul puternic al oamenilor la acest sit singular și atipic situat în mijlocul metropolei" (APUR, 2012, p. 4). Partea a doua a aceluiași studiu enunță ca principii fondatoare ale devenirii căii ferate de centură: 1. Sit patrimonial și identitar care trebuie recunoscut și valorizat; 2. Spațiu natural cu rol ecologic și rol bine definit în trama verde metropolitană; 3. Rol important în viața socială grație evoluției organice a acțiunii umane *in situ*.

Totodată, temporalitatea foarte complexă în care anumite tronsoane devin inoperabile o perioadă de timp, iar altele își schimbă frecvent vocația—între trafic de viteză, tren local și tren turistic—face ca linia să se mențină într-o stare de așteptare care își găsește în prezent un răspuns în noi forme de utilizare a orașului. Considerată în prezent o oportunitate de a reda zonei sudice a Parisului convivialitatea, Petite Ceinture reprezintă un exemplu de spațiu în așteptare în care, în starea sa de gol între momente de utilizare, are loc incubația unor idei, a unor așteptări care își vor găsi treptat răspunsul.

10.3.1
Către o reasimilare în structura funcțională a orașului

Aflați în abandon parțial[247] încă din 1993, cei 32 de kilometri de cale ferată sunt în prezent baza unui proiect de recuperare a centurii feroviare pariziene din care trei tronsoane sunt date deja în folosință. O promenadă de 1,3 km, între strada Saint Charles și strada Olivier de Serres, are ca valoare centrală a proiectului vegetația instalată spontan pe sit, cu o calitate ecologică ridicată. Colonizarea taluzurilor, a podurilor și a zidurilor a creat un peisaj valoros, integrat în trama verde a orașului prin legături verzi cu parcurile André Citroën și Georges Brassens și între piața Balard și parcul Georges Brassens.

Deși din 2001, în Paris au fost realizate circa 60 de hectare de spații verzi, intenția afirmată a recuperării căii ferate de centură a fost ca „natura de mâine să nu mai fie cantonată în parcuri și grădini, ci să fie imaginată sub forma promenadelor, ținând totodată cont de memoria amprentei feroviare"[248].

Decizia recentă de a formaliza, deși minimal, amenajarea are însă la bază o istorie proprie a utilizărilor temporare pe care am putut-o constata

246 Atelier Parisien d'Urbanisme.

247 Diferitele tronsoane ale centurii ferate devin neinteroperabile succesiv, începând chiar din 1941, alternând momente de reoperaționalizare cu momente de întrerupere temporară; în 1996 rămân operaționale doar două tronsoane, în nord și în nord-vest.

248 www.paris.fr/pratique/paris-au-vert/nature-et-biodiversite/un-nouvel-elan-pour-la-petite-ceinture duplique/rub_9233_stand_125058_port_22522

Scanned with OKEN Scanner

încă din 2004 la fața locului, manifestată prin întâlniri informale, ateliere improvizate, intervenții de artă, graffiti etc.

În starea apropiată de post-liminalitate, evocând cu putere trecutul, memoria și amprenta unei stratificări de utilizări informale, Petite Ceinture este în pragul reasimilării sub altă formă în țesătura orașului: „noi utilizări se dezvoltă și se consolidează de-a lungul timpului, în porțiuni ale centurii, contribuind astfel la evoluția anumitor spații și a le devoala potențialul de transformare" (APUR, 2011, p. 5).

Reflecția asupra centurii feroviare pariziene trece din planul perceptiv în cel al acțiunii, plecând de la un sit abandonat și cucerit treptat de informalitate, utilizări ilegale intermitente alternate cu momente de oglindire a unor potențialități puternice, către reintegrare urbană. Sedimentarea multiplelor activități desfășurate, uneori, la limita legalității, precum și imersia lentă a naturii au produs un petic de spațiu hibrid oraș—natură.

Întreaga acumulare produsă în acest *gol* al orașului—un spațiu în așteptarea unui gest de intervenție, a unei funcționalități—odată expusă și scoasă la iveală, este preluată și dusă mai departe prin diverse proiecte, inclusiv de construire, dovedind un efect regenerator al parcursului său prin textura densă și sufocantă a orașului.

Ca urmare a semnării unui protocol între RFF și administrația Parisului în 2006, în care valoarea naturală a căii ferate este recunoscută și preluată, este lansată ideea unei recuperări programate a unei părți a centurii devenite ne-interoperabilă. Motivul acestei inițiative este „cererea din partea locuitorilor ca aceste spații insolite să fie deschise accesului public" și „apariția unor utilizări diversificate, exprimate pe acest teritoriu". Anticipând și o reluare parțială a utilizării pentru trafic feroviar, inițiativa parteneriatului între RFF și administrația Parisului previzionează atât o amenajare—reversibilă—compatibilă cu viitoarea utilizare pentru trafic, cât și o amenajare de lungă durată care să crească biodiversitatea în locurile în care calea ferată este operațională în prezent. Deși acordul nu modifică clasificarea din PLU[249] ca UGSU[250], el produce unele efecte notabile: amenajarea unei promenade, a unei căi pietonale cu acces la bulevardul Montmercy, o grădină pentru agricultură urbană la nivelul străzilor Coulmiers și Bel-Air și recalificarea gării Montrouge. Gara Charone a fost vândută unei societăți private care organizează concerte, precum și alte activități punctuale.

10.3.2
Zona Clichy Batignolles

ZAC Clichy Batignolles, elaborat în 2010, în care este notabilă axarea clară compozițională, dar și întreaga conformare a proiectului pornind de la traseul și de la prezența căii ferate de centură, marchează unul din proiectele recente în care dezvoltarea Parisului, interesată din ce în mai mult de recuperarea spațiilor interioare, face din calea ferată un spațiu structurant.

249 *Plan Local d'Urbanisme.*
250 *Zone Urbaine de Grands Services Urbains*—zonă pentru echipamente urbane majore.

Scanned with OKEN Scanner

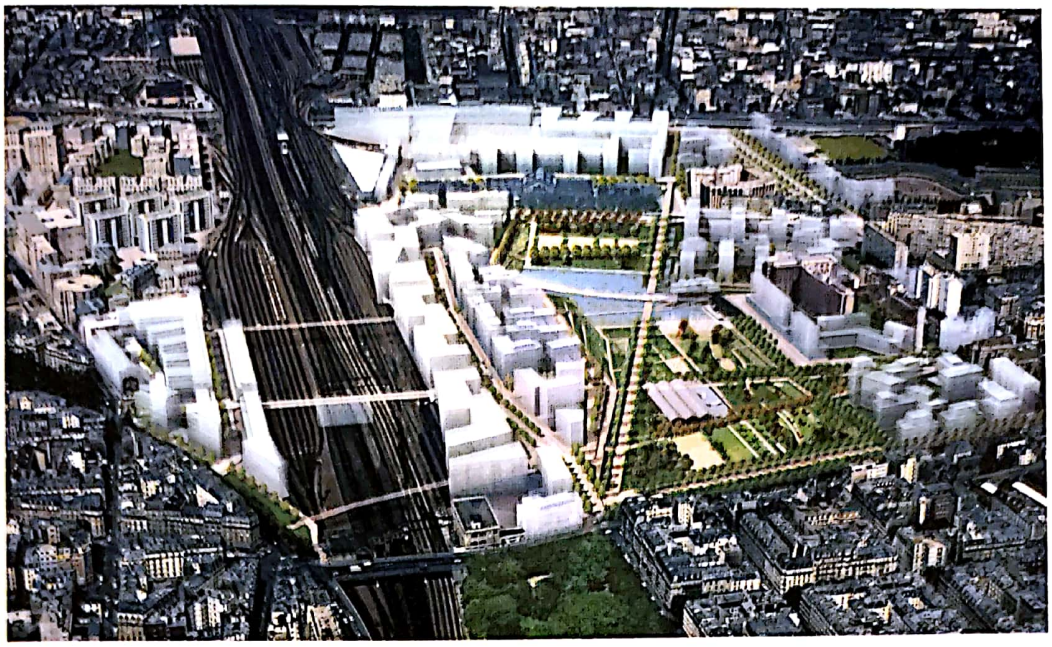

F 76 ZAC Chilchy Batignole | sursa: http://www.geoffroy-boulard.eu/blog/wp-content/u

În timp ce unele proiecte valorifică prezența căii ferate *colonizate de vegetație*, o întreagă dezbatere aflată în curs revelează diversitatea de viziuni asupra viitorului centurii feroviare, atestând multiplicitatea finalităților posibile; pentru că spațiul aferent ei a depășit cu mult statutul de spațiu tehnic, infrastructural, și a atras o *eterogenitate de realități incongruente*, s-a evidențiat în timp procesul de transformare către o finalitate deschisă neclară, diferită de norma prestabilită—cea de cale ferată reluată la un moment dat—, deschizând astfel atât posibilități noi, cât și interesul mai multor actori urbani. Din spațiu infrastructural, păstrat în stare de gol și colonizat treptat, fie prin activități informale, fie prin *parazitarea* cu elemente naturale, Petite Ceinture devine un spațiu al intereselor comune ale locuitorilor, al municipalității etc.

În evoluția sa de peste un secol și jumătate, centura feroviară pariziană La Petite Ceinture ilustrează un caz interesant de evidențiere a golului, începând cu declinul funcționalității și intrarea spațiului respectiv într-o stare de declin, și continuând cu procesul de transformare care îi este asociat acestei stări. Pe parcursul acestui proces, porozitatea este în mod repetat alterată prin închideri, ca urmare a unor proiecte de construire sau prin inițiative de reactivare a funcțiunii feroviare. Acestea însă nu reușesc decât parțial să oprească un proces dublu: o naturalizare a amprizei căii ferate, evoluată într-un sit cu biodiversitate recunoscută și o manifestare aproape constantă a unor utilizări diversificate care produc unele beneficii materiale și imateriale, recunoscute astăzi și preluate chiar în practica de planificare.

Trecând prin starea de gol, zona centurii feroviare pariziene demonstrează importanța menținerii spațiului într-o stare de așteptare în care, prin intermediul porozității spațiului respectiv, este pus în evidență un proces bazat în special pe forțe endogene care transformă locul, în timp. *Deturnarea*, intervenită sub forma modificării realității anticipate—repunerea în funcțiune a căii ferate—către o finalitate deschisă, multiplă în care

Scanned with OKEN Scanner

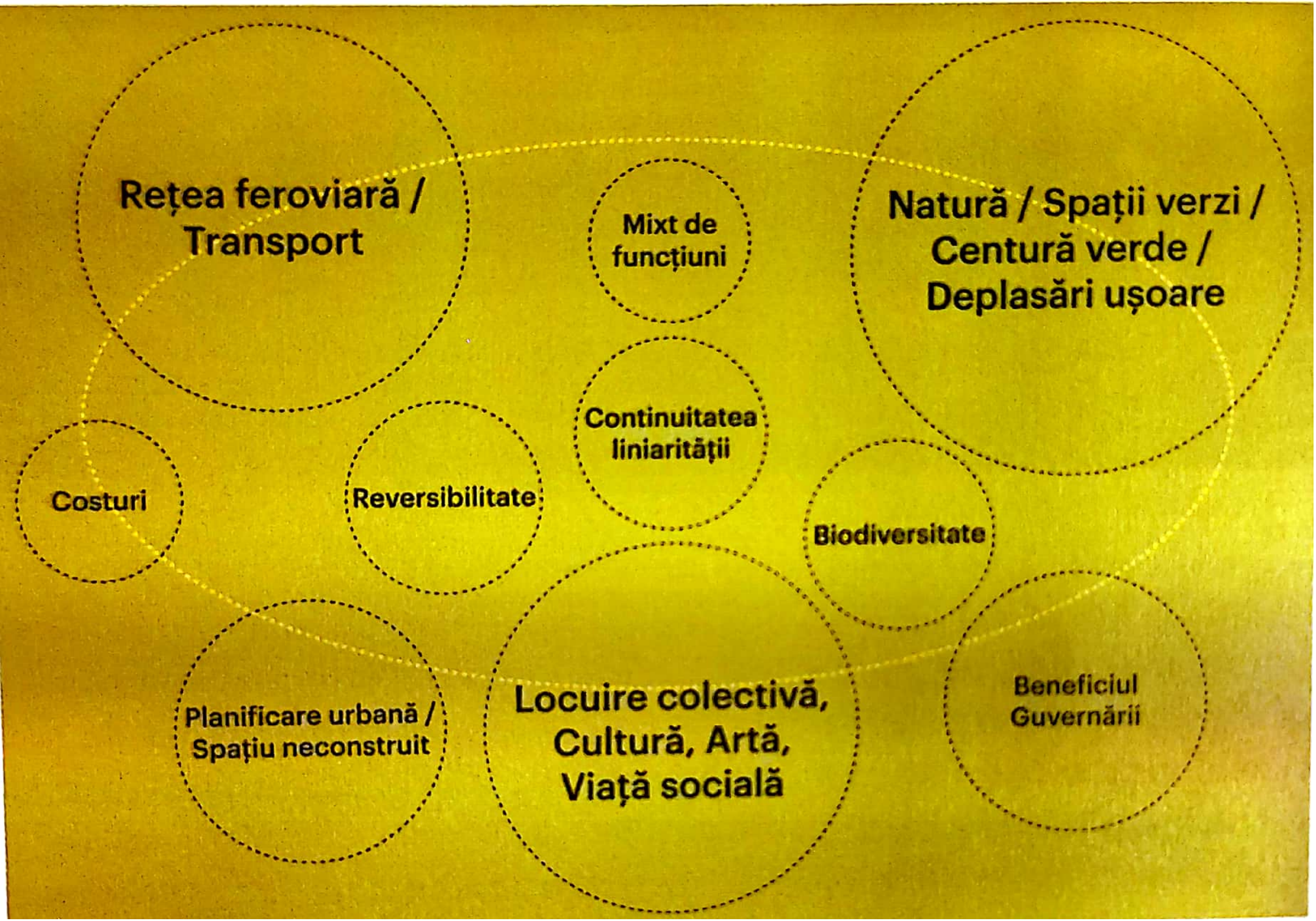

Scanned with OKEN Scanner

Concluzii

Scanned with OKEN Scanner

Căutând să răspundă la întrebarea de cercetare propusă—**„În ce măsură golul contribuie la revelarea organicității orașului?"**—lucrarea abordează problematica **golului** ca subiect procesual-funcțional (ca experiență), dar și ca formă spațială, prin concepte precum porozitatea, temporalitatea și atopia spațială. În același timp, am urmărit în abordare și un scop practic: identificarea rolului transformator al golului, în legătură cu capacitatea cadrului fizic de a reacționa în timp real la nevoile imediate, actuale ale societății, pentru o mai bună articulare a intervențiilor spațiale.

Structurată în patru părți, lucrarea urmărește, în prima dintre ele, înțelegerea unor transformări la nivel de context, atât de ordin perceptiv, cât și de natură socio-economică, precum și evidențierea implicațiilor acestor transformări în reprezentarea orașului postindustrial. S-a urmărit totodată explorarea unor implicații la nivelul organicității—sunt interogate atât termenul de *organic*, cât și *organicitatea* ca atribut posibil de reactualizat ca înțelegere în gândirea urbanistică, drept răspuns la transformările amintite mai sus.

Partea a doua s-a concentrat pe definirea conceptului de *gol* dintr-o perspectivă terminologică multiplă—filosofică, lingvistică, științifică—pentru ca apoi, utilizând conceptul de *gol* și relaționându-l cu alte noțiuni, cum ar fi *porozitatea* sau *liminalitatea*, să fie puse în evidență unele noi potențialități ale sale, depășind astfel percepția, în general, negativă asupra sa.

Corpul urban constituie subiectul celei de-a treia părți. Examinarea fragmentării acestuia, în urma diferitelor procese de expansiune dispersată sau de declin, scoate în evidență importanța *golului* în procesul complex de transformare urbană, relevând anumite comportamente organice ale orașului în raport cu starea de gol prezentă în teritoriul său.

În partea a patra este pus în discuție un mod de lectură a *golului*, generat de o dublă condiție esențială a sa—*temporalitatea* și *temporaritatea*, observabile atât în *timpul scurt*, cât și în *timpul lung*. Prin intermediul *porozității*, însușire definitorie a organismului urban, sunt expuse noi posibilități de *asociere oraș—natură*, precum și noi tipuri de *experiență urbană*, posibile prin utilizări temporare, revelând inclusiv unele procese de dezvoltare endogenă. Pot fi decelate astfel *porozitatea totală*, caracteristica morfologică a orașului la o scară mare, dar și *microporozitatea*, ca o caracteristică mai curând de natură antropologică, observabilă la scara redusă a experienței spațiale nemijlocite, prin intermediul utilizării temporare.

Exemplificarea de caz „Centura feroviară minoră—recuperarea căii ferate industriale a Parisului" conține evidențierea dimensiunilor: funcțională, perceptivă și circumstanțială, precum și trecerea de la utilizări informale la utilizări temporare structurate.

Metodologia de cercetare utilizată este alcătuită în principal dintr-o diversitate de metode și modalități de abordare care țin de investigația empirică și de evaluarea teoriilor în baza dovezilor și a argumentului logic — tipologia lor variază de la observație directă și prezumții firești în planul percepției, la cercetarea riguroasă și corelativă a bibliografiei ori la asocieri, interpretări și coroborări în baza similitudinilor sau a analizelor punctuale. Au fost efectuate vizite de studiu în majoritatea orașelor la care facem

Scanned with OKEN Scanner

referire în lucrare, dar a fost benefică și documentarea prin film (considerat un mediu care reține sensibil schimbările organice) sau utilizarea interviurilor; nu în ultimul rând, au fost valorificate atât experiența proprie de „experimentare" a orașului difuz, cât și o minimă experiență de proiectare de arhitectură și urbanism.

1. Remarci preliminare

Titlul lucrării anunță ca obiect al studiului *golul*, concentrându-se asupra *investigării organicității orașului postindustrial,* utilizând *golul* ca instrument conceptual. Subiectul de plecare în elaborarea lucrării a fost însă orașul organic. Discuțiile consistente avute cu îndrumătorul, dl. prof. Alexandru Sandu, pe de o parte, și experiențele acumulate pe parcursul elaborării lucrării—în special participarea la întocmirea Planului Urbanistic General al Municipiului Brăila, dar și prezența la Forumul Urban Mondial—pe de altă parte, au catalizat o înțelegere mai profundă a fenomenului urbanizării globale, a evoluțiilor din orașele de azi.

Astfel, pentru această cercetare, orașul este considerat simultan rezultatul unui *proiect formalizat*, compus din viziuni, planuri, obiective și proiecții, dar și rezultatul unui proces neîntrerupt, organic de adaptare, de mutații, de asamblare și reasamblare, de apropriere și de reproducere. Am constatat că în prezent orașul începe să fie guvernat preponderent de alte legi decât cele ale planificării formalizatoare—alte forme de configurare, rezultate în (de exemplu): orașe „private", *gated communities*, periferii *cookie cutters*, precum și schimbări în locuirea rurală, odată cu alte aspirații și altă potență economică a locuitorilor—„casele făloase" în România. De aici, orientarea căutării către situații, fenomene, metode și instrumente ce se evidențiază în ultimul timp prin *strategii de micro-adaptare, tactici discrete, efemere*, care prin frecvența (și uneori amploarea) prezenței au efecte cu caracter generalizat, conducând la reconfigurări substanțiale în țesutul urban actual.

Înțelegem transformările orașului ca un proces organic/ natural, în timp și multiplanar, din perspectivă socio-economică, spațială, perceptivă. Reprezentarea orașului ca un organism viu nu este ceva nou, dar în prezent observăm fragmentarea sporită în plan spațial și metisarea în plan social, dezactivarea comunității de experiența modernă—apare un „urbanism generic"—, toate acestea caracterizând un oraș în același timp difuz și efervescent, în care relațiile dintre mediul social și spațiul urban sunt mai ambigue, coexistând în forme diferite.

Golul a fost mereu asociat unui spațiu planificat-neconstruit (și rar, izolat, văzut ca un „accident" cu conotații negative, ce trebuie remediat rapid), iar *porozitatea* nu este o noțiune cu „istorie" arhitectural-urbanistică, al cărei înțeles să fie marcat de o dispută teoretic remarcabilă—puțini autori o aduc în discuție în teorie sau în practica planificării/ proiectării urbane[251]. Astfel, în organismul urban, porului îi revine funcția de a interveni

251 Dintre cele mai aplicate texte pentru arhitectură și urbanism putem menționa studiul Paulei Vigano "The porous city: prototypes of idiorytmical conglomerates" din 2006, dar putem menționa și practica arhitectului Steven Holl.

Scanned with OKEN Scanner

pentru a prelua o parte din transformările acestuia, fie în momente de criză, fie în momente de dezvoltare intensivă prin deschiderea de *o clipă* „în gol". Deși fără aparentă valoare materială, spațiul gol, în așteptare, are din ce în ce mai evident o funcție care apare ca fiind importantă, funcția de „por", în sensul „respirației" și al transparenței adaptative.

„În același timp, astăzi poate mai mult decât în trecut, actorii informali influențează din ce în ce mai evident planificarea și politicile urbane. Mijloacele prin care aceștia acționează sunt de două feluri: *prin apropierea temporară a unor spații care și-au pierdut pe moment funcția sau prin animarea temporară a unor spații reziduale (goale sau intermediare)*[252]. Situațiile cele mai clare sunt reprezentate de fragmentele urbane „golite de formalitate", în care au încetat să acționeze forțele formalizatoare (sau nu au avut niciodată condiții să o facă), sau de spațiile reziduale aflate între două fragmente urbane cu logici formale puternice și diferite.

2. Concluziile formulate în urma cercetării

Parcursul cercetării, jalonat de elementele prezentate mai sus, nu a negat anumite aspecte negative asociate stării de gol; am încercat însă, în mod intenționat, o anumită perspectivă de pozitivare în cercetarea întreprinsă. Concluziile au fost formulate în două trepte: 2.1 Golul în orașul de azi și 2.2 Golul—subiect și instrument.

2.1
Golul în orașul de azi

1. Organismul urban este într-un proces de evoluție continuă, în care creșterea în complexitate a orașului și extinderea urbanului în teritoriu, determinate de schimbări de ordin istoric, economic, politic și psiho-social, îi evidențiază caracteristicile de structură vie. *Golul* este considerat, de obicei, ca absență a plinului într-un spațiu dat sau ca mediu (disponibil) în care „elementele urbane" (construcții, relații, experiențe etc.) sunt așezate, distribuite și ordonate. *Golul* este de cele mai multe ori văzut ca suport (teritoriu gol, deci disponibil) sau absență (teritoriu golit). **Totuși, această aparentă absență se dovedește a fi un element mult mai complex, iar golul ca suport al proiectării în sensul de *tabula rasa* este, după cum de altfel ne-o arată și istoria, mai curând o utopie.**

2. Contextul actual, marcat de creșterea impredictibilității în planificare și de o dificultate din ce în ce mai mare de a mobiliza resurse, atât dinspre sectorul privat, cât și dinspre cel public, se află inerent în fața unei situații în care **golul rămâne o constantă—din ce în ce mai evidentă—la nivelul urbanului**; el este din ce în ce mai dificil de abordat într-o optică a gestionării controlate, a construirii „definitive". În acest context este necesară o deschidere mai mare a disciplinelor urbanismului și arhitecturii

252 Groth & Corijn, 2005.

Scanned with OKEN Scanner

către flexibilitate, către abordarea holistică—reînvie interesul pentru organicitate, pentru capacitatea orașului, pornind de la forme și forțe endogene, de a se autogenera.

3. În compunerea spațiului, atât în arhitectură, cât și în urbanism, golul are, de fapt, un rol structurant și totuși absent din definire ca atare. Deși unele încercări, timide, în special din arhitectură, propun golul ca un obiect în sine (spațiu fără o destinație precizată, ospitalier improvizațiilor), în realitatea materială a orașului postindustrial vorbim frecvent despre cazuri particulare ale golului-rezultat: despre *spațiul liminal* (golul în legătură cu limita), despre *spațiul vag* (golul în legătură cu categoriile topice), despre *interstițiu* (golul în legătură cu porozitatea), despre *zone moarte* (golul în legătură cu declinul) etc.

4. Se evidențiază astfel cel puțin două căi de „citire" și simultan de „zidire" a orașului fragmentat și dispersat. Prima dintre aceste căi este una predominant morfologică: ***porozitatea*** ca instrument de (re)definire a experienței societale, iar cea de-a doua este predominant procesuală în forma ***utilizărilor temporare*** ca instrument de (re)definire a experienței urbane și de activare a golului.

5. Abordarea orașului prin utilizarea conceptului de *gol* ca instrument de investigare pune în evidență potențialitatea unor relaționări complexe și, astfel, coerența organică a unui tot dinamic, ca o vastă unitate de interacțiuni. Acceptarea unei potențialități, latente sau manifeste, a golului se înscrie în considerarea orașului ca organism, în care nimic nu are o existență cu totul izolată, insulară, ci intră într-un fel sau altul într-o relaționare. *Golul* se eliberează de ideea de ruptură și de discontinuitate odată ce este privit și ca obiect, nu doar ca problemă.

6. O primă ipostază a golului apare odată cu evidențierea formei urbane *difuze*: golul ca *loc al lipsei*, al dis-(a-)pariției prin omisiune sau extincție, un punct de declin spațial în care dispar nu numai legăturile structurale, ci mai ales activitatea umană care dă formă spațiului. În acest sens, *golul* dă impresia de inutilitate, pe care o impune prin imaginea negativă (a abandonului) care scade atractivitatea locului, prin etichetarea sa ca spațiu alienat, mort, antrenând poate o întreagă zonă sau chiar un oraș în spirala declinului; o altă impresie poate fi cea de „defect" într-un material integru. Însă tot *golul*, într-o ipostază complementară, poate scoate locul din această stare deoarece „suspendarea în gol", lăsarea „pârloagă", nedesțelenirea sa sunt procese complementare, evidențiind cupluri de forțe care, pe măsură ce afectează negativ teritoriul urban, deschid posibilități noi de evoluție, adaptare (re)organizare la un nivel superior a „materiei" orașului.

Scanned with OKEN Scanner

2.2
Golul—subiect și instrument

1. Înțeles ca *spațiu în așteptare, teren vag, zonă moartă, interstițiu etc.*, golul este martor al dinamicii urbane, o realitate care pune în evidență momentele de creștere și/ sau declin, momentele în care corpul urban se fragmentează sau se reconectează; ***golul* este, din acest punct de vedere, un instrument de investigație, dar și o măsură a organicității orașului, înțeleasă ca proces transformativ**, sensibil la factorii externi.

2. O nouă paradigmă a golului, confirmată și de știință, îl califică *drept plin de înțeles și semnificație*, ca element care pune în valoare continuitatea și chiar totalitatea; prin gol se manifestă interacțiunea unor energii ce îi conferă totodată o măsură a evidenței sale la nivelul organismului urban. În consecință, ne situăm într-o înțelegere a golului în care este văzut ca un plin, ca un loc în care se manifestă dinamica orașului și acțiunea, în care se operează o parte a transformărilor orașului: ***golul* înțeles ca o prezență a unei absențe care revelează caracterul de intermediaritate**, de negociere cu norma, între un moment trecut, a cărui memorie o păstrează uneori, și un moment viitor ca loc al proiecției unei idei, deci ***golul* caracterizat de o anumită fecunditate**[253].

3. Dinamica proprie organismului urban—am arătat mai sus—se opune programării permanente, raportul plin-gol fiind constant alterat, dinamic și complex, în timp ce schimbarea pulsatilă (deschiderea și închiderea porilor) pune în evidență temporalitatea și dinamica golului. În raportarea la urban, ***golul*, dincolo de faptul că este suportul experienței urbane, este și locul evoluției, al experimentării, al unei multiplicități de finalități (succesive sau simultane), al facilitării creației și creativității**, revelând acțiunea timpului asupra structurii urbane, atât la nivel particular, cât și la nivel global, sub formă de porozitate. Acolo unde, la nivelul porozității, este facilitată și conectivitatea porilor—această situație putând apărea în practica urbanismului—, constatăm **o vocație suplimentară a *golului*: contribuția la permeabilitatea orașului, în sensul de organicitate determinată prin capacitatea de răspuns la stimuli și la noi nevoi.**

4. Ne îndepărtăm de ideea de gol ca lucru lipsit de substanță, inert: *golul* apare ca fiind indispensabil pentru transformarea orașului. Situat

253 Deși o serie de municipalități au început să fie conștiente de importanța acestor activități temporare în „goluri", interesul, chiar din partea teoreticienilor, este relativ recent. Oswalt și Overmeyer (2013), printre pionierii teoretizării acestui fenomen, documentând o serie de cazuri de activități temporare, ajung la concluzia că în timp ce efecte cumulate ale dezindustrializării, ale progresului tehnologic ș.a. au consecințe profunde în vacantarea unor terenuri din orașe, există și un fenomen invers ce se desfășoară în paralel: emergența unei cereri masive pentru activități culturale, start-up-uri ce produc o oportunitate majoră. Însă, de multe ori, cheia o constituie conectarea acestor două elemente, ea nefiind ușoară în special din cauza lipsei unui actor-cheie de legătură și chiar a unei forme de sprijin din partea autorităților (ca în cazul Paris-Plage).

Scanned with OKEN Scanner

dincolo de raporturile simpliste, ermetizante, de trecere între categorii spațiale de tipul plin-gol, înăuntru-în afară etc., într-o condiție transformatoare, de prag, **golul deține capacitatea deturnării, a schimbării.** Ca spații *între* sau *la margine*, având o interioritate care transcende cuplurile închis/ deschis, privat/ public etc., fără o destinație instituită—deci deschise la schimbare—, golurile se plasează într-o raportare aparte la timp, părând să existe în afara lui, într-un fel de *pauză* care nu face decât să pună în evidență continuitatea orașului ca formă de existență. Ca imagine a alterității și a unei estetici a dezordinii, având o funcție de oglindă, **golurile lasă să se întrevadă posibilitatea, atestând, prin disponibilitate și dispoziție, multiplicitatea finalității.**

5. Calificând golul ca spațiu al deschiderii de posibilități către experiențe „noi", ce pot prinde rădăcini în esența locului, îi atribuim atât apartenența la *everyday life*[254], cât și conturarea sa ca o formă de alteritate a folosinței, necesară experienței cotidiene și manifestată prin spontaneitate, diversitate și apropriere; această conturare este facilitată tocmai de lipsa predeterminării sau a supradeterminării. Pentru că experiența cotidiană oferă libertate de alegere, în ea rezidă și oportunitatea transgresiunii normei sau a evitării ei, iar *condiția de gol* oferă tocmai în acest sens șansa unei expresii neîngrădite, directe, autentice, creatoare de nouă identitate. Această **multiplicitate posibilă face ca golul să permită o stratificare a experiențelor,** contribuind astfel la o înțelegere profundă a utilizării spațiului urban, dincolo de o anumită rutină impusă de o funcțiune oarecare. Această valoare de *depozitar* al experiențelor (succesive sau simultane) contribuie la o înțelegere a ***golului* ca element important pentru memoria locului.** Exemplu semnificativ: în lipsa acțiunii, multe incinte industriale, Bucureștiul nefăcând excepție, sunt blocate între mărturia declinului, speranța conservării și promisiunea împlinirii, menținând astfel o stare de decădere pe termen lung. Blocajul nu confirmă decât prima ipostază, celelalte două fiind epuizate progresiv fie prin degradarea completă a existentului ori prin fărâmițarea proprietăților și construire, fie prin neîmplinirea unor proiecte prea mari, prea costisitoare.

6. Astfel, existența *golului* la nivel urban pune în evidență dimensiunea temporală: o anumită condiție a efemerității în care pot interveni transformări provocate de apariția unor noi nevoi ale societății, constituind din această perspectivă un punct de plecare important în înțelegerea dezvoltării organice, mergând chiar până la conceptul de regenerare; înțeles prin prisma porozității, prin deschiderea de o clipă. **Golul se deschide, prin atributul temporarității, unei forme a manifestării experienței urbane**

254 Practica cotidiană—concepție filosofică aparținând lui Henri Lefebvre, pornită dintr-o critică marxistă asupra consumerismului care se opunea unei culturi a uniformizării, a omogenității, preluată de Michel de Certeau pentru a sublinia capacitatea individului de a manipula mundanul și de a crea „tărâmuri de acțiune autonomă".

Scanned with OKEN Scanner

în care evoluția, experimentarea, multiplicitatea finalității sunt permise, uneori chiar stimulate.

7. Intervenind în însăși condiția de temporaritate a golului, utilizările trecătoare și colonizarea naturii pot constitui instrumente de mobilizare, de catalizare a acelor interese care nu își găsesc locul în zone în care normele sau reglementările impun anumite limitări sau conduite. Rezultatul, opus unei abordări mecaniciste, este o abordare organică înțeleasă ca formă de mobilizare în raport cu un spațiu plin de potențialități, abordare a golului care contribuie în unele cazuri la declanșarea unor procese de regenerare urbană.

8. Pentru că nu implică automat măsuri pe termen lung, spațiile urbane vacante, vagi, interstițiile și alte cazuri de goluri, prin asocierea unor structuri funcționale temporare au avantajul experimentării, al succesiunii uzurilor sau al combinării lor, oferind astfel ***o ajustare progresivă între nevoie și ofertă***. Pentru că fiecare teren vine cu anumite constrângeri, fie că ele sunt subiective, provenind din preferințele proprietarului, fie sunt obiective, impuse de condiții de folosire (dependente sau nu de zonă), sarcina găsirii unei utilizări adecvate este una dificilă, amplificată de limitări sau dificultăți impuse de o piață restrânsă (probabilă, mai ales, în orașe mici, cu transformări economice puternice și rapide).

9. Din perspectiva ocupării sale prin construire, golul, ca spațiu *între* (finalități, programări, determinări), ca spațiu *în așteptare*, se dovedește în unele cazuri un teren de experimentare și, astfel, de descoperire a unor nevoi comunitare care, preluate apoi sub formă programată și concretizate în construcții, pot conduce la o mai bună articulare între nevoi și spațiul afectat lor, deci la sustenabilitate.

Ca remarcă finală a lucrării subliniem că investigarea urbanului, pornind de la conceptul de gol, pune în evidență necesitatea depășirii unei abordări a organicității în sensul de mimetism al naturii sau al unei forme de idealizare și orientarea cu precădere către proces, către o finalitate deschisă, către adaptare, subliniind totodată rolul continuității ca sumă de realități posibile.

3.
Oportunitatea cercetării și utilitatea ei ulterioară

La nivel internațional, în procesul de proiectare și planificare urbană, interesul pentru această problematică este redeschis de discursul public și de practica emergentă care folosește *temporaritatea (efemeritatea)* ca strategie. Câteva inițiative (dintre cele documentate) în Londra și în Berlin fac pionierat în această direcție, ca reacție la criza economică din 2007–2009, pe de-o parte, iar pe de altă parte, ca efect al discursului politic care promovează durabilitatea, criticând totodată limitările instrumentelor de proiectare și planificare. Reacția planificatorilor la strădania grupurilor sociale de a-și îmbunătăți calitatea vieții în oraș după legi „organice", după

Scanned with OKEN Scanner

mecanismele de dezvoltare ale societății și după valorile culturale locale la care aderă, este adesea inexistentă. Lucru surprinzător deoarece privind în istorie, acest tip de strădanie nu este nicidecum o noutate. Formarea și creșterea orașelor au fost, de regulă, marcate de schimbări organice, dezvoltarea organică fiind calea către adaptare prin utilizarea resurselor proprii. Fie directă, fie prin ajustarea dezvoltării programate în timp în funcție de realitate, creșterea organică este, poate, ceea ce face ca orașele să nu „moară" precum alte tipuri de „organisme" ca de exemplu, organizațiile și companiile. Indiferent dacă adaptarea se face sub formă discretă, de micro-adaptare[255], sau extremă, de macro-adaptare[256], impactul său are efecte importante asupra organismului urban. Datorită naturii lor *evidente*, aceste efecte sunt poate greu de explicat și *invizibile*, tocmai pentru că sunt bine cunoscute de către noi toți, manifeste și prezente într-un mod *organic*.

Avem însă prea puțin obișnuința de a chestiona lucrurile obișnuite, evidente, apărute organic, iar privirea excesivă prin prisma științifică a *lucrurilor vizibile* face ca, de multe ori, raportarea la oraș să fie liniară, în sensul programat al progresului (legiferat, reglementat, stabilit științific, analizat și obiectivat) și mai puțin un exercițiu al profesionistului (un exercițiu al experienței și al creației, deopotrivă, un exercițiu episodic, autodiferențiat). O asemenea considerare dă seama de unilateralitatea cu care este abordat, adesea, spațiul urban. Exploatând acest context oportun, lucrarea de față își relevă utilitatea prin cel puțin cinci aspecte:

1. în primul rând, aceasta se constituie într-o *bază teoretică* esențială pentru înțelegerea unui fenomen prezent, manifest, perceput, dar care rămâne totuși nu numai neabordat, dar mai ales neînțeles în procesul de planificare, de organizare și folosință a spațiilor urbane: *golurile*, aceste aparente „reziduuri" ale orașului.

2. contribuția majoră a lucrării este însă direcția de cercetare pe care o deschide: explorarea mecanismelor de obținere a sustenabilității orașului tocmai prin *înțelegerea și mobilizarea golurilor într-o planificare alternativă* bazată pe calitățile potențiale ale stării de gol (citite în dinamica orașului deopotrivă ca devenire din intenție—prin programare—și din întâmplare).

3. introducerea conceptului de *porozitate* ca materializare a devenirii în cadrul existenței urbane—un nivel superior de organizare a golului—și explicarea sa ca o caracteristică vitală (respirație, transformare etc.) asociată *acțiunii timpului*.

4. explorarea *temporarității* ca strategie de dezvoltare prin acele procese care, deși există și sunt manifeste sub formă de schimbări *informale*, caracteristice creșterii organice, nu sunt cuprinse în planificarea urbană.

255 De exemplu, în București, folosirea terenurilor virane drept locuri de joacă de către copiii din cartierele-șantier ale anilor '80 sau apariția „buticurilor" la parterul blocurilor între 1990 - 2000 sau fenomenul închiderii balcoanelor.

256 De exemplu, fenomenul orașelor informale de la marginea metropolelor din țările în curs de dezvoltare: barrios, favelas etc., dar și periferializarea Europei.

Scanned with OKEN Scanner

5. întreține în discursul de urbanism referirea la *formele instabile* ale orașului, iar de aici exersarea urbanismului ca o formă de cercetare, cunoaștere și acțiune care *face să se vadă* mecanisme și sisteme relaționale specifice orașului.

Odată identificat sub forma „suspendării în gol" a spațiilor în *așteptare* situate într-o poziție privilegiată, cheie a metamorfozării urbane, am urmărit deschiderea de direcții de acțiune ale arhitectului-urbanist spre medierea și repararea structurii urbane prin mobilizarea acestor *goluri*.

În fața unui obiect nedeterminat—orașul difuz—, arhitectul-urbanist află în fața unei iluzii optice unde „figura" este vizibilă, dar, nefiind clar desenată, necesită parcurgerea unui proces de identificare prin focalizarea succesivă între figură și fond, parte și întreg. Pornind de la această idee, situăm *studiul la intersecția unei explorări morfologice cu o explorare psihogeografică a golului ca instrument conceptual de investigare a spațiilor aflate în așteptarea unei utilizări (suspendate în gol)*.

Uzurile temporare nu sunt o formă de discontinuitate spațio-temporală, ci o formă de intensificare, deci de accelerare a unui proces de transformare urbană. Lucrarea de față este și o invitație la a include în intervenția urbană potențialul existent al golurilor și de a genera noi forme de conectare la realitate, noi moduri de a experimenta și imagina orașul.

Scanned with OKEN Scanner

Bibliografie

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Alexander, Christopher. 1964. *Notes on the Synthesis of Form.* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Allain, Rémy. 2004. *Morphologie urbaine. Géographie, aménagement et architecture de la ville.* Paris: A. Colin, col. U Géographie.

Amin, A, Thrift, N și Massey, D. 2012. *Cities for the Many Not the Few.* Bristol: The Policy Press, ediția princeps 2000.

Arnheim, Rudolf. 2011. *Arta și percepția vizuală. O psihologie a văzului creator.* [trad.] Florin Ionescu. II. Iași: Polirom, ediția princeps 1974 .

Ascher, François. 2004. *Les nouveaux principes de l'urbanisme.* s.l.: Éditions de l'Aube, ediția princeps 2001.

Ascher, François. 2005a. „Formes urbaines", în Chapuis Jean-Yves. *Villes en evolution.* Paris: La Documentation française. Institut des Villes, Collection Villes et Société.

Ascher, François. 2005b. *La Société Hypermoderne ou ces événements nous dépassent feignons d'en être les organisateurs.* Paris: Edition de l'Aube.

Ascher, François. 2008. *Les nouveaux compromis urbains. Lexique de la ville plurielle.* s.l.: Editions de l'Aube.

Ascher, François. 2010. *Métapolis ou l'avenir des villes.* Paris: Odile Jacob, ediția princeps 1995.

Augé, Marc. 1995. *Non-places: Introduction to an anthropology of supermodernity.* Londra: Verso.

Bacon, Edmund. 1967. *Design of Cities.* Londra: Thames&Hudson.

Badiou, Alain. 2011. „Infinity and Set Theory: How To Begin With The Void", în EGS.

Barron, Manuela Mariani: Patrick. 2014. *Terrain Vague. Interstices at the Edge of the Pale.* Londra, New York: Routledge.

Barthes, Roland. 2000. „La centralité vide", în Pierre Ansay. *Penser la ville.* Bruxelles: Archives d'Architecture Moderne (AAM), p. 423 - 425.

Basdevant, Martin. 2009. *Intermediate Natures. The landscapes of Michel Desvignes.* Basel, Boston, Berlin: Birkhauser.

Bărbuică, Letiția. 2012. *Descifrând modernitatea,* București: Editura Universitară „Ion Mincu", p. 34 - 50.

Batty, Michael și Longley, Paul. 1994. *Fractal Cities.* Londra: Academic Press.

Baudrillard, Jean. 1996. *Sistemul obiectelor.* Cluj: Echinox.

Bauman, Zygmunt. 2007. *Liquid Times. Living in an Age of Uncertainty.* Cambridge: Polity.

Benevolo, Leonardo. 2003. *Orașul în istoria Europei.* București: Polirom, col. Construcția Europei, ediția princeps 1993.

Benjamin, Andrew. 2005. *Porosity At The Edge: Working through Walter Benjamin's „Naples".* ATR. 10, p. 33 - 43.

Benjamin, Walter și Lacis, Asja. 1978. „Naples" în Walter Benjamin, *Reflections: Essays, Aphorisms, Autobiographical Writings*, ed. Peter Demez, New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Benjamin, Walter. 2003. „The Paris of the Second Empire in Baudelaire" în *Selected Writings*, vol. 4, ed. Howard Eiland și Michael W. Jennings. Cambridge MA: Harvard University Press.

Berger, Alan. 2006. *Drosscape: Wasting land in urban America.* New York: Princeton Architectural Press.

Bergson, Henri. 1911. *Creative Evolution,* CHAPTER IV : „The cinematographical mechanism of thought and the mechanistic illusion"—"A Glance at the History of Systems"—"Real Becoming and False Evolutionism" consultat online la 15.09.2011 URL: https://www.brocku.ca/MeadProject/Bergson/Bergson_1911a/Bergson_1911_04.html

Bishop, Peter și Williams, Lesley. 2012. *The Temporary City.* NY: Routledge.

Blummer, Nicole. 2006. *Planning the Unplanned; Tools and Techniques for Interim Use in Germany and the United States.* Berlin: Deutsche Institut für Urbanistik.

Scanned with OKEN Scanner

ONU. 2013 *World population projected to reach 9.6 billion by 2050—UN report.* UN News Centre. June 14, 2013. Accesat pe 16 iunie, 2014, URL: http://esa.un.org/unpd/wpp/Documentation/pdf/WPP2012_Press_Release.pdf

Dicționare și glosare:

***. 2009. DEX—Dicționarul explicativ al Limbii Române, Ediția a 2-a revăzută și adăugită. București: Univers Enciclopedic. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan".

Abrams, Meyer Howard și Geoffrey, Galt Harpham. 2009. **A Glossary of Literary Terms, Ninth Edition.** Boston : Wadsworth Cengage Learning.

ADUAR. 2000. **Diccionario de geografia urbana, urbanismo y ordenacion del territorio.** Barcelona: Ariel Referencia, Grupul ADUAR: Florencio Zoido, Sofia de la Vega, Guillermo Morales, Rafael Mas și Ruben C. Lois.

Blackburn, Simon. 1999. **Oxford. Dicționar de filosofie.** [trad.] Laurian Sabin Kertesz, Liliana Torres și Mihaela Czobor Cătălina Iricinschi. București: Univers enciclopedic.

Choay, Francoise și Merlin, Pierre. 1988. **Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement.** Paris: Presses universitaires de France.

Gausa, Manuel, și alții. 2003. **The Metapolis Dictionary of Advanced Architecture:** City, Technology and Society in the Information Age. Barcelona: Actar.

Solis, Jorge Benavides. 2009. **Diccionario urbano. Conceptual y transdisciplinar.** Barcelona: Ediciones del Serbal.

Filme:

Berlin Babylon. 2001. documentar. R: Hubert Siegert

Double Happines. 2014. documentar. R: Ella Raidel

Lumea (Shijie). 2004. ficțiune, R: Jia Zhangke

Playtime, 1967. ficțiune R: Jaques Tati.

Reconversão (Reconversion). 2012. documentar. R: Thom Andersen (conversație cu arhitectul Eduardo Souto de Moura)

The Great Gatsby. 2013. ficțiune, R: Baz Luhrmann.

Scanned with OKEN Scanner

Excurs 1.
Individul în societatea postindustrială.
De la izolare la co-izolare creativă—trei psihogeografii[257]

Pământul a fost globalizat cu ajutorul geometriei, apoi cu ajutorul capitalului, iar acum cu fiecare mișcare a omului în oraș încearcă să țină pasul cu tempoul și multiplicitatea vieții economice, ocupaționale și sociale.

Acest excurs nu se constituie într-un studiu aprofundat sau într-un „pas în direcția cunoașterii orașului și a ideologiilor care contribuie la desenarea sa[258]", ci doar o radiografie minimală care fixează niște repere considerate de autor relevante pentru înțelegerea câtorva reprezentări psihogeografice în trecerea de la perioada industrială la perioada postindustrială.

Considerată aici ca principala determinantă a formei urbane la un moment dat, experiența socială urbană poate fi înțeleasă urmând ideea revoluțiilor tehnologice succesive, catalizatoare ale urbanizării. Așadar, prin prisma relației individului cu spațiul urban, văzută sub formă de experiență, în trei perioade cronologice: perioada dominată de geometrie, cea determinată de capital și cea determinată de comunicarea instantaneizată vom urmări procesul intens de individualizare a societății și de dislocare a individului.

Textul de referință în acest sens—Georg Simmel (1903) *The Metropolis and Mental Life*[259]—va constitui reper, punct de pornire și exponent al primei perioade în această încercare de radiografiere a traiectoriei relației individului cu spațiul urban, teoria lui Alvin Toffler referitoare la influența capitalului asupra societății, ca referent pentru cea de-a doua, iar pentru cea

257 Text reluat și adaptat după apariția în volumul *Descifrând modernitatea* / Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu", *Școala doctorală—Spațiu, imagine, text, teritoriu.* Editura Universitară „Ion Mincu", București, p. 34 - 50. ISBN 978-606-638-016 - 4, Letiția Bărbuică (coord) (2012) sub titlul „De la izolare la Co-izolare—Asamblaj de gânduri și imagini despre urban".

258 Trad. ns. din (Roncayolo, 1997, p.165): „une pièce dans la connaissance de la ville et des idéologies qui contribuent a la dessiner".

259 Invitat fiind să țină o prelegere la Dresda, cu ocazia Expoziției orașelor, cu tema rolul intelectualului în marile orașe, Georg Simmel a deviat discuția preferând să descrie efectul metropolei asupra minții individului, prelegere publicată ulterior sub titlul *The Metropolis and Mental Life.*

Scanned with OKEN Scanner

actuală modelul „spumei" descris de Peter Sloterdijk, ca „imagine-gândită" a lumii metropolitane hipermoderne.

Pentru a alcătui o imagine cât mai clară vom apela și la exemple din literatura sau arta vremii din considerentul următor: orașele nu sunt doar spații materiale locuite, ele sunt și spații ale imaginației și spații ale reprezentării. Reprezentarea lor *(mental life)* are efecte atât asupra felului în care acestea arată și funcționează, cât și asupra imaginarului public, mediul urban fiind *reprezentat* în literatură, artă, film etc. Imaginarul public despre orașe este și el în parte construit de reprezentările acestuia în diverse medii la fel de mult poate ca direct din experiența trăită. Ideile despre oraș nu sunt formate doar la nivel conștient, ele sunt și produsul dorințelor inconștiente și al imaginarului, al viziunilor.

A. Prima psihogeografie: lumea ca imagine[260]

În *The Metropolis and Mental Life*, Georg Simmel compară viața rurală, unde ritmul cotidian și imaginarul mental evoluează încet, „obișnuit", cu metropola care îi apare ca o „problemă aritmetică" și geometrică. Chiar la începutul textului, Simmel spune:

> *Principalele probleme ale vieții moderne derivă din scopul individului de a conserva autonomia și individualitatea existenței sale în fața forțelor sociale, a patrimoniului istoric, a culturii externe și a tehnicii vieții* [261].

Într-o situație ideală, revoluțiile tehnologice s-ar suprapune peste o societate în care omul înțelege, controlează și gestionează mecanismele economice și sociale, inclusiv tehnologia, dar în situația întârzierii dezvoltării istorice a societății față de dezvoltarea tehnologică, mentalul individului este agresat, supus unei avalanșe de stimuli și reacționează la această suprastimulare prin integrare/ ne-integrare și atrofiere, generând schimbări în propria-i dezvoltare. Mentalul metropolitanului este nevoit să proceseze informații punctuale și calculabile impuse de context, de complexitatea și dimensiunea existenței metropolitane. Acest lucru se răsfrânge direct și ireversibil asupra localizării[262] acestuia în metropolă, în societate și în lume în general, și duce la conturarea unei existențe urbane determinată de (doar de) atingerea unui scop precis fără parcurs. Așa povestește Simmel schimbările în dezvoltarea individuală antrenate nu doar de lupta de a păstra și cultiva realitatea cunoscută, ci mai ales de *lupta de adaptare la spațiul urban.*

Edgar Allen Poe pune în 1840 ca subtitlu al poveștii *The Man of the Crowd* un suspin resemnat, rezultat probabil al experienței personale în

260 „Evenimentul fundamental al modernității este cucerirea lumii ca imagine." (Martin Heidegger. 2002 [1938]. *The Age of the World Picture*).

261 G.Simmel, 2001, *The Metropolis and Mental Life*, Art in Theory, ed. Ch.Harrison&P.Wood, vol. 1900 – 2000, Blackwell, p. 132-136.

262 Localizare înțeleasă ca apartenență la un loc sau ca simțul-locului, simțul spiritului locului.

Scanned with OKEN Scanner

metropola modernă: „Această mare nenorocire de a nu putea fi singur". Acest subtitlu constituie cheia de lectură și interpretare a atmosferei urbane de la sfârșitul secolului al XIX-lea în legătură cu textul lui Simmel. Povestirea lui Poe se axează pe ora fixă, cafeneaua, barul, bistroul, funcțiuni specifice urbane, ieșirea de la lucru apărute odată cu, și ca necesitate a metropolei. El descrie aspectul mai multor oameni din clase sociale diferite, având ocupații diferite, și subliniază faptul că locuitorul nu este singur niciodată în oraș și nici nu poate fi singur. Este întotdeauna înconjurat de alți oameni care ascund și ei poate povești, uneori dubioase, neștiute de nimeni. Povestirea lui Poe descrie, poate, *flanêur*-ul lui Benjamin, de data aceasta în Londra, observatorul urban care nu poate fi singur și împreună cu ceilalți urmează masa de oameni în mișcarea sa cinetică prin oraș, dar și comportamentul standard al metropolitanului blazat prezentat de Simmel.

Această povestire poate face legătura dintre personajul care folosește blazarea ca metodă de apărare împotriva agresiunii orașului, descris de Simmel, și *flanêur*, ambii fiind exemple ale *abstractizării relației dintre om și spațiul pe care îl locuiește*, primul prin detașare, iar al doilea prin asumarea statutului de observator[263].

În *The Man of the Crowd*, Poe separă mentalul uman în două categorii: urmăritul și urmăritorul, sinele și celălalt, ego-ul și identitatea colectivă, detectivul și criminalul, trecutul și viitorul[264]. Această divizare între bine și rău coincide cu imaginea pe care o compune Simmel Grosz despre omul modern[265]. Această conștiință încărcată de viitorul pe care prezentul începe să îl reveleze, viitor care amenință să invadeze viața intimă a locuitorilor orașului, pune în discuție necesitatea de adaptare a lor la spațiul urban nou conturat. Cultura obiectivizantă depășește cu mult viața personală a individului, este încremenită în geometria regulatoare a orașului modern și arătată de Simmel, Benjamin, Ensor, Grosz *et al.* (v. Figura 3). Calitatea experiențelor de viață urbană descrise mai sus este una estetică și sociologică, concentrată pe aspectele negative considerate a fi simptomele sociale ale alienării individului în metropolă, prin dezrădăcinarea marcată de trecerea de la spațiul rural—industrial la spațiul urban.

Rezumând, putem spune că în perioada modernă descrisă de Heidegger ca fiind definită de cucerirea lumii ca imagine, urbanistul se luptă

263 Chiar și firul narațiunii lui Poe este o radiografie a perceperii societății de la începuturile metropolei prin faptul că pornește de la observarea de tipuri umane constituite după criterii de clasă și ocupație, ca expresie a lumii noi, moderne—pornind de la un individ, un comportament standard al societății depersonalizate.

264 Walter Benjamin, The Paris of the Second Empire in Baudelaire, *Selected Writings*, vol. 4, ed. Howard Eiland and Michael W. Jennings. 2002. Cambridge MA: Harvard University Press, p. 27.

265 Grosz fiind unul dintre artiștii care au captat schimbările rapide și constante din acea perioadă prin prisma relației dintre metropolă și locuitorii săi. Tabloul denumit *Metropolis* este o viziune picturală a Berlinului în timpul Primului Război Mondial în stil expresionist. Grosz folosește instrumente cubiste și futuriste și mult roșu pentru a crea o imagine încremenită a dinamicii metropolei. Cadrul fizic, străzile și construcțiile sunt prezentate într-o perspectivă extrem de rigidă în care se suprapun foarte multe siluete în mișcare. Mulțimea dezumanizată pare prinsă iremediabil într-un stil de viață infernal iluminat de un soare ireal.

Scanned with OKEN Scanner

cu situarea într-un alt tip de spațiu perceput ca ordonator care îi subminează individualitatea.

B. A doua psihogeografie: atomizarea

Aparent, la începutul secolului al XX-lea, capitalismul a asimilat revoluția în știință și tehnologie și pe individ ca atom al sistemului. Transformările din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea: comunicațiile, producția, transporturile, informatica se reflectă în ritm de viață, mobilitate și relațiile oamenilor din metropole, descriind o traiectorie direcționată către individualizarea puternică a societății. În teoriile secolului trecut, experiența urbană este utilizată pozitiv, mediul urban fiind considerat și ca generator de soluții la problema suprastimulării și alienării prin evidențierea importanței libertății individuale. Procesul de individualizare indică diminuarea influenței normelor și valorilor tradiționale și deschide posibilitatea alegerii libertății individuale în ceea ce privește stilul de viață (modă, gusturi culturale, modele de consum etc.).

Pentru a ilustra această schimbare, Alvin Toffler[266] ne propune teoria șocului viitorului, pe care o vom discuta în continuare prin palierele deja identificate la Simmel. Prin teoria despre șocul viitorului, Toffler pune incapacitatea de adaptare a individului urban pe seama suprastimulării create de situarea într-un timp *heterocronic*[267].

Simmel diferențiază locuitorii orașului după stilul de viață, tempo și activități raportate la spațiu: rural și urban în sensul înlocuirii ocupației de bază a individului dinspre agricultură spre producție într-o lume amestecată temporal și spațial. Toffler conturează contextul la care individul trebuie să se adapteze ca o lume: urbanizată excesiv, cu conflictele etnice, cu migrație necontrolabilă, cu creștere excesivă a populației, a criminalității și a insecurității sociale și se întreabă cum vor putea guvernele să controleze reacțiile individuale și colective (ca suma sinergică a reacțiilor individuale) la acest spațiu generat de schimbările considerate prea rapide.

> *Noul sistem de educație trebuie să învețe individul cum să clasifice și să reclasifice informația, cum să-i evalueze acuratețea, cum să schimbe categoriile atunci când este necesar, cum să facă trecerea între concret și abstract și viceversa, cum să privească problemele din perspective mereu noi—cum să se autoeduce. Analfabetul de mâine nu va fi omul care nu știe să citească, ci va fi omul care nu a învățat cum să învețe permanent.* [268]

266 Scriitor și futurolog american, cunoscut pentru scrierile sale despre revoluția digitală, revoluția comunicațională, corporatistă și singularitatea tehnologică.

267 Acesta folosește exemplul orașului american de la sfârșitul anilor '60, când mutațiile demografice și sociale, de o amploare fără precedent, au dus la sufocare urbană și când revoluția tehnologică împreună cu explozia rasială și cu rebeliunea din universități, care au condus la schimbări bruște în modul de viață, au determinat metropolitanul să trăiască în spații mentale heterotopice (Foucault).

268 Trad. ns. din (Toffler, 1970, p.271): „The new education must teach the individual how to classify and reclassify information, how to evaluate its veracity, how to change

Scanned with OKEN Scanner

Deși Simmel și Toffler se situează temporal la 50 de ani distanță, în gândirea lor persistă o problemă: cea a adaptării locuitorului (cu percepție heterotopică) la spațiu și cu spațiul urban.

C. A treia psihogeografie: co-izolarea

În studiile mai recente, dar și în discursurile despre multiculturalism, eterogenitatea populației urbane este considerată a fi o sursă neexploatată de experiențe urbane ce combină condiția socială și stilurile de viață. Eterogenitatea conduce către multidimensionalitate care contrastează cu unidimensionalitatea (bazată pe statutul atribuit) tipurilor de viață socială rurală. Nu orașul în sine, ci formarea identității, stimulată de mediul urban fragmentat este aspectul definitoriu al condiției sociale cu care se confruntă *societatea postindustrială*.

În acest sens aducem în discuție teoria sferelor a filozofului german Peter Sloterdijk care își pune situarea în societate ca situare în interiorul unui loc, în interiorul unei (atmo)sfere: „acel interior rotund, accesat și partajat pe care oamenii îl locuiesc în măsura în care reușesc să devină ființe umane"[269]. *Sloterdijk definește conceptul său cheie de sfere ca cercul introvertit, partajat, accesat, pe care oamenii îl locuiesc până într-acolo încât reușesc să devină ființe umane.*

Dacă Simmel compara în 1903 viața rurală, unde ritmul de zi cu zi și percepția mentală curg mai încet, mai obișnuit, cu problema aritmetică reprezentată de metropolă, Sloterdijk, prin modelul spumei contemporane, descrie *o rețea complexă de vectori semistructurați*, oameni cu interese diverse și diferențiate care încearcă să integreze toate activitățile și relațiile mutuale într-un program (orar) instabil, punctual și conjunctural.

A fi metropolitan contemporan înseamnă, după Sloterdijk, asumarea unui mod de a fi pentru care este nevoie de un set de aptitudini bazate pe autoreglarea emoțiilor[270]. Dacă metropolitanul modern este *complet atomizat la interior* (Simmel 1903, Toffler 1970), evaluând și punând în balanță relațiile sociale pentru a fi tranzacționate impersonal în rețeaua de vectori (țesătura orașului), după Sloterdijk, metropolitanul postmodern este *hipersensibil la mediul exterior.* Când însăși rețeaua de vectori a orașului trimite mesaje codificate, cu o viteză uluitoare, și se constituie într-o prezență corporală în proximitatea individului, într-un spațiu îngust care accentuează stimularea mentalului individual, cum reacționează individul? „Simțirea" și experimentarea problemei complexe ridicate de *fragmentarea și climatizarea orașului și a societății,* face ca reacțiile individului la mediu să fie de

categories when necessary, how to move from the concrete to the abstract and back, how to look at problems from a new direction—how to teach himself. Tomorrow's illiterate will not be the man who can't read; he will be the man who has not learned how to learn."

269 „the inside-like, accessed, shared circle [Runde] that humans inhabit to the extent that they succeed in becoming human beings".

270 Autoreglarea patologică a emoțiilor este o consecință a corodării caracterului uman sub capitalism, spune Richard Sennett în *The Corrosion of Character.*

Scanned with OKEN Scanner

natură organică, trecând de la o stare de tranziție axată doar pe atingerea scopului la o conștientizare bazată pe simțuri, pe intuiție similară cu conștientizarea premodernă.

Speculând, putem spune că, dacă industrializarea a retras locuitorii orașului la interior (locuințe și fabrici), influențând în mod definitoriu existența lor prin ordonare, ritmare și condiționare, postindustrializarea, relocând locuitorul în spații climatizate (mall-uri, atriumuri și locuri de cultură și distracție, locuri încălzite, ventilate și iluminate artificial, informatizate, hyperconectate), structurate de interese mai mult economice și mai puțin sociale sau biologice, influențează existența urbană tot în mod definitoriu prin polarizare, fragmentare și deschiderea unei multitudini de posibilități de accesare simultană de către locuitori. Simptome sociale ca insomnia și schimbările de dispoziție cauzate de condițiile psihologice asociate stresului, îmbătrânirii și dislocării de procesul biologic de localizare în mediul natural fiind astfel pe deplin justificate.

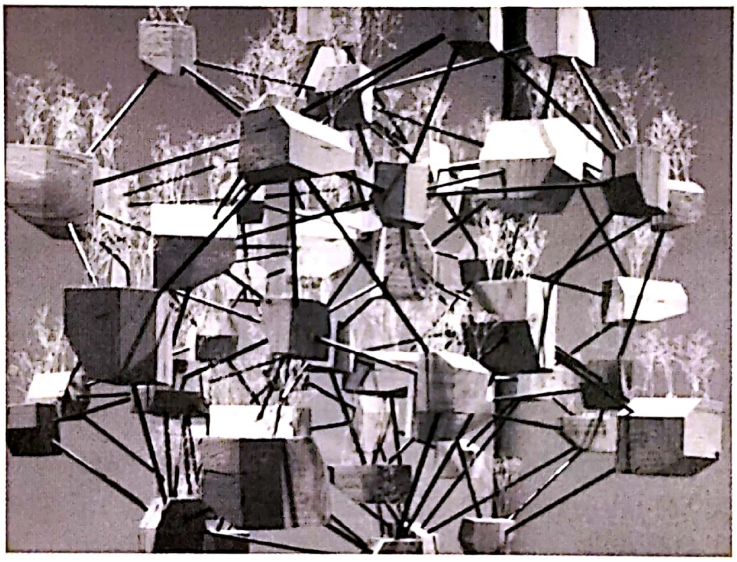

A1 F1 Cloud (arhitect Sou Fujimoto) în expoziția *Living* (Frontiers of Architecture III - IV), 2011, Louisiana Museum of Modern Art, Copenhaga | sursa foto: arhiva personală C.I.

Foam City definit ca:

spuma co-izolată a societății condiționate de individualism și nu o simplă aglomerare de corpuri vecine (ce împart despărțiturile) inerte și masive, ci mai degrabă o multitudine de celule ale lumii vii ce se odihnesc detașat unele pe celelalte și în care fiecare ține cont de amploarea sa

este propus de Sloterdijk ca imagine metaforică ce ne înfățișează orașul contemporan (Sloterdijk, 2005, p.536). Imaginea bulelor coagulate în spuma efervescentă a *întâlnirilor—relații* unde alternanța între *co-izolare* și o *co-habitare exhaustivă* are loc prin amplificarea și diminuarea afectului și perceptului este imaginea mediului construit fragmentat și flexibil pe care-l percepem în orașul de azi. Imaginea metaforică a spumei evidențiază, poate, ceea ce Simmel intuia deja, faptul că metropola nu este o entitate spațială cu consecințe sociale, *ci o entitate socială care se formează spațial, iar din acest punct de vedere interacțiunea umple spațiul.*

Scanned with OKEN Scanner

Chiar dacă în general am crede că obișnuințele cotidiene ale omului „urban" implică faptul că acesta duce din ce în ce mai mult o existență capsulară, conceptul-imagine al spumei sugerează posibilitatea existenței unor noi forme de socializare și moduri de expresie colective, atât timp cât bulele își mențin starea de efervescență în spumă (ca mediu) și nu se evaporă.

Astfel, putem descrie orașul și ca fiind compus din micro-evenimente împrăștiate—insule—care sunt dezorientate intern, neconectate și separate de distanțe mari de parcurs, independente de cuprinderea fizică a corpului, a căror supraviețuire depinde de capacitatea de interacțiune mediată de către om prin mijloace *psihogeografice*, depinde, așadar de situarea individului în coexistență: „coexistența fiind ceea ce face spațiul posibil"[271].

Bibliografie

Poe, Edgar Allan. 2003. *Omul mulțimii în Masca Morții Roșii și alte povestiri;* traduceri de Liviu Cotrău, Diana Cotrău, Mihu Dragomir. Iași: Polirom, p. 340.

Roncayolo, Marcel. 1997. *La Ville et ses territoires.* Paris: Gallimard.

Simmel, Georg. 1903/ 2000. The Metropolis and Mental Life, în Charles Harrison și Paul Wood (editori). *Art in Theory 1900 – 2000, An anthology of changing ideas.* Cornwall: ed. Blackwell, p.132 – 136.

Sloterdijk, Peter. 2005. *Sphères: Tome 3, Ecumes, Sphérologie plurielle.* Paris : Hachette Littératures.

Toffler, Alvin. 1970. *Future Shock,* Los Angeles: Bantam Books.

271 Orig. „la coexistence est ce qui rend l'espace possible".

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Excurs 2.
Despre organic și organicitate.
Folosirea termenului organic în arhitectură și urbanism

Oraș ideal și oraș organic

Metafora orașului ideal—întregul mecanic

Un oraș ideal este metafora spațială a unei societăți ideale, reprezentarea imaginată a unei forme urbane care, prin caracteristicile sale inovatoare, influențează radical societatea. Gândite pentru o viață mai bună (datorită situării geo-politice, a modelului social mai clar etc.), orașele ideale sunt însă utopice, viabilitatea lor fiind infirmată în repetate rânduri.

Caracterizat de elemente morfologice cu o geometrie ideală, clară (linii drepte, unghiuri de 90, 45 sau 60 de grade etc.) și de o funcționare impusă de un model ierarhic rigid (dictat „top-down") după reguli raționale impuse de putere, orașul ideal urmează câteva modele în raport cu imaginarul societății de la momentul respectiv și tehnologia nouă aplicabilă în construcția orașelor.

Cinci modele de oraș ideal—categorisite după Loupiac (2005), cu comentarii de C.I.

a. *Modelul de oraș ideal antic și medieval:* orașul ca model divin (mituri fondatoare, orașe cu origine supranaturală), orașul ca geometrie arhetipică (planul hipodamic—oraș conceput ca un tot după o organizare regulată ce tinde către simetrie), orașul ideal platonician (*eidos,* structura spațială urbană ca traducere a ordinii sociale), orașul spartan (puritate funcțională spartană), orașul vitruvian (după credințe astrologice și practici divinatorii după opt vânturi dominante) și orașul ceresc medieval[272].

b. *Modelul de oraș ideal renascentist:* orașul ideal al arhitecților (orașul-stat, orașul ideal al lui Alberti, orașul ideal al lui Filarete etc.).

272 *Biblie,* Apocalipsa 21, 1 - 2; 9 - 12;14 - 19;21.

În perioada Renașterii italiene (sfârșitul sec. al XIV-lea—începutul sec. al XVI-lea), orașele ideale sunt orașe-model care propun depășirea „imperfecțiunilor" orașelor medievale prin construirea după principii artistice[273]. Această atitudine reflectă imaginarul societății: orașul ca utopie socio-culturală, loc de înaltă cultură și rafinament menit să modeleze locuitorul. Uitându-ne la exemple, orașul ideal al lui Filarete fiind unul dintre acestea, este evident faptul că prin încingerea cetății cu ziduri de incintă și porți solide, orașele-model se îndepărtează de fapt de ideea de construcție socio-culturală care generează o evoluție organică, fiind, de fapt, opere inginerești, dispozitive de distribuție și diferențiere spațială.

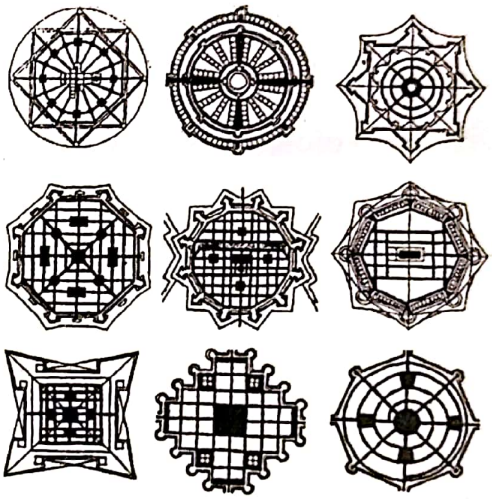

A2 F1 „La cité de Dieu et la cité terrestre" din manuscrisul La Cité de Dieu de Saint Augustin, 1414?, Paris, BNF | sursa: http://www.cndp.fr/musagora/mondes-antiques-mondes-modernes/langelologie-et-la-demonologie-augustiniennes/les-demons.html
Orașe ideale din renaștere inspirate de Vitruviu: Filarete, Fra Giocondo, Girolamo Maggi, Giorgio Vasari, Antonio Lupicini, Daniele Barbaro,Pietro Cattaneo, di Giorgio Martini | sursa: http://www.spur.org/publications/library/article/grand-reductions-10-diagrams-changed-city-planning

c. *Modelul de oraș modern:* Utopia (Thomas Morus), Orașul soare (Campanella), Orașul rațional (Pierre Patte, Eugène Hénard, Sébastien Mercier), Orașele arhitecților vizionari (secolul al XVIII-lea Étienne-Louis Boulée, Claude-Nicolas Ledoux).

Prin organizarea rațională propusă de aceste modele se prefigurează ideea de asamblaj mecanic al unui oraș, dispozitiv spațial de organizare a vieții. Diferența față de cele precedente ar fi atitudinea față de exterior. Dacă în trecut sistemul geometric de ordonare era închis și dependent de interior, în secolul al XVIII-lea deschiderea acestor dispozitive de ordonare către exterior prin cuprinderea spațiilor naturale dau seama de considerarea mai laxă a relației dintre orașul ideal și cel real[274]. Ca model de organizare insu-

273 Principii geometrice ordonatoare: perspectiva, raportul, orizontul, drumuri largi, monumente dispuse în piețe etc.

274 Simbolurile umaniste continuă să domine, dar sunt adesea transformate, transplantate dintr-un domeniu în altul adoptând astfel semnificații noi. Contribuția de referință în acest sens este *Utopia* lui Thomas Morus (1478 - 1535) bazată mai mult pe organizarea politică, socială și economică (ordine morală și justiție socială) considerată

Scanned with OKEN Scanner

lar și generic, eliberat de tradiții și obișnuințe, promitea șansa perenității unei societăți ideale; situație paradoxală în raport cu factorii locali (situare, topografie, cultură etc.) pe care îi exclude.

d. *Modelul de oraș al utopiilor igieniste și socialiste ale secolul al XIX-lea:* modele progresiste (Henri de Saint-Simon, Robert Owen, Charles Fourier, Étienne Cabet), modele igieniste (Hygeia—Benjamin Ward Richardson), modele culturaliste (Welby Northmore Pugin, John Ruskin, William Morris), modele urbanistice (Orașul linear—Arturo Soria y Mata, Camillo Sitte).

e. *Modelul de oraș al utopiilor sec. al XX-lea:* orașul verde (orașul grădină—Ebenezer Howard, reveriile urbane expresioniste Paul Scherbart, Oswald Spengler, Petr Alekseievitch Kropotkine, Bruno Taut), Broadacre City (Frank Lloyd Weight, Ebenezer Howard, Frederik Law Olmsted, Henry Ford), orașul mecanizat („Neue Sachlichkeit", Eugène Hénard—logica circulară, Antonio Sant'Elia—Manifestul Futurist, Ludwig Hilberseimer—orașul verical, Le Corbusier—orașul contemporan de trei milioane de locuitori), orașul funcționalist (Tony Garnier—orașul industrial), Utopiile anilor '60[275] (Archigram, GEAM și GIAP, metaboliștii japonezi, Superstudio, Rem Koolhas și Elia Zanghelis, Paolo Soleri, Constant—New Babylon), după 1968—La Città analoga (Aldo Rossi, Arduino Cantàfora).

A2 F2 La Città analoga—Aldo Rossi, Arduino Cantàfora, 1973, în expoziția *La Tendenza: Italian Architecture 1965 - 1985*, Centre Pompidou, 2012 | sursa: http://www.domusweb.it/en/architecture/2012/07/02/architecture-polemics-and-politics.html

determinantă pentru structura materială și urbanistică a acestei societăți. Toponimul: *Utopia* este construit de Morus pornind de la cuvântul grec topos (loc) și prefixul u (contracția de la -ou și -eu / nu respectiv bine) utopos este, așadar, simultan un loc de nicăieri și un loc bun.

275 Archigram, grup fondat în 1961 de Sir Peter Cook și David Greene la AA School. Alături de Cedric Price, Theo Crosby Taylor, Dennis Crompton, Warren Chalk, Ron Herron, Mike Webb, Robin Middleton și Braian Richards, publică revista *Archigram*; GEAM—Groupe d'Etude d'Architecture Mobile, creat în 1957 de Yona Friedman, Jean Pecquet, Georges Emmerich, Jan Trapman, Jezy Soltan și Roger Aujame; GIAP—Groupe International d'Architecture Prospective, creat în 1965 de Walter Jonas, Nicolas Schöffer, Jean-Louis Chéneac; metaboliștii japonezi: Kiyonori Kikutake, Kisho Kurokawa, Fumihiko Maki, Masato Otaka, Noboru Kawazoe; Superstudio—fondat în 1966 de Adolfo Natalini, Cristiano Torado, Roberto Magris, Piero Frassinelli și Alessandro Magris.

Scanned with OKEN Scanner

Spre deosebire de orașele ideale moderne, utopiile igieniste ale secolul al XIX-lea și ale secolul al XX-lea pornesc de la necesitatea de adaptare la evoluția societății, în contextul problematicii creșterii urbane determinate de industrializare. Tendința naturală de polarizare a activităților și densificarea spațiului urban nu contracarează suficient creșterea acestuia. În acest context, efectul de suprapopulare generează inevitabil zone urbane insalubre și alte disfuncționalități evidente. Modelele ideale propuse urmăresc direct rezolvarea acestor probleme. Cele mai cunoscute exemple sunt „orașul-grădină"[276] propus de Ebenezer Howard ca răspuns la problema locuirii în era industrială și „orașul linear" propus în 1882 de Arturo Soria y Mata ca răspuns la problema densității orașelor industriale; un model de urbanizare a zonelor rurale între orașele dense—„orașele punct".

În continuare, sunt propuse o serie de modele de rezolvare a problemelor identificate în funcționarea orașului. Arhitecții-urbaniști vizionari care le propun merg pe urmele modelelor orașului ideal, dar fără a-l considera ca întreg. Aceștia abordează, mai degrabă, simptomele evidențiate de oraș ca semne, manifestări ale întregului. Exemple edificatoare se regăsesc în opera Metaboliștilor, la Archigram și Yona Friedman.

> *Metabolism este numele grupului în care fiecare membru concepe proiecte ale lumii viitoare, concret și ilustrat. Privim societatea umană ca pe un proces vital, în dezvoltare continuă de la atom către nebuloasă. Folosim un cuvânt din biologie, metabolism, pentru că proiectul și tehnologia denotă caracterul vital al omului.*[277]

Așadar, metafora orașului ideal nu evocă numai orașe perfecte ca apanaj al organizării/restructurării societății, ci și un discurs axat direct pe probleme obsesive ale unui moment de criză și dezorientare. În acest context știința și tehnica par a fi determinante și trecerea de la dispozitivare divină la dispozitivare umană evidentă. Rapoartele dintre parte și întreg sunt clare și de domeniul evidenței, descriind o formă preponderent mecanică.

Metafora orașului organic

În opera și textele sale, Karl Friedrich Schinkel a folosit *metafore extinse de formă și creștere organică mai ales pentru a revela sensul vieții și al mișcării promovat de arhitectura gotică*[278] (van Eck, 1994). Începând cu secolul al

276 Ebenezer Howard, *Les cités-jardins de demain*, 1902; primele orașe-grădină după modelul lui Howard au fost realizate începând cu 1903 în zona Londrei: Letchwork și Welwyn.

277 Trad. ns. din Nobouru Kawazoe citat de Rem Koolhaas și Hans Ulrich Obrist. 2011. Project Japan. Metabolism talks... Köln: Taschen, p. 206: „Metabolism is the name of the group, in which each member proposes future designs of our world through his concrete designs and illustrations. We regard human society as a vital process—a continous development from atom to nebula. The reason why we use such a biological word, metabolism, is that we beleive design and technology should be a denotation of human vitality."

278 În jurul anului 1840, termenul organic era folosit exclusiv în legătură cu arhitectura gotică, în special în lucrările a doi istorici de artă germani, Franz Kugler și Carl Schnaase,

Scanned with OKEN Scanner

XIX-lea, organicismul a fost folosit în sprijinul *ideologiei estetice*[279]. Simultan, termenul organic este resemantizat în legătură cu dezvoltarea biologiei[280] și deturnat rapid către teoria evoluției după legi naturale (Choay et al., 2005, p. 551). Un alt pas important în științe, descoperirea chimiei organice (1837), a infuzat utilizarea acestui atribut în cultură și așa termenul *organic* capătă o dublă fundamentare metaforică pentru arhitectură și urbanism: una umanistă—analogia cu forma creației literare: formă mecanică, formă organică și una științifică—analogia cu biologia și chimia *organică*, respectiv *anorganică*.

Extrapolând înțelesul biologic al termenului organic: *capacitatea de adaptare la condiții sociale, economice, de mediu și tehnologico-informaționale,* vorbim frecvent metaforic despre țesuturi, sisteme, cristale, câmpuri, imunitate, rețele etc. atunci când ne referim la oraș.

Urmând înțelesul filozofic, de *organizare care urmează o logică funcțională a părților într-un întreg*[281], vorbim despre orașul ca sistem sau organism urban sau ca imitație a structurii divine care rezidă în natură[282].

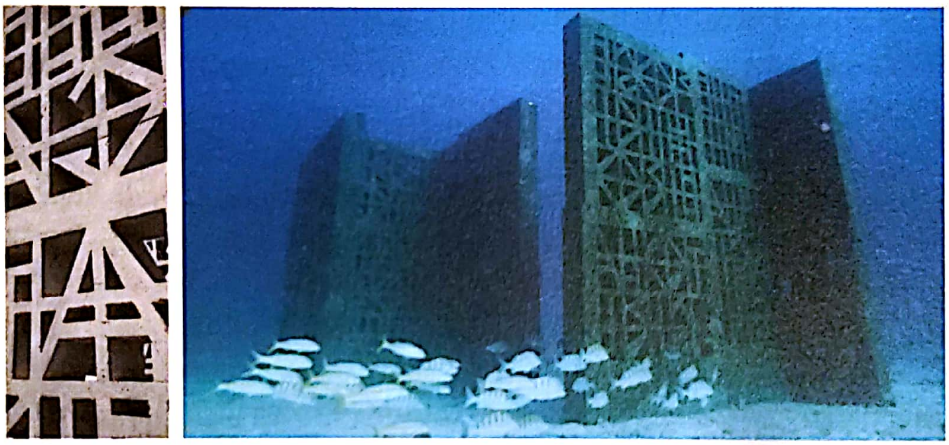

A2 F3 Estancias Sumergidas, Cristina Iglesias, O structură creată pentru a deveni recif artficial menit să genereze și să susțină viața sub formă vegetală și animală pe fundul mării: „un loc-ecran între mangrove și marea deschisă. Un loc creat pentru a fi locuit și transformat de viață | sursa: http://www.estanciassumergidas.com/

probabil influențați de vehicularea termenului în literatură. Franz Kugler considera catedrala din Köln superioară exemplelor franceze de același fel deoarece exemplifică *dezvoltarea sa organică* (van Eck, 1994).

279 Paul de Man (1919 - 1983), deconstructivist, teoretician și critic literar care pune paradigma estetică în centrul oricărui tip de abordare organicistă. Estetica este astfel o forță politică puternică ce reconciliază contrariile și aduce la lumină o fuziune de entități diferite.

280 Gottfried Reinhold Treviranus scrie *Biologie, oder Philosophie der lebenden Natur für Naturforscher und Ärzte.*

281 Aristotel își intitulează principalul său tratat de logică *Organon*, definind instrumentul care permite articularea clară a tuturor construcțiilor mentale și definește mâna umană ca *organon pro organo* (instrumentul care ține loc de nenumărate alte instrumente). Derivat din *ergon* (muncă), sensul substantivului *organon* este de fapt foarte aproape de *mechana* (instrument). Vitruviu stabilește o distincție între *organa*, instrument mânuit doar de forța umană și mașinile mânuite de agenți non-umani ca apa și vântul.

282 Din *De re aedificatoria* (1452) a lui Alberti se poate înțelege că arhitecții Antichității se străduiau să atingă unitatea divină, în care proporțiile variatelor secțiuni, unele față de altele și fiecare față de întreg, erau predeterminate de un concept logic.

Scanned with OKEN Scanner

Cele două înțelesuri nu se exclud, ci având un trunchi comun, ideea de relaționare organizatoare se completează ilustrând ideea de întreg propagat de o forță internă și în care părți diferite au funcții diferite, dar care servesc întregului fiind „pătrunse de viața spirituală" a acestuia.

a. Binomul organic–anorganic

Asociat cu forme, metode și tipare ale sistemelor vii în chimie[283]; cu sisteme celulare și specii în biologie; cu grupuri, populații și comunități în sociologie; cu ecosisteme în ecologie, termenul organic evidențiază interdependența părților componente, dar și diferențierea (specializarea) lor. În acest sens, orașul organic este un *ecosistem antropic: acel ecosistem care cuprinde o aglomerare de oameni și suferă influența antropogenă manifestată asupra mediului natural.* Spre deosebire de un ecosistem natural, cel antropic include o componentă care-i menține *organicitatea*: omul ca specie dominantă, care acționează și într-un plan anorganic: cel socio-economic. Acest din urmă plan influențează decisiv organicitatea orașului. O discuție curentă care susține această afirmație este discuția despre suprasolicitarea resurselor și a capacității organice de autoreglare a mediului, discuția despre durabilitate și încălzire globală.

În automatică, rețelele organice se *multiplică autonom*, se *autoorganizează* și se *vindecă* în funcție de mediul și relațiile locale, în funcție de moment și de relația cu vecinătățile (nu neapărat localizate), asemănător sistemelor naturale. La fel și în bionică. Caracteristica organică evidențiată aici este capacitatea de *creștere ad hoc*, condiție esențială pentru *adaptare și evoluție*.

În domeniul economiei și afacerilor, o organizație *organică* este una flexibilă cu structură cât mai orizontală, iar creșterea *organică* înseamnă creștere din resursele deja existente, din interior, graduală, incrementală. În domeniul militar, *organicul* se referă la mixarea tipurilor de unități. Arhitectura *organică* pune accent pe interrelaționarea dintre sit, construcție, mobilare și împrejurimi într-un tot unitar ca limbaj și funcționare.

În ceea ce privește *dinamica formelor*, termenul *organic* este utilizat clar de Giordano Bruno atunci când asimilează universul unui organism și arhitectura unei operații organice, de Alberti referindu-se la structură și de Palladio, ca analogie funcțională (ex. sistem digestiv de spații de serviciu). *Când ne referim la oraș, toate aceste caracteristici țin de organicitate.*

283 Componentele/ substanțele organice sunt cele extrase din organisme vii, în timp ce cele anorganice provin din lucruri fără viață. Însă, odată cu evoluția chimiei, substanțe organice pot fi create artificial în laborator, așadar, într-o anumită măsură, le putem lua în considerare în discuția despre organic și pe cele care au aceeași structură, componente și funcții ca substanțele organice, dar sunt create artificial, așadar, lipsite de viață.

Scanned with OKEN Scanner

b. Formă organică–formă mecanică

În teoria literară a proceselor de creație, Samuel Taylor Coleridge (1772 - 1834) face distincția între *forma mecanică* și *forma organică* și între două metode omonime de compoziție literară (Abrams et al., 2009, p. 109):

- metoda *mecanică*[284] presupune *reasamblarea* elementelor în ordine spațială și temporală într-o combinație nouă într-un întreg. Rezultă o configurație fixă, reproductibilă prin același proces de formare impus prin *matriță*.
- metoda *vitală*[285] presupune *sintetizarea* elementelor prin filtrul simțurilor și al experienței (funcții vitale) într-un întreg organic. Rezultă o varietate de configurații, ireproductibile, dar legate între ele congenital, ca într-o familie filogenetică, prin procesul de formare.

Utilizarea distinctă a sintagmei *formă organică* implică compunerea sinergică a părților, dar și opoziția dintre organic (neregulat, unic, viu, natural) și anorganic (regulat, tradițional, mecanic, artificial), implicit formele organice cresc dintr-un conținut pe care îl întruchipează în timp ce formele anorganice sunt pre-existente, așadar impun reguli conținutului.

Pentru oraș, metafora organică s-a dovedit a fi în același timp înșelătoare și revelatoare—în diverse momente ale istoriei. Revelatoare pentru aspectele globale care nu pot fi identificate studiind părțile, ci doar sinergia lor în întreg, dar înșelătoare și extrem de periculoasă atunci când utilizarea sintagmei „formă organică" implică pre-existența formei, așadar, reguli rigide impuse conținutului.

Exemplele extreme aparțin științelor sociale și politice (cu implicații evidente pentru oraș) în care în anumite momente, modelul organic, devenit sinonim cu solidaritatea organică sau mecanică și unitatea organică,[286] subliniază aspectul extrem de periculos al asocierii metaforice rigide. De exemplu, abordarea organică a fost asociată ideologiei estetice. Definită ca suprautilizarea (hiperstimularea) experienței estetice prin contopirea înșelătoare și de multe ori periculoasă a formei cu conținutul, a percepției cu înțelegerea și a cogniției cu dorința, *ideologia estetică* a fost atribuită tuturor abordărilor organiciste din artă, politică și cultură în general de către teoreticianul (critic literar și teoretician) deconstructivist Paul de Man (Abrams, 2009, p.3).

Imixtiunea științelor naturale, în special prin discursul biologiei, în societate și implicit în arhitectură, a dus la o înlăturare a caracterului filozofic și religios din interpretarea organicistă a naturii. Redefinirea organicului are la bază funcționalitatea—fiecare element din clădire are propria funcție, dar lucrează numai ca parte a întregului, exact ca într-un organism viu.

284 *Fancy*, care ține de capriciu.
285 Creativă, care ține de imaginație.
286 Carl Ritter (1779 - 1859), unul dintre fondatorii geografiei moderne (alături de Alexander von Humboldt), a avansat ideea *Lebensarumului* prin conceperea unui stat cu creștere organică.

Scanned with OKEN Scanner

c. Organicismul în istoria arhitecturii și a urbanismului

În privința istoriei arhitecturii sfârșitului secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, *organicismul* pare a fi asociat în special cu teoriile și lucrările arhitecților F.L. Wright și E. Mendelshon. Aceștia au venit în contact cu termenul prin intermediul sculptorului și teoreticianului american Horatio Greenough care rezumă *organicitatea* (văzută ca formă concepută pentru a intra în contact cu organele umane—Carlo Lodoli, Miliza) la formula *form follows function*, formulă care va fi integrată în domeniul arhitecturii de Louis Sullivan. Simultan, Sullivan pare a fi influențat de arhitectul german L. Eidlitz care, pe fondul unei tradiții a romantismului neo-kantian[287] introduce noțiunea de organism ca idee realizată[288] (nu doar o imitare a obiectelor naturale) care se dezvoltă în maniera unui lucru/ fenomen natural (Choay/ Merlin, 1988, p. 551).

c1. Organicismul funcționalist

Deși funcționalismul este asociat cel mai adesea cu metafore tehnologice și mecanice, este important de subliniat faptul că unul dintre principiile fundamentale ale direcției *form follows function* are la bază o metaforă organică cu origine în natură—*puterea terenului dă formă orașului, tot așa cum dă formă locuitorilor*[289].

Organicul a fost folosit și ca viziune de întrepătrundere spațială a mediului urban cu cel natural al orașului care a generat un model precum orașul-grădină sau extindere de tip *finger-plan*. Prezentă explicit încă de la planul de extindere a orașului Amsterdam din 1934 gândit după principiile proiectării urbane moderne în care rețeaua de spații verzi este un element important de structură, metafora întrepătrunderii spațiale se regăsește și astăzi în planurile de extindere ale orașelor precum Copenhaga, Sibiu și Milano.

După 1945 întâlnim termenul *organic* în legătură cu acele tendințe din arhitectură care se opun raționalismului mișcării moderne, în special în opera lui Bruno Zevi, care vede abordarea organică (în sensul în care F.L. Wright a folosit termenul) ca pe o cale de a scăpa de stereotipurile rigide ale anilor '30 și de *funcționalismul pozitivist* al anilor '40 și '50 (Choay/ Merlin, 1988, p. 552) prin *organicism social*.

În *Towards an Organic Architecture* (1950), Zevi pune bazele unei *interpretări organiciste a proiectării urbane și arhitecturii care nu mai are legătură cu natura și imitarea sa, ci are la bază un concept social—proiectarea în conformitate cu „proporțiile omului și cu nevoile spirituale, psihologice și materiale*

287 Romanticii neo-kantieni, în special Schilling, caută să localizeze principiul vital al tuturor lucrurilor în conceptul de organism viu, concept pe care îl aplică chiar și mineralelor.

288 Ornamentul trebuie să se dezvolte pe structura edificiului similar unei flori pe o plantă (Kindergarden chats, 1901 - 1902).

289 După Hugo Häring în eseul *Die Form* din 1926, acesta numește clădirile organe ale vieții sau ca fiind *organhaft* (ca organele) (Häring citat de Jones, 1999, p. 112).

Scanned with OKEN Scanner

asociate cu omenirea" (Zevi citat de Schilders, 2010, p. 22). Un exemplu de asemenea abordare organică a proiectării urbane este *Country Plan for London*, din 1943 (Abercrombie și Forshaw), care diviza orașul în unități sociale manevrabile, cu caracter propriu, în care spațiul pietonal este favorizat pentru umanizarea ansamblurilor urbane.

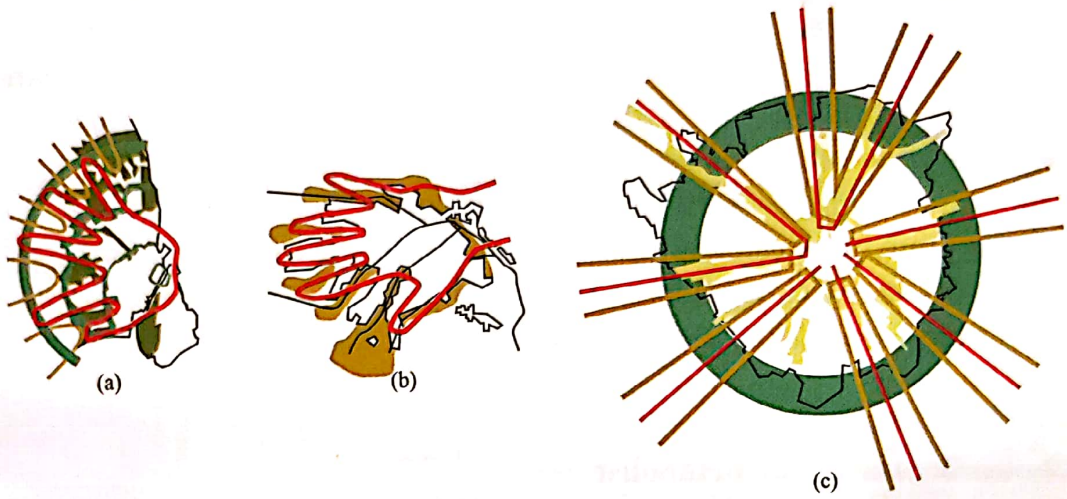

A2 F4 Diagrame ale viziunilor de întrepătrundere organică (a) Copenhaga, Plan de dezvoltare 1948—prezent, (b) PUG Sibiu 2009, Planwerk (c) Milano, Masterplan 2015, „I Raggi Verdi per Milano" LAND-AIM | sursa: interpretare și redare grafică C.I.

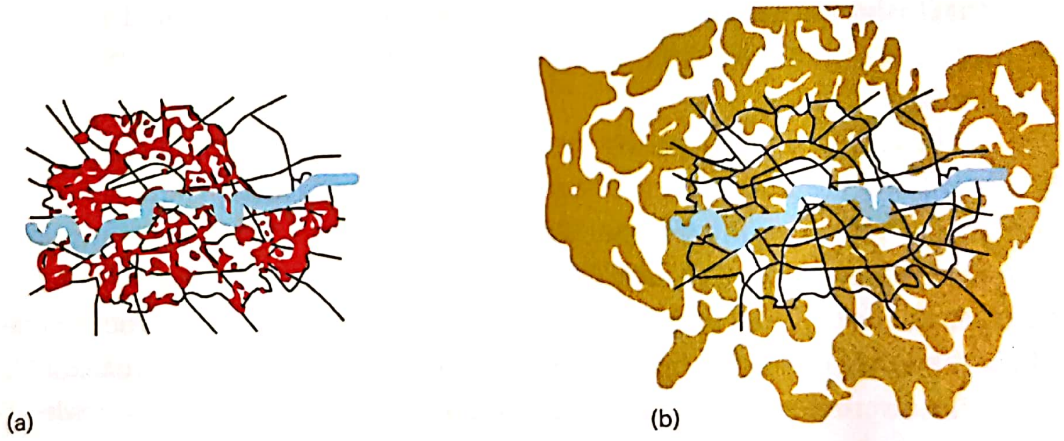

A2 F5 Diagrame ale Country Plan for London, 1943: (a) Spații libere (b) Rețea de parcuri | sursa: interpretare și redare grafică C.I.

Dacă *organicul* este asociat de peste 300 de ani cu arhitectura și proiectarea urbană, ideea că un oraș este compus dintr-o *inimă* (districtul de afaceri), *artere și vene*, ca sistem ierarhizat de transport și comunicații, de *plămâni*, ca spațiu verde etc. a dominat analiza urbană și planificarea în special în perioada funcționalistă a perioadei moderne.

La CIAM 7 (1949), Zevi a folosit o teorie a organicismului social pentru a critica lipsa de atenție pentru abordarea „umană" a planificării, critică ce pare să fi fost preluată și reinterpretată, întrucât următorul CIAM (1951) a avut ca temă *Inima orașului*. Cu această ocazie, pe lângă cele patru funcțiuni (locuire, producție, circulație și recreere) a fost introdusă o a cincea—*The Core* (nucleul, miezul, centrul) ca un element care asigură legătura într-o

Scanned with OKEN Scanner

comunitate ca „organism conștient de sine" (Le Corbusier, citat de Schilders, 2010, p. 23).

Proiectând *mașini de locuit în unități de vecinătate* concepute ca polarizatoare ale vieții sociale până spre sfârșitul secolului al XX-lea, arhitecții funcționaliști au încercat să împlinească și misiunea socială a arhitectului-urbanist folosind analogia oraș—organism. Aceasta a fost construită pe un sistem de relații funcționale inspirate de corpul uman[290], ca metodă de obținere a ordinii, echilibrului și armoniei în funcționare. Aici corpul uman este idealizat, un corp care se traduce geometric în forme pure: *oraș ideal—corp ideal—geometrie ideală.*

În continuarea acestei gândiri, în secolul al XX-lea, medicina a devenit argumentul ideologiei estetice care identifica sănătatea corporală cu igiena socială. Astfel, degradarea atât de ordin fizic, cât și social, era catalogată ca fiind o boală de care orașul trebuia vindecat cu mijloace arhitecturale și urbane[291].

c2. Organicismul metabolist

Ca răspuns la societatea urbanizată și individualizată creată de precursorii lor, metaboliștii anilor '60 - '70 au preluat ideea mașinii de locuit, dezvoltată *ad litteram* ca celulă de locuit—*capsula autosuficientă, elementul de bază* al unei megastructuri cu creștere infinită, particularizată local de locuitor (Kisho Kurokawa). Capsula a reprezentat fuziunea ideală dintre mașină și organism—*oameni, mașini și spații formând împreună un nou corp organic.*

În acest sens, arhitectura funcționa ca o extensie sintetică a corpului uman, ca un organ conex care protejează viața prin funcții suplimentare, precum filtrarea informației (Schilders, 2010, p. 17) într-un organism compus din elemente *cu cicluri metabolice diferite: unele din ele persistente, altele efemere.* Creșterea unui oraș sau regenerarea sa, în viziunea metaboliștilor, era posibilă prin tehnologia adaptabilă în funcție de cicluri de viață[292]. Noțiunile de creștere și schimbare la scara unui oraș demontează teoriile tradiționale ale conceperii orașelor și cer o redefinire a mai multor relații critice în proiectare la acel moment: *ordine—haos, permanență—tranzitoriu, colectiv—individual, concepere—spontaneitate,* (Lin, 2010, p. 2).

290 Corpul uman sănătos, sportiv și frumos (armonios), a servit ca inspirație pentru arhitectură și oraș încă din Renaștere când, prin intermediul ordinelor, Vitruviu a descris o metodă de compoziție spațială bazată pe relațiile antropomorfe.

291 Le Corbusier, de exemplu, punea pe seama locuinței tradiționale îmbolnăvirea de tuberculoză și diagnostica orașul istoric ca fiind bolnav de cancer, boală vindecabilă doar prin extirpare chirurgicală.

292 Viziunea lor urmărea, de fapt, o tradiție de lungă durată a utopiilor urbanistice care are la bază simultan exagerarea atât a factorului tehnologic, cât și a celui uman sub forma progresului social care a generat noi câmpuri de investigare până în prezent.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

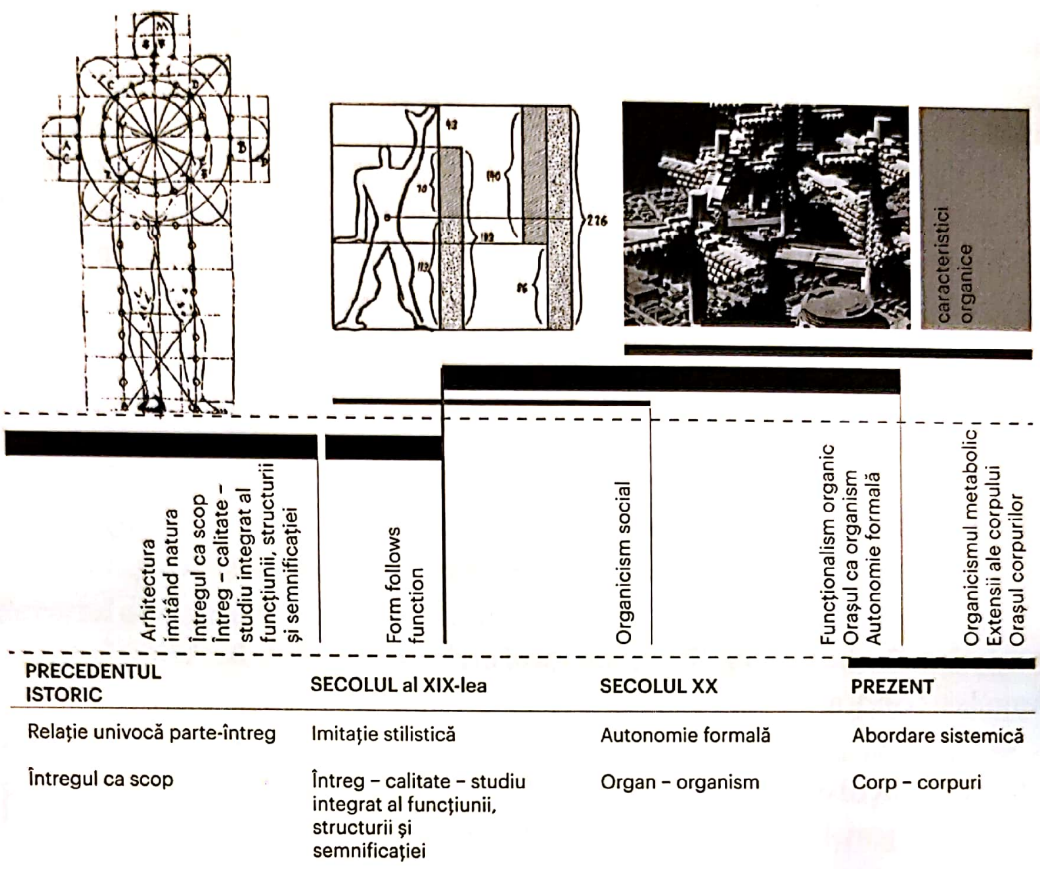

A2 F6 O reprezentare cronologică, simplificată a istoriei folosirii ideii de organicitate în arhitectură și urbanism | sursa: interpretare și reprezentare grafică C.I.

c3. Situaționiștii

Și teoriile arhitecților *vizionari* ai anilor '60,[293] cunoscuți în genere pentru *mașinăriile urbane* futuristice, au la bază corpul animat de viziuni ale viitorului, simultan cu grijile cotidiene bazate pe teoria mediului reformulată[294]. Reprezentativă în acest sens este percepția arhitectului Hans Hollein: arhitectura este generată pentru a fi *un mijloc de comunicare, o extensie a simțurilor prin mediile tehnice.*

La altă scară, Lewis Mumford a evidențiat importanța familiei și a cartierului ca elemente indispensabile vieții sociale organice. Viziunea sa asupra societății ideale implică o relație de echilibru sau *organică* nu numai cu mediul său înconjurător, ci și cu aparatul material și tehnologic care alcătuiește contextul. Unii autori îi atribuie chiar definirea unei variante de *organicism social* (diferită de ideologiile de extremă stânga și dreapta), bazat pe autonomie individuală, locală, regională și pe diversitate a intereselor aflate în competiție.

293 Archigram în Marea Britanie, Hans Hollein, Coop Himmelblau și Raimund Abraham în Austria, Superstudio și Archizoom în Italia.

294 Jane Jacobs a pus în discuție o idee asemănătoare—climatul de existent, iar Françoise Choay—climatul existențial.

Modelul organic al naturii umane, în filozofie, a avut un parcurs discontinuu. Acesta a fost înlocuit o perioadă, în principal, datorită formei ierarhice (platoniciene) folosite ca model pentru structuri ierarhice religioase sau statale (ca ideologie estetică) sau ca suport pentru naționalismul totalitar.

„Cariera" istorică a termenului organic denotă ambiguitate, însă aceasta nu reprezintă un defect, ci o caracteristică ce poate fi utilă ca model de înțelegere și analiză a unui *ansamblu dinamic* (orașul). Constatăm astfel că viziunea organicistă se conturează prin conștientizarea treptată a diferitelor aspecte ale metaforei organice.

Bibliografie:

Abrams, Meyer Howard și Geoffrey, Galt Harpham. 2009. *A Glossary of Literary Terms, Ninth Edition.* Boston: Wadsworth Cengage Learning.

Arnheim, Rudolf. 2009. *The dynamics of architectural form.* Berkeley; Los Angeles; Londra.

Choay, Françoise și Merlin, Pierre. 1988. *Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement.* Paris: Presses universitaires de France.

Gans, Deborah and Kuz, Zehra. 2003. *The organic approach to architecture.* New York: Wiley Academy.

Loupiac, Claude. 2005. *La ville entre représentation et réalités,* Paris: SCÉRÉN-CNDP.

Schilders, Petra. 2010. „The Organic City: Method or metaphor? The Meaning of 'Organic'" în *Architecture and Urban Planning. Almere, INTI (International New Town Institute).* University of California Press.

Zevi, Bruno. 1950. *Towards an Organic Architecture.* Londra: Ed. Faber.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Perioadele morfologice ale Bucureștiului

O posibilă periodicizare morfologică a Bucureștiului pornită de la Raportul de expertiză privind Evoluția urbanistică a Bucureștiului pentru Conceptul Strategic București 2035, elaborat în 2012 de prof. dr. arh. Nicolae Lascu, www.csb2035.ro, publicată în Stan, Angelica și Ioniță, Cătălina. 2014. Morfologie urbană, București: Editura universitară „Ion Mincu", reluată aici cu completări și comentarii.

Perioadele de evoluție a orașului București au determinat o posibilă periodicizare morfologică a sa, urmărind, pentru fiecare în parte, elementele determinante ale transformărilor macro-formei urbane: *factorii decisivi* (politici și geo-politici, economici, sociali); *obiectivele* oficiale privind organizarea orașului (legi, regulamente, măsuri definitorii), *instrumentele* de planificare utilizate preponderent în perioada respectivă, *influențele* (factori exogeni) care s-au manifestat cu valoare de model sau reper în aplicarea măsurilor respective; *rezultatele și continuitatea* în plan morfologic, cu referire la ceea ce s-a materializat în mod fizic și la efectele asupra formei urbane, pe care gesturile modelizatoare le-au produs.

1. **Perioada premodernă**—până în anul 1831. Morfologia așezării reflectă dezvoltarea spontană a orașului—morfologie organică bazată pe unități parohiale caracterizată de discontinuitatea structurii urbane (Harhoiu, 2001).

- *factori decisivi:* situarea geo-politică, societatea tradițională, autoritatea (domnitorii și familiile asociate lor) care deține și puterea financiară, și instrumentele de intervenție;
- *obiective:* eficacitatea transportului (drept și uscat pentru reducerea timpului de parcurs), eficientizarea ocupării terenului în zona cu densitate de activități;
- *instrumente:* reparcelare;
- *influențe:* nu se cunosc;
- *rezultate și continuitate:* tăierea principalei căi de circulație a orașului—Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei de astăzi).

A3 F1 Perioada premodernă—până în anul 1831: Harta Bucureștiului—perioada morfologică 1831 | sursa: C.I.; Extras din Planul Purcel, 1789; Iorga. N., 2008, *Istoria Bucureștilor*, p. 207.

Golul în perioada premodernă—până în anul 1831

Structura orașului este marcată de discontinuități ample cauzate de morfologia insulelor de locuit având ca activitate predominantă agricultura; este însă o structură în mare parte reluată progresiv după distrugerile cauzate de incendiul din 1847. Localizarea unor funcțiuni—biserici—în poziții privilegiate, precum intersecțiile de străzi, va determina, în urma distrugerilor cauzate de incendiu, apariția unor elemente noi în țesătura orașului: maidanele. Structura de ansamblu este extrem de poroasă, formând ochiuri ample între circulații care sunt însă, spre diferență de perioada post—1831, în mare parte utilizate pentru exploatații agricole. De asemenea, ca spații goale, ample în interiorul orașului, se pot remarca anumite fragmente prinse între textura orașului și cursul râului Dâmbovița—extrem de meandrată, suprafețe ce vor rămâne o vreme îndelungată neocupate.

2. **Perioada modernă de dezvoltare a orașului 1831 - 1950:** ritmul dezvoltării, ponderea unuia sau altuia dintre principiile urbanistice aplicate și, nu în ultimul rând, importantele evenimente politice care au modificat rolul Bucureștiului în economia și administrarea țării au determinat divizarea acestei perioade în trei sub-etape: 1831 - 1880; 1880 - 1920; 1920 - 1950.

Scanned with OKEN Scanner

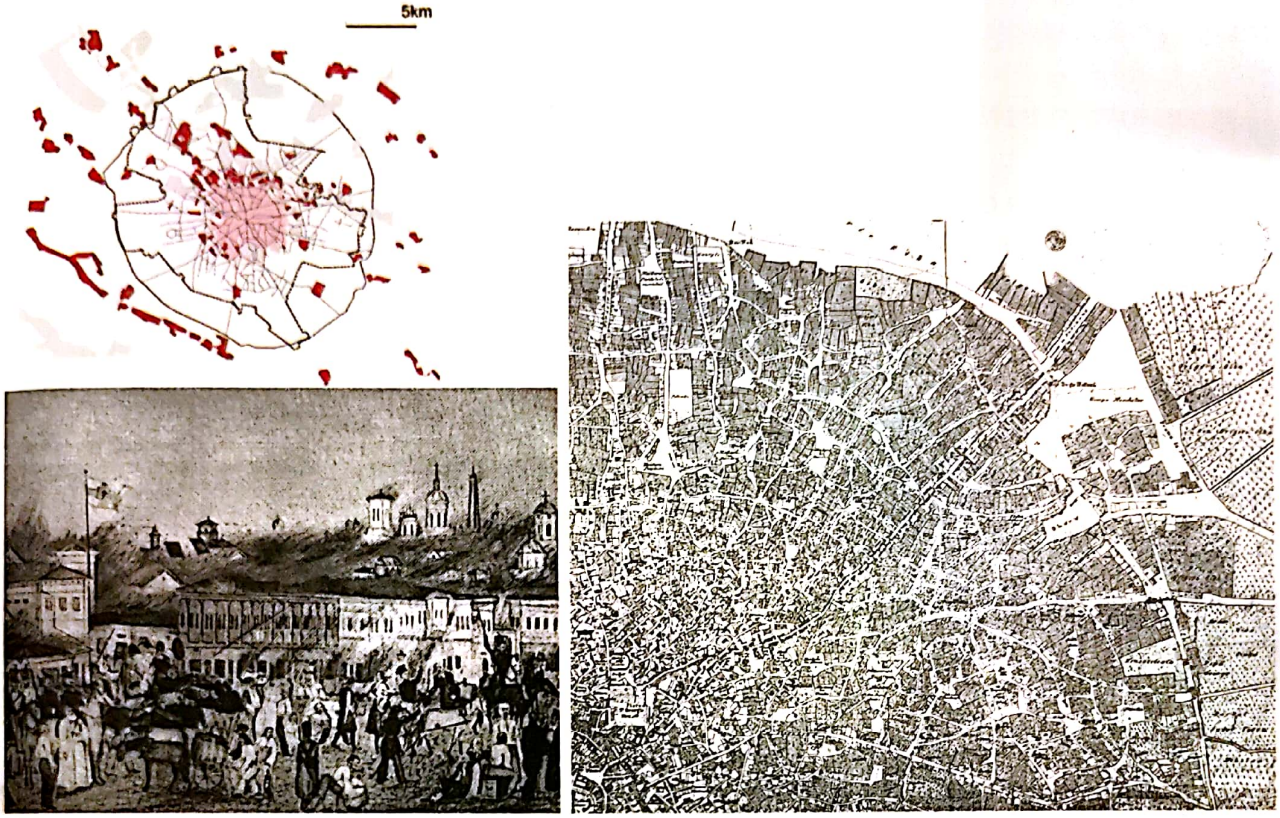

A3 F2 Perioada modernă de dezvoltare 1831 - 1880: Harta Bucureștiului - perioada morfologică 1831 - 1920 | sursa: C.I.; Marele foc din 1847 | sursa: Iorga, N., 2008, *Istoria Bucureștilor*, p. 241; Extras din Planul Borroczyn, 1952.

2.a Perioada anilor 1831 - 1880:

- *factori decisivi:* marele foc din 1847, situația politică (mutarea capitalei la București 1862[295]), rețeaua de comunicație—calea ferată (construcția gării Filaret—1869), a gării Târgoviștei (Gara de Nord—1872) au generat, totodată, urbanizarea unor zone situate la limita perimetrului administrativ și chiar exterioare acestuia și apariția unor funcțiuni noi, având caracter eminamente urban;
- *obiective:* limitarea extinderii orașului—extinderea prin densificare planificată a acestuia folosind noi axe de circulație, „înfrumusețare și îndreptare a politii", curățenia orașului și „locuibilitate", (Lascu, 2011);
- *instrumente:* Regulamentul Organic (1831) cu anexa „Regulamentul pentru starea sănătății și paza bunei orânduieli în poliția Bucureștilor", structură administrativă municipală „Sfatul orășenesc", închiderea/deschiderea străzilor, pavarea celor importante, expropriere (1864, legea de expropriere pentru cauză de utilitate publică);
- *influențe:* celelalte orașe europene, școlarizarea arhitecților la Paris;
- *rezultate și continuitate:* începutul procesului constant, permanent, de transfer de la dezvoltarea spontană spre cea a planificării și a controlului, din partea primăriei, a dezvoltării urbane, fac să apară două tipuri diferite de teritorii noi: terenurile pentru producție (industrii, depozite etc.) și zone

295 Ca rezultat al unirii Principatelor sub Al. Ioan Cuza, în 1859.

Scanned with OKEN Scanner

verzi publice (grădina Kiseleff, grădina Cișmigiu, grădina amenajată în jurul bisericii Sf. Gheorghe și scuarul Icoanei).

Golul în perioada modernă I—1831 - 1880:

Porozitatea orașului București, așa cum este aparentă la jumătatea secolului al XIX-lea, în chiar urmarea incendiului din 1847, se poate citi în mai multe moduri. Pe de-o parte, porozitatea rezultată ca raport plin-gol, la nivel de parcele și insule, evidențiază o structură rarefiată în care aspectul organic al străzilor reprezintă o categorie de gol structurant pe care se construiește în timp țesătura orașului. Pe de altă parte, ca particularitate a acestei perioade, sunt evidente maidanele care dețin o poziție interstițială, evidente în structura orașului și care rezultă din intersecția lărgită a străzilor, fiindu-le asociate un statut public. Este totodată aparentă o progresie a porozității în structura orașului, dinspre interiorul orașului către exterior, marcând în zona de centură—centura de clivaj—discontinuități și teritorii ample aflate într-o situație periferică; un exemplu marcant este Târgu din afară, actualmente zona Obor, care, deși nu se poate categorisi în sine ca gol în structura orașului (fiind înconjurat la momentul respectiv de terenuri agricole), ci mai degrabă ca un punct marcant, cu funcțiune precisă—târg de vite—constituie pentru evoluția viitoare a orașului un gol parțial structurant, el având să se modifice atât din punct de vedere al conformării, cât și al funcțiunii.

La nivel de ansamblu, un strat important pe care se poate citi porozitatea este determinat de poziția mahalalelor, formate din câteva grupări de gospodării, uneori însoțite de o biserică, aflate la o oarecare distanță de zona constituită a Bucureștiului la acea vreme; prin localizarea lor, deși nu contribuie la delimitarea unui gol, odată cu creșterea orașului, devin parte a unei zone constituite continue care lasă la interior un gol de proporții. Structura Bucureștiului per total se afirmă ca o structură extrem de poroasă, cu variații relative de mărime și unele tipare de poziționare, constituindu-se ca suport al creșterii orașului de mai târziu. Este interesant de notat că unele din loturile de dimensiuni mai mari devin suport al unor programe de mari dimensiuni în perioada occidentalizării, răspunzând în acest fel nevoilor de creștere și de modernizare a orașului. Amplasamentul viitoarei gări Centrale este un astfel de exemplu. Structura per ansamblu este marcată de discontinuități ample, evidențiindu-se un raport specific între gol și plin, în majoritatea cazurilor inversat, în sensul pregnanței golului la interiorul insulei atât din cauza lipsei de ocupare a parcelelor, cât și din cauza păstrării caracterului agricol pentru majoritatea lor, în zona pericentrală. Excepție fac arterele istorice precum Calea Moșilor care impune o structurare specifică prin raportul mult mai echilibrat plin-gol.

Scanned with OKEN Scanner

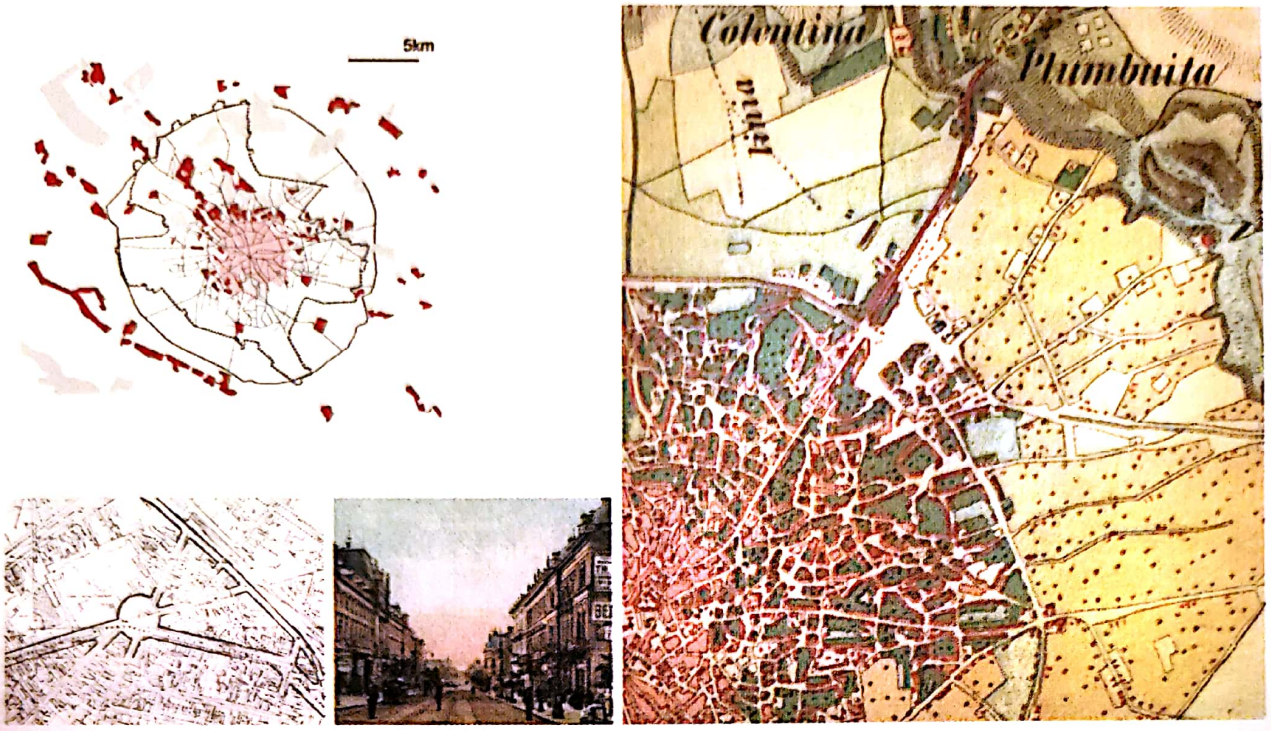

A3 F3 Perioada modernă de dezvoltare 1880 – 1920: Harta Bucureștiului - perioada morfologică 1831 – 1920 | sursa: C.I.; Proiectul Bulevardului Dinicu Golescu—modificarea traseului 1910—și Bulevardul Carol I | sursa: Lascu, N. 2011, *Bulevarde Bucureștene*, p. 47 și p. 161; Extras plan 1864 | sursa: Biblioteca Academiei Române.

2.b Perioada anilor 1880 – 1920:

- *factori decisivi:* creștere economică, măsuri ale primăriei, situația politică (Carol I, Primul Război Mondial);
- *obiective:* unitatea din punct de vedere arhitectural și urbanistic a fronturilor noilor bulevarde: alinierea, înălțimea și tipul de front (continuu, grupat sau alcătuit din clădiri izolate);
- *instrumente:* operații urbanistice (trasarea noilor bulevarde și regularizarea albiei Dâmboviței) prin care a fost introdusă ideea modernă de spațiu public specific sfârșitului secolului al XIX-lea, reglementări coerente mai complexe decât cele anterioare, în privința construcției urbane (înălțimea clădirilor, care nu putea depăși valoarea, în metri, a lățimii străzii), procentul de ocupare a parcelei (între 80% și 66%), alinierea clădirii, relieful fațadei etc.;
- *influențe:* celelalte orașe europene, școlarizarea arhitecților la Paris;
- *rezultate și continuitate:* sunt definitivate regulile speciale de construcție pe splaiuri și bulevarde (1897). Aspectul fundamental pentru evoluția ulterioară a Bucureștiului a fost concretizarea intențiilor de întocmire și întocmirea unui plan de sistematizare a orașului.

Golul în perioada modernă II—1880 – 1920:

Ochiurile rețelei stradale, ca urmare a unei creșteri a numărului de locuitori și în densitate a zonelor locuite, capătă o definire mult mai clară, interiorul insulelor fiind în cele mai multe cazuri ascuns, deși din punct de

Scanned with OKEN Scanner

vedere al porozității acest lucru nu influențează foarte mult raportul plin-gol. Morfologia interioară a orașului rămâne în general fidelă structurii anterioare, profitând totodată de disponibilul de teren pentru a marca fronturile străzilor, în timp ce maidanele constituie încă un element marcant al texturii. Extinderea orașului către periferie, urmând căile de circulație, creează o țesătură cu ochiuri ample, cu ocupare mică a terenului; se conturează astfel o porozitate mare, fidelă, de data aceasta, tramei stradale; terenuri ample neconstruite, prinse între căile de circulație și cursul Colentinei către nord. Centrul orașului este marcat de operațiuni de trasare de bulevarde care provocă, similar cazurilor haussmanniene, unele goluri ca rezultante geometrice ale suprapunerii noii căi de circulație și țesutul existent.

2.c Perioada interbelică (1920 - 1950):

A3 F4 Perioada interbelică (1920 - 1950): Harta Bucureștiului—perioada morfologică 1920 -1950 | sursa: C.I.; Parcelarea Vatra Luminoasă, investiție a Casei Autonome a Construcțiilor din Ministerul Muncii, inaugurată în 1938 | sursa: *Realitatea Ilustrată*, 15 noiembrie 1938, nr. 616, p.2; Evoluția Bulevardului Brătianu—porțiunea dintre străzile C.A. Rosetti și Pictor Verona, anii '30; Extras din Planul Teodorescu.

- *factori decisivi:* creșterea economică, politicile primăriilor, situația politică (monarhia);
- *obiective:* sporirea gradului de control al dezvoltării urbane;
- *instrumente:* două planuri de sistematizare (primul, elaborat înainte de Primul Război Mondial, a intrat în vigoare după 1920, iar cel de-al doilea—Planul Director de Sistematizare al Municipiului București—a fost elaborat în conformitate cu prevederile legii din 1926) și diferite instituții de tipul Casei Autonome a Construcțiilor, înființată printr-o lege în 30 mai 1930 cu scopul definit prin art. 2 de „a înlesni populațiunei cu mijloace mărginite, dobândirea de cămine proprii", prin populație referindu-se

Scanned with OKEN Scanner

la funcționarii publici definitivi, civili, militari sau eclesiastici, de stat, Societatea Comunală pentru Construirea de locuințe ieftine etc.;

- *influențe:* arhitectura modernă în sincronizare cu cea europeană, cu căutări pentru specificul local;
- *rezultate și continuitate:*

> în zona centrală s-a produs un proces de densificare accentuată a ocupării terenului, în paralel cu creșterea complexității funcționale a utilizării terenului—creșterea gradului de utilizare a teritoriului este dublată de sporirea relativ accentuată a procentului de ocupare a fiecărei proprietăți și de înălțimile mereu mai mari ale noilor construcții;

> zonele periferice de locuit se dezvoltă în suprafață și își definitivează, totodată, un tip morfologic reprezentat de: *cartierele de vile (Cotroceni, Domenii, Bonaparte etc.), de cele de confort mediu (Vatra Luminoasă), de cele realizate de Societatea Comunală pentru Construirea de locuințe ieftine (Bd. Lacul Tei, Șos. Iancului, Calea Floreasca etc.)* și de cele realizate, deseori speculativ, în afara perimetrului urban, fie de primărie, fiind destinate demobilizaților, invalizilor etc. din Primul Război Mondial *(Dămăroaia, Apărătorii Patriei, Cetatea Voluntărească)*, fie de diferiți proprietari individuali; toate aceste cartiere vor fi incluse în oraș după al Doilea Război Mondial;

> o mențiune specială trebuie acordată zonelor verzi. Cele mai importante au fost realizate în partea de nord a orașului, având ca ax Șoseaua Kiseleff: *Parcul Herăstrău, Știandul și Parcul Tineretului, precum și Hipodromul Băneasa,* pe locul căruia a fost realizată, în anii '60, zona expozițională.

Golul în perioada interbelică (1920 – 1950):

Modernizarea Bucureștiului, evidentă și la interior prin trasarea bulevardelor, produce unele goluri interioare în oraș, sub forma spațiilor rămase în urma trasării. În același timp, construcția de căi ferate ia amploare, generând în unele cazuri spații intermediare între calea ferată și zonele urbanizate.

3. **Perioada postbelică 1950 – 1989:** noile ansambluri de locuințe, prin caracteristicile lor morfologice, au constituit unul dintre cele mai pregnante tipuri noi de formă urbană apărute după cel de-al Doilea Război Mondial.

3.a **Perioada postbelică 1950 – 1965:**

- *factori decisivi:* situația politico-economică (refacerea după război), discursul lui Hrusciov din 1954[296], asupra industriei de construcții și arhitecturii;

296 Discursul lui Hrusciov de la Conferința Constructorilor și Arhitecților, 7 dec. 1954, a fost un manifest puternic pentru funcționalitate, standardizare și prefabricare—atât din considerente economice, cât și ideologice. În România a fost adoptat fără rezerve și a devenit, prin politica de partid, normă.

Scanned with OKEN Scanner

- *obiective:* asigurarea fondului locativ;
- *instrumente:* Planul Director din 1935, cvartalul, ansamblul de locuințe colective;
- *influențe:* arhitectura stalinistă—cvartal, microraionul, arhitectura funcționalistă;
- *rezultate și continuitate:* intervenții de mai mică amploare, subordonate, de cele mai multe ori, prevederilor Planului Director din 1935: ansambluri de imobile colective tip cvartal: *Bucureștii Noi, Vatra Luminoasă, Academia Militară etc., ansambluri funcționaliste: Floreasca, Ferentari, construcții izolate pentru completarea fronturilor stradale în zona centrală: Piața Romană, Bd. Magheru, Bd. 1848, str. Brezoianu, Bd. Pache Protopopescu etc., refaceri de fronturi stradale, cu unele dezvoltări în adâncimea terenului: Bd. Iancu de Hunedoara, Șos. Ștefan cel Mare, Mihai Bravu, Bd. Muncii, Gara Obor, Gara de Nord, Bd. 1 Mai, Calea Griviței, Bd. Bucureștii Noi etc.*

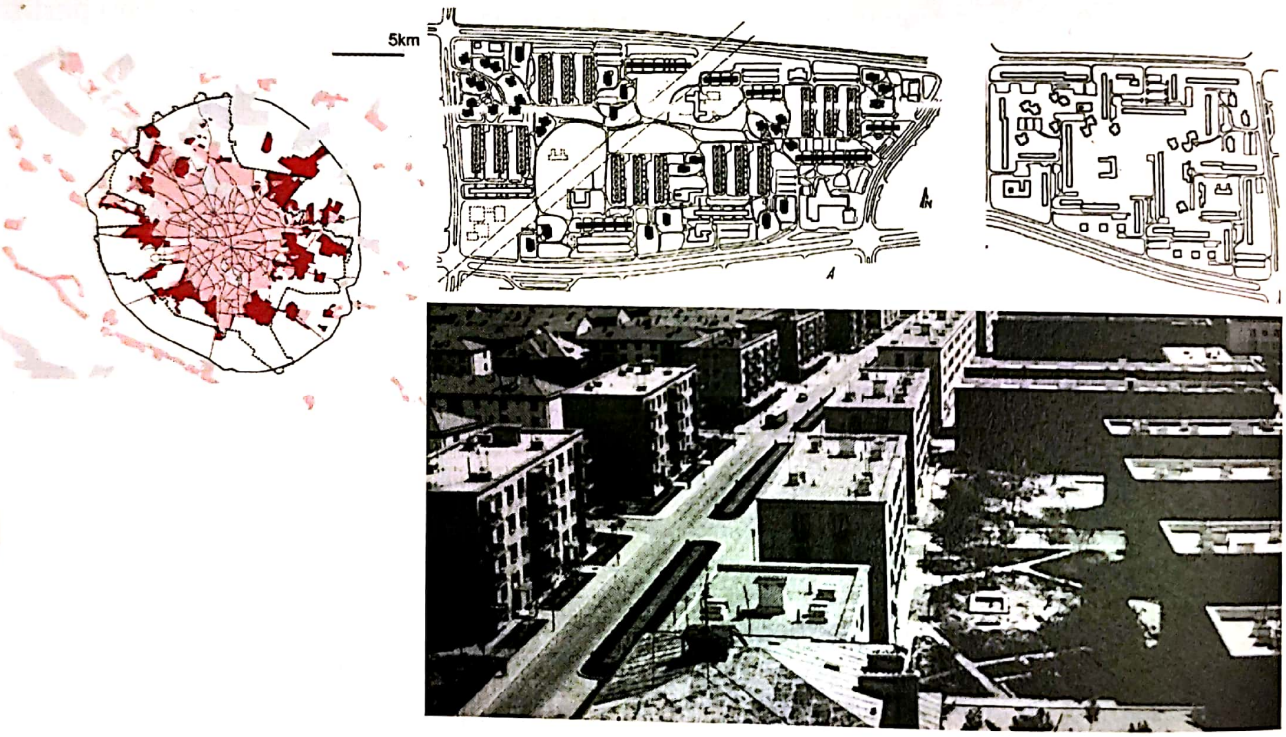

A3 F5 Perioada postbelică 1950 – 1965: Harta Bucureștiului - perioada morfologică 1950–1989 | sursa: C.I.; Microraioane cartierul Drumul Taberei | sursa: Lăzărescu, C, *Urbanismul în România*, p. 62; Cartierul Floreasca (1956 – 1958) | sursa: revista *Arhitectura*, 6/1964.

3.b Perioada postbelică 1965 – 1975:

- *factori decisivi:* situația politico-economică: Constituția din 1965[297];
- *obiective:* asigurarea fondului locativ;

297 „Prin schimbarea Constituției în 1965, se instituie monopolul unei unice formațiuni politice, reprezentată de partidul comunist, fapt care are ca rezultat ideologizarea arhitecturii și diminuarea perspectivei profesionale din elaborarea planurilor de dezvoltare urbană: vom fi noi toți—adică membrii Consiliului de Miniștri [C.M.]—arhitectul șef (sic!) al Comitetului de Stat pentru Arhitectură și Construcții." (Iosif Chișinevski în stenogramele Consiliului de Miniștri la ședința din 18 decembrie 1952).

Scanned with OKEN Scanner

- *instrumente:* locuința colectivă organizată în microraioane; prezența unității de vecinătate; mari ansambluri de influență franceză *(grands ensembles)*—locuința colectivă este realizată prin mijloace industrializate și, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, conform unor proiecte-tip, cu înălțimi de P+4 sau P+10;
- *influențe:* principiul urbanismului liber promovat de Charta de la Atena (CIAM 1933);
- *rezultate și continuitate:* obiectul arhitectural este considerat a fi o parte organică a întregului oraș și de aici trecerea de la locuința individuală la cea colectivă și de la orașul tradițional (țesut caracterizat de o acumulare de parcele individuale, proprietate privată), la mari ansambluri de locuit „de stat" (în proprietatea statului).

În anii 60', microraionul (ansamblu rezidențial constituit ca o entitate organică cu scopul de a conecta locuitorii prin asigurarea utilizării zilnice a instituțiilor și spațiilor socio-culturale[298]), cu teritoriu bine determinat în funcție de o distanță de utilizare de cca 500m, pentru cca 10.000 de locuitori, este unitatea morfologică majoră caracteristică noilor zone de locuit.

Mari ansambluri periferice de locuit („cartiere dormitor"), realizate pe terenuri neocupate anterior—*Balta Albă - Titan* (prevăzut inițial pentru circa 170.000 locuitori), *Drumul Taberei* (pentru 150.000 locuitori), *Berceni* (pentru 220.000 locuitori), *Pajura*—sau prin preluarea tramei stradale existente—*Militari* (ansamblu care, în 1968, avea deja construite peste 17.000 apartamente), generând monotonie și uniformitate în noile zone construite.

3.c Perioada anilor 1975 - 1981:

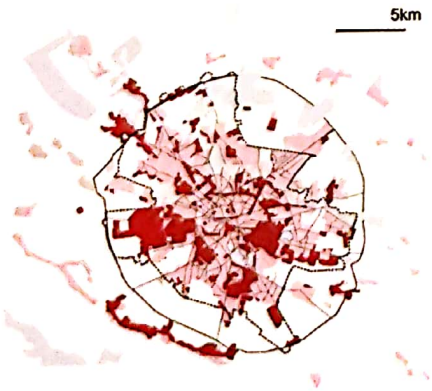

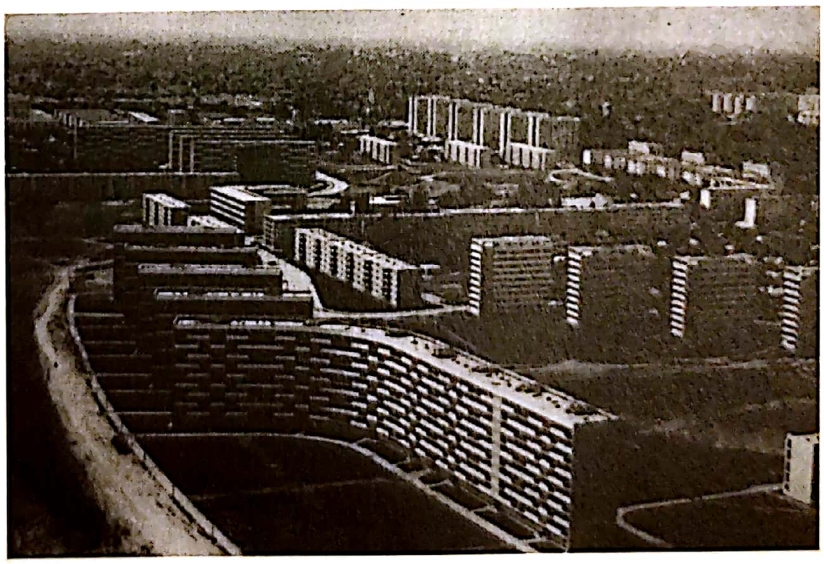

A3 F6 Perioada postbelică 1975 - 1981: Harta Bucureștiului—perioada morfologică 1975 - 1989 | sursa: C.I.; Cartierul Balta Albă (1961 - 1966) | sursa: revista **Arhitectura**, 6/1964

298 Marcel Locar (1902 - 1983)—într-un articol despre urbanismul socialist, în 1960.

Scanned with OKEN Scanner

- *factori decisivi:* situația politico-economică (comunismul ajuns în faza politicilor economice de raționalizare), locuința colectivă economică, dimensiunea teritorială a planificării orașului și satelor („sistematizarea satelor"), cutremurul din 1977;
- *obiective:* asigurarea fondului locativ pentru muncitorime, destructurarea spațiului public tradițional, discret, organic și impunerea tipului de piață urbană amplă, deschisă, organizată în relație cu sediul Comitetului Central al PCR, zone de adunare pentru festivități („pietele civice");
- *instrumente:* Legea străzilor din 1975 care duce la flancarea străzilor cu fronturi uniforme;
- *influențe:* reducerea importului de formule verificate prin experiența țărilor din Europa Centrală și de Vest și, dimpotrivă, influențe puternice ale organizării spațiale din China și Coreea de Nord (în urma vizitei lui Ceaușescu din 1971);
- *rezultate și continuitate:* pondere mare a ansamblurilor de locuințe colective: simultan cu continuarea marilor ansambluri periferice, se restructurează ansamblurile existente prin: placări și refaceri integrale ale unor fronturi stradale, cu eventuale dezvoltări în adâncimea terenului (densificări): *Calea Dorobanți, Bd. 1 Mai, Banu Manta, Titulescu, Șos. Mihai Bravu, Ștefan cel Mare, Iancului, Pantelimon, Bd. Lacul Tei, str. Știrbei Vodă etc.*, restructurări radicale ale unor zone periferice construite anterior: *Rahovei, Apărătorii Patriei, Pantelimon, Colentina – Lacul Tei, Pipera, Băneasa, Crângași etc.*; monotonie și uniformitate în noile zone construite prin definirea fronturilor, prin imobile-tip de apartamente.
- A fost structurat un sistem alcătuit din două zone concentrice Bucureștiului—una cu o distanță medie de 35 – 60 km, iar cel de-a doua la 20-25 km, care aveau în vedere utilizarea unor spații naturale sau amenajarea altora destinate populației Capitalei. În interiorul teritoriului urbanizat s-a realizat o structură a spațiilor de agrement corespunzând noilor organizări funcționale: Parcul Tineretului (avut însă în vedere de primărie încă din 1912), parcurile centrale ale marlor cartiere Balta Albă-Titan, Drumul Taberei, Crângași etc.

3d. Perioada anilor 1981 – 1989:

- *factori decisivi:* politici economice falimentare adăugate efectelor crizei economice și politice est-europene; izolarea regimului Ceaușescu de către cele mai importante cancelarii ale lumii;
- *obiective:* restructurarea centrului orașului;
- *instrumente:* Legea străzilor din 1975 care duce la flancarea străzilor cu fronturi uniforme;
- *influențe:* continuarea influenței asiatice—începutul construcțiilor megalomanice;
- *rezultate și continuitate:* restructurări radicale ale unor zone periferice construite anterior: *Rahovei, Apărătorii Patriei, Pantelimon, Colentina – Lacul Tei, Pipera, Băneasa, Crângași etc.*, monotonie și uniformitate în noile zone construite prin definirea fronturilor prin imobile-tip de apartamente;

Scanned with OKEN Scanner

- înlocuiri sau refaceri parțiale ale unor clădiri multietajate, situate de-a lungul arterelor centrale, datând din perioada interbelică, distruse de cutremurul din 1977: imobilele Casata, Scala, Dunărea, Wilson etc.;
- intervenții radicale în zona centrală, cu implicații majore asupra structurii urbane: ansamblul Casei Poporului (Palatul Parlamentului) până la Șos. Mihai Bravu, intervenție care a șters caracteristicile morfologice pre-moderne într-o măsură semnificativă.

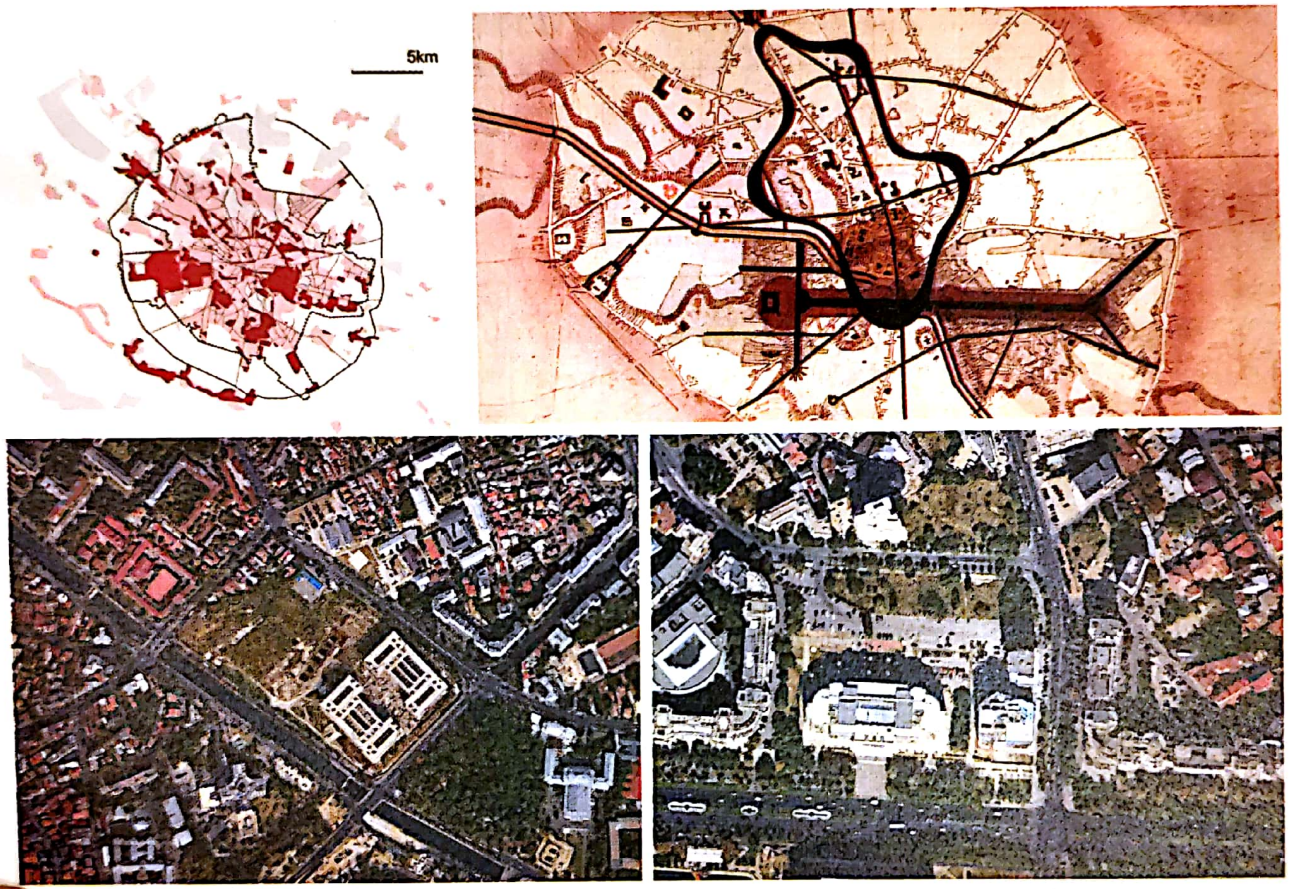

A3 F7 Perioada postbelică 1981 - 1989: Harta Bucureștiului—perioada morfologică 1975 - 1989 | sursa: C.I.; București, etape evolutive: leagănul istoric al orașului (centru), tendința naturală de dezvoltare spre nord (panglică neagră) și intervențiile din anii 1980 - 1989 | sursa: Harhoiu, D, 2001, *București, un oraș între Orient și Occident*, București, Simetria, p.15; Casa Radio și zona din spatele magazinului Junior, actualmente Judecătoria București | sursa: Google Earth

Golul în anii 1981 - 1989:

Caracterizată de o dezvoltare în special intensivă, perioada 1970 - 1989 produce golul tipic funcționalist discutat în Capitolul 2. Două elemente marcante pot fi identificate sub forma spațiilor reziduale: primul, în cazul placărilor de bulevarde unde țesutul de locuințe colective nu este articulat cu cel de locuințe individuale existente, rezultând astfel un spațiu cu statut incert, încă nerezolvat în multe situații; al doilea, suprafața liberă rezultată în urma dărâmării celor cca 450 ha destinate construirii Casei Poporului și ansamblului acesteia, din care o mare parte rămâne neconstruită, în ciuda eforturilor repetate de construire din care este notabil concursul București 2000, precum și o serie de Planuri Urbanistice Zonale realizate în perioada

Scanned with OKEN Scanner

următoare. O serie de alte intervenții lasă de asemenea spații goale de amploare: Casa Radio, lacul Văcărești etc.

4. **Perioada „postrevoluție" (1989 - 2008):** orașul este caracterizat de fragmentare progresivă, zone urbane cu funcționalități diferite, de mărimi diferite și având caracteristici morfologice variate.

- *factori decisivi:* instabilitatea politică și economico-financiară a țării, promulgarea legii prin care locuințele colective construite în perioada comunistă devin proprietatea locatarilor lor (fiind vândute de către stat la prețuri derizorii), promulgarea primei legi democratice a Construcțiilor—Legea 50/1991, declanșarea retrocedărilor proprietăților confiscate de regimul comunist;
- *obiective:* re-structurarea profundă a societății și a tuturor mecanismelor statului;
- *instrumente:* constituirea noii clase politice (compuse parțial din foști activiști de partid și angajați ai Securității, convertiți în oameni de afaceri) s-a făcut, în mare parte, prin acumulări de capital provenit din specula imobiliară, prin aportul corupției din administrația publică (nepregătită să țină piept „asaltului" de interese private);
- *influențe:* boomul imobiliar s-a realizat după o rețetă 100% capitalistă, cu aportul instituțiilor bancare (mai ales după 2001) care oferă facil credite pentru construcții de locuințe. Modelul locuirii la periferie (preferabil în locuințe individuale pe parcelă proprie) este pe deplin instaurat—pe de o parte, prin importul mult-râvnitului model al suburbiilor americane, pe de altă parte, din nostalgia populației de sorginte rurală, artficial adusă de regimul comunist în marile orașe, pentru „viața la țară". Realizarea în 2000 a PUG-ului și felul în care, în anii următori, a fost încălcat sistematic, dau măsura slăbiciunii întregului sistem și a lipsei de pregătire a administrației publice;
- *rezultate și continuitate:* dezechilibrarea către nord a structurii orașului, sub o puternică tendință de dezvoltare atât a locuințelor pe parcelă, cât și a birourilor; apariția și dezvoltarea rapidă a unei periferii total necontrolate, pradă intereselor individuale și a influențelor politice—cu densități mici, ocupare haotică, compromiterea unor situri valoroase (maluri de ape, liziere de păduri), crearea unui decalaj între infrastructură și dotările necesare noilor „cartiere" și posibilitățile autorității publice de a le asigura. Degradarea și lipsa de atenție acordată zonelor protejate și patrimoniului arhitectural aferent zonei centrale, ghetoizarea centrului istoric.

Scanned with OKEN Scanner

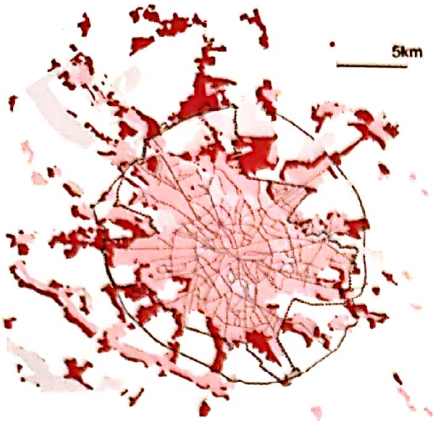

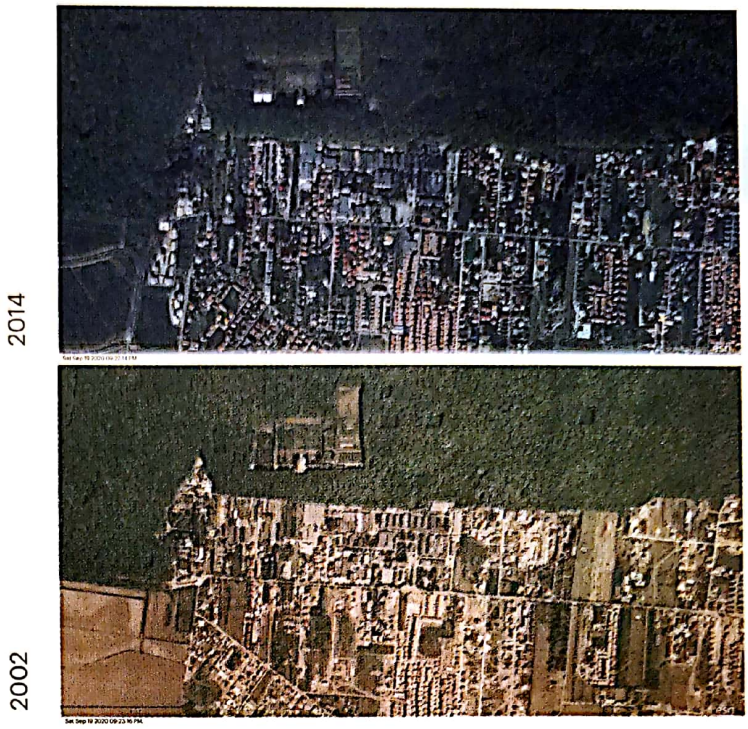

A3 F8 Perioada „postrevoluție" (1989 – 2008): Harta Bucureștiului—perioada morfologică 1989 – 2011 | sursa: C.I.; Imagine satelit a zonei Iancu Nicolae, periferia nordică a Bucureștiului, Voluntari, 2002, 2014; „Non-formă urbană" exprimând deruta statului și a societății în egală masură.

Golul în perioada „postrevoluție" (1989 – 2008):

Perioada scursă între 1989 și 2008 marchează o transformare în tiparul de urbanizare, trecându-se de la o dezvoltare intensivă în perioada anterioară, la o dezvoltare dispersă, difuză. Rezultatul este consumul crescut de teren în care golul se creează prin înglobarea sa între fâșii urbanizate sau între fâșii urbanizate și infrastructură, urmând ca, treptat, să fie fragmentat la interior.

Golul, caracteristic acestei perioade, sub forma interstițiului, este de dimensiuni ample și marchează o porozitate crescută a orașului în ansamblu. Este continuată de asemenea și fragmentarea unor goluri rămase din perioada anterioară.

În această perioadă, un al doilea tip de gol extrem de important este rezultat în urma colapsului marilor platforme industriale, lăsând în stare de declin atât platformele în sine, cât și infrastructura aferentă acestora.

Scanned with OKEN Scanner

ANEXA 4

Definirea informalității după raportarea ca subsisteme la un sistem superior:		
	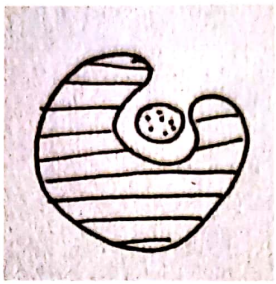	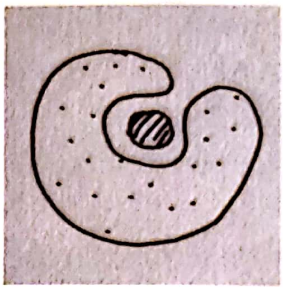
Sistemele formal și informal ca părți complementare ale unui întreg urban: „informalitatea și formalitatea ... ar trebui privite ca reprezentând poli într-un continuum". Trebuie menționat aici că legătura între cele două sisteme este una productivă și situată la periferie. Periferia este punctul de intersecție și reinventare al celor doi poli întrucât aici se estompează caracteristicile esențial diferite ale polilor. În acest sens informalitatea poate fi interpretată ca extensie a sistemului formal chiar și atunci când se află în opoziție cu acesta	Informalul ca enclavă a sistemului formal: „conținut sau incorporat în puterea statală sau ca vehicul de expansiune subordonat acesteia"; „insule de clandestinitate" (economistul francez Sauvy în 1984); statutul de enclavă înseamnă trei lucruri diferite: este parte a sistemului formal, este produs al sistemului formal și ocupă o poziție structural dependentă de sistemul formal. În acest caz trebuie făcută observația că relațiile dintre o enclavă și alta sunt mediate direct sau indirect de sistemul formal	Formalul ca enclavă a sistemului informal: atunci când este vorba de „sociologia cotidianului" în special în țările lumii a treia.
Definirea informalității după raportarea ca subsisteme la un sistem superior:		
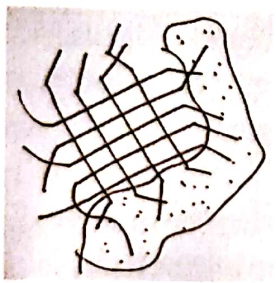	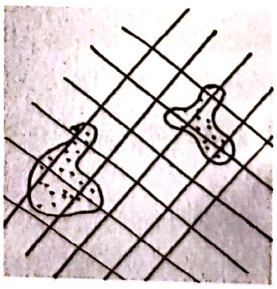	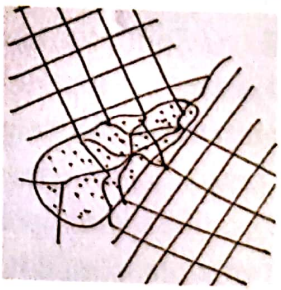
Informalitatea urbană ca sistem marginal: la marginea sistemului formal—involuntară (orizontală, pe dinafară), voluntară (verticală, autolocată)	Informalitatea urbană ca sistem parazit: atunci când este privit din interiorul sistemului formal	Informalitatea urbană ca sistem interstițial: sistem central cu rol în legarea diverselor părți ale sistemului formal, nu prezintă autonomie, dar funcția sa empatică, de legătură este o funcție importantă pentru menținerea funcționalității de ansamblu, este un fel de mecanism de coordonare.

Scanned with OKEN Scanner

Definirea informalității după modul de activare:		
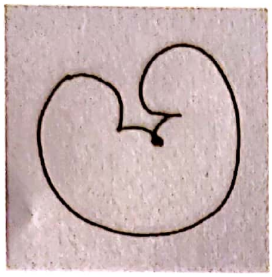	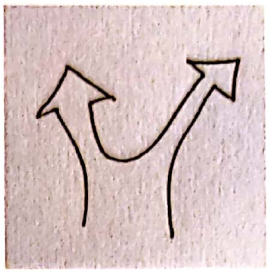	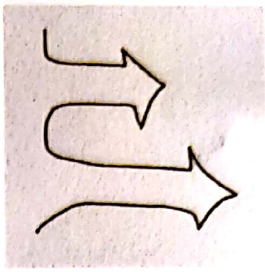
Informalitatea urbană ca expresie a individualului în generic: „rezistența în fața formelor de putere care ignoră individualitatea subiectului. Este un loc al luptelor pentru competențe, cunoștințe și privilegii"	Informalitatea urbană ca sistem în alternanță cu sistemul formal, ca o realitate separată: „alternativă esențială, rezistentă la sistemul formal și, de obicei, operează în sensul diminuării sistemului formal"	Informalitatea urbană ca sistem în competiție cu sistemul formal: „Formează categoriile mentale de formal sau informal cu privire la organizații și implică faptul că toate observațiile trebuie cernute într-o categorie sau alta."

Definirea informalității după procesele pe care le mijlocește:		
Proces de tranziție: dinspre practicile vernaculare spre practici formale	Proces de inovare: se referă la aspecte informale ale sistemelor formale: utilizarea mijloacelor informale pentru a obține scopuri formale—inovație	Proces de pre-selecție: multe conflicte sau probleme sunt rezolvate prin mijloace informale înainte să devină conflicte sau probleme care se încadrează în sistemul formal
Definirea informalității după poziționarea actorilor:		
în existența biunivocă formal-informal trebuie să reținem că: actorii pot face parte din oricare dintre cele două sisteme informalitatea este generată de intenția unui actor sau prin construcție externă (decisă din interior sau definită din exterior de alții)		
Definirea informalității după rezistența la formalizare:		
unele activități, situații, locuri etc. sunt caracterizate drept informale deoarece nu există reguli care să se poată formaliza. De ex. în suprapunerea a două culturi radical diferite: „pentru că este nespus, nu pentru că lipsește sau nu are importanță... Modelele spațiale informale au limite distincte și o semnificație atât de profundă, chiar dacă nerostită, încât ele formează o parte esențială a culturii." (Hall, 1966, p. 105).		

Relația biunivocă formal–informal

Bibliografie:

HALL, E. T. (.1966.) *The Hidden Dimension.* New York: Doubleday.

KOSTOF, S. (.1999.) *The City Shaped.* London, Thames and Hudson.

LAGUERRE, Michaes S. (.1994.) *The Informal City.* New York, St. Martin's Press.

MOSER, C. (.1994.) "The Informal Sector Debate, Part 1: 1970 – 1983".
In: Rakowski, C. (ed.) *Contrapunto: The Informal Sector Debate in Latin America.*
New York: State University Press, p. 11 – 29.

Scanned with OKEN Scanner

ANEXA 5

Câteva cazuri de utilizări temporare

Sursa datelor: website-urile proiectelor sau ale asociațiilor inițiatoare.
Pentru exemplele americane: Raport de monitorizare a 13 organizații care promovează utilizările temporare. 2009. "NO VACANCY, exploring temporary use of empty spaces in the Central-East side industrial district" Locuslab, Portland, Oregon. | interpretare C.I.

Nr.	Organizația și localizare	Pagină Internet	Tipuri de utilizări promovate	Modalitate de promovare a utilizărilor
1.	OLE – Open lab Ebbinge Groningen, Olanda	http://www.openlabebbinge.nl/	Micro-oraș temporar (2010 -2015): - Teatru - Centru de congres - Divertisment - Expoziții - Reprezentații - Repetiții - Studio - Arta vizuală - Festival - Industrii creative - Reședința pentru artiști - Ateliere	- Identificare și securizare a spațiului - Stabilire înțelegeri mutuale între proprietari și utilizatorii temporari - Relaționare, parteneriate și relații cu publicul - Asigurarea serviciilor publice - Locații - Îngrijirea clădirilor și a spațiilor publice
2.	Ugly Spots, Kortrijk, Belgia	http://www.leiedal.be/lelijkeplekjes/	- O gama variată	- Identificarea spațiilor - Dezvoltare „intervenții urbane" - Cercetare - Relaționare - Forum online - Rețea de partajare a resurselor
3.	Stichting Kinetisch Noord, Amsterdam, Olanda	http://www.ndsm.nl/en/organisatie/stichting-kinetisch-noord/	- Studio - Ateliere - Repetiții - Expoziții - Reprezentații - Agricultură urbană - Parkour	- Stabilire înțelegeri mutuale între proprietari și utilizatorii temporari - Locații - Relaționare, parteneriate și relații cu publicul - Asistență
4.	Use the Empty Space, Delft, Olanda	http://www.gebruikdelegeruimte.nl/	- Agricultură urbană - Alimentație - Film în aer liber - Arte vizuale - Divertisment - Muzică	- Stabilire înțelegeri mutuale între proprietari și utilizatorii temporari - Organizare evenimente - Relaționare, parteneriate și relații cu publicul - Asistență - Workshopuri despre utilizarea temporară

Scanned with OKEN Scanner

Probleme adresate	Tipuri de spații vizate
- Industrii creative pentru creșterea atractivității zonei și crearea unui brand al zonei, ca răspuns unei stări de declin/ subutilizarea a spațiilor - Activități culturale ca răspuns unei stări de declin și lipsa de identificare	- Teren abandonat, într-un district industrial situat în zona peri-centrală (1ha)
- Realizarea unei infrastructuri online ca răspuns la o stare de declin rezultată din sub-utilizarea spațiilor - Facilitarea relaționării între actori ca răspuns la o stare de sub-utilizare a spațiilor	- Spații publice de dimensiuni reduse
- Antreprenoriat cultural ca răspuns la o stare de declin	- Zonă portuară abandonată (aprox. 86 ha)
- Activități culturale ca răspuns unei stări de declin și lipsă de identificare - Estetică temporară ca răspuns la o stare de declin	- Zona căii ferate dezafectate (40 ha)

Scanned with OKEN Scanner

5.	Bankside Urban Forest, Londra, Marea Britanie	http://www.betterbankside.co.uk	– Agricultură urbană – Plajă și loc de înot – Arte vizuale	– Identificare și securizare a spațiului – Stabilire înțelegeri mutuale între proprietari și utilizatorii temporari – Designul și construcția de proiecte peisagere comunitare – Organizare a resurselor (finanțare, materiale, voluntari) – Autorizație și asigurare pentru spațiu – Workshopuri despre utilizarea temporară – Festivalul „Merge"
6.	Simply Multiple, Viena, Austria	http://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/projekte/mehrfachnutzung/	– Recreere – Parc / Uz comunitar	– Identificare și securizare a spațiului – Stabilire înțelegeri mutuale între proprietari și utilizatorii temporari – Designul proiectelor peisagere comunitare – Organizare a resurselor (finanțare, materiale, voluntari) – Relaționare – Documentare și evaluare
7.	Kunstverein Wagenhallen Stuttgart, Germania	http://kunstverein-wagenhalle.de/	– Alimentație – Film în aer liber – Arte vizuale – Divertisment – Muzică – Studio – Reprezentații – Expoziții	– Identificare și securizare a spațiului – Workshop-uri despre utilizarea activităților culturale temporare – Relaționare, parteneriate și relații cu publicul – Stabilire înțelegeri mutuale între proprietari și utilizatorii temporari
8.	Kalasatama Temporary, Helsinki, Finlanda	http://en.uuttahelsinkia.fi/kalasatama	– Arte vizuale – Expoziții – Film în aer liber – Agricultură urbană – Reprezentații – Recreere/ Parc – Alimentație	– Identificare și securizare a spațiului – Locații – Asistență – Permise și aprobări de utilizare a terenului pentru proiectele calificate – Organizare a resurselor (finanțare, materiale, voluntari) – Relaționare, parteneriate și relații cu publicul – Organizare evenimente – Oferire ajutor financiar pentru proiecte în funcție de disponibilitate
9.	Kruunuvuorrenranta (folosirea temporară inclusă în etapele proiectului final) Helsinki, Finlanda	http://en.uuttahelsinkia.fi/kruunuvuorenranta	– O gamă variată	– Identificare și securizare a spațiului – Locații – Asistență – Permise și aprobări de utilizare a terenului pentru proiectele calificate – Organizare a resurselor (finanțare, materiale, voluntari) – Relaționare, parteneriate și relații cu publicul – Organizare evenimente
10.	Lift 11, Tallinn, Estonia	http://www.lift11.ee/	– Arte vizuale – Design	– Identificare și securizare a spațiului – Locații – Asistență – Festivalul „Lift 11 Urban Installation" – Relaționare, parteneriate și relații cu publicul – Organizare evenimente

Scanned with OKEN Scanner

– Amenajare peisageră ca răspuns la o stare de abandon și lipsă identitară	– Teren adiacent unui viaduct feroviar, situat în zona peri-centrală
– Spații comunitare temporare ca răspuns la o stare de sub-utilizare a spațiilor și o lipsă identitară	– Terenuri neconstruite periferice (aprox. 1 ha)
– Activități culturale temporare ca răspuns la o stare de abandon și lipsă identitară	– Șantier feroviar situat central
– Estetică temporară ca răspuns la o stare de abandon – Activități culturale temporare ca răspuns la o stare de abandon	– Zonă portuară situată în proximitatea centrului
– Activități culturale temporare ca răspuns la o stare de abandon și o lipsă identitară – Spații comunitare temporare ca răspuns la o stare de abandon și o lipsă identitară	– Zonă periferică aferentă unei foste rafinării (suprafața totală de 143 ha—zonă pentru folosire temporară este suprafața rămasă nedezvoltată de compania petrolieră)
– Estetică temporară ca răspuns la o stare de abandon/ declin	– Zonă de coastă în declin (20 ha)

Scanned with OKEN Scanner

11.	Here and Gone Arta publică temporară Portland, OR, SUA	http://www.racc.org/publicart/hereandgone.php _	– Artă	– Identificare și securizare a spațiului – Stabilire înțelegeri mutuale între proprietari și utilizatorii temporari
12.	Time-Based Art Portland, OR, SUA	www.pica.org _	– Artă contemporană	– Workshop-uri – Prelegeri – Locații – Festivalul Time-Based Arts (anual) – Asistență
13.	Adopt-a-Lot Escondido, CA, SUA	http://www.ci.escondido.ca.us/depts/cs/neighborhood/community/adopt.html _	– Recreere – Pocket Parc / Uz comunitar	– Stabilire înțelegeri mutuale între proprietari, grupuri de utilizatori și municipalitate – Permise și aprobări de utilizare a terenului gratuite pentru proiectele calificate
14.	Boston Art Windows Boston, MA, SUA	http://www.bostonredevelopmentauthority.org/baw/about.html	– Artă	– Identificare și securizare a spațiului – Angajare curatori pentru spații – Stabilire înțelegeri mutuale între proprietarii magazinelor și artiști
15.	Boston Street Lab Boston, MA, SUA	http://www.bostonstreetlab.org/_	– Filme în aer liber – Bibliotecă – Altele	– Identificare și securizare a spațiului – Organizare a resurselor (finanțare, materiale, voluntari) – Autorizație și asigurare pentru spațiu – Relaționare, parteneriate și relații cu publicul – Management al proiectului, contabilitate și alte servicii de producție – Stabilire înțelegeri mutuale între proprietari și utilizatorii temporari
16.	Pop Up City Cleveland, OH, SUA	http://www.cudc.kent.edu/popup/ _	– Parc pentru câini – Târguri meșteșugărești – Alimentație – Film în aer liber – Arte vizuale – Divertisment – Muzică	– Identificare și securizare a spațiului – Organizare evenimente – Workshop-uri despre utilizarea temporară
17.	Swing Space New York, NY, SUA	http://www.lmcc.net/art/swingspace/overview/ _	– Arte vizuale – Expoziții – Reprezentații – Repetiții – Studio	– Identificare și securizare a spațiului – Îngrijirea spațiului la cerere – Organizare evenimente – Asigurare management – Furnizare asigurare – Oferire ajutor financiar pentru proiecte în funcție de disponibilitate
18.	Phantom Galleries LA Los Angeles, CA, SUA	http://www.phantomgalleriesla.com/_	– Arte vizuale	– Identificare și securizare a spațiului – Îngrijirea spațiului la cerere – Stabilire înțelegeri mutuale între proprietari și utilizatorii temporari
19.	West Philadelphia Landscape Project Philadelphia, PA,SUA	http://web.mit.edu/wplp/plan/reclaim.htm _	– Proiecte peisagistice comunitare	– Designul și construcția de proiecte peisagere comunitare – Baza de date online a temporalității spațiilor – Planificare – Îmbogățirea programei școlare pentru o școală aflată în mediul urban

Scanned with OKEN Scanner

- Estetică temporară ca răspuns la o lipsă de identificare	- Terenuri aflate în proprietate privată - Clădiri în proprietate privată
- Estetică temporară ca răspuns la o lipsă de identificare - Estetică temporară ca răspuns la o stare de declin	- Terenuri aflate în proprietate privată - Clădiri în proprietate privată
- Spații comunitare temporare ca răspuns la o stare de abandon/ declin	- Loturi aflate în proprietate privată
- Estetică temporară ca răspuns la o stare de declin a zonei centrale	- Fațade de spații comerciale
- Activități culturale temporare în spatii sub-utilizate în scopul creșterii atractivității zonei centrale	- Căi pietonale - Piețe publice - Parcuri - Loturi aflate în proprietate privată - Centre comerciale
- Activități culturale ca răspuns unei stări de declin	- Clădiri aflate în proprietate privată - Clădiri comerciale
- Asigurarea de locații pentru artiști ca răspuns la o stare de abandon/ declin	- Spații comerciale - Clădiri bancare
- Estetică temporară ca răspuns la o stare de declin	- Fațade de spații comerciale
- Amenajare peisagistică ca răspuns la o stare de declin	- Terenuri aflate în proprietate publică - Loturi aflate în proprietate privată - Clădiri proprietate privată

Scanned with OKEN Scanner

20.	Empty Shop Durham, Marea Britanie	http://www.empty shop.org _	– Arte vizuale – Expoziții – Reprezentații – Repetiții	– Identificare și securizare a spațiului – Îngrijirea spațiului adresat unei game largi de utilizatori
21.	Creative Space Agency Londra, Anglia	http://www.creativ espaceagency.co.uk	– Arte vizuale – Expoziții – Reprezentații – Repetiții	– Lista online actualizată a spațiilor disponibile – Fișe informative – Studii de caz – Sesiuni regulate de instruire pentru utilizatorii spațiului
22.	City Mine (d) Bruxelles, Belgia, Barcelona, Spania și Londra, Anglia	http://www.citymined.org/ _	– Arte vizuale / Sculptură	– Dezvoltare „intervenții urbane" – Cercetare – Relaționare
23.	Templace.com Amsterdam, Olanda	http://www.templace.com _	– O gamă variată	– Forum online – Rețea de partajare a resurselor – Profile ale proiectelor anterioare și actuale de toate tipurile – „Piața spațiilor" pentru spațiile disponibile

Scanned with OKEN Scanner

- Estetică temporară ca răspuns la o stare de declin	- Clădiri în proprietate privată - Spații comerciale
- Facilitarea relaționării între actori ca răspuns la o stare de sub-utilizare a spațiilor	- Clădiri și terenuri în proprietate publică sau privată
- Estetică temporară ca răspuns la o lipsă de identificare - Spații comunitare temporare ca răspuns la o stare de abandon/ declin	- Terenuri centrale în proprietate publică - Căi ferate dezafectate - Terenuri periferice în proprietate publică
- Realizarea unei infrastructuri online ca răspuns la o stare de declin rezultată din sub-utilizarea spațiilor	- Clădiri și terenuri sub utilizate

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Atelier pe tema informalității în mediul urban

Coordonator atelier: arh. Cătălina Ioniță

Atelier desfășurat în cadrul evenimentului organizat de Odaia Creativă la Forumul Urban Mondial, „Equity: lessons learned from in-between countries", 9 aprilie 2014, Medellin, Columbia

Workshopul, având ca scop discutarea echității urbane din perspectiva informalității, și-a propus ca în două secțiuni diferite să pună în discuție informalitatea ca tactică pentru formalizarea viitoare. Prima parte a constat într-o serie de prelegeri care au prezentat aspecte relevante din țări precum România, Albania și Columbia, extrăgând o serie de întrebări și observații, iar partea a doua a constat într-o secțiune de tip World Café în care, pornind de la cinci întrebări prestabilite publicul participant a dezbătut problema pusă.

Cele cinci întrebări ale celei de-a doua secțiuni, al căror rol a fost deschiderea dialogului facilitat de moderator pe baza aspectelor concluzive de la prima secțiune, au fost astfel structurate încât să pună în evidență problema informalității în raport cu *tipurile de exprimare, raportul cu formalitatea/formalizarea, spațiile specifice/spații ale oportunității, tipurile de utilizare temporară și, în final, tactici specifice ale informalității.*

Întrebările, urmate de discuții de clarificare și de feedback cu publicul, au fost urmate de completarea unor panouri de către fiecare participant în parte; completările sunt redate mai jos în limba engleză sau spaniolă, așa cum au fost completate în timpul workshopului.

Rezultate: din discuțiile purtate, precum și din răspunsurile listate mai jos, cei circa 30 de participanți, provenind din diverse țări și de diverse profesii, au pus în evidență similarități în manifestarea informalității în propriile orașe, enunțând: importanța spațiului public pentru libertatea de expresie; folosirea unor situri sau clădiri abandonate pentru o diversitate de utilizări; importanța activităților temporare, în special a celor care transformă spațiul de circulație în spațiu accesibil pietonal sau dedicate unor activități colective sau individuale, precum activități sportive, concerte etc.; un anumit rol al activităților informale în descoperirea unor moduri specifice de utilizare a unor spații.

A6 Imagini din cadrul atelierului | sursa: C. I.

Scanned with OKEN Scanner

Sinteza atelierului pe tema informalității în mediul urban
(transcriere directă din materialele atelierului)

Definirea informalității după modul de activare:		
1. Spațiu public — bun public — libertatea de exprimare [prin ce acțiuni își exprimă oamenii gândurile în spațiul public?]	2. Toleranța față de sistemul formal [ce fel de acțiuni informale sunt declanșate de formalizare]	3. Locuri ale oportunității [ce spații neutilizate pot reprezenta o oportunitate pentru nevoi viitoare]
- Sporturi, activități artistice, parcuri, parcări, locuri în care te poți exprima fără a fi judecat - Utilizarea spațiului public este cea mai bună modalitate de a te exprima în spațiul public. De la a locui în acel spațiu, la a interacționa și până la a-l transforma prin artă - Plantarea, îngrijirea și menținerea plantelor - Graffiti, muzică, artă, grijă pentru mediu	- Toate acțiunile informale sunt un semnal de avertizare că există o nevoie a societății care nu este satisfăcută de serviciile formale - Cultură civică, educație mai bună, mai multe oportunități - Identificarea liderilor, apropierea spațiului public, resemnificarea spațiilor - Educație, dezvoltarea percepției > cunoaștere > conștientizare > instrumente pentru a fi autodeterminat > formarea unei judecăți obiective > înțelegerea conviețuirii - Apropierea spațiului public în lipsa unor locuri adecvate pentru activități (copii jucându-se pe stradă, vânzări informale)	- Morală - bunăstare - conviețuire - Universități — piețe — parcuri — locuințe decente - Locuri de muncă decente - Spații de birouri goale și neutilizate — spații de mici dimensiuni din cartiere — locuințe nevândute — găsirea unor noi utilizări - Spațiile abandonate pot fi folosite pentru a cultiva legume - Alei înguste - containere, spații subutilizate - terenuri de fotbal private - Spatele clădirilor? (calcane)
4. Utilizări temporare [unde în oraș au loc acestea — piețe publice, zone părăsite etc.]	5. Tactici de supraviețuire [în ce mod informalitatea garantează supraviețuirea grupurilor vulnerabile]	
- Strada destinată traficului auto folosită ca teren de fotbal - Piețe sau târguri ambulante, festivaluri în parcuri, pe străzi, în parcări - Întâlniri cu familia, prietenii, adunări, concerte - Zile de stradă deschisă - Piste de biciclete temporare	- Lideri informali care legitimează comunitatea lor - Grupurile vulnerabile au preluat, de obicei, anumite locuri speciale din oraș. Când se adună și sunt împreună, se dezvoltă ca grup și sunt recunoscute de ceilalți. Ex: comunitatea afro-columbiană din părțile San Antonio din Medellín - Confiscarea spațiului, leadership - Inițiativă - Oferind spații de schimb pentru cei care nu au acces ușor în structurile socio-economice spațiale formale	

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Interviu cu Ali Madanipour | 22 septembrie 2014 | Cătălina Ioniță

C.I.: Înțelegerea spațiului public urban a evoluat enorm de-a lungul timpului. De la o percepție inițial tehnică, bazată pe tehnologia de proiectare a spațiilor fizice, spre una socială, care implică un număr mare de oameni în producerea și utilizarea acestor spații; dar și spre una creativă, care presupune exprimare subiectivă și estetică, precum și producție culturală. Cum ați defini rolul esențial al spațiului public în prezent?

A.M.: Spațiul public este ingredientul de bază al vieții sociale și, ca atare, are mereu dimensiuni și straturi multiple. Totodată, viața socială trece prin schimbări substanțiale. Noile tehnologii au facilitat mișcarea și comunicarea la distanțe mari încurajând în același timp interacțiunea directă. Noi stiluri de viață și relații sociale au făcut posibilă libertatea personală, precum și un grad mai mare de individualizare și atomizare. Tranziția de la industriile manufacturiere la servicii și consumerism a transformat orașele în centre de producție și schimburi economice globalizate. Privatizarea spațiului și a instituțiilor sociale, declinul serviciilor publice și creșterea inegalităților sociale, a numărului persoanelor fără adăpost și a diversității au ridicat bariere între diferitele secțiuni ale societății. Aflându-ne sub influența acestor presiuni centrifuge, este mai important decât oricând să avem o sferă publică dinamică, capabilă să-i strângă pe oameni laolaltă, să-i ajute să devină conștienți de ei înșiși și de ceilalți și să faciliteze practici democratice pentru abordarea acestor probleme.

C.I.: În afară de cele mai discutate tipuri de spații publice, mai sunt o mulțime care sunt definite prin intermediul unor tactici informale folosite de oameni sau prin diferite practici care nu sunt inițial ignorate de reguli, practici provenite din felul în care persoanele decid să se comporte în spațiul public sau din diferite moduri de interacțiuni sociale. Cum ar trebui planificatorii să-și îmbunătățească modalitățile de observare și de înțelegere a acestor practici?

A.M.: Viața publică în spațiile publice nu poate și nu ar trebui să fie definită și gestionată dintr-o perspectivă limitată. Spațiul public este o plajă deschisă de posibilități în cadrul căreia pot apărea multe forme de activități și interacțiuni. Cu cât mai deschisă și flexibilă se prefigurează, cu atât mai

energică și mai atrăgătoare poate deveni. Sarcina planificatorilor este aceea de a asigura condițiile necesare pentru ca aceste spații deschise posibilităților să poată fi create și dezvoltate.

C.I.: În cartea dumneavoastră, *Public and Private Spaces of the City* (Spațiile publice și private ale orașului), considerați relația dintre public și privat una continuă. În spațiul fizic al orașelor există o categorie de spații cu o delimitare foarte fină între privat și public (garduri, fațade, împrejmuiri etc.). Deși îngrădesc, ele permit o anumită infiltrare, cel puțin vizuală. În ce punct începe să dispară limita? Care sunt mizele pentru astfel de spații?

A.M.: Relațiile între public și privat ilustrează, într-adevăr, mai degrabă un continuum decât o dihotomie precisă. Pot fi clar delimitate prin lege, dar sunt adesea suprapuse și ambigue în raport cu practica socială și cu amenajările spațiale. Un anumit grad de ambiguitate echilibrată în afara granițelor poate crea un grad mai ridicat de cultură și rafinament social. Limitele sunt gestionate prin control public și privat și prin ritmul cotidian al vieții sociale din orice fel de societate. Poți decide ca sfera ta privată să fie vizibilă parțial și granițele tale cu sfera publică să fie permeabile dacă te simți în siguranță și liniștit astfel. La fel cum poți să decizi să păstrezi distanța și să rămâi într-un spațiu îngrădit, în concordanță cu temperamentul tău și cu împrejurările. În mod similar, sfera publică poate fi permeabilă și accesibilă dacă nu există teama ca bunurile publice să fie preluate de zona privată, prin persoane și organizații acaparatoare. Dar în condițiile inegalităților sociale, ale fricii și nesiguranței, granițele se înăspresc și, ca urmare, viața publică este afectată.

C.I.: În afara rolului lor funcțional, proiectele mari de infrastructură, precum și constrângerile tehnice legate de diferite utilități urbane creează în jurul lor o cantitate enormă de spațiu nefolosit, devenind, de asemenea, spații de separare în oraș. Din punct de vedere juridic, aceste spații aspirante sunt de obicei publice, este doar o servitute care le împiedică să existe ca atare, așa că în realitate sunt golite de conținutul real de factură publică. Care sunt strategiile posibile pentru a recupera aceste spații și a le restitui orașului?

A.M.: Acestea sunt câteva dintre trăsăturile orașelor dezindustrializate. Acum două secole, când au apărut industriile manufacturiere, pentru a crea orașele industriale moderne au fost realizate fabrici, locuințe și infrastructură de transport. Dezvoltarea acestor orașe a condus la o complexitate din ce în ce mai mare a funcțiilor și a infrastructurii necesare pentru a sprijini populațiile mai mari. Cu toate acestea, declinul treptat și dispariția funcțiilor industriale au generat în țesutul urban goluri care sunt foarte greu de umplut într-o perioadă scurtă de timp. Zone întinse sunt proprietăți private, așa că un obstacol major în calea unui proces de regenerare urbană îl reprezintă comasarea și recuperarea terenurilor, adeseori contaminate, pentru a le folosi în scopuri noi. Cu toate acestea, chiar atunci când terenurile și proprietățile sunt sub control public, banii necesari investiției și activitățile economice necesare înlocuirii industriilor manufacturiere nu sunt ușor de găsit. În deceniile recente, orașele europene și nord-americane au experimentat o gamă largă de strategii pentru a depăși acest declin. Au fost create însă prea multe spații noi pentru consumerism fragil, cu o

Scanned with OKEN Scanner

estetică discutabilă, supuse controlului și interesului privat, uneori având ca efect strămutarea oamenilor săraci și vulnerabili în scopul gentrificării.

C.I.: Pentru o lungă perioadă de timp, râurile și cursurile de apă au jucat rolul de limite. În multe orașe au fost necesare investiții de amploare pentru poduri și facilități de traversare. Cursurile de apă erau considerate bariere, astfel că mari proiecte de infrastructură, cum ar fi autostrăzile, s-au construit de-a lungul acestora în ideea că erau spații deja sacrificate. În prezent, au devenit unele dintre cele mai importante motive de fragmentare spațială și separare în interiorul orașelor. Noi proiecte din zonele de coastă care încearcă să refacă legătura dintre orașe, zonele lor acvatice și cartierele dintre ele par a fi foarte „à la mode" în toată lumea, dar sunt rare cazurile în care reușesc să refacă legăturile dintre spațiile separate. Poate spațiul public să joace acest rol de liant sau există alte elemente de luat în considerare pentru a avea modele de succes?

A.M.: Spațiile publice pot fi folosite deopotrivă pentru a lega și pentru a separa locurile. Problema separării și fragmentării este parțial o problemă funcțională și socială: fabricile industriale sau zonele de locuințe pentru clasa muncitoare erau câteodată amplasate în anumite părți ale orașului, separate de restul teritoriului prin râuri, topografie, căi ferate și drumuri. Această dispunere în teritoriu a creat o fragmentare intrinsecă ce poate fi depășită doar prin eforturi enorme. În orașele dezindustrializate, râurile nu mai sunt folosite pentru deșeuri industriale și transport, așa că reintegrarea lor în cadrul orașului este la ordinea zilei. Această reintegrare are potențialul de a crea spații publice plăcute pentru oraș ca întreg, dar această posibilitate nu ar trebui considerată o certitudine pentru că multe dintre aceste spații noi ar putea intra sub control privat.

C.I.: Locuri cum ar fi golurile urbane, spațiile libere, siturile urbane dezafectate reprezintă o categorie specială de spații marcate de incertitudine, dar și de oportunități (altele decât cele legate de caracterul lor construibil). Oamenii le folosesc uneori prin practici informale, dar cum pot fi ele transformate în spații destinate publicului?

A.M.: Dacă sunt bine gestionate, spațiile libere pot fi văzute drept viitoare bunuri, utilizate în diferite feluri pentru a răspunde nevoilor existente și emergente. Cea mai bună garanție pentru transformarea unui loc într-un spațiu public este prezența și controlul public. Însă capacitatea unui oraș de a-și umple golurile depinde de mărimea populației sale, de intensitatea activităților sociale și economice și de bunăvoința și capacitatea autorităților publice de a se implica. Poate nu ne vom aștepta ca fiecare gol să devină un spațiu public animat, dar dacă este de folos unei localități, poate deveni parte a unei rețele de spații care să asigure unui oraș un plus de atractivitate din toate punctele de vedere.

C.I.: Evoluează spațiul public de la un element punctual la o rețea colectivă? Există în viitor vreo modalitate de a apropia orașul de natură cu ajutorul spațiului public? Care ar fi, în viitor, costul unei astfel de viziuni?

A.M.: Refacerea legăturii cu natura prin intermediul parcurilor publice și al bulevardelor a fost una dintre primele măsuri luate în secolul al XIX-lea pentru îmbunătățirea condițiilor de viață în orașul modern.

Scanned with OKEN Scanner

Mai târziu, centurile verzi au realizat deopotrivă reconectarea orașului la resursele naturale și protecția regiunilor rurale de expansiunea urbană. În zilele noastre, conceptul de infrastructură verde consideră spațiile publice ca spații verzi ce pot alcătui o rețea, capabile să reconecteze orașul cu natura. Transformarea spațiilor publice prin crearea de suprafețe permeabile și gestionarea apei pluviale constituie unul dintre instrumentele notabile de combatere a efectelor schimbărilor climatice în orașe.

C.I.: În anumite cazuri, spațiile publice sunt instituționalizate, formalizate și au reguli foarte precise de utilizare. În alte cazuri, spațiile publice sunt subiectul unor atitudini și comportamente organice, informale. Unde poate fi trasată limita între aceste două abordări? Care este echilibrul corect între atitudinile formale și cele informale?

A.M.: Spațiul public nu este o entitate individuală, deci ar trebui să evităm esențialismul atunci când ne referim la acesta. Sunt multe locuri și medii diferite care pot fi sau deveni spații publice, mai degrabă în relație cu vecinătățile decât în cadrul unor amenajări rigide și permanente. Regulile după care funcționează spațiile publice și limitele lor sunt aceleași cu regulile și normele societății în general; în mod similar modului în care se schimbă relațiile sociale în funcție de împrejurări, spațiile publice sunt diferite chiar în momente diferite ale zilei și în părți diferite ale orașului.

C.I.: Spațiile publice incerte necesită strategii de conectare și mobilizare pentru a fi reactivate. Care sunt aceste posibile strategii? Utilizările temporare pot juca un rol în acest sens?

A.M.: Cu relativ puțin efort, unele dintre cele mai neglijate părți ale orașului pot fi transformate în locuri plăcute și folositoare pentru o localitate. Este nevoie de mobilizarea interesului local astfel încât oamenii să-și poată imagina locul într-o lumină nouă și să preia controlul în vederea transformării acestuia. Utilizarea temporară a unui spațiu este una dintre modalitățile de a mobiliza acest interes; poate să anime un loc, să-i schimbe imaginea și funcția, să-l aducă în atenția oamenilor și să inițieze o nouă direcție de dezvoltare pentru o zonă care ar fi putut fi abandonată sau ignorată.

Ali Madanipour este profesor de proiectare urbană și directorul Departamentului de Cercetare Urbană Globală al Școlii de Arhitectură, Planificare și Peisagistică din cadrul Universității din Newcastle, Marea Britanie. Cele mai recente cărți ale sale sunt *Public Space and the Challenges of Urban Transformation in Europe* (Routledge, 2014) și *Urban Design, Space and Society* (Palgrave Macmillan, 2014).

Scanned with OKEN Scanner

Mai târziu, centurile verzi au realizat deopotrivă reconectarea orașului la resursele naturale și protecția regiunilor rurale de expansiunea urbană. În zilele noastre, conceptul de infrastructură verde consideră spațiile publice ca spații verzi ce pot alcătui o rețea, capabile să reconecteze orașul cu natura. Transformarea spațiilor publice prin crearea de suprafețe permeabile și gestionarea apei pluviale constituie unul dintre instrumentele notabile de combatere a efectelor schimbărilor climatice în orașe.

C.I.: În anumite cazuri, spațiile publice sunt instituționalizate, formalizate și au reguli foarte precise de utilizare. În alte cazuri, spațiile publice sunt subiectul unor atitudini și comportamente organice, informale. Unde poate fi trasată limita între aceste două abordări? Care este echilibrul corect între atitudinile formale și cele informale?

A.M.: Spațiul public nu este o entitate individuală, deci ar trebui să evităm esențialismul atunci când ne referim la acesta. Sunt multe locuri și medii diferite care pot fi sau deveni spații publice, mai degrabă în relație cu vecinătățile decât în cadrul unor amenajări rigide și permanente. Regulile după care funcționează spațiile publice și limitele lor sunt aceleași cu regulile și normele societății în general; în mod similar modului în care se schimbă relațiile sociale în funcție de împrejurări, spațiile publice sunt diferite chiar în momente diferite ale zilei și în părți diferite ale orașului.

C.I.: Spațiile publice incerte necesită strategii de conectare și mobilizare pentru a fi reactivate. Care sunt aceste posibile strategii? Utilizările temporare pot juca un rol în acest sens?

A.M.: Cu relativ puțin efort, unele dintre cele mai neglijate părți ale orașului pot fi transformate în locuri plăcute și folositoare pentru o localitate. Este nevoie de mobilizarea interesului local astfel încât oamenii să-și poată imagina locul într-o lumină nouă și să preia controlul în vederea transformării acestuia. Utilizarea temporară a unui spațiu este una dintre modalitățile de a mobiliza acest interes; poate să anime un loc, să-i schimbe imaginea și funcția, să-l aducă în atenția oamenilor și să inițieze o nouă direcție de dezvoltare pentru o zonă care ar fi putut fi abandonată sau ignorată.

Ali Madanipour este profesor de proiectare urbană și directorul Departamentului de Cercetare Urbană Globală al Școlii de Arhitectură, Planificare și Peisagistică din cadrul Universității din Newcastle, Marea Britanie. Cele mai recente cărți ale sale sunt *Public Space and the Challenges of Urban Transformation in Europe* (Routledge, 2014) și *Urban Design, Space and Society* (Palgrave Macmillan, 2014).

Scanned with OKEN Scanner

Cartea s-a născut din fascinația Cătălinei Ioniță pentru spațiile în așteptare (golurile urbane) și a potențialului lor de dezvoltare. Personajul principal este însuși orașul zilelor noastre, orașul post-industrial privit dincolo de stereotipurile profesionale și convențiile comode. Cătălina Ioniță caută un posibil răspuns la starea de declin și abandon a orașelor care și-au clădit o parte din existență pe principiile societății industriale și care acum sunt în căutarea unei noi paradigme. Cartea reafirmă puterea de adaptare a orașului prin resurse proprii, cu ajutorul unor elemente latente, prea puțin vizibile, ascunse în cotidian, ignorate sau considerate simple „consumabile". Golul urban, un personaj aparent secundar, face să se vadă sensul major al unei sustenabilități a orașului care nu mai trebuie căutată în marile politici costisitoare, demagogice și utopice.

Scanned with OKEN Scanner